

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**R.A.Abdullayeva, Ch.A.Sabirova,
D.I.Adambayeva, X.L.Nyutnova**

UMUMIY PEDAGOGIKA

Darshik

**“BOOKMANY PRINT”
TOSHKENT – 2025**

UO‘K: 37.013(075)

KBK: 74.00

U 52

Umumiy pedagogika [Matn]: Darslik / R.A.Abdullayeva, Ch.A.Sabirova, D.I.Adambayeva, X.L.Nyutonova. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 292 b.

Darslik maktabgacha ta’lim (bakalavriat) yo’nalishi talabalari uchun mo’ljallangan bo’lib, davlat ta’lim standartlari va namunaviy o’quv dasturi mazmuniga mos keladi.

Darslikda bo’kajak tarbiyachi pedagoglarni pedagogikaning nazariy-tarixiy asoslari va o’qituvchi mahoratiga doir bilimlar bilan qurollantirish, O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida belgilangan talablar asosida uzluksiz ta’lim-tarbiya jarayonini oqilona tashkil etish, pedagogik merosdan samarali foydalanish, real ta’lim amaliyotida yuksak pedagogik madaniyat va texnikani namoyon eta olishga o’rgatish. Ushbu darslik bakalavriat, magistratura ta’lim yo’nalishi talabalari, maktabgacha va umumiy o’rta ta’lim muassasalari pedagoglari uchun tavsiya qilinadi.

Tuzuvchilar:

Ch.A. Sabirova – Urganch innovasion universiteti Pedagogika va boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent;

R.A.Abdullayeva – Urganch davlat pedagogika instituti o’qituvchisi;

D.I.Adambayeva – Urganch innovasion universiteti o’qituvchisi

X.L.Nyutonova – Urganch Ranch texnologiyalar universiteti o’qituvchisi.

Mas’ul muharrir:

E. Ruziyev – pedagogika fanlari doktori, professor.

Taqrizchilar:

M.G.Maxmudov – pedagogika fanlari doktori, professor.

S.E.Samandarova – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

ISBN 978-9910-06-529-3

© **Abdullayeva R.A., Sabirova Ch.A.,
Adambayeva D.I., Nyutonova X.L., 2025.**

© **“Bookmany print” nashriyoti, 2025.**

KIRISH

Istiqlol barcha sohalarda bo'lgani kabi xalq ta'limi sohasida ham buyuk burilishlar qildi. Endilikda milliy pedagogikamiz jadal sur'atlarda taraqqiy etayotir. Ota-bobolarimiz azal-azaldan bola tarbiyasiga alohida e'tibor qaratganlar. Al- Buxoriy, At-Termiziy, Beruniy, Az-Zamaxshariy, Navoiy, Bobur, Ogahiy, Abdulla Avloniy singari ulug' olim-u adiblar, fozil-u fuzalolar ta'lim-tarbiya borasida ko'p asarlar bitganlar. Ular ta'limdagi milliy xususiyatlarga alohida e'tibor berishgan. Mustaqillik yillariga qadar ularning pand-o'g'itlari yetarli darajada o'rganilmadi. Tarixdan ma'lumki, bir vaqtlar Sharq pedagogikasi nihoyatda gullab-yashnagan. Bobokalonlarimiz yosh avlod tarbiyasi borasida dorilfunun yaratib qoldirganlar. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi sanalmish "Avesto"dan tortib to hozirgi kunda yashab ijod etayotgan pedagog-olimlar asarlarida nekin pedagogik mafkura o'z aksini topgani bejiz emas. Bugungi kun o'zbek pedagogikasi millat ruhiyatidagi nozik jihatlarni hisobga olgan va dunyo tarbiyashunosligidagi eng so'nggi yutuqlarga tayangan holda taraqqiy etmoqda. Zamonaviy o'zbek pedagogikasida barkamol insonni shakllantirish rasmiy ravishda bosh maqsad qilib belgilangan. Bu pedagogika ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim oluvchi va tarbiyalanuvchilarning faol ishtirok etishlarini ko'zda tutadi. Ma'lumki, pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etadi. Bugungi kunda esa ana shu jarayon avj pallasiga kirdi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Modomiki, zamon jadal sur'atlarda o'zgarayotibdimi, demak, pedagogika ham shu o'zgarishlarga hamohang bo'lmog'i darkor. Shularni nazarda tutgan holda biz ushbu darslikni Sharq mutafakkirlari asarlaridan unumli foydalangan holda yaratdik. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda yosh avlodni milliy istiqlol mafkurasi ruhida tarbiyalash, darsliklar, o'quv-metodik qo'llanmalarni milliy ta'lim-tarbiya an'analari asoslanib yaratish masalalari ko'tarilgan va shu muammoni hal qilish

yo'l-yo'riqlari ko'rsatilgan. Shu ma'noda mazkur " Umumiy

pedagogika” darsligida tarbiyaning yangicha usullari va metodlari o‘z ifodasini topgan. Bugungi kunda jadidlarning ilmiy me’rosi, pedagogik fikrlari, asarlari nafaqat umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida balki, oliy ta’lim muassasalarida ham o‘qitilishi jadid namoyondalarining ilmiy me’rosining boy ekanligidan dalolat beradi.

Mushtarak tariximizning yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma’rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o‘z qimmatini va ahamiyatini hamon yo‘qotmasdan kelayotgan boy merosini hamkor davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar vakillari, taniqli xorijiy olimlari bilan birgalikda teran tadqiq va targ‘ib etish bizning ustuvor vazifamizdir.

O‘z mohiyat e’tiboriga ko‘ra noyob ijtimoiy-siyosiy fenomen bo‘lgan jadidchilik g‘oyasining shakllanishi va taraqqiyotiga doir dunyoning bir qator mamlakatlarida ko‘plab tadqiqotlar yaratilgan bo‘lsa-da, ushbu harakat namoyandalarining Markaziy Osiyo hududida milliy davlatchilik va mintaqaviy o‘ziga xoslikni, fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga qo‘shgan ulkan hissasini konseptual va tizimli asosda atroflicha o‘rganish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, taraqqiyparvar ajdodlarimizning ilg‘or g‘oya va qarashlarini tadqiq etish va tizimlashtirish, Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik rivojida o‘rni va ta’sirini o‘rganish, XX asrning birinchi choragida ular tomonidan barpo etilgan davlat tuzilmalarining qonunchilik bazasini tahlil qilish, dunyoviy, huquqiy va demokratik jamiyat qurishga qaratilgan faoliyatiga tarixiy baho berish, Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Renessansni bunyod etishda ushbu merosning mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qilishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Prezidentimizning 2023-yil 6-martdagi Jadidlar me’rosini o‘rganishga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyasidagi nutqida - “Barchamizga ayonki, “Tilda, fikrda, ishda birlik” degan ezgu g‘oya bilan maydonga chiqqan jadid bobolarimiz xalqlarimizni jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, ularni g‘aflat botqog‘idan qutqarishning asosiy yo‘li – bilim va ma’rifatda, dunyoviy taraqqiyotni egallashda, deb bildilar. Ular shu yo‘lda fidoyilik ko‘rsatib, yangi usul maktablari, teatr va kutubxonalar, nashriyotlar ochdilar. Jamiyat a’zolarining dunyoqarashi va turmush tarzini o‘zgartirish maqsadida gazeta va jurnallar nashr etdilar”, - degan fikrni bildirar ekan, buning

mazmunida mamlakatimiz ta'lim tizimida jadidlarning ilmiy me'rosi, pedagogik qarashlari, asarlari zamonaviy pedagogik tizimda ham g'oyat muhim ekanligining guvohi bo'lamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF 4947-son O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi farmoni, 2017-yil 20-apreldagi PQ 2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2018-yil 5-iyundagi PQ 3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'nimlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2023-yil 28-fevraldagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida»gi farmoni¹.

Shu ma'noda mazkur "Umumiy pedagogika" darsligida tarbiyaning yangicha usullari va metodlari o'z ifodasini topgan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. Toshkent, 2022-yil 28-dekabr // www.uzlidep.uz/news-of-party.

MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING KONSTEPTUAL ASOSLARI

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni.
2. Ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari.
3. Ta’lim tizimi va turlari.

① Tayanch tushunchalar. Ta’lim, tizim, ta’lim tizimi, ta’lim va tarbiya mazmuni, ta’lim turlari, qonun, ta’lim tashkiloti, dunyoqarashi, odobi, xulqi, maktabgacha ta’lim va tarbiya, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim, professional ta’lim, oliy ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari ta’lim, ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olish (kunduzgi), ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy), dual ta’lim, oilada ta’lim olish va mustaqil ta’lim olish, katta yoshdagilarni o‘qitish va ularga ta’lim berish, inklyuziv ta’lim, eksternat tartibidagi ta’lim, mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni

Ta’lim – o‘quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan jarayon.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) - o‘zaro bog‘langan ko‘plab elementlar (tarkibiy qismlar) o‘rtasidagi mustahkam birlik va o‘zaro yaxlitlik.

Ta’lim tizimi – davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodga ta’lim- tarbiya berish yo‘lida faoliyat yurituvchi barcha turdagi ta’lim muassasalarining majmuyi.

Ta’lim va tarbiya mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati.

Amaldagi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni, 2020-yil 23-sentyabr kuni tasdiqlangan bo‘lib 11 bob, 75 moddadan iboratdir.

Unda uzluksiz ta’lim tizimining mohiyati, yo‘nalishlari, ta’lim mazmuni, ta’limning huquqiy asoslari batafsil ochib berilgan. Mazkur me‘yoriy xujjat mazmunida quyidagilar ifodasini topgan:

- 1) umumiy qoidalar
- 2) ta’lim tizimi, turlari va shakllari
- 3) ta’lim tizimini boshqarish
- 4) ta’lim faoliyatini tashkil etish va uning nazoratini amalga oshirish
- 5) ta’lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqiy maqomi
- 6) ta’lim oluvchilarning, ularning ota-onasi hamda boshqa qonuniy vakillarning huquq va majburiyatlari
- 7) ta’lim-tarbiya jarayonidagi ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish
- 8) nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini lisenziyalash, ta’lim tashkilotlarini attestasiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o‘tkazish. Xorijiy davlatda olingan ta’lim to‘g‘risidagi xujjatni tan olish, ta’lim sohasidagi xujjatlarga apostil qo‘yish
- 9) ta’limni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash
- 10) ta’lim sohasidagi xalqaro hamkorlik
- 11) yakunlovchi qoidalar

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida alohida urg‘u berilganidek, ta’limni tashkil etishning asosiy maqsadi ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 72- moddasiga ko‘ra ayrim qonun hujjatlarini o‘z kuchini yo‘qotgan:

- 1) O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi 463-I-sonli Qonuni
- 2) O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi 464-I-sonli Qonuni
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997-yil 29-avgustdagi 465- I-sonli “O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni kuchga kirish tartibi to‘g‘risida”gi Qarori
- 4) O‘zbekiston Respublikasining 2007-yil 9-aprelda qabul qilingan

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga o‘zgartish kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ 87- sonli Qonunining 1-moddasi;

5)O‘zbekiston Respublikasining 2013-yil 7-oktabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish, shuningdek, ayrim qonun hujjatlari o‘z kuchini yo‘qotgan deb topish to‘g‘risida”gi O‘RQ 355-sonli Qonunining 15 va 16-moddalari;

6)O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 3-yanvarda qabul qilingan “Ayrim davlat organlari faoliyatining takomillashtirilishi, shuningdek, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini ta‘minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar qabul qilinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ 456-sonli Qonunning 14 va 15-moddalari;

7)O‘zbekiston Respublikasining 2018-yil 18-aprelda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ 476-sonli Qonunining 26-moddasi.

2. Ta‘lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunining 4-moddasida ta‘lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari ko‘rsatib o‘tilgan. Ular quyidagilardan iborat:

- ta‘lim ustuvorligining tan olinishi;
- ta‘lim olish shaklini tanlash erkinligi;
- ta‘lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi;
- ta‘lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta‘minlanishi;
- ta‘lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi;
- ta‘lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati;
- ta‘limning uzluksizligi va izchilligi;
- o‘n bir yillik ta‘limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o‘rta ta‘limga tayyorlashning majburiyligi;
- davlat ta‘lim standartlari va davlat ta‘lim talablari doirasida ta‘lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashtirilganligi;

- insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi;
- jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilishning kafolatlanganligi;
- ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi;
- bilimlilik, qobiliyatlilik va iste'dodning rag'batlantirilishi;
- ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg'unligi;
- ta'lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik.

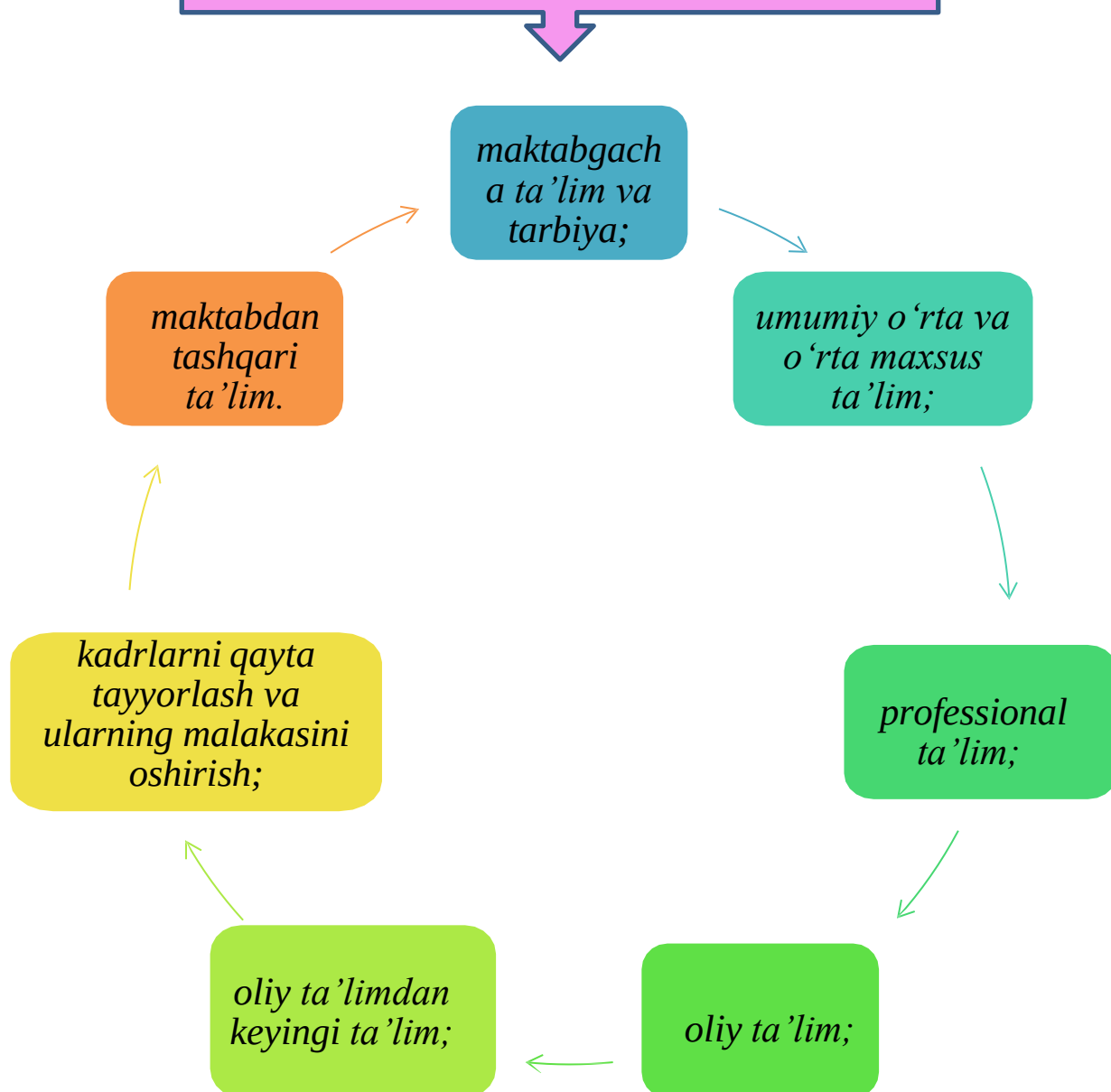
3. Ta'lim tizimi va turlari.

Ta'lim tizimi – davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablarini, o'quv rejalari va o'quv dasturlarini, davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablari va o'quv dasturlarini oshiruvchi ta'lim tashkilotlarini, ta'lim sifatini baholashni amalga oshiruvchi tashkilotlarni, ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalarni, ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlarini, shuningdek ularning tasarrufidagi tashkilotlarni o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

Ta'lim tizimi davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo'lida faoliyat yurituvchi barcha turdagi ta'lim muassasalari majmui demakdir. Har bir mamlakatning ta'lim tizimi uning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Respublika "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'kidlanganidek (II bob 6 - 22 moddalar), O'zbekiston respublikasida ta'lim quyidagi turlarda va shakllarda amalga oshiriladi:

Ta'lim turlari quyidagilardan iborat:

Maktabgacha ta'lim va tarbiya

Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni qonun, shuningdek, "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu bilan belgilanadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, umumta'lim o'quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Umumiy o'rta ta'lim (I — XI sinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat:

- 1) boshlang'ich ta'lim (I — IV sinflar);
- 2) tayanch o'rta ta'lim (V — IX sinflar); 3) o'rta ta'lim (X — XI sinflar).

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar yetti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi.

Boshlang'ich ta'limda ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalarning asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

Tayanch o'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tayanch o'rta ta'lim doirasida (VII sinfdan so'ng) ta'lim oluvchilarda kasblar bo'yicha birlamchi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ularni professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha choralar amalga oshiriladi.

O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek, ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi.

Professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish, shuningdek, ta'lim oluvchilarni yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblarga tayyorlash tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

Umumiy o'rta ta'lim umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida uzluksiz tarzda, majburiy bo'lgan o'n bir yil davomida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus ta'lim akademik litseylarda to'qqiz yillik tayanch o'rta ta'lim asosida ikki yil mobaynida amalga oshiriladi va ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatlarining jadal rivojlanishini, shuningdek, chuqur, tabaqalashtirilgan, kasb-hunarga va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim olishini ta'minlaydi.

Nodavlat ta'lim tashkilotlarida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim to'lov-shartnoma asosida amalga oshirilishi mumkin.

Iqtidorli va iste'dodli bolalarning qobiliyatini rivojlantirish uchun prezident, ijod va boshqa ixtisoslashtirilgan maktablar, shuningdek, maktab-internatlar tashkil etilishi mumkin.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi.

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarining sinflarida (guruhlarida) ta'lim oluvchilar soni o'ttiz besh nafardan oshmasligi kerak.

Professional ta'lim

Professional ta'lim egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi:

- boshlang'ich professional
- ta'lim; o'rta professiona ta'lim;
- o'rta maxsus professional ta'lim.

Boshlang'ich professional ta'lim kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida bepul asosda kunduzgi ta'lim shakli bo'yicha umumta'lim fanlarining va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida amalga oshiriladi.

O'rta professional ta'lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim hamda boshlang'ich professional ta'lim negizida amalga oshiriladi.

O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, boshlang'ich professional va o'rta professional ta'lim negizida davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi kamida ikki yil bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi.

Ushbu Qonun kuchga kirguniga qadar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini (to'qqiz yillik umumiy o'rta va uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) olgan fuqarolar ham o'rta professional va o'rta maxsus

professional ta'lim olish huquqiga ega.

Kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar ta'lim oluvchilarning o'zi tanlagan kasbga va mutaxassislikka ega bo'lishini ta'minlaydi.

Fuqarolar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi professional ta'limni olish huquqiga ega.

Oliy ta'lim

Oliy ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi.

Oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlash oliy ta'lim tashkilotlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar, oliy maktablar) amalga oshiriladi. Umumiy o'rta (o'n bir yillik ta'lim), o'rta maxsus (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik o'rta maxsus ta'lim), boshlang'ich professional ta'lim (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik boshlang'ich professional ta'lim) olgan shaxslar, shuningdek, ushbu qonun kuchga kirguniga qadar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (to'qqiz yillik umumiy o'rta va uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) olgan shaxslar oliy ma'lumot olish huquqiga ega.

Oliy ta'lim ikki bosqichga - bakalavriat va magistratura bosqichiga ega. Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha chuqurlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalar beradigan, o'qish davomiyligi kamida uch yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Magistratura tegishli bakalavriat negizidagi aniq mutaxassislik bo'yicha o'qish davomiyligi kamida bir yil bo'lgan oliy ta'limdir.

Magistratura mutaxassisliklarining va ularga muvofiq bo'lgan bakalavriat ta'lim yo'nalishlarining ro'yxati ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruv organi tomonidan belgilanadi.

Fuqarolar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumotni olish huquqiga ega.

Oliy ta'limdan keyingi ta'lim

Oliy ta'limdan keyingi ta'limni oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlarda olish mumkin.

Oliy ta'limdan keyingi ta'lim doktorlik dissertasiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida mutaxassislikni chuqur o'rganishni va ilmiy izlanishlar olib borishni nazarda tutadigan tayanch doktorantura, doktorantura va mustaqil izlanuvchanlik asosida ilmiy darajaga ega

ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi.

Tayanch doktorantura falsafa doktori (Doctor of Philosophy (PhD)) ilmiy darajasiga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralgan holda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi.

Doktorantura fan doktori (Doctor of Sciencye (DSc)) ilmiy darajasiga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralgan holda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi.

Mustaqil izlanuvchilik falsafa doktori (Doctor of Philosophy (PhD)) yoki fan doktori (Doctor of Sciencye (DSc)) ilmiy darajalariga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralmagan holda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi.

Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash, ilmiy darajalar va ilmiy unvonlar berish tartibi, shuningdek, harbiy, tibbiyot va boshqa ta'lim tashkilotlarida oliy ta'limdan keyingi ta'lim olish xususiyatlari qonun hujjatlarida belgilanadi.

Oliy ta'limdan keyingi ta'limning davom etish muddati qonun hujjatlarida belgilanadi.

Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish

Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zarur hajmining egallanishini ta'minlaydi.

Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta'minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat qiladi.

Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta'lim talablari bilan belgilanadi.

Maktabdan tashqari ta'lim

Bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat, notijorat tashkilotlari, shuningdek, tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yo'nalishidagi maktabdan tashqari ta'lim

tashkilotlarini tashkil etishi mumkin.

Maktabdan tashqari ta'lim bolalarga uzluksiz ta'lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste'dodi va qobiliyatini rivojlantirishga, ma'naviy ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan.

Maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari jumlasiga bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, "Barkamol avlod" bolalar maktablari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san'at maktablari, studiyalar, axborot-kutubxona hamda sog'lomlashtirish muassasalari kiradi.

Maktabdan tashqari ta'lim berish tartibi ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi.

Ta'lim olish shakllari quyidagilardan iborat:

ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy); dual ta'lim;

oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish; inklyuziv ta'lim;

eksternat tartibidagi ta'lim;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

Masofaviy ta'lim

Masofaviy ta'lim o'quv rejalari va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot- kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda internet - jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Dual ta'lim

Dual ta'lim ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni olishga qaratilgan bo'lib, ularning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta'lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi.

Dual ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish

Davlat oilada ta'lim olishga va mustaqil ta'lim olishga ko'maklashadi. Bolalarning oilada ta'lim olishi va mustaqil ta'lim olish uslubiy va maslahat yordami ko'rsatilgan holda tegishli o'quv dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish tartibi, shuningdek, ta'lim oluvchilarning toifalari ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan belgilanadi.

Oilada ta'lim olish bolalar, oila, davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda davlat ta'lim muassasasi hamda ta'lim oluvchilarning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oilada ta'lim olgan va mustaqil ta'lim olgan shaxslarga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ta'lim to'g'risidagi hujjatni berish davlat ta'lim muassasalarining tasdiqlangan o'quv dasturiga muvofiq eksternat tartibida amalga oshiriladi.

Katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish

Katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish butun umr davomida o'qitishning markaziy tarkibidagi qismi bo'lib, ta'lim berish hamda o'qitishning jamiyat hayotida va mehnat faoliyatida katta yoshdagilarning ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan barcha shakllarini o'z ichiga oladi, shuningdek ,rasmiy, norasmiy va informal o'qitish jarayonlarining butun majmuini qamrab oladi.

Rasmiy ta'lim davlat ta'lim muassasalari hamda davlat tomonidan tan olingan akkreditasiyadan o'tgan nodavlat ta'lim tashkilotlari ishtirokidagi institutsionallashtirilgan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtiruvchi), aniq maqsadga yo'naltirilgan va rejalashtirilgan ta'limdir.

Norasmiy ta'lim ta'lim xizmatlari taqdim etilishini ta'minlovchi shaxs yoki tashkilot tomonidan institutsionallashtirilgan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtiruvchi), aniq maqsadga yo'naltirilgan va rejalashtirilgan bo'lib, shaxsni butun hayoti davomida o'qitishdagi rasmiy ta'limga qo'shimcha yoki uning muqobilidir.

Informal ta'lim aniq maqsadga yo'naltirilgan, ammo institutsionallashtirilmagan (muayyan qoidalar va normalarni mujassamlashtirmagan), rasmiy yoki norasmiy ta'limdan ko'ra kamroq tashkillashtirilgan va tarkiblashtirilgandir hamda oiladagi, ish joyidagi, yashash joyidagi va kundalik hayotdagi o'quv faoliyatini o'z ichiga olishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim

Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Eksternat tartibidagi ta'lim

Eksternat tartibidagi ta'lim olish o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tishni talab etadi.

Eksternat tartibidagi ta'lim olishni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlarni tayyorlash

Mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlarni tayyorlash ularning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

②Nazorat uchun savollar.

1. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari mohiyatini izohlab bering.
2. Ta'lim tizimi deb nimaga aytiladi?
3. Uzluksiz ta'lim tizimi bosqichlarini sanab bering.
4. Umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning asosiy vazifalari nimalardan iborat?

MAVZU: PEDAGOGIKA SHAXS TARBIYASI VA RIVOJLANISHI TO‘G‘RISIDAGI FAN. ILMIY-PEDAGOGIK TADQIQOTLAR METODOLGIYASI VA METODLARI

Reja:

- 1. Pedagogika fanining paydo bo‘lishi va rivojlanishi.**
- 2. Pedagogika fanining maqsadi va vazifalari.**
- 3. Pedagogik fanlar tizimi.**
- 4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.**
- 5. Pedagogika fani va uning asosiy kategoriyalari.**
- 6. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o‘tkazish.**
- 7. “Individ” va “shaxs” tushunchasi. Shaxs rivojlanishining ijtimoiylashuv bilan aloqadorligi.**
- 8. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit va tarbiyaning tutgan o‘rni.**
- 9. Shaxs rivojlanishining yosh va psixologik xususiyatlari.**

i) Tayanch so‘z va iboralar: pedagogika, maqsad, vazifa, obyekt, predmet, kategoriya, pedagogikaning sohalari, pedagogika fani metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot metodlari; jarayon, pedagogik jarayon, pedagogik tizim, yaxlit yondashuv, komponent, yaxlit pedagogik jarayon, qonuniyat, tamoyil, pedagogik antropologiya, individ, shaxs, individuallik, o‘shish, rivojlanish, ijtimoiylashuv, irsiyat, muhit, tarbiya, yosh davrlari, ibtidoiy davr, pedagogik fikrlar taraqqiyoti, pedagogik g‘oyalar, didaktika, korreksion pedagogika, ijtimoiy tarbiya mohiyati.

1. Pedagogika fanining paydo bo‘lishi va rivojlanishi. Pedagoglik kasbi, uning paydo bo‘lishi va ravnaq topishi. Pedagoglik kasbining shakllanishi kishilik taraqqiyoti tarixi bilan uzviy bog‘liq. Terib-termachlab kun kechirgan ibtidoiy davr kishilari bolalarni o‘zlari bilan ergashtirib yurib, ularga ov qilish, turli daraxt mevalarini terish, o‘simliklarning ildizini kovlab olish, suv manbalarini izlab topish kabi harakatlarni amalga oshirishni o‘rgatganlar. Bunday harakatlar qabila (urug‘)ning tajribali kishilari yoki keksalar tomonidan amalga oshirilgan. Oddiy kundalik ehtiyojlarni qondirish

yo'lida olib borilayotgan xatti-harakatlar asosida yoshlarga mavjud tajribalar asosida ma'lumotlarni berib, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirganlar. Turli tovushlarni chiqarish yordamida atrofdagilarni yaqinlashayotgan xavfdan ogoh qilishni bolalar kattalarning namunalari asosida o'zlashtirganlar. Nutq va yozuv paydo bo'lgunga qadar bu kabi harakatlar imo-ishoralar asosida amalga oshirilgan. Kishilik tarixida tub inqilobni sodir etgan nutq va yozuvning paydo bo'lishi, shuningdek, urug' jamoasi tomonidan bajariladigan mehnat faoliyatining turli sohalarga ajralishi yoshlarga nisbatan munosabatning ilg'or (progressiv) xarakter kasb etishiga imkon berdi. Turli tabiiy ofatlar ta'siridan himoyalaniish, kishilar hayotiga xavf solayotgan kasalliklarni davolash, hayot kechirish uchun yetarli oziq-ovqatlarni jamlab olishga bo'lgan tabiiy ehtiyoj yoshlarga hayotiy tajribalarni ma'lum mehnat faoliyati yo'nalishida yetarlicha bilimga ega bo'lgan kishilar tomonidan berilishi maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi. Natijada bolalarga hayot tajribalarini o'rgatuvchi kishilar guruhi shakllandi hamda bolalarga ma'lum yo'nalishlar bo'yicha bilimlarni berish maxsus ajratilgan joylarda tashkil etila boshlandi. Dastlabki maktablar qadimgi Sharqda (Vavilon, Misr, Hindistonda) paydo bo'lib, ularda bolalarga ma'muriy-xo'jalik boshqaruvi asoslari o'rgatilgan. Antik davrda maktablar Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida faoliyat olib borganlar. (Qadimgi Yunonistonda bunday joylar akademiya deb nomlangan. «Akademiya» so'zi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi IV asrda Afina yaqinidagi Akadema nomi bilan nomlanuvchi joyda Platon o'z shogirdlariga ma'ruzalar o'qigan bo'lib, keyinchalik ta'lim tashkil etiluvchi maskan ham shunday nom bilan atala boshlagan. Qadimgi Rim va Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan. Jamiyatning tabaqalanishi natijasida, quldorlik tuzumida bolalarni ta'lim maskanlariga olib borish va olib kelish vazifasini qullar bajarishgan va ular «pedagog» deb nomlanganlar. Ushbu tushunchaning ma'nosi «bola yetaklovchi» demakdir. Tarixiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida bolalarga tizimli bilimlarni berish bilan doimiy shug'ullanuvchi kishilar aynan shu nom bilan atala boshlaganlar. Feodalizm davrida aksariyat maktablar masjid (musulmon mamlakatlarida) yoki ibodatxonalar (Hindiston) qoshida tashkil etilgan. Bunday maktablarda yoshlarga

diniy bilimlar bilan birga dunyoviy bilimlar ham o'rgatilgan. O'rta asrlar davrida, Sharqda akademiya ko'rinishidagi ta'lim muassasalari ham faoliyat yuritgan bo'lib, ular «Donishmandlar uyi» (IX asr, Bag'dod), «Ma'mun akademiyasi» (XI asrboshlari, Xorazm), observatoriyalar qoshidagi jamiyatlar (XV asr, Samarqand) tarzida nomlangan. Akademiyalarga turli fan yo'nalishlari bo'yicha kuchli bilimga ega bo'lgan qomusiy olimlar jalb etilgan bo'lib, ular tomonidan matematika, geodeziya, mineralogiya, meditsina, astronomiya kabi yo'nalishlarda keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilgan. O'rta asrlar hamda kapital ishlab chiqarishiga asoslangan jamiyatlarda akademiya (Sharqda madrasa)lar ko'rinishidagi maktablarda ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, turli sohalar bo'yicha mukammal bilimga ega pedagoglarning faoliyat yuritishlariga alohida ahamiyat qaratilgan. Chunonchi, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek tomonidan barpo etilgan madrasalarda o'z davrining taniqli olimlari — Ali Qushchi, Taftazoniy, Qozizoda Rumi, Mavlono Muhammad, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Muniddin Koshiy hamda Mansur Koshiylar talabalarga ta'lim berganlar. XIX asr oxiri hamda XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidizm harakatining asoschilari, taniqli ma'rifatparvarlar — Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullayev, Abdurauf Fitrat, Is'hoq Ibrat va boshqalar aholi orasida nafaqat murabbiy, balki ma'naviy yetuk inson sifatida ham nom qozondilar.

2. “Pedagogika tarixi” faning maqsadi – eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar taraqqiyotini tizimli yondashuv asosida o'rganishdan iborat.

Maktab va pedagogika ko'p asrlik tarixiy yo'lni bosib o'tgan. Mazkur davrda pedagogika fani ko'plab g'oyalar va kontsepsiyalar bilan boyib bormoqda.

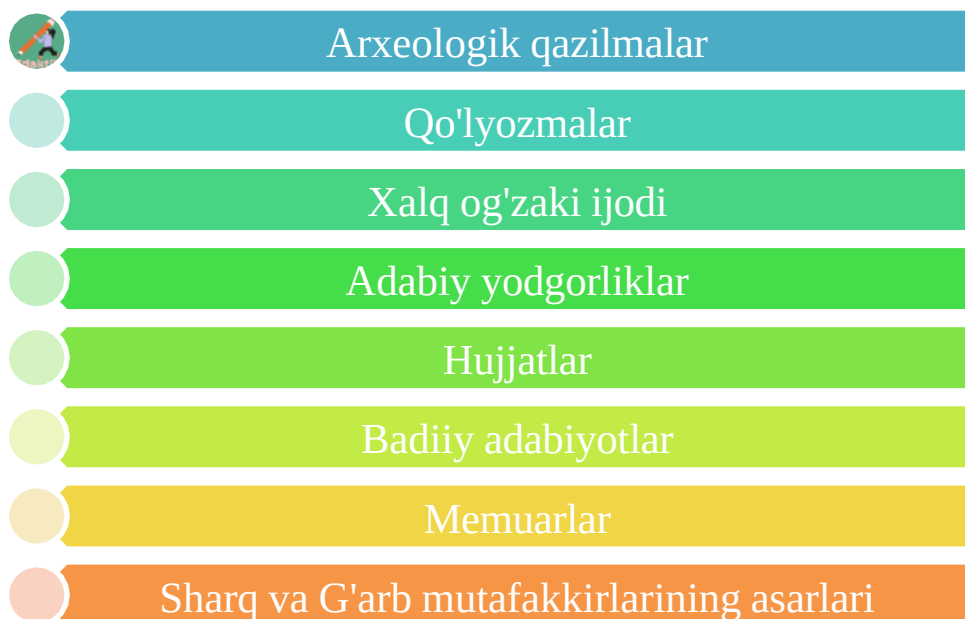
“Pedagogika tarixi” faning predmeti - eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kungacha tarbiya, maktab va pedagogik fikrlarning rivojlanish jarayoni.

“Pedagogika tarixi” fanining vazifalari:

1) milliy o'z-o'zini anglash, kasbiy rivojlanish bilan bog'liqlikda umumiy va pedagogik madaniyatni shakllantirish;

- 2) pedagogik fikrlar rivojini tahlil etish va tizimlashtirish;
- 3) pedagogik g'oyalarni tahlil etish asosida ularni o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish.

Pedagogika tarixini o'rganish manbalari:

1-chizma. Pedagogika tarixini o'rganish manbalari.

Pedagogika (yunoncha paidagogike bo'lib, paidagogos «bola» va «yetaklayman») ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan. Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqlol g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi. Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati — uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bois didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Didaktika (ta'lim nazariyasi. yunoncha didaktikos «o'rgatuvchi»., didasko «o'rganuvchi») ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatlari, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolarni tadqiq etadi. Ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra umumiy va maxsus kabi turlarga ajratiladi. Umumiy ta'lim har bir shaxsning kamol topishi hamda u tomonidan hayotiy faoliyatni tashkil eta olishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berishga yo'naltiriladi.

Umumiy ta'lim asosida o'zlashtirilgan ma'lumotlar kelgusida shaxsning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga imkon beruvchi maxsus ta'lim olishi uchun asos bo'ladi. Maxsus ta'lim o'zida mutaxassislik xususiyatlarini namoyon qilib, shaxsga muayyan kasbiy faoliyatni tashkil etish borasida nazariy bilimlarni berish asosida amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ta'lim, shuningdek, turli darajadagi ta'lim dasturlarini amalga oshirishga ko'ra: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash hamda maktabdan tashqari ta'lim kabi turlarga bo'linadi. Tarbiya nazariyasi-pedagogikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir.

3. Pedagogika fanlari tizimi. Shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi. Ular quyidagilardir:

1. Umumiy pedagogika - maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalarini o'rganadi.

2. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi - maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

3. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi - boshlang'ich sinflar o'quvchilarini tarbiyalash, ularga ta'lim berish, ularning o'ziga xos psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

4. Korreksion (maxsus) pedagogika - rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. O'z navbatida korreksion pedagogika tarkibiga maxsus pedagogika va

psixologiyaniing turli sohalari kiradi. Ular quyidagilardir:

1. Surdopedagogika va surdopsixologiya - eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

2. Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya - aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

3. Tiflopedagogika va tiflopsixologiya - ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

4. Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi - nutqi, shuningdek, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlari bo'lgan bolalar (ko'r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

5. Metodika - xususiy fanlarni o'qitish xususiyatlarini o'rganadi.

6. Pedagogika tarixi - ta'lim va tarbiyaning yuzaga kelishi, taraqqiy etishi, muayyan tarixiy davrlarda yetakchi o'rin egallagan pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalalarini o'rganadi.

7. Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

8. Pedagogik mahorat - bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

9. Ta'limni boshqarish - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollari belgilash masalalarini o'rganadi.

10. Ijtimoiy pedagogika - ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g'oyalarning tutgan o'rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish muammolarini o'rganadi².

4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma'lum pedagogik hodisaning muayyan vaziyatlarda namoyon bo'lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Bizga ma'lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo'lib, uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtayi

² Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010. b - 122

nazardan pedagogika fani bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

1. Falsafa - shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlarini kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

2. Iqtisod - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy- texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

3. Sotsiologiya - ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

4. Etika - shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

5. Estetika - shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga intilish, shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

6. Fiziologiya - o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik inobatga olish uchun boshlang'ich asoslarni beradi.

7. Gigiyena - o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishda nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam beradi.

8. Psixologiya - shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

9. Tarix - pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, xalq pedagogikasi g'oyalarini kelgusi avlodga uzatish uchun yo'naltiriladi.

10. Madaniyatshunoslik - o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

11. Tibbiy fanlar - fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlanishini ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan

ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.

5. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari. Bizga ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi:

Shaxs - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti- harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongini, xulq-atvorni va dunyoqarashni tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim - shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatini tashkil eta olish qobiliyati.

Malakalar - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui

Rivojlanish - shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon³.

Pedagogika o'z tadqiqot obyektiga va tadqiqot metodlariga ega.

³ Xasanboev J, To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.b - 18

Ilmiy tadqiqot barcha fanlar kabi pedagogika fanining ham takomillashib borishiga, ayrim pedagogik hodisalarni tekshirishga, ularni to'g'ri hal etish yo'llarini aniqlashga yordam beradi. Hodisa uning taraqqiyoti davomida boshqa hodisalar bilan bog'liq holda o'rganiladi. Miqdor o'zgarishi sifat o'zgarishiga o'tish daqiqalarida kuzatiladi.

Ilg'or tajribalarni o'rganish metodi. Pedagogikaning ko'pgina muammolarini hal etishda ta'lim-tarbiya sohasida orttirilgan tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilg'or o'qituvchilar tajribasi bilan bir qatorda, oddiy

o'qituvchilarning faoliyatlari ham o'rganib boriladi. Chunki tajribalarni o'rganish jarayonida muammo, yutuq va kamchiliklar aniqlanadi. Pedagogik tajribalarni o'rganishda kuzatish, intervyu olish, anketalar tarqatish, o'quvchilarning yozma va ijodiy ishlari, pedagogik hujjatlarni o'rganish metodlaridan foydalaniladi.

Kuzatish - o'rganish lozim bo'lgan pedagogik hodisani ma'lum maqsad nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda kuzatuvchi kuzatish bayonnomasini olib boradi. Kuzatish obyektiga oid bo'lgan aniq faktik material tayyorlanadi. Kuzatish belgilangan aniq reja asosida olib boriladi. Suhbat (fakt) dalillar to'plash yoki kuzatish davomida to'plangan materiallarga aniqlik kiritish maqsadida olib boriladi. Suhbat tadqiqotning mustaqil yoki yordamchi metodi sifatida qo'llaniladi. Anketalar tarqatish. Bu ommaviy ravishda material to'plash maqsadida anketalar tarqatish yo'li bilan amalga oshiriladi. Tadqiqot uchun muhim bo'lmagan materiallar o'quvchilarning yozma va bir qancha fanlar bo'yicha mustaqil ishlarni bajargan daftarlarini tekshirish, o'rganib chiqish yo'li bilan turlarga ajratilishi mumkin. Maktab hujjatlarini o'rganish o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, metodistning to'plagan ma'lumotlari, sinf jurnallari, kundaliklar, yig'ilish va majlislar bayonnomalari tadqiqoti uchun olib borilayotgan ta'lim-tarbiyaning ahvoli, darajasi haqida obyektiv axborot manbai hisoblanadi. Pedagogik hodisalarni tadqiq qilish jarayonida eksperiment (sinov) muhim ahamiyat kasb etadi. Maxsus tashkil etilgan eksperiment qo'llanilayotgan yoki qo'llanishi mumkin bo'lgan u yoki bu metod va usullar samaradorligini aniqlash maqsadida amalga oshiriladi.

Matematik metod. Bu metod ommaviy materiallarni tahlil qilishda (masalan, anketalar tarqatish yo'li bilan to'plangan materiallarni yoki ma'lumotlarni umumlashtirish uchun) qo'llaniladi. U eksperiment natijalarining aniq baholanishini, xulosalarning ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari va ularni amalda tatbiq etish. Pedagogikada bu jarayon turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Chunonchi, tadqiqotchilarning seminarlarda, ilmiy konferensiyalarda tadqiqot natijalari bo'yicha ma'ruzalar bilan chiqishi, ilmiy maqolalar, kitoblar nashr etishi, o'qituvchiga mo'ljallangan metodik tavsiyalar

bo'lishi mumkin. Pedagogikada hali hal etilmagan muammolar juda ko'p. Bular ilmiy tadqiqot olib borish yo'li bilan hal etiladi.

6. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish. Pedagogika fanining rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi, shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart- sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash, ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyektiv va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashib borishini ta'minlash, qarama-

qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

- 1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- 2) ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi;
- 3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi;
- 4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;
- 5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi;
- 6) tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini aytib o'tish;
- 7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi.
7. Pedagogik tahlil metodi.
8. Bolalar ijodini o'rganish metodi.
9. Pedagogik tajriba metodi. 10. Matematik-statistik metod.

Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammoli holat aniqlanadi, tajriba - avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xoslikka ega. Kuzatish xususiyatlari aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur

metodning ahamiyati yanada oshadi. Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

- 1)kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;
- 2)kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- 3)kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
- 4)har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;
- 5)xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba- sinov ishlarini, subyektlarini, imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bo'lishiga erishish muhimdir.

Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq: 1)maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmunini aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;

- 2)suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3)suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;
- 4)suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 5)suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;
- 6)suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish;
- 7)savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;
- 8)olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Anketa(fransuzcha-tekshirish) metodi. Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar ko'p hollarda yozma ravishda olinadi. O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi:

- 1)ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob

berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2)yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo‘q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniqarli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo‘llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

1)anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;

2)anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo‘lmasligi kerak;

3)anketa savollari o‘quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;

4)anketa savollari respondentlar tomonidan javoblar berilishini ta’minlovchi vaqtni kafolatlay olishi zarur;

5)anketa o‘quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;

6)anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart. **Intervyu metodi** respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta’minlaydi. Intervyu respondent e’tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o‘tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi. Ta’lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta’lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma’lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metod O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarining ta’lim muassasalari amaliyotidagi bajarilish holatini o‘rganish, bu boradagi faollik darajasi, erishilgan yutuq hamda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish va ta’lim muassasasining pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo‘llaniladi.

Ta’lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar quyidagilardan iborat: o‘quv mashg‘ulotlarining jadvali, o‘quv dasturi, guruh (yoki sinf) jurnallari, o‘quvchilarning shaxsiy varaqalari, buyruqlar, pedagogik kengash yig‘ilishi bayonnomalari yozilgan daftar, pedagogik kengash qarorlari, ta’lim muassasasi smetasi hamda pasporti, tarbiyaviy ishlar rejasi, o‘quv-tarbiya ishlarini tashkil etish

borasidagi hisobotlar, ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol-stullar, yumshoq mebellar va hokazolar) qayd etilgan daftar va hokazolar. Mazkur metod muayyan yo'nalishlarda o'quv-tarbiya ishlari samaradorligi darajasi, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi ilg'or pedagogik tajribalar mazmunini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Test metodi. Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniqarli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

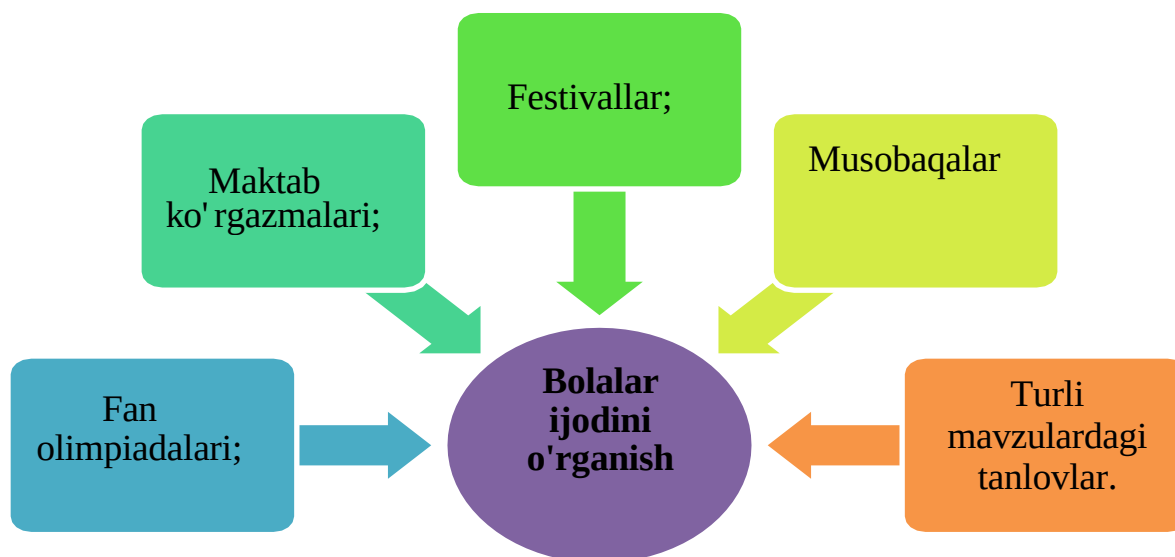
to'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o'z yondashuvlariga ko'ra to'g'ri deb topgan javob variantini belgilaydilar). Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyatining mavjudligi hamda vaqtning tejallishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan birini tanlashi zarur. Shu bois respondent o'z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

Bolalar ijodini o'rganish metodi. Mazkur metod o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma'lum fan sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari — kundaliklari, insholari, yozma ishlari, referatlari,

hisobotlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metodning afzalligi shundaki, u ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

2-chizma. Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

Pedagogik tajriba (eksperiment — lotincha «sinab ko'rish». «tajriba qilib ko'rish») metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishni kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammo yechimini topishga yo'naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay olishi hamda unga baho bera olishi zarur⁴.

Pedagogik tajriba turlari. Pedagogik tajriba ham bir qator shartlarga amal qilgan holda tashkil etiladi:

- 1) tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi;
- 2) tadqiqot ilmiy farazining puxta asoslanishi;
- 3) tadqiqot obyektlari va usullarining to'g'ri tanlanishi;
- 4) tajriba o'tkazilish vaqti hamda davomiyligining aniqlanishi;
- 5) zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar,

⁴ B. Xodjayev, A. choriyev, Z. Saliyeva pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi darsligi Toshkent "Iqtisodiyot dunyosi" 2018.

vositalar)ning yaratilganligi;

6) tajriba ma'lumotlarini umumlashtirish, tahlil qilish va natijalarni qayta ishlash. Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalarga asoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Matematik-statistik metod tajriba-sinov ishlari, shuningdek, umumiy holda tadqiqotning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi hamda muammo holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi. Yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Ayni vaqtda, pedagogik yo'nalishda tadqiqotlar olib borishda Styudent, Ko'virlyag, Rokich, V.P.Bespalko hamda V.V.Grechixin metodlaridan keng foydalanilmoqda.

7. "Individ" va "shaxs" tushunchasi. Shaxs rivojlanishining ijtimoiylashuv bilan aloqadorligi.

Individ, shaxs, individuallik. Shaxs tushunchasi insonga taalluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida his etishi, o'z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak. «Individ» nima?

Bola ma'lum yoshga qadar «individ» sanaladi. Individ (lotincha «individuum» so'zidan olingan bo'lib, «bo'linmas», «alohida shaxs», «yagona» ma'nolarini anglatadi) xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudotdir. Individuallik esa shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, uning namoyon bo'lishi tarbiya jarayonini amalga oshirishda bola shaxsini puxta o'rganish, uning yashash sharoitlaridan yetarli darajada xabardor bo'lish va ularning hisobga olinishini taqozo etadi. Individual yondashuv o'quvchilarning aqliy qobiliyatlari, bilishga bo'lgan qiziqishi hamda iste'dodini namoyon etishida muhim ahamiyatga ega. Bola harakatlari ongli ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroki natijasida shakllana boradi. Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi sifatida ta'riflanadi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs

sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi. Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Rivojlanishning o'zi nima? Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangisining paydo bo'lishi, eskisining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishning manbayi qarama-qarshiliklar o'rtasidagi kurashdan iboratdir. Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik biologik mavjudot hamdir.

Demak, rivojlanishda tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

8. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit va tarbiyaning tutgan o‘rni. Bugungi kunda yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va ruhiy salomatligining muammolari psixologlar va pedagoglarning tadqiqot faoliyati sohasi bo‘lib qolmoqda. Salomatlik psixologiyasida sanogen fikrlashni rivojlantirish alohida yo‘nalish sifatida ta’kidlangan. Sanogenik tafakkur (lotincha “sanus” “sog‘lom qadimgi yunoncha gamesos “kelib chiqishi; rivojlanish”dan) – bu refleksiya orqali his-tuyg‘ularni boshqarishga qaratilgan sog‘lom fikrlash demakdir⁵.

Sanogen tafakkurning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqqan professor Yu.M.Orlov insonning ruhiy salomatligi masalasiga to‘xtalib, quyidagi fikrni bildirib o‘tadi: “Sanogen tafakkur yuritish hayot falsafasining, ong va tana salomatligining eng ishonchli yo‘llaridan biridir. Ushbu metodika yangi hissiy- aqliy odatlarni yuqori darajada o‘zlashtirishga imkon beradi, o‘tmishdagi patogen fikrlash tajribasini to‘playdi. Sanogen tafakkur inson ongini sog‘lomlashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Ya’ni , insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo‘llab-quvvatlash yordamida, hissiy-emotsional o‘z-o‘ziga ta’sir ko‘rsatish orqali bartaraf etish usuli” [3;52-b.].

Ushbu tushuncha psixolog Yu.M.Orlov (1993) tomonidan taklif qilingan tushuncha bo‘lib, asosan, sanogen fikrlash ruhiy xulq-atvor sifatida qaraladi, uning vazifasi muayyan sharoitlarda insonning xatti-harakati va hayotini nazorat qilishdir. Ijobiy va salbiy, sog‘lom va nosog‘lom fikrlash bizning fikrlashimizga bog‘liq. Sanogen fikrlashni o‘zlashtirgan holda, inson o‘z fikrlarini boshqarishni o‘rganadi va shuning uchun his-tuyg‘ularni boshqaradi, ular haqida fikr yuritadi, o‘zining ongsiz xatti-harakatlarini tushunadi va baholaydi⁶.

Talabalarda ma’naviy-axloqiy tafakkur sanogen tarbiyashda o‘qituvchining kasbiy kompetentligi alohida ahamiyat kasb qiladi. Talabalarda ma’naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashda pedagogning kasbiy kompetentligi juda muhimdir. Pedagog talabalarga ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni o‘rgatishda, ularning o‘z-o‘zini tahlil qilishida, o‘z-o‘zini baholashida va o‘z-o‘zini o‘zgartirishida hamda

⁵ Z.A. Abdiraxmonova. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirishning jtimoiy- psixologik xususiyatlari. Diss. Avtoref . 2020. - 48 b.

⁶ Orlov YU.M. Ozdoravlivayumee (sanogennoe) myshlenie / sostavitel A. V. Rebyonok. Seriya: Upravlenie povedeniem, kn.1. — Izdanie 2-e izd., ispravlennoe. - M.: Slayding, 2006. - 96.

insonparvar, adolatli bo‘lib tarbiyalanishida alohida o‘rin egallaydi.

Fanda, odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta‘siri o‘rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko‘pdan buyon davom etmoqda. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roliga katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim — bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo‘lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o‘tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta‘limot vakili amerikalik olim E.Torndaykdir.

Progmatisizm oqimi va uning vakillari D.D’yul, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtayi nazarda asoslaydilar.

Ular rivojlanishni faqat miqdoriy o‘zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog‘laydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog‘liq deb ko‘rsatadilar. Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta‘sir tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan tarbiya tufayli bolani o‘zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin degan xulosa kelib chiqadi. Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo‘lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta‘sirini aniqlashda ilg‘or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta‘limotiga suyaniladi. Shaxsga ijtimoiy muhitning ta‘siri ham muhim. Bu tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi. Ya‘ni, birinchidan, tarbiya ta‘sirida muhit bera olmagan bilim, ma‘lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog‘liq ko‘nikma va malakalar hosil bo‘ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug‘ma kamchiliklar ham o‘zgartirilib, shaxs kamolga yetadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta‘sirini ham yo‘qotish mumkin. To‘rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta‘sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir.

Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir degan xulosani chiqarish mumkin.

9.Shaxs rivojlanishining yosh va psixologik xususiyatlari. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit, tarbiya bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani inson qanchalik mehnat qilsa, uning rivojlanishi shunchalik yuqori bo'ladi.

Faoliyat-shaxs tomonidan tabiiy va ijtimoiy hayotni maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi. Insonning qobiliyati va yoshidan kelib chiqib tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to'g'ri tashkil etish lozim.

O'smir va o'spirinlar faoliyatining asosiy turlariga o'yin, o'qish va mehnat kiradi. Ular yo'nalishiga ko'ra bilishga doir ijtimoiy, badiiy, texnik, hunarmandchilik hamda shaxsiy qiziqishga ko'ra tanlangan sohalardan iborat. Faoliyatning asosiy turi muloqotdir. Faoliyat faol va passiv bo'lishi mumkin. O'smir faoliyati muhit va tarbiya ta'sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uni butun vujudi bilan sevishi, o'z imkoniyatlarini namoyon etishi, mehnat qilishi, o'zini shaxs sifatida ko'rsata olishi unda o'z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokida faollik ko'zga tashlanadi. Ta'lim jarayonidagi faollik o'quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o'z qobiliyatini namoyon etishga imkon yaratadi. Bilishga bo'lgan faollik o'quvchining intellektual rivojlanishini ta'minlaydi. Faollik ko'rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi faoliyatning ham turlarini kengaytiradi. Ta'lim muassasasida hamma vaqt bir xil talab shaxs rivojlanishida ijobiy natija beravermaydi. Turli yosh davrlarida faoliyatning turlari va mohiyati o'zgarib turishi kerak. Insonning ijtimoiy faolligi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. Chunki har bir inson o'z mehnati, g'ayrati, intilishi bilangina faollashadi. O'qituvchi qanchalik yaxshi o'qitmasin yoki tarbiya bermasin, tarbiyalanuvchining o'zi harakat qilmasa, rivojlanish muvaffaqiyatli

kechmaydi. Zero, barcha ma'naviy-axloqiy kamchiliklarning asosiy sababi ham insonning o'z faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'ymaganligidir. Shuning uchun ham inson faoliyati uning rivojlanishi natijasi hamdir. Demak, shaxs faolligi asosida ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik, ijodkorlik xislatlarini shakllantirish -uning shaxslik imkoniyatlarini namoyon etishi orqali faoliyatini rivojlantirish -muhim sanaladi.

Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari. Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi. Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Abu Ali ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, Abdulla Avloniylar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o'tganlar. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, o'qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Bolaning individual - o'ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o'ziga xos xususiyatini o'rganish, metodikasini bilish muhim. Temperament (lot. «temperamentum» «qismlarning bir-biriga munosabati» ma'nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Shuningdek, turli yosh davrlarining o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Masalan, 5-sinf o'quvchilari bilan 10-sinf o'quvchisini tenglashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo'linadi:

1. Go'daklik davri — chaqaloqlik (1 oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo'lgan davr.

2. Maktabgacha bo'lgan yosh davri — 1 yoshdan 3 yoshgacha.

3. Maktabgacha bo'lgan yosh davri — 3 yoshdan 7 yoshgacha.
4. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar (bolalar)—7 yoshdan 11,12 yoshgacha.
5. O'rta maktab yoshidagi o'quvchilar (o'smirlar) — 14—15 yosh.
6. Katta yoshdagi maktab o'quvchilari (o'spirinlar) — 16—18 yosh.

Kichik maktab yoshida o'yin faoliyatining o'rnini endi o'qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o'tish davri bo'lib, bolaning bo'yi, og'irligi jihatdan uning tashqi ko'rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez

shikastlanadi. Muskullari tez o'sishi tufayli serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi. Jismoniy o'sishga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi. Bolalar qiziqishini qanoatlantiruvchi qiziqarli uchrashuv, sayr va tomosha, ekskursiyalarni tashkil etish zarur. Mazkur yosh davri o'quvchilariga emotsionallik xos, ularning fikrlashi obrazli bo'ladi, his-tuyg'ulari mazmuni o'zgaradi. Ular odamlar bilan aloqa qilishga qiziqadilar.

O'rta maktab yoshi (o'smirlik 12—15 yosh). O'smirlikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bolaning o'sishi tezlashadi. Bu davrni o'tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe'l-atvoriga ta'sir etadi. O'smir hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi. Hozirgi davr o'smirlarining ruhiyatida quyidagi holatlar ko'zga tashlanadi:

1. Intellektual rivojlanish — tafakkur qobiliyati aqliy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishni talab etadi, bilishga qiziqishi ortadi. Bu davrda to'garaklar, studiya, seksiya, turli tadbirlar o'tkazish katta ahamiyatga ega. Ularning kitob o'qishga qiziqishi ortadi.

2. O'z-o'zini anglash, baholash, tarbiyalash shakllanadi. U o'zini boshqalar bilan solishtira boshlaydi. Ammo yuqoridagilar bilan bir qatorda, o'smir xarakterida murakkab qarama-qarshiliklar ham mavjud bo'ladi. Bu o'smir faoliyati, xulqida yangi xislatlar-yosh xususiyatning yangidan boshlanishi sanaladi. Lekin o'smirlarning hammasida ham bilishga qiziqish darajasi yuqori emas, 38 foiz o'smir

hech qaysi o'quv fanlarini o'qishga qiziqmaydi. Boshqalarining uchta yoki ikkita o'quv fan aksariyat holatlarda esa bitta o'quv faniga qiziqishi aniqlangan. Kichik yoshdagi o'smirlar qiziqishi o'qituvchiga bog'liq. Lekin ularning qiziqishlari, shuningdek, kitob o'qishlari ham barqaror emas. Turli to'garaklarga 21 foiz o'smir qatnashadi, qolganlari sport yoki musiqa bilan shug'ullanadi. 40 foiz o'quvchida, sinfdan tashqari ishlarda qatnashishda ham barqarorlik yo'q. Eng muhim qiziqish — teleeshittirishlarga qaratilgan. TVni har

kuni 88 foiz o'smir tomosha qiladi. Ular oddiy kunni o'z ixtiyorlari bilan qanday o'tkazadilar degan savolga javob topish uchun o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni qayd etdi: 85 foiz o'smir vaqtini o'z holicha o'tkazadi, 70 foizi kino yoki televizor ko'radi, 50 foizi sport bilan shug'ullanadi, 45 foizi uxlab yoki yotib dam oladi. Shuningdek, yomon baho olmaslik uchun maktabga boradigan o'smirlarning soni 15 foizni tashkil etadi. O'smirlarda biror narsaga erishishga nisbatan talab rivojlanadi. Ular tomonidan ijtimoiy talablarning bajarilishi asab tizimining rivojlanishiga ta'sir etadi. Shuning uchun maktab hayoti «qiyin» vazifalarga to'liq bo'ladi. Bu yoshda o'smirlar kattalar oldida o'zining erkinligini namoyish etishga harakat qiladi. O'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan talab o'sadi.

«Dangasa», «qo'pol», «bee'tibor», «qobiliyatsiz» degan kattalarning baholarini ular og'rinib qabul qiladilar. O'smir yoshida o'g'il va qiz bolalar o'rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. Shuning uchun bu davrda bolalar rivojlanishiga katta e'tibor berish lozim. O'z-o'zini tarbiyalash natijasida o'g'il bolalar kuchli, erkin, e'tiborli, jasur; qizlar esa o'ta ko'nikuvchan, kamtarva jiddiy bo'la boshlaydilar. Shuning uchun o'smirlarga o'z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o'smirda burch hissi, mas'uliyatni his etish, vazminlik paydo bo'la boshlaydi. Muhimi, o'smir shaxsini hurmat qilish, kamsitmaslik, katta bo'lib qolganligini tan olish zarur⁷.

Katta maktab yoshi - kollej, litsey o'quvchilari (o'spirinlik davri 15-18 yosh). Bu davr o'spirinlarning ilk balog'atga yetgan davridir. Mazkur davrda jinsiy yetilish tugaydi. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O'spirin yoshlar hayotga kelajak nuqtayi nazaridan qaray

⁷ Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi. — T.: O'qituvchi, 1997

boshlaydilar. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi, his-tuyg'ularida ham o'zgarish yuz beradi. O'z-o'zini tarbiyalashga kirishadilar. Ideal tanlash va unga ergashish kuchayadi. Bu davrda, ular o'rtasida munozaralar o'tkazish yaxshi natija beradi.

O'spirinlar o'z guruhiga intiladi. Shuning uchun ham o'spirinning barcha intilishlari ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Ularda o'quv fanlarini tanlashga nisbatan ehtiyoj kuchaya boradi. O'spirinlik bu aqliy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi.

Ular o'z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish eta boshlaydilar. Shunda o'qituvchilar va katta yoshlilar ularning fikrlari va dunyoqarashlarini to'g'ri yo'naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o'z-o'zini anglash, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez shakllanadi. Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o'zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo'ladi. O'zini kattalardek his etish, o'ziga xosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o'ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o'z qarashlari nuqtayi nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o'z qiziqishlari bilan o'lchaydilar. Shu bois ularga katta yoshlilarning beg'araz, to'g'ri yo'nalish berishlari o'ta muhim. Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqeyi, jamoa shaxslari bilan muomala-muloqoti muhimdir. Albatta, bu borada ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta'siri katta ahamiyatga ega.

②Nazorat uchun savollar.

1. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
2. Pedagogika fanining tajriba metodlari qaysilar?
3. Ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirigan bilim hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash mujmui. Ushbu ta'rif qaysi kategoriyaga tegishli?
4. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyondalari shaxs rivojlanishida nimaga katta e'tibor qaratishadi?
5. Shaxsning rivojlanishida bixeviorizm oqimi vakillarining qarashlari qanday edi?
6. Faoliyat necha xil bo'ladi va ular qaysilar?

MAVZU: YAXLIT PEDAGOGIK JARAYON. DIDAKTIKA - PEDAGOGIK TA'LIM NAZARIYASI. O'QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA.TA'LIM TAMOYILLARI VA QONUNIYATLARI

Reja:

- 1.Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasi va uning tuzilishi.
- 2.Pedagogik jarayon qonuniyatlari va tamoyillari.
- 3.Pedagogik jarayonda tarbiyaning mohiyati va maqsadi.
- 4.Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida.
- 5.Didaktikaning maqsad va vazifalari. Ta'lim jarayonining mohiyati.
- 6.O'qitish va o'rganish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi.
- 7.O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi.

i) Tayanch tushunchalar: Ta'lim, tamoyil, tizim, tarbiya, pedagogika, kelajak, tarix, bilim, ko'nikma, malaka, didaktika, jadid, ma'rifatparvarlik, pedagogik jarayon, nazorat, rag'batlantirish, boshqarish, jadidchilik harakati,

didaktika, o'qituvchi, o'quvchi, bilim olish, ta'lim jarayoni, o'quv fani, ta'lim mazmuni, ta'lim maqsadi, pedagogik paradigma, ijtimoiy munosabatlar, individual xususiyatlar.

1. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasi va uning tuzilishi. Ta'lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Ta'limga ikki tomonlama aloqa (ta'lim olish va ta'lim berish), shaxsni har tomonlama rivojlantirish va boshqa xususiyatlar xosdir. Ta'lim o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, ular da amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayondir. Ta'lim va ta'lim jarayoni (didaktik jarayon) sinonim tushunchalar emas. Jarayon bu yaxlit pedagogik hodisa, pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida ta'lim tizimining muayyan holatini o'zgartirish hisoblanadi. Jarayon mohiyatini V.P. Bepalko tomonidan taklif

etilgan quyidagi formula asosida to'laqonli anglash mumkin⁸:

Bu yerda; DJ — didaktik jarayon;

M — o'quvchilarning o'qish (ta'lim olish) motivatsiyasi; O'f — o'quvchilarning o'zlashtirish faoliyati

B — o'quvchilarning bilish faoliyatlarini boshqarish.

Ta'lim funksiyalari. «Funksiya» tushunchasi «ta'lim vazifalari» tushunchasiga yaqindir. Ta'lim funksiyasi ta'lim jarayonining mohiyatini ifoda etadi, vazifasi esa ta'limning komponentlaridan biri hisoblanadi. Didaktika ta'lim jarayonining quyidagi uchta funksiyasini ajratib ko'rsatadi: ta'lim berish, rivojlantirish va tarbiyalash. Ta'lim berish funksiyasi ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat. Ta'lim natijasi sifatida bilimlarining to'laligi, chuqurligi, tizimliligi, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta'lim jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalarning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

Ta'lim muassasasi (umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari)da, tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchi faoliyatining vazifasi o'quvchilarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo'naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iboratdir.

Ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat:

- 1) rejalashtirish;
- 2) tashkil etish;
- 3) boshqarish (rag'batlantirish);
- 4) nazorat;
- 5) natijalarni baholash va tahlil qilish.

O'qituvchi faoliyatini rejalashtirish bosqichi kalendar-tematik darslar rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ishlash kerak bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarning tayyorliklari darajasi, ularning o'quv imkoniyatlari, moddiy baza holati, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini o'rganib chiqishi, o'quv materialini mazmunini tanlab olishi, dars olib

⁸ Подласый И. П. Педагогика. В 2-х кн. — М.: ВЛАДОС, 2003. С -297-300.

borish shakli va metodini o‘ylab chiqishi kerak bo‘ladi. O‘quvchilar faoliyatini tashkil etish o‘quvchilar oldiga o‘quv masalalarini qo‘yishni va uni bajarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat bo‘ladi.

Ta’limning gnoseologik asoslari. O‘quv jarayonining mantiqiy qurilishi ta’lim mazmunining xususiyatlari va gnoseologik jihatlariga bog‘liq.

Gneseologiya (yunoncha — «gnosis» («gnoseos») — bilim, ong, o‘rganish, logiya - fan, ta’limot) — bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo‘lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta’limot. Ijtimoiy taraqqiyot tarixida insonning atrof-muhitni bilishi umumiy tuzilishiga va bosqichlariga turlicha yondashishlar ma’lum. Ana shu yondashishlar o‘quv jarayonini qurish va ta’lim mazmunini tushunish mantiqini belgilab beradi.

Muhammad al-Xorazmiy (IX asr) bilish nazariyasi rivojlanishiga katta hissasini qo‘shgan. U birinchi bo‘lib koinot obyektlarining harakatlari hamda yerdagi nuqtalarining joylashishini jadval ko‘rinishida aks ettirib, tajriba-kuzatish va tadqiqotlar metodlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, yagonalikning birligi tamoyili, shuningdek, alohida va umumiy, induksiya va deduksiyalarning mohiyatini aniqlashtirdi, matematik masalalarni yechishning algoritmik metodini ishlab chiqdi. Bu metoddan bugungi kunda ham foydalanib kelinmoqda.

Al-Kindiy (IX asr) ilmiy bilishning uch bosqichli konsepsiyasini ilgari suradi. Alloma insonning bilishini: sezgiga oid va ratsional bilish tarzida ikkiga ajratadi. Sezib bilishning predmeti va obyekti barcha jism va moddiy narsalar hisoblanadi. Kindiyning fikricha, sezib bilish aql uchun muhim materialni beradi. “Faqatgina aql tashqi dunyo haqida haqiqiy bilim va tushunchani ishlab chiqishga qodir,” — deb hisoblaydi Kindiy.

Abu Nasr Forobiy (X asr) Kindiy g‘oyalarining mohiyatini aniqlashtiradi. Biror narsani bilishga intilgan inson avvalo uning ma’lum holatini o‘rganadi, o‘zlashtirilganlarini o‘zlashtirilishi zarur bo‘lgan bilimlarga yo‘naltiradi. Alloma fanlar klassifikatsiyasi, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga oid tavsiyalarni ishlab chiqadi. Yaxshi nazariyotchi bo‘lish uchun deydi, — Abu Nasr

Forobiy, — qaysi fan bilan shug‘ullanishidan qat’i nazar quyidagi uchta shartga amal qilish kerak:

- 1) fan asosida yotuvchi barcha tamoyillarni yaxshi bilishi;
- 2) ushbu tamoyil va ma’lumotlar asosida zarur xulosani chiqarishi, ya’ni mulohaza yuritish qoidalarini bilishi kerak;
- 3) xato nazariyalarni isbotlab berish va boshqa mualliflarning fikrlarini tahlil qilish, shuningdek, haqiqatni yolg‘ondan ajratish va xatoni tuzatishni bilishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy (XI asr) bilishni uzluksiz, to‘xtovsiz davom etadigan jarayon sifatida tushunadi. Allomaning fikricha, insoniyat borliqning haqiqiy mohiyatini, hozircha noma’lum bo‘lgan jihatlarini kelajakda bilib oladi.

Abu Ali ibn Sinoning (XI asr) bilish nazariyasida sabab haqidagi ta’limot alohida o‘rin oladi. U sabablarni aniq sezish asosida anglanadigan va yashirin tashqi holatlarini tahlil etish asosida tushuniladigan sabablarga ajratadi va hodisaning mohiyati uning yuzaga kelish sabablarini aniqlash yo‘li bilan anglanishi mumkin deb hisoblaydi. Alloma ushbu gneseologik qoidani o‘zining tabiblik amaliyoti, kasalliklarni ularning simptomlari bo‘yicha va dorilar ta’sirini kuzatish asosida aniqlagan.

Chex pedagogi Ya.A.Komenskiy XVII asrda ta’lim jarayonining mohiyatini ilmiy asoslashga urindi. Alloma tomonidan ilgari surilgan ta’limning tabiiyligi g‘oyasi ta’lim jarayoni, uning tuzilishi, tamoyil va metodlari tabiat qonunlariga muvofiq belgilanishini ta’kidlaydi. Ya.A.Komenskiyning tabiatga bog‘liqligi haqidagi g‘oyasi — G‘arb olimlarining ta’lim jarayonining gneseologik asoslarini ochib berish, moddiy dunyo qonunlarining o‘quv jarayoniga ta’sirini ko‘rsatib berishga urinishlaridan biridir.

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari. Turkistonda chor hukumati mustamlakachiligi siyosati tufayli ro‘y bergan fojiali voqea-xodisalarga qarama-qarshi ravishda ma’rifatparvarlik — jadidchilik harakati dunyoga keldi. Ma’rifatparvarlarning ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, ma’naviy-axloqiy g‘oyalar, fikr- mulohazalari o‘sha murakkab tarixiy sharoitlarda shakllandi va rivojlandi.

Ma’rifatparvarlar xalqimizning donishmand farzandlari sifatida mustamlakachilik davrida Turkistonda hukmron bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy vaziyatni, xalqning ma’naviy holati darajasini yaxshi bilganlar.

Mustaqillikka erishish uchun xalqning umumiy madaniy saviyasini davr talablari va imkoniyatlari darajasida rivojlantirish, xalqni yangi madaniyat, ma'rifatga chorlash zarurligini chuqur anglab etganlar. Xalqni Yevropa mamlakatlari madaniyati, fan-texnika yutuqlari, ilg'or tajribalari bilan tanishishga tinimsiz ravishda da'vat etganlar. Bilimli, madaniyatli, ma'naviyatli millat va xalq juda katta ijtimoiy kuchga aylanishini ma'rifatparvarlar birinchilardan bo'lib tushunib yetganlar. Asta-sekin ma'rifatchilikdan --- jadidchilik o'sib chiqdi va u ma'lum darajada siyosiy masalalarni olg'a sura boshladi. Yangi talim-tarbiya, yangi maktab, yangi maorif, uni boshqarish, madaniy targ'ibot, tashkilotchilik, masalalari asosiy o'ringa ko'tarildi. Yangiliklarga asoslangan holda rus va eski maorifdan farq qiluvchi fikr-g'oyalar oldinga surildi, ular mahalliy matbuot, turli kitoblar orqali keng targ'ib qilindi. Bu madaniyatdagi mustamlakachilikka qarshi xalq ongini oshirish, o'z ahvolini yaxshilashga intilishning ko'rinishlaridan edi. Jadidchilikning asosiy mohiyati millatni qoloqlik, xurofot botqog'idan chiqarishga, yoshlarga yangicha usuldagi ta'lim-tarbiya berishga qaratilgan.

XX asr o'zbek maorifi va madaniyati, qolaversa, bugungi mustaqillik tafakkurimiz, ehtimolki, shu jadidlar oldida burchlidir. «Usuli jadid», «usuli savtiya» nomlari bilan shuhrat topgan yangi maktabni Turkistonda shular tashkil qilganlar. Shular birinchi bo'lib zamonaviy oliy maktab g'oyasini ilgari surdilar, o'nlab jamiyatlar, shirkatlarni uyushtirib, ular yordamida qanchadan-qancha yoshlarni taraqqiy qilgan Yevropa mamlakatlariga o'qishga yuborishga muvaffaq bo'ldilar. O'zbek teatrining birinchi g'ishtini qo'ygan, nashr-u matbuotini boshlab bergan ham shulardir.

Jadidlar o'z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiqloлга tayyorladilar, she'r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongni shakllantirishga, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini singdirishga urindilar.

XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidlik harakatlarining tepasida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, So'fizoda, Xamza, Sadriddin Ayniy, Tavallo singari xalqimizning o'nlab fidoiy farzandlari, shoir-u

adiblari, davlat va siyosat arboblari turgan edilar⁹. Bizga ma'lumki, Sharq zaminida azaldan dunyo ahlini ilmi bo'lishga da'vat etgan buyuk zotlar yashab ijod etgan. Shunday oqil-u fozil kishilardan biri Samarqand farzandi Mahmudxo'ja Behbudiydir. Behbudiy 1875-yilda Samarqand shahri yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida dunyoga kelgan. Uning avlodi ota tomondan Ahmad Yassaviyga borib tutashsa, ona tomondan Urganch xo'jalariga borib taqalardi. Behbudiy qisqa umri davomida insonlarni ilm, bilim, kasb-u hunar egallashga, qolaversa, til o'rganishga da'vat etib, xalqni g'aflat uyqusidan uyg'otmoq uchun umrining oxirigacha kurashib kelgan. Bugungi kun yoshlari Mahmudxo'ja Behbudiy kabi ulug'larimizni bilishlari, ular ashor-u osorini o'rganishi shartdir. Zero ajdodlarning mehnatlari, xizmatlari va tanlangan ezgu yo'llarini davom ettirish, qadrlash, e'zozlash va omma ahliga taqdim etish bizning vazifamizdir. Mahmudxo'ja Behbudiyning hayotiga nazar tashlar ekanmiz, 18 yoshligidanoq qozixonalarda mirzalik qilib, keyinchalik qozi, mufti darajasigacha yetadi. Balkim xalqning ilimli qilishlik, faqatgina bilim insonlar yo'lini yorug' qiladigan vosita, ilmdan boshqa najot yo'qligini aynan mana shu xalqning muammolarini hal qilish paytidanoq yosh Behbudiyni kelajakda ustuvor maqsad qo'yishiga turtki bo'lgan bo'lsa ne ajab.

O'zbek adabiyotining sultoni Mir Alisher Navoiyning "Mahbub-ul qulub" asarida: "Kimki umrini insonlar xizmati uchun sarflasa, olamdan o'tsada, nomi abadiy qoladi...Umr bevafo, mardona hayot abadiydir" mazmunidagi fiklar keltirilgan. Darhaqiqat, jamiyatning rivoji mana shunday insonlarning ezgu amallari va ilmning kuchiga ko'proq bog'liqdir. Mahmudxo'ja Behbudiyni bemalol xalqning xizmati uchun yashagan kishilar sirasiga kirita olamiz. Zero u insonlarning baxt-u saodati uchun butun hayotini baxshida etgan zotdir. Aynan Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va ijodi haqida o'z zamondoshlari Sadriddin Ayniy, Laziz Azizzoda, Hoji Muinlar tomonidan bir qator maqolalar matbuotda chop etilgan. Ayniqsa, Hoji Muinning "Mehnatkashlar tovushi" (1922) "Zarafshon" (1923) gazetalarida chop etilgan Behbudiy tarjimai holi haqidagi maqolalari muhim ahamiyatga ega. Keyingi behbudiyshunoslar, olimlar, tadqiqotchilar Solih Qosimov, Ahmad Aliyev, Naim Karimov,

⁹ Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: "Universitet", 1999. – B. 9.

Sirojiddin Ahmedov, Sherali Turdiyev, Halim Sayid, Normurod Avazov, Zebo Ahrorovalarning ishlarida ham Hoji Muin ma'lumotlari asos qilib olingan. Mamlakatimizning mustaqillikga erishganidan so'ng jadidlar faoliyatini o'rganish, ularning qilgan mehnatlarini qadrlashga hukumatimiz tomonidan alohida e'tibor berildi. Shu asnoda Behbudiy ham qayta kashf etila boshlandi. Behbudiy ko'pgina xorij davlatlar va shaharlarda, jumladan, Misr, Turkiya, Hijoz, Rossiyaning Moskva, Sank-Peterburg, Nijniy, Qozon, Ufa va boshqa o'lkalarda bo'lib, u yerdagi xalqlarning yashash tarzini o'z xalqining turmush darajasi bilan taqqoslardi va vatandoshlarining porloq kelajagi uchun ko'p harakat qilib, ko'p qayg'urar edi. Ayniqsa, G'arb va Sharq mamlakatlariga qilgan safari Mahmudxo'janing dunyo qarashini keskin o'zgarishiga sabab bo'lgan. Aynan mana shu kabi sayohatlar, xizmat safarlari davrida buyuk jadidchida o'z diyorida yangi usuldagi (usuli jadid) maktablarni barpo etish fikri mustahkamlanib borgan. Keyinroq Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog'ida Ajziy, Rajabamin qishlog'ida Abduqodir Shakuriylar bilan birgalikda usuli jadid, ya'ni yangi maktab ochadi. Endi yangi usul maktablariga yangi darsliklar kerak edi. Bunday yuksak mas'uliyatni ham Mahmudxo'ja o'z zimmasiga oladi va yangi darsliklarni yaratishga bel bog'laydi. Birin ketin "Risolai asbobi savd" ("Savod chiqarish"1904), "Risolai jug'rofiyai umroniy" ("Aholi geografiyasiga kirish"1905), "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya",1906), "Kitobat ul-atfol" ("Bolalar xati" 1908), "Amaliyoti islom" (1908), "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblarni chop etilib, yangi usul maktabida qo'llagan.

Behbudiyning Qozon, Ufaga borishdan maqsad aynan u yerdagi ta'lim tizimini o'rganib, Tatar ziyolilari bilan ilm yo'lidagi hamkorlik aloqalarni yo'lga qo'yishdan iborat edi. Yangi usuldagi maktablar o'z ishini davom ettirar edi, biroq faqatgina buning o'zini ma'rifat uchun yetarli deb bilmagan Mahmudxo'ja xalqqa shunday oyna kerakki unda millat ham ezgu niyat, istak, umid va nafrat-u armonlarini ko'ra olsun, zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat bilan teatr va matbuot bunyod etish sari harakat qila boshladi. Nihoyat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq kerak edi degan fikr "Padarkush" drammasi maydonga keldi. "Padarkush" milliy dramachiligining hamma birdek e'tirof etgan birinchi namunasi.

Mutaxassislar ushbu drammani ham janr, ham mazmuniga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Asar dastlab Samarqandda 1914-yil 25-yanvarda sahnaga qo'yildi. Behbudiy o'z uyida ochilgan "usuli jadid" maktabining butun moddiy xarajatlarini o'z gardaniga oladi, «Padarkush»ning sahnaga qo'yilishidan kelgan asosiy daromadni Samarqand, Qo'qon, Namangan, Toshkent, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlardagi "usuli jadid" maktablariга hadya qildi, bu maktablar uchun o'zi asarlar yozgan.

«Muntaxabi jo'g'rofiya umumiy» («Qisqacha umumiy jo'g'rofiya»), «Madxali jo'xrofiya umro-qiy» («Ahli jo'g'rofiyasiga kirish»), «Muxtasari jo'g'rofiyai Rusiy» («Rusiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi»), «Kitob ul-aftol» («Bolalar maktubi»), «Muxtasari tarixi islom» («Islomning qisqacha tarixi»), «Amaliyati islom» va «Yangi hisob» darsliklarini yaratdi va o'z mablag'iga matbaa ochib, maktab uchun darslik va qo'llanmalarini tekinga bosib tarqatadi. Samarqanddagi birinchi musulmon kutubxonasi va qiroatxonaning asosiy mablag'i ham uning hisobidan chiqqan edi.

Bizga ma'lumki, Sharq zaminida azaldan dunyo ahlini ilmi bo'lishga da'vat etgan buyuk zotlar yashab ijod etgan. Shunday oqil-u fozil kishilardan biri Samarqand farzandi Mahmudxo'ja Behbudiydir. Behbudiy 1875-yilda Samarqand shahri yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida dunyoga kelgan. Uning avlodi ota tomondan Ahmad Yassaviyga borib tutashsa, ona tomondan Urganch xo'jalariga borib taqalardi. Behbudiy qisqa umri davomida insonlarni ilm, bilim, kasbu hunar egallashga, qolaversa, til o'rganishga da'vat etib, xalqni g'aflat uyqusidan uyg'otmoq uchun umrining oxirigacha kurashib kelgan. Bugungi kun yoshlari Mahmudxo'ja Behbudiy kabi ulug'larimizni bilishlari, ular ashor-u osorini o'rganishi shartdir. Zero ajdodlarning mehnatlari, xizmatlari va albatta tanlangan ezgu yo'llarini davom ettirish, qadrlash, e'zozlash va omma ahliga taqdim etishlik bizning vazifamizdir. Mahmudxo'ja Behbudiyning keyinchalik qozi, mufti darajasigacha yetadi. Balkim xalqning ilimli qilishlik, faqatgina bilim insonlar yo'lini yorug' qiladigan vosita, ilmdan boshqa najot yo'qligini aynan mana shu xalqning muammolarini hal qilish paytidanoq yosh Behbudiyning kelajakda ustuvor maqsad qo'yishiga turtki bo'lgan bo'lsa ne ajab.

O‘zbek adabiyotining sultoni Mir Alisher Navoiyning “Mahbub-ul qulub” asarida: “Kimki umrini insonlar xizmati uchun sarflasa, olamdan o‘tsada, nomi abadiy qoladi... Umr bevafodir, mardona hayot abadiydir” mazmunidagi fiklar keltirilgan. Darhaqiqat, jamiyatning rivoji mana shunday insonlarning ezgu amallari va ilmning kuchiga ko‘proq bog‘liqdir. Mahmudxo‘ja Behbudiyni bemalol xalqning xizmati uchun yashagan kishilar sirasiga kirita olamiz. Zero u insonlarning baxt-u saodati uchun butun hayotini baxshida etgan zotdir.

Aynan Mahmudxo‘ja Behbudiyni hayoti va ijodi haqida o‘z zamondoshlari Sadriddin Ayniy, Laziz Azizzoda, Hoji Muinlar tomonidan bir qator maqolalar matbuotda chop etilgan. Ayniqsa, Hoji Muinning “Mehnatkashlar tovushi” (1922) “Zarafshon” (1923) gazetalarida chop etilgan Behbudiyni tarjimai holi haqidagi maqolalari muhim ahamiyatga ega. Keyingi Behbudiyni shunoslar, olimlar, tadqiqotchilar Solih Qosimov, Ahmad Aliyev, Naim Karimov,

Sirojiddin Ahmedov, Sherali Turdiyev, Halim Sayid, Normurod Avazov, Zebo Ahrorovalarning ishlarida ham Hoji Muin ma’lumotlari asos qilib olingan. Mamlakatimizning mustaqillikga erishganidan so‘ng jadidlar faoliyatini o‘rganish, ularning qilgan mehnatlarini qadrlashga hukumatimiz tomonidan alohida e’tibor berildi. Shu asnoda Behbudiyni ham qayta kashf etila boshlandi. Behbudiyni ko‘pgina xorij davlatlar va shaharlarda jumladan, Misr, Turkiya, Hijoz, Rossiyaning Moskva, Sank-Peterburg, Nijniy, Qozon, Ufa va boshqa o‘lkalarda bo‘lib, u yerdagi xalqlarning yashash tarzini o‘z xalqini turmush darajasi bilan taqqoslardi va vatandoshlarining porloq kelajagi uchun ko‘p harakat qilib, ko‘p qayg‘urar edi. Ayniqsa, G‘arb va Sharq mamlakatlariga qilgan safari Mahmudxo‘janing dunyo qarashini keskin o‘zgarishiga sabab bo‘lgan. Aynan ma shu kabi sayohatlar, xizmat safarlari davrida buyuk jadidchida o‘z diyorida yangi usuldagi (usuli jadid) maktablarni barpo etish fikri mustahkamlanib borgan. Keyinroq Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog‘ida Ajziy, Rajabamin qishlog‘ida Abduqodir Shakuriylar bilan birgalikda usuli jadid, ya’ni yangi maktab ochadi. Endi yangi usul maktablariga yangi darsliklar kerak edi. Bunday yuksak mas’uliyatni ham Mahmudxo‘ja o‘z zimmasiga oladi va yangi darsliklarni yaratishga bel bog‘laydi. Birin ketin “Risolai asbobi savd” (“Savod

chiqarish”1904), “Risolai jug‘rofiyai umroniy” (“Aholi geografiyasiga kirish”1905), “Muntaxabi jug‘rofiyai umumiy” (“Qisqacha umumiy geografiya”,1906), “Kitobat ul-atfol” (“Bolalar xati” 1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblarni chop etilib, yangi usul maktabida qo‘llagan.

Behbudiyning Qozon, Ufaga borishdan maqsad aynan u yerdagi ta’lim tizimini o‘rganib, Tatar ziyolilari bilan ilm yo‘lidagi hamkorlik aloqalarni yo‘lga qo‘yishdan iborat edi. Yangi usuldagi maktablar o‘z ishini davom ettirar edi, biroq faqatgina buning o‘zini ma’rifat uchun yetarli deb bilmagan Mahmudxo‘ja xalqqa shunday oina kerakki unda millat ham ezgu niyat, istak, umid va nafrat-u armonlarini ko‘ra olsun, zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat

bilan teatr va matbuot bunyod etish sari harakat qila boshladi. Nihoyat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo‘lmoq kerak edi degan fikr “Padarkush” drammasi maydonga keldi. “Padarkush” milliy dramachiligining hamma birdek e’tirof etgan birinchi namunasi. Mutaxassislar ushbu drammani ham janr, ham mazmuniga ko‘ra yangi o‘zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Asar dastlab Samarqandda 1914-yil 25-yanvarda sahnaga qo‘yildi.

Ta’lim funksiyalari. «Funksiya» tushunchasi «ta’lim vazifalari» tushunchasiga yaqindir. Ta’lim funksiyasi ta’lim jarayoni mohiyatini ifoda etadi, vazifasi esa ta’limning komponentlaridan biri hisoblanadi.

Didaktika ta’lim jarayonining quyidagi uchta funksiyasi ajratib ko‘rsatiladi;

3-chizma. Ta’lim funksiyalari.

Tarbiyalash funksiyasi. Ta’limning tarbiyalovchilik xususiyati turli ijtimoiy tuzum hamda sharoitda ham yaqqol namoyon bo‘ladi.

Tarbiyalash funksiyasi ta'lim mazmuni, shakli va metodlarining mohiyati bilan belgilanadi va o'qituvchi hamda o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish jarayonida yetakchi o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantiriladi. Ta'limning tarbiyalovchilik xususiyati, eng avvalo, ta'lim mazmunida aks etadi. Biroq, shuni ham e'tiborda tutish kerakki, barcha o'quv fanlari ham birdek tarbiyalovchilik imkoniyatiga ega emas. Gumanitar va estetik fanlarning bu boradagi imkoniyatlari yuqori.

Ta'lim berish funksiyasi. Ta'lim jarayonining o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Ta'lim natijasi sifatida bilimlarining to'laligi, chuqurligi, tizimliligi, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhim. Bu kabi holatlar ta'lim jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalarning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

Ta'limning rivojlantiruvchi funksiyasi. Ta'limning rivojlantiruvchi funksiyasi ta'lim jarayonida, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchidagi rivojlanishining sodir bo'lishini ko'rsatadi. Rivojlanish quyidagi yo'nalishlarda sodir bo'ladi: nutqi rivojlanishi, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy va ehtiyoj sababli sohalari rivojlanadi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim shaxsni har doim rivojlantiradi, lekin o'qituvchi va o'quvchining shaxsiy har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan maxsus o'zaro munosabatlarida rivojlantirish funksiyasi yanada samaraliroqdir. Ta'limning o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilganligi «rivojlantiruvchi ta'lim» tushunchasi bilan ifodalanadi. XX asr 60-yillaridan boshlab rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etishga nisbatan turli yondashuvlar yuzaga keldi.

O'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faoliyatlari. Ta'lim muassasasi (umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari)da, tashkil etiluvchi ta'lim jarayonida o'quvchining faoliyati o'qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O'qituvchi faoliyatining vazifasi o'quvchilarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo'naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iboratdir. Ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlardan iborat:

- 1) rejalashtirish;
- 2) tashkil etish;
- 3) boshqarish (ragʻbatlantirish);
- 4) nazorat;
- 5) natijalarni baholash va tahlil qilish.

Oʻqituvchi faoliyatini rejalashtirish bosqichi kalendar-tematik yoki darslar rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ishlash kerak boʻladi. Oʻqituvchi oʻquvchilarning tayyorliklari darajasi, ularning oʻquv imkoniyatlari, moddiy baza holati, shaxsiy (kasbiy) imkoniyatlarini oʻrganib chiqishi, oʻquv materialini mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini oʻylab chiqishi kerak boʻladi. Oʻqituvchilar faoliyatini tashkil etishni, oʻquvchilar oldiga oʻquv masalalarini qoʻyishni va uni bajarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat boʻladi.

Bilimlarni oʻzlashtirish jarayonining tuzilishi. Oʻquvchilar oʻquv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga oʻrganib olish uchun bilimlarni oʻzlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, oʻquvchilar tomonidan bilimlarni egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, oʻquv materialini anglab yetish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qoʻllash.

Birinchi bosqich -- idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan maʼlumki, idrok etish aniq maqsadga yoʻnaltirilgan anglash jarayoni boʻlib, u tanlash xususiyatiga ega. Shuning uchun birinchi navbatda oʻquvchilarga mavzuni, yaʼni, ularning nimani oʻrganishlari (masalani qoʻyish) ni tushuntirib berish kerak. Shu asosida oʻquv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin boʻlgan tajribalarni oʻtkazishdan iborat boʻladi.

Ikkinchi bosqich – oʻquv materialini anglab yetish. U maʼlumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmunni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialining xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar toʻplamini oʻrganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar oʻrtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda oʻquvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qoʻshimcha tushuntiruvchi elementlarni ajratib

ko'rsatadi. O'quvchi o'quv masalasini yechish usulini tushunsa, bilimlar o'rtasidagi tizimni anglab yetsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich -- eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko'proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo'ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O'qituvchi o'quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko'chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechishda foydalanishni biladilar. Ularda o'quv malakalari va ko'nikmalari shakllantirilgan bo'ladi¹⁰.

To'rtinchi bosqich -- bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashdan iborat bo'ladi. Bilimlarini qo'llash o'rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab, faoliyat turli shakllari va ko'rinishlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, maktab yer maydonidagi ishlar bo'lishi mumkin.

5. Didaktikaning maqsad va vazifalari. Didaktika (ta'lim nazariyasi: yunoncha «didaktikos» «o'rgatuvchi», «didasko» esa «o'rganuvchi» ma'nosini bildiradi) ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolar)ni o'rganuvchi fan. Bu tushunchani buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592— 1670-yillar) «Buyuk didaktika» (1657-yil) nomli mashhur asarida tilga oladi. Lekin Komenskiy: «didaktika bu faqat ta'limgina emas, balki tarbiyalash ham», - deb ta'kidlaydi. Mazkur asarda olim ta'lim nazariyasining muhim masalalari: ta'lim mazmuni, ta'limning ko'rgazmaliligi, ketma-ketligi kabi tamoyillari, sinf-dars tizimi borasida so'z yuritadi.

¹⁰ Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб. пед. соч. В 2 том . М. 1982. Т. 1. — с. 384

Ta'lim jarayonining mohiyati. Pedagogika fani ta'lim va tarbiya jarayonini ularning yaxlitligi va birligi asosida o'rganadi. Ikki faoliyatning har birining mohiyatini aniq bayon etish uchun didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasini ajratib ko'rsatadilar. Hozirgi davrda didaktika o'qitishning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini ilmiy asoslab beruvchi pedagogika sohasi sifatida tushuniladi. Umumiy didaktikadan tashqari xususiy didaktikalar yoki alohida fanlar bo'yicha ta'lim metodikasi deb ataluvchi didaktikalar ham mavjud. Ularning mazmuni ta'limning ma'lum bosqichlarida u yoki bu fanlarni o'rganish va ta'lim berishning nazariy asoslarini belgilaydi. Har bir o'qituvchi didaktika asoslarini puxta bilishi va ularga tayangan holda faoliyatni tashkil etishi zarur. Didaktika predmetini aniqlash bo'yicha turli qarashlar ilgari surilgan qarashlarning turlicha bo'lishi didaktikaning metodologik kategoriyalarini aniq ajratilmaganligi bilan bog'liq. Ko'pchilik olimlar ta'lim obyekti deb o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini ko'rsatadilar. Didaktika ta'limni ijtimoiy tajriba berish vositasi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyorlash amalga oshiriladi. Ta'limiy faoliyatni tashkil etishda o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi - o'quv material, o'quvchi - boshqa o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi. Pedagogik adabiyotlarda ulardan qaysi biri didaktika uchun asosiy hisoblanishi kerakligi borasida ham turli fikrlar keltiriladi hamda o'quvchining o'quv materialiga bo'lgan munosabati, ya'ni bilimlarni o'rganish munosabatini asosiy deb e'tirof etuvchi qarashlar soni nisbatan ko'p. Darhaqiqat, o'qish, o'rganish ta'lim jarayonining ajralmas xususiyatidir. Ta'limga psixologiya nuqtayi nazaridan yondashilsa, ushbu munosabatning ustuvorligiga shubha qolmaydi. Biroq, ta'limga pedagogik, ya'ni ijtimoiy tajribani berish, o'rgatish nuqtayi nazaridan qaralsa faoliyat uchun asosiy sanaluvchi munosabat - ikki shaxs (o'quvchi va o'qituvchi) o'rtasidagi munosabatlar yetakchi o'rin egallashi lozim ekanligi anglanadi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari va didaktik tushunchalar tizimi. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi.

Mavjud ilmiy tushunchalar ikki asosiy guruhga ajratiladi:

falsafiy tushunchalar;

xususiy

3-chizma. Didaktik tushunchalar.

1) falsafiy tushunchalar;

2) xususiy ilmiy, ya'ni muayyan fangagina xos bo'lgan tushunchalar. Didaktika uchun «umumiy va alohida», «mohiyati va hodisa», «qarama-qarshilik», «bog'liqlik» kabi falsafiy tushunchalar ham muhim ahamiyatga ega. Didaktikada qo'llaniladigan umumiy-ilmiy tushunchalar orasida «tizim», «tuzilma», «vazifa», «element» kabilar alohida o'rin tutadi. Pedagogikaga xos didaktik tushunchalar sirasiga quyidagilar kiradi:

Ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon;

Dars- bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli;

Bilim olish - idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

Ta'lim jarayoni - o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

O'quv fani - ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan hamda o'zida muayyan fan sohasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilim asoslarini jamlagan manba.

Ta'lim mazmuni - davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati. Didaktikada «idrok etish», «O'zlashtirish», «mahorat», «rivojlanish» va boshqalar (psixologiya) hamda «boshqarish», «qayta aloqa» (kibernetika) kabi

turdosh fanlarga xos bo'lgan tushunchalar ham qo'llaniladi. Didaktikaning tushunchali-terminologik tizimi muntazam yangilanib va to'ldirilib borilmoqda. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: dars, bilim olish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim maqsadi, ta'lim mazmuni, ta'lim jarayoni, ta'lim jarayonini tashkil etish, ta'lim turlari, shakllari, metodlari va vositalari, ta'lim natijasi. So'nggi paytlarda asosiy didaktik kategoriyalar sirasiga ta'limning didaktik tizimi va ta'lim texnologiyasi kabi tushunchalarni ham kiritish taklifi ilgari surilmoqda.

Bilim - shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui;

Bilim olish - idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

Ko'nikma - olingan bilimlarga asoslanib qo'yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig'indisi;

Malaka - ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi;

Ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon;

Ta'lim metodlari - ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmui;

Ta'lim mazmuni - shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati;

Ta'lim vositalari - ta'lim samaradorligini ta'minlovchi obyektiv (darslik, o'quv qo'llanmalari, o'quv qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, komputer va boshqalar) va subyektiv (o'qituvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar;

Ta'lim jarayoni - o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan

pedagogik jarayon;

Ta'lim mazmuni - davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati;

Ta'lim maqsadi (o'qish, bilim olish maqsadi) - ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi yetakchi g'oya;

Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) - ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o'quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi;

Ta'limni boshqarish - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash;

Ta'lim tizimi - yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo'lida davlat tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o'quv-tarbiya muassasalari majmui.

Zamonaviy pedagogikada ta'lim paradigma (modeli)lari.

Zamonaviy pedagogikada ta'lim paradigma (modeli)lari. Pedagogik paradigma (yunoncha «paradeigma» — misol, namuna) — pedagogika fani rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko'rsatmalar to'plami bo'lib, u ta'limning konseptual modeli sifatida qo'llaniladi. Bugungi kunda ta'limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan:

1. **An'anaviy** — konservativ paradigma (bilim paradigmasi).
2. **Ratsionalistik** (bixevioristik) paradigma.
3. **Fenomenologik** (gumanistik) paradigma.
4. **Texnokratik** paradigma.
5. **Ezoterik** paradigma.

Ayni vaqtda ta'lim paradigmalari belgilashga nisbatan uch xil yondashuv mavjud:

1. **Qadriyatli** (aksiologik) **yondashuv** — madaniyat inson hayotining mazmuni sifatida tushuniladi.

2. **Faoliyatli yondashuv** asosan madaniyat moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratishga yo'naltirilgan faoliyatning sinalgan usullari sifatida talqin etiladi.

3. **Shaxsiy yondashuv** — madaniyat muayyan shaxs timsolida namoyon bo'ladi. Madaniyatga nisbatan turli yondashuvlarning

mavjudligi bir qator paradigmalarning yaratilishiga zamin yaratadi. Har bir paradigma muayyan ta'limiy muammolarni hal etishga yo'naltiriladi. Ayni vaqtda quyidagi paradigmalar mavjud:

1. Bilim olishning an'anaviy paradigmasi (modeli) (J.Majo, L.Kro, J.Kapel va boshqalar) Unga ko'ra ta'limning asosiy maqsadi — «Bilim, qanchalik qiyin bo'lmasin uni olish». An'anaviy paradigma maktabning maqsadi yosh avlodga individual rivojlanishi hamda ijtimoiy tartibni saqlab qolishga yordam beruvchi madaniy meroslarning muhim elementlari — bilim, ko'nikma va malakalar, ilg'or g'oyalar va qadriyatlarni saqlab qolish hamda ularni yoshlarga yetkazish muhim ekanligini yoritadi. Bilim olish paradigmasining asosiy maqsadi: ta'lim olish, taraqqiyot va madaniyatning eng muhim elementlarini avloddan- avlodga yetkazish.

2. Ratsionalistik (bixevioristik) paradigma (P.Blum , R.Gane, B.Skinner va boshqalar). Ratsionalistik paradigma diqqat markazida ta'lim mazmuni emas, balki o'quvchilar tomonidan turli bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi samarali usullari yotadi. Ta'limning ratsionalistik modeli asosini B.Skinnerning ijtimoiy injeneriya bixevioristik (inglizcha behavior — xulqi) konsepsiyasi tashkil qiladi. Maktabning maqsadi — o'quvchilarda g'arb madaniyati ijtimoiy qoidalari, talablari va ko'zlagan maqsadlariga mos keladigan moslashtiruvchi «xulqiy repertuar»ni shakllantirishdir. Shu bilan bir vaqtda, «xulqi» atamasi bilan «insonga xos hamma ta'sirlanishlar — uning fikrlari, sezgi va harakatlari» ifodalanadi. Bunda ta'limning asosiy metodlari, o'rgatish, trening, test sinovlari, individual ta'lim, tuzatishlari bo'lib qoladi. Buning oqibatida, ta'limninggina emas, balki dars berishning ham ijodiy xarakterini aniqlash muammosi muhokama qilinmaydi. P.Blum barcha o'quvchilar faqat o'zlashtiribgina qolmay, balki muvaffaqiyatli o'qishlari mumkin deb hisoblaydi. O'quvchining optimal qobiliyatlari ma'lum sharoitlarda, o'quvchiga ta'lim berish natijasi uning sur'ati bilan aniqlanadi. Olimning fikricha, ta'lim oluvchilarning 95 foizi ta'lim muddatlariga bo'lgan cheklashlar olib tashlanganda o'quv kursining butun mazmunini o'zlashtirib olishga qodirlar. Ana shu nuqtayi nazardan o'quvchilar tomonidan bilimlarning muvaffaqiyatli o'zlashtirishini ta'minlovchi metodika ishlab chiqiladi, uning mohiyati quyidagichadir:

1. Butun sinf yoki kurs uchun to'la o'zlashtirish etaloni, mezonini aniq belgilab olish asosida, o'qituvchi ta'lim yakunida erishilishi kerak bo'lgan aniq natijalarning ro'yxati va unga muvofiq keluvchi testlarni tuzadi.

2. O'quv birliklari, ya'ni o'quv materiallarining yaxlit bo'limlari ko'rsatiladi, ularning o'zlashtirish natijalari aniqlanadi, yakuniy bahoga ta'sir ko'rsatmaydigan navbatdagi testlar tuziladi. Bu testlarning vazifalari — tuzatish, korrektsiyalashdan iborat.

3. To'la o'zlashtirishga yo'naltirilgan har bir o'quv kurs materiallarini o'zlashtirish darajasini baholash uchun test sinovlarini o'tkazish. Bu o'rinda har bir o'quvchiga baho va ta'lim maqsadlarining ahamiyatini tushuntirish muhim. Predmetlarni bo'sh va o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchilarning qobiliyatlarini jadal rivojlantirish P.Blum konsepsiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi. Turli mamlakatlarning (Avstriya, Belgiya, AQSH va boshqalar) ta'lim tizimlari tajribasi ratsionalistik (bixevioristik) paradigma g'oyalariga muvofiq ish ko'rilganda 70 % o'quvchilar yuqori natijalarni qayd etganliklarini ko'rsatadi. Yuqorida qayd etilgan ta'lim yo'nalishlari o'zida insonparvarlik g'oyalarini ifoda etmagan, ular bola dunyoqarashining rivojlanishi, shaxsning rivojlanishida shaxslararo munosabatlarning muhim o'rin tutishini nazarda tutmaydi.

3. Gumanistik (fenomenologik) paradigma (A.Maslou, A.Kombs, K.Rodgers, L.S.Vigotskiy va boshqalar) ta'lim oluvchi erkin shaxs, ijtimoiy munosabatlar subyekti sifatida o'ziga xos rivojlanish imkoniyatlariga ega. Ular bolani rivojlantirish maqsadida uni shaxslararo munosabatlar jarayoniga yo'naltiradi. Ta'limning fenomenologik (fenomen yunoncha «phainomenon» — hisoblangan, ya'ni mashhur, alohida nodir odam) modeli o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olib, ularning talab va qiziqishlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni ko'zda tutadi. Uning vakillari o'quvchini nodir shaxs deb hisoblaydilar. Gumanistik paradigma doirasida faoliyat olib boruvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy rivojlanadi va o'quvchi hamda o'qituvchining erkinligi va ijodkorligini yoqlaydi. Gumanistik paradigma g'oyalari 1991 -yildan keyin respublika uzluksiz ta'lim tizimiga joriy etila boshlandi. Paradigmaning diqqat markazida o'quvchining barkamol rivojlanishi, uning intellektual ehtiyojlari, «erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash»

masalasining ijobiy hal etilishi yotadi. Ayni vaqtda, respublika ta'lim muassasalarida quyidagi g'oyalarga amal qilinmoqda: «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashga o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir»

4. Ezoterik paradigma (yunoncha «esoterikos» ichki, sirli, yashirin, faqatgina biluvchilar uchun mo'ljallangan insonning dunyo bilan o'zaro aloqalari yuksak darajalarini aks ettiradi). Modelning mohiyati haqiqat abadiy va o'zgarmas, doimiy ekanligini ta'kidlashdan iborat. Paradigma tarafdorlari haqiqatni bilib bo'lmasligi, unga faqatgina fahmlash asosida erishish mumkinligini ta'kidlaydilar. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi koinot bilan muloqot, o'quvchining tabiiy kuchlarini ozod etish va rivojlantirishdan iborat. Shu bilan birga, o'qituvchining himoyalash vazifasi muhimdir, u o'quvchining mavjud imkoniyatlarini uni ma'naviy, jismoniy, psixik jihatdan rivojlantirishga yo'naltiradi. Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning asosiy maqsadi amaliyotni takomillashtirish asosida ta'lim oluvchilarga «aniq» ilmiy bilimlarni berish va ularning o'zlashtirilishini ta'minlashdir.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning asosiy maqsadi amaliyotni takomillashtirish asosida ta'lim oluvchilarga «aniq» ilmiy bilimlarni berish va ularning o'zlashtirilishini ta'minlashdir. Bilim kuchdir, shu bois shaxs qimmatini uning o'rganish, bilim olish, imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shaxs muayyan bilim yoki xulq-atvor egasi bo'lsagina qadriyat sifatida e'tirof etiladi degan g'oya ushbu paradigmaning asosini tashkil etadi.

So'nggi yillarda **noinstitutsonal paradigma** rivojlana boshladi. U ta'limni ijtimoiy institutlar, ya'ni , maktab va oliy ta'lim muassasalaridan tashqarida tashkil etish g'oyasini ilgari suradi. Bu ta'lim «tabiatda» — Internet, «ochiq maktablar»

— kompyuterlar vositasida ta'lim dasturlariga (masofadan o'qitish) muvofiq o'qitish samarali deya hisoblaydi.

Nazorat uchun savollar

1. Ta'lim atamasiga ta'rif bering.
2. V.P.Bespalko tomonidan taklif etilgan jarayon mohiyatining

formulasi izohlang.

3. Ilmiy bilishning 3 bosqichli konsepsiyasini ilgari surgan olim kim?

4. Sezib bilish aql uchun muhim materialni beradi?

5. Abu Rayhon Beruniyning bilish haqidagi g'oyalari qanday edi?

6. Didaktika atamasi fanga kim tomonidan kiritilgan?

7. Darsga ta'rif bering?

8. Didaktikaning asosiy kategoriyalari qaysilar?

9. Ta'lim paradigmalarining qanday turlari mavjud?

10. Ta'lim paradigmalarining belgilashga nisbatan necha xil yondashuv mavjud va ular qaysilar?

MAVZU: TA'LIM MAZMUNI. TA'LIM METODLARI VA VOSITALARI. TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI VA TURLARI

Reja:

1. Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari.
2. Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar. Ta'lim metodlarining mohiyati.
3. Interfaol ta'lim metodlari. Evristik metodlar. Ta'lim metodlarini tanlab olish shartlari.
4. Ta'lim vositalari va ularning funksiyalari. Interaktiv staeturiy vositalar.
5. Ta'limni tashkil etish shakllari tushunchasi va ta'lim turlari.
6. Darsning turlari va tuzilishi. Nostandart darslar. Ta'limni tashkil etishning.

Tayanch tushunchalar: kompetensiya, ijodiy faoliyat, modernizatsiya, tizimli yondashuv, pedagogik tamoyil, o'quv fani, o'quv material, ta'lim standarti, texnologiya, o'quv reja, pedagogik amaliyot, o'quv dasturi, ta'lim metodlari, usullar, bilish faoliyati usullari, ta'lim beruvchi, ta'lim oluvchi, ilm-fan, texnika- texnologiya, o'quv material, didaktik xarakter, pedagogik nazariya, samarali, pedagogik qarashlar, ilmiy dalillar, bilimlarni o'zlashtirish, ko'rgazma, amaliy mehnat, ta'lim metodlari, mashq qildirish metodi, topshiriq berish, didaktik asos, laboratoriya metodi, ta'lim vositalari.

1. Ta'lim mazmuni deganda o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning aniq belgilangan hajmi va ko'lami tushuniladi. Ta'lim mazmuni tarkibida quyidagilar aks etadi:

- olam va inson haqidagi bilimlar;
- faoliyatni amalga oshirish usullari;
- ijodiy faoliyat tajribasi;
- atrof-muhitga emotsional-faoliyat tajribasi;

Ta'lim mazmuni takomillashib borish tavsifiga ega bo'lib, uni aniqlovchi asosiy omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi;
2. jamiyat tomonidan qo'yiladigan ijtimoiy buyurtma
3. ta'limning maqsad va vazifalari;
4. innovatsion rivojlanish darajasi;
5. axborotlarning hajmi va ko'lami;
6. o'quvchilarning yosh xususiyatlari.

Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda va ana shu asosdan kelib chiqqan holda ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni davrning o'zi pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'ymoqda. Hozirgi vaqtgacha ta'lim mazmunini loyihalash tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo'lsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarining maqsadini o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzidan o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki o'quv fanlari bo'yicha asosan bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Ta'limning maqsadini bunday tarzda belgilash o'quvchining faolligini cheklab qo'yadi, oqibatda uning ham shaxsiy, ham ijtimoiy jihatdan anglangan ma'nosi yo'qoladi.

So'nggi vaqtlarda ta'limga doir muammolarni tahlil etishda «kompetensiya», «kompetentlik», «tayanch kompetensiyalar» kabi atamalardan keng foydalanilmoqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetensiya va kompetentlik, ulardan qaysi biri tayanch (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarini aniqlash jarayoni jadallik bilan bormoqda, mazkur tushunchalarni aniqlashtirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda. Kompetent yondashuv o'quvchidan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash o'z navbatida ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga

muvofoiq keladigan kompetensiya va funktsiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, kompetent yondashuv umumiy o'rta ta'limni modernizatsiyalash nuqtai nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka»ni oltita birlik (sikstet) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka - Amaliy faoliyat tajribasi - Kompetensiya - Kompetentlik» tarzida tahlil etilishi talab etiladi.

Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillari va mezonlari. Ta'lim mazmunini loyihalash quyidagi umumiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi:

-Ta'lim mazmunining barcha elementlarining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga an'anaviy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga jamiyatning rivojlanganligi, ilmiy bilim, madaniy hayot darajasi va shaxsning rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiruvchi fanlarni kiritishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmunini tanlashda bir tomonlama yondashishni rad etadi. U aniq bir o'quv jarayonini amalga oshirish bilan bog'liq tashkiliy shart-sharoitni hisobga olishni ko'zda tutadi. Bu umumiy o'rta ta'lim mazmunini loyihalashtirish jarayonida taqdim etish va o'zlashtirish tamoyillari, texnologiyasi, darajasi va u bilan bog'liq xatti-harakatlarni hisobga olish kerakligini anglatadi¹¹.

Ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim tizimining turli bosqichlarida nazariy bilimlarning berilishi, o'quv fani, o'quv materiali, pedagogik faoliyatni o'z ichiga oladi.

Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil birinchi navbatda o'quvchilarning umuminsoniy va milliy madaniyatni faol ijodiy va amaliy o'zlashtirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish bilan bog'liqdir. Buning uchun insonparvar g'oyalar umumiy ta'lim mazmuniga singdirilishi kerak. Bu esa o'z

¹¹ Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – T.: "Istiqlol" nashriyoti, 2005. – 125 -126 betlar

navbatida ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro munosabatlari tamoyilining o'zgartirilishini talab etadi. U ijtimoiy- gumanitar va tabiiy-ilmiy bilimlarni birlashtirish, ketma-ketlikni o'rnatish va fanlararo aloqalarni o'quvchilarning idrok etishi va amaliy faoliyat metodologiyasining mohiyatini anglab yetishlariga tayanishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining ketma-ketlik tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim mazmunini o'sib boruvchi yo'nalishda rejalashtirishdan iborat bo'lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi va undan kelib chiqadi.

Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi eng asosiy me'yoriy hujjat Davlat ta'lim standartidir. O'quv reja, o'quv dasturi, malaka talablari umimg tarkibiy qismiga kiradi.

«Standart» ingliz tilidan tarjima qilinganda «me'yor», «namuna», «andoza», «model» ma'nolarini anglatadi.

Davlat ta'lim standartining maqsadi - umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot- kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

a) umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

b) milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

c) o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talab, ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek, ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

d) davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

-o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlarning ustuvorligi;

-umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi;

- davlat ta'lim standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga mosligi;

-umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzviyligi;

-umumiy o'rta ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi, yaxlitligi;

-o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi;

Davlat ta'lim standarti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

-umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi;

-umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi;

-umumiy o'rta ta'limning malaka talablari;

-baholash.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda ta'lim mazmunini shakllantirishning quyidagi uch bosqichi ko'rsatiladi:

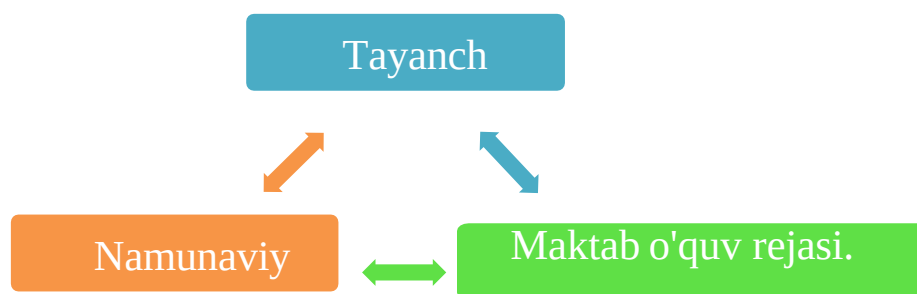
1. Umumiy nazariy bosqich;

2. O'quv bosqichi;

3. O'quv materialini o'zlashtirish bosqichi, ya'ni , ta'lim mazmunining o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklar kabi me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topishi.

Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining mazmuni, davlat ta'lim standarti, o'quv rejalari mazmunida namoyon bo'ladi.

O'quv rejalari quyidagilardan iborat:

4-chizma. O'quv rejalari.

Umumiy o'rta hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari (akademik litsey va kasb-hunar kollejlari) uchun **tayanch o'quv rejas**i davlat ta'lim standartining tashkiliy qismida hisoblangan asosiy me'yoriy hujjat bo'lib, u namunaviy va amaliy o'quv rejalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejas i davlat ta'lim standartining tarkibiy qismi sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Maktab, **akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining namunaviy o'quv rejalari** tayanch o'quv rejas i asosida tuziladi va O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi. Bu reja uzoq muddatga mo'ljallab tuziladi va uning asosida mavjud sharoitlarni hisobga olib ishchi o'quv rejalari ishlab chiqiladi.

O'quv rejas i – me'yoriy hujjat hisoblanib (ta'lim muassasasi sertifikati) quyidagilarni belgilaydi:

1. O'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi;
2. Ushbu ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlari tartibi;
3. O'qish yillari bo'yicha fanlarni taqsimlash;
4. Har bir fan bo'yicha yaxlit ta'lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o'rganishga ajratilgan soatlar hajmi;
5. Har bir fanni o'rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi;
6. Praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar hamda shu kabilarning davomiyligi.
7. O'quv rejasida ,shuningdek, aniq bir o'quv muassasi xususiyatlarini aks ettiruvchi o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha fakultativ va majburiy mashg'ulotlar aks ettiriladi¹².

O'quv dasturlari, darslik va o'quv qo'llanmalari tavsifi.

O'quv dasturi – muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mazmuni, umumiy vaqtni muhim bilimlarni o'rganilishi bo'yicha taqsimlash, mavzularning ketma-ketligini belgilash hamda ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat.

Dasturda o'quv material i ta'limning har bir yili va har bir sinf, kurs bo'yicha taqsimlanishi hamda tuzilishi asoslab berilgan. Dasturda ko'rsatilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'quvchilar tomonidan to'la o'zlashtirilishi o'qitish jarayoni muvaffaqiyatlili gi va samaraliligi

¹² Xasanboev J, To'raqulov X., Xaydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2008.

mezonlaridan biri hisoblanadi.

O'quv dasturlarining turlari: namunaviy, ishchi va mualliflik bo'lishi mumkin.

Namunaviy o'quv dasturi u yoki bu ta'lim sohasiga nisbatan davlat ta'lim standartlari talablari asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- Ushbu fanni o'rganish maqsadlari, o'quvchilarning bilim va malakalariga qo'yiladigan asosiy talablar, o'qitish tavsiya etiladigan shakl va metodlari haqidagi tushuntirish xati;

- O'rganilayotgan materialning tematik mazmuni;
- Kursning alohida savollarini o'rganishga o'qituvchi
- sarflaydigan taxminiy soatlari hajmi;
- Dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy savollari ro'yxati;
- Fanlararo va kurslararo bog'liqlikni amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar;

- O'quv uskunalari va ko'rgazmali qo'llanmalar ro'yxati;

- Tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Namunaviy o'quv dasturlari Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi, tavsiyanoma xususiyatiga ega bo'ladi. Namunaviy dastur asosida maktab, akademik litseylarning pedagogik kengashi tomonidan ishchi o'quv dasturlari ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Namunaviy dasturdan farqli ravishda ishchi dasturda regional komponenti ta'riflanadi, o'quv jarayonini metodik, informatsion, texnik ta'minlash imkoniyati, o'quvchilarning tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi.

Mualliflik o'quv dasturlari davlat standarti talablarini hisobga olgan holda o'quv fanining qurilishi boshqacha mantiqdan iborat bo'lishi, u yoki bu nazariyalarni o'rganishga mualliflik yondashuvni, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarga nisbatan mualliflik nuqtai nazarini aks ettirishi lozim. Bunday dasturlar ushbu fan sohasida pedagog, psixolog, metodistlarning tashqi retsenziyalariga ega bo'lishi kerak va ular mavjud bo'lganida maktab, akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlarning pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Mualliflik o'quv dasturlari o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha (majburiy va fakultativ) kurslar tashkil etishda keng foydalaniladi.

O'quv fani ta'lim muassasalarida o'quvchilarning yosh, idrok etish imkoniyatlariga muvofiq ularga muayyan fan sohasi bo'yicha

umumiy yoki mutaxassislik bilimlarini berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi manbadir.

O'quv fanining mazmuni har bir pedagog tomonidan ixtiyoriy belgilanmaydi, balki ijtimoiy hodisa sifatida ta'limning tarixiy rivojlanishi davomida ishlab chiqiladi. O'rta maktab, akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'quv fanlarini ilmiy bilimning umumiy tuzilishiga mos ravishda shakllantirish kerak deb hisoblovchi nuqtai nazar eng keng tarqalgan va tan olingan hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari o'quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi.

Bunday adabiyotlar sirasiga **darsliklar va o'quv qo'llanmalari** kiradi.

O'quv adabiyotlari orasida **darslik** alohida o'rin tutadi. Darslik muayyan o'quv fani bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba bo'lib, u mazmuni va tuzilishiga ko'ra fan bo'yicha yaratilgan o'quv dasturiga mos keladi. Namunaviy o'quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar maqsadga muvofiq holda Respublika Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan barcha maktablar, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun tavsiya etiladi. G'oyaviy va metodik jihatdan mukammal bo'lgan darslik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan barcha talablarga javob bera olishi, o'quvchilar uchun qiziqarli, iloji boricha qisqa, tushunarli, ko'rgazmalilik nuqati nazaridan estetik xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Darslik bir vaqtning o'zida ham barqaror, ham qulay tarkibiy tuzilmaga ega bo'lishi kerak. Darslik barqarorligiga ko'ra mustahkam asosga ega, mobilligiga ko'ra esa asosiy tuzilmaga dahl etmagan holda yangi bilimlarni katta tezlik kiritish imkoniyatini namoyon etadi. Ularga qo'yiladigan talablar turli-tuman va qarama-qarshi bo'lib, mukammal darsliklarning yetishmovchiligi doimo his etiladi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda muqobil, parallel darsliklar nashr etiladi, shu sababli o'qituvchilar va o'quvchilar ular orasidan eng yaxshilarini tanlab olish imkoniyatiga egalar.

Darslik o'quvchilarning ta'lim jarayonida ongli ravishda va faol ishtirok etishlari, o'quv materialini to'la o'zlashtirishlarini ta'minlashi kerak. Ana shu masalalarni hal etish yo'lida darsliklar quyidagi

vazifalarni bajaradi:

1. **Motivatsion vazifa** - bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga yo'naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi rag'bat (sabab)larni hosil qilishdan iborat;

2. **Axborot vazifasi** o'quvchilarga axborotlarni yetkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi;

3. **Nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi** – ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o'quvchilarda o'zini baholash va tuzatish layoqati hamda zarur bo'lgan ko'nikma, malakalarni shakllantirish uchun o'rganish mashqlarini tavsiya etishni nazarda tutadi.

4. **Muvofiqlashtirish vazifasi** material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni jalb etishni ifodalaydi;

5. **Rivojlantiruvchi –tarbiyalovchi vazifasi** darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;

6. **O'qitish vazifasi** darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo'lgan konspekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko'rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishida ko'zga tashlanadi.

Ta'lim mazmuni o'quv materiali darajasida darsliklar bilan bir qatorda turli xil **o'quv qo'llanmalari**: adabiyot va tarix xrestomatiyalari, spravochniklar, matematika, fizika, ximiya bo'yicha masalalar to'plamlari, geografiya, biologiya bo'yicha atlaslar, til bo'yicha mashqlar to'plamlari va boshqalarda ochib beriladi. O'quv qo'llanmalari darslikning Ba'zi tomonlarini kengaytiradi va aniq masalalarni hal etish maqsadiga ega bo'ladi (axborot, mashq qilish, tekshirish).

Darsliklar va ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar.

Darslik o'quv jarayonining asosi. Darslik o'quvchining uydagi muallimi, har bir fanning mazmuni, maqsadi, vazifasi darslikda yoritiladi, darslik, ya'ni fan obyektiv borliq o'rtasidagi muhim qonuniyatli bog'lanishlarini aks ettiradi, darslikdagi bilimlar tizimi o'zaro ichki, mantiqiy bog'lanishlarga ega bo'lib, ular didaktika talabiga muvofiq ravishda bayon qilingan. Darslik quyidagi talablarga

amal qilgan holda yaratiladi:

1. Har bir o'quv fani uchun yaratiladigan darslikda ilmiy bilimlar tizimi va uning hajmi dastur talablariga, sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak.

2. Darslikda bayon qilingan ilmiy bilimlarning nazariy asoslari, g'oyaviy yo'nalishlari tizimli va izchil bo'lishi talab qilinadi. Ular hayotdan olingan, ishonarli bo'lishi lozim. Keltirilgan fakt va dalillarning ishonchli bo'lishi, ular to'g'ri tahlil, aniq ta'rif etilishi va tegishli xulosalar chiqarilishi lozim. Shu holdagina o'quvchilardagi ilmiy dunyoqarash, eng yaxshi insoniy fazilatlar tarkib toptiriladi.

3. Nazariy bilimlar ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'langan bo'lishi kerak.

4. Darslikda mavzu sodda, ravon tilda yozilishi hamda tegishli qoida va ta'riflari berilishi kerak. Darslik ichidagi va muqovasidagi chizilgan rasmlar va bezatilishi o'quvchining yoshiga mos, fanning xarakteriga monand bo'lmog'i zarur.

5. Mavzulardagi fikrlar aniq va qisqa bo'lishi, ilmiylikka asoslanishi kerak. Mamlakatimizda pedagogika ilmi ham, amaliyoti ham yangilanib bormoqda¹³. Ma'lumki, har qanday millatning yangilanishi yoshlar tarbiyasidan boshlanadi. Pedagogika o'quvchilarning ruhiy, jismoniy, genetik va mintaqaviy o'ziga xosliklarini to'liq hisobga olgandagina yuqori samaradorlikka erishishi mumkin. Hozirgi davrda yaratilayotgan darsliklarning asosiy kamchiligi millatimiz bolalarining psixologik o'ziga xosliklarini, fikrlash tarzini to'liq hisobga olishga erisha olinmayotganida deb bilamiz. Bizning mutaxassislarimiz didaktik vositalar orqali o'quvchilarga hamma gapni aytib berishga odatlanib qolishgan. Holbuki, o'quvchini o'qitish kerak emas, uni o'zini o'qiydigan holatga olib kelish lozim. Toki bolaning o'zi izlanmas ekan, ta'limda yutuqa erishish mumkin emas.

Demak, yaratilayotgan didaktik vositalar jumboqli xarakterga ega bo'lishi, o'quvchilarni o'ylanishga, izlanishga, sinab ko'rishga da'vat qiladigan tarzda tuzilishi lozim.

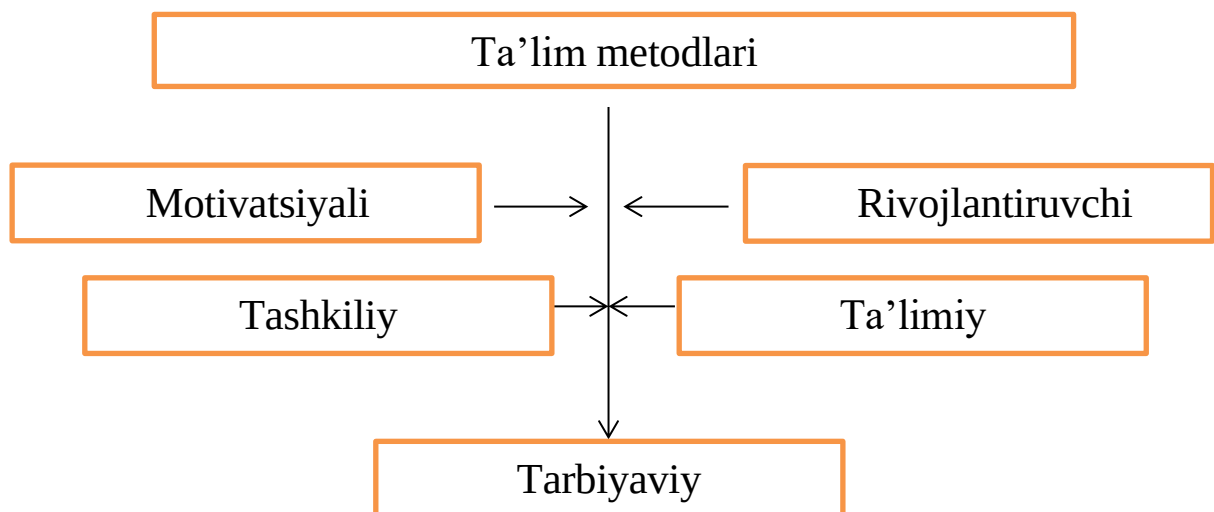
Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif. «Metod» so'zining yunoncha, tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish

¹³ Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

yo‘li» kabi ma‘nolarni anglatadi. Falsafa lug‘atida ushbu tushuncha umumiy tarzda «maqsadga erishish usullari» deya sharhlangan. Ta‘lim metodlari ta‘lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta‘lim mazmunini o‘zlashtirish yo‘llari ifoda etiladi, o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. Metod, bir tomondan, ta‘lim maqsadiga erishish vositasi sifatida namoyon bo‘lsa, boshqa tomondan, boshqariluvchan o‘qish faoliyatini amalga oshirish sharti hisoblanadi.

Ta‘lim maqsadi o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta‘lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo‘naltirilgan mexanizm ishga tushadi. Ta‘lim tizimlari maqsadga erishish jarayonida bosh xalqa aynan qanday va qaysi mexanizm asosida hamda mavjud tarkibiy unsurlarni qanday ishga solish mumkinligini ifodalashga xizmat qiladi.

Ta‘lim metodlari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi;

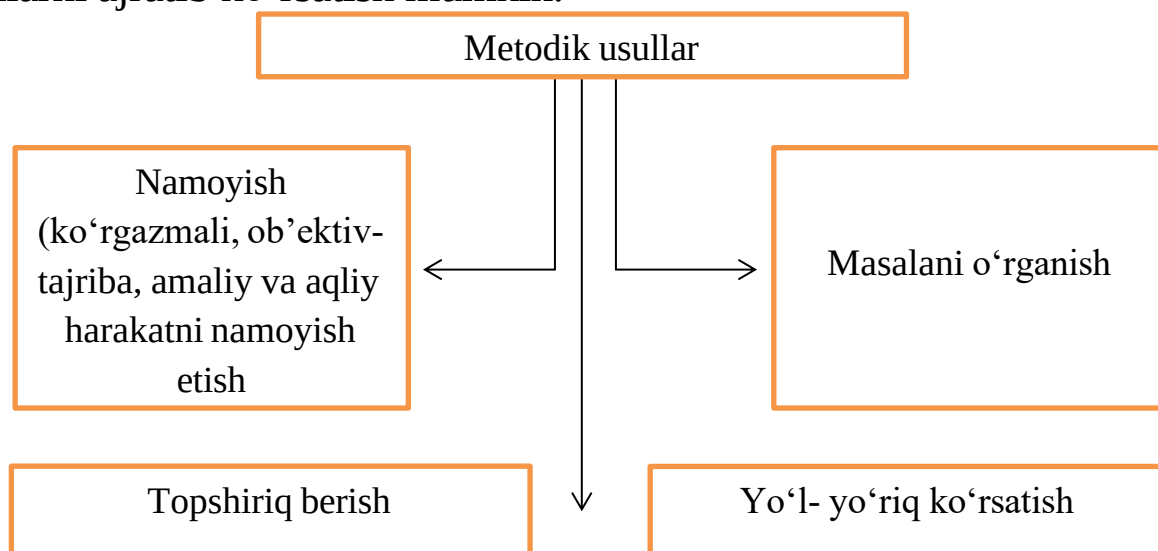
5-chizma. Ta‘lim metodlarining funksiyalari.

Bu funksiyalar ta‘lim metodini qo‘llash jarayonida, bir-biridan ajratilgan holda yoki ketma-ket joriy etilmaydi, aksincha, bir-biriga o‘zaro singib ketadi.

«Ta‘lim metodi» atamasi bilan birga ko‘p hollarda «metodik usul» tushunchasi ham qo‘llaniladi¹⁴. U ta‘lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta‘riflanadi. Metodik usullarni xilma-xilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq o‘qituvchi faoliyatida tez- tez qo‘llaniladigan

¹⁴ Ларнер И.Я. Дидактические основы методов общения. - Москва, Педагогика, 1981. - с. 35.

usullarni ajratib ko'rsatish mumkin.

6-chizma. Metodik usullar.

Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin. Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad asosida;
- ta'lim mazmuni asosida;
- o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;

o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida. O'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan ta'lim metodlari majmuasi boshlang'ich sinflardan yuqori sinflarga o'tish asosida o'zgarib hamda murakkab xususiyat kasb eta boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo'llash chastotasi oshsa, ayrim metodlarni qo'llashga bo'lgan ehtiyoj kamayadi. Ta'lim metodlaridan foydalanish ko'lami, holati o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog'liq holda o'zgaradi.

Ta'lim metodlarini tanlash muammosi uzoq davrdan buyon tadqiq qilib kelinmoqda. Biroq tadqiqotlar soni ko'p bo'lsa-da, bu borada yagona to'xtamga kelinmagan. Ushbu o'rinda, ta'lim amaliyotida qo'llanilib kelayotgan metodlar tizimi (tasnifi)ga to'xtalib o'tamiz. Ta'lim metodlarining tasnifi asosiy didaktik maqsadlar bo'yicha tizimlashtiriladi

1. **Materialni og‘zaki bayon qilish** (hikoya. suhbat. tushuntirish. maktab ma’ruzasi-). O‘quvchilar tomonidan bilimlarni o‘zlashtirish o‘qituvchining tushuntirishini faol qabul qilish va puxta o‘ylash evaziga amalga oshiriladi. Bilimlarni uzatish vositasi sifatida o‘qituvchi nutqi muhim ahamiyatga ega. Bu o‘rinda o‘qituvchining o‘quvchilar faoliyatiga rahbarligi mavzuni qo‘yish, rejani e‘lon qilish, o‘quvchilar faoliyatini boshqarishdan iborat bo‘ladi.

Suhbat. O‘quvchilar tomonidan bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni: ular e‘tiboriga havola etilayotgan savolning mohiyatini anglash, mavjud bilimlar va tajribani safarbar qilish, savolga oid obyektlarni o‘zaro taqqoslash, puxta o‘ylash va savollarga to‘g‘ri javob tayyorlashdan iborat. O‘qituvchining rahbarligi: mavzuni qo‘yish, savollarni ifodalash, berilgan javoblarni tuzatish, to‘ldirish va umumlashtirish kabi holatlarda namoyon bo‘ladi. Bu tizim I.P.Podlasiy tomonidan metodning vazifasi bo‘yicha aniqlangan tasnif deb nomlangan¹⁵. Holbuki didaktik maqsadlarga ko‘ra bunday tasniflash pedagogika fanida allaqachon e‘tirof etilgan. Suhbat metodi yordamida bilimlarni o‘zlashtirishda o‘quvchilar mavjud bilimlari va tajribalariga tayanadilar.

2. **Darslik bilan ishlash.** Bilimlarni o‘zlashtirish manbayi bo‘lib, unga bosma matn xizmat qiladi. O‘qituvchining rahbarligi esa topshiriqni ifodalash, faoliyat maqsadini belgilash, o‘quvchilarga darslik bilan ishlashning yangi usullarini o‘rgatish, o‘zlashtirilgan bilimlarning tushunilish va mustahkamlik darajasini tekshirish kabi ko‘rinishlarda aks etadi.

3. **O‘qituvchilarning kuzatuvi** jarayonlarda o‘quvchilarning o‘quv predmetlari bo‘yicha o‘zlashtirish holati va hodisalarni kuzata borib, turli fan o‘qituvchilarining ko‘rsatmalari bo‘yicha ularni qismlarga taqsimlab har bir o‘quvchining o‘ziga xos, o‘xshash va muhim jihatlarini aniqlashga yo‘naltiriladi. Bilimlarni o‘zlashtirish manbai bo‘lib muayyan predmet (yoki jarayon), tajriba, model, xaritalar xizmat qiladi. O‘qituvchining rahbarligi kuzatish vazifasini belgilash, uni ma’lum shaxs zimmasiga yuklash, obyektni belgilash, umumiy rahbarlikni olib borish, qismlarga ajratish, asosiylarini aniqlash va umumlashtirishdan iboratdir.

¹⁵ Подласый И.П. Педагогика, Кн. 1. — Москва, ВЛАДОС, 1999. — с. 475-476

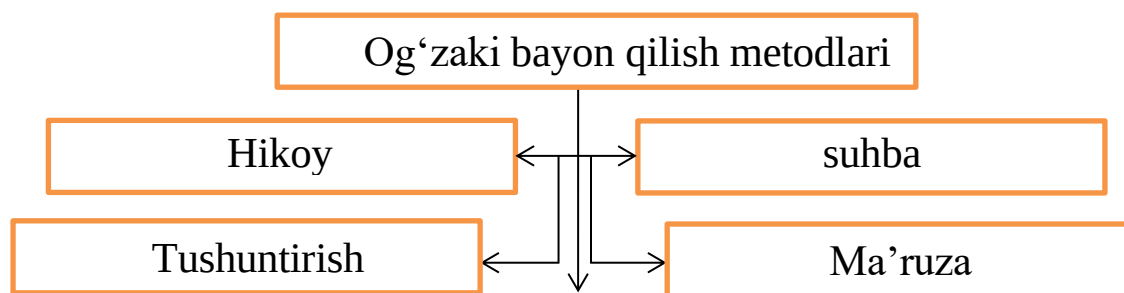
4. Laboratoriya ishlari. Mazkur jarayonda aniq vazifa, ya'ni ma'lum sharoitda muayyan hodisalarni kuzatish yuklanadi. O'quvchilar hodisalarni kechish jarayonini kuzatadilar va tahlil qiladilar. Bilimlar manbayi kuzatilayotgan hodisalar va ularning kechish jarayonidir. O'qituvchi vazifa mohiyatini ifodalaydi, o'quvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, umumiy jarayon va bosqichlarni kuzatish yo'llari hamda yakuniy xulosa chiqarishni o'rgatadi.

5. Mashq (aqliy va faoliyatli mashqlar). O'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonining o'ziga xosligi, nazariy asoslar o'zlashtirilgach, ayrim materiallardagi o'xshash harakatlarning ko'p bora takrorlanishi kuzatiladi.

6. Ijodiy mashq. Ushbu metod o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, o'ziga xoslik masalaning mohiyatini chuqur anglash, uni bajarishga nisbatan mustaqil yondashish, dalillarni saralash va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni ijodiy bajarish jarayonida bilimlarni qo'llash va kengaytirish kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bilimlar manbayi va materiali sifatida avval egallangan ijodiy ishlar tajribasi, mavjud bilimlar, kuzatuvlar, shaxsiy tajriba, o'qilgan hikoya, ijtimoiy-foydali ishlarni boshqarish kabilar qayd etiladi. O'qituvchining rahbarligi: nazariy materiallarni o'zlashtirilishining ta'minlash, mavzuni ifodalash, ijodiy ishlar xarakterini belgilash, ularning bajarilishini nazorat va tahlil qilish, sintezlash, xatoni ko'rsatish hamda to'g'irlash kabi holatlarda namoyon bo'ladi.

Evristik ta'lim metodini qo'llashda o'qituvchi tomonidan turli vositalar yordamida yangi bilimlarni izlab topilishi talab etiladi. O'qituvchi bilimlarning bir qismini o'quvchilarga ma'lum qiladi, qolganini esa o'quvchilar bilish topshiriqlarini yechish jarayonida savollarga javoblar topish asosida o'zlashtiradi, o'zlari bilimlarni mustaqil egallashadi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan masalani bir necha qarashlarga ajratilishi, ularni bajarishda o'quvchilarning ketma-ketlikka rioya etishlari muhim metodik jihat sanaladi. Shu bois mazkur metod qisman izlanuvchan metod ham deb ataladi.

Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni. Qayd etib o'tilganidek, ta'lim metodlari tizimida og'zaki bayon qilish metodlari muhim o'rin tutadi.

7-chizma. Ogʻzaki bayon qilish metodlari.

Ogʻzaki mashqlardan taʼlim jarayonida keng foydalaniladi. Ular oʻquvchilarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi hamda bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bogʻliqdir. Shuningdek, ogʻzaki mashqlarning nutq boyligini oshirish va xorijiy tillarni oʻrganishdagi ahamiyati beqiyos.

Hikoya — oʻqituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga boʻlib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yoʻli bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi koʻp jihatdan oʻqituvchining nuqt mahorati, soʻzlarni oʻz oʻrnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, oʻquvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bogʻliq. Shu bois hikoya mazmuni oʻquvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir. Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. Oʻqituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urgʻu berishga eʼtiborni qaratadi. Hikoya qisqa (5 —10 daqiqa), shu bilan birga oʻquvchilarda his- hayajon va mavzuga nisbatan qiziqishni uygʻotishi kerak. Bu holat hikoyani boshqa taʼlim metodlari (xususan, namoyish yoki muammoli bayon etish va hokazolar) bilan birga solishtirganda roʻy berishi mumkin.

Suhbat — savol va javob shaklidagi dialogik taʼlim metodi boʻlib, u fanga qadimdan maʼlum, xatto undan oʻz faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat taʼlim jarayonida koʻp funksiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi oʻquvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat oʻqituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi. Suhbat —

faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi.

Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar.

Suhbatning **induktiv shaklida** alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi. Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni kirish, yakuniy, individual va guruhli suhbat tarzida tashkil etiladi. Kirish suhbat o'quv ishlarining boshida tashkil etiladi. Uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad hal etilishi zarur bo'lgan ishlar mohiyatining o'quvchilar tomonidan anglab yetilganligini tekshirib ko'rishdan iborat. Bunday suhbatlar o'quvchilarning o'quv salohiyatini aniqlash, loyihalashtirish ishlarini tashkil etish hamda yangi bilimlarni o'zlashtirishga kirishish oldidan uyushtiriladi. Yakuniy suhbat o'quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Evristik suhbat yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo'naltiriladi. Bunda savollar shunday ketma-ketlikda berilishi zarurki, natijada ularga «ha» yoki «yo'q» tarzidagi javoblarni olish emas, aksincha, o'quvchilarni mustaqil fikrlash, ularda faollikning yuzaga kelishini ta'minlash, ularni tahlil qilishga undash, dalillarni ilgari surishga erishish imkoniyati yaratiladi.

Tushuntirish - o'quv material mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi¹⁶.

¹⁶ Меретукова В.Р. Инновационные идеи в дидактических трудах И.Я.Лернера. Дисс. канд.пед.наук (13.00.01). — Москва, 2003.

Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza — yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimlilik. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakkab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqtda o'quvchilarni qisqacha yozib olishga o'rgata boradi. Maktab ma'ruzasining samaradorligini ta'minlash shartlari quyidagilardan iborat:

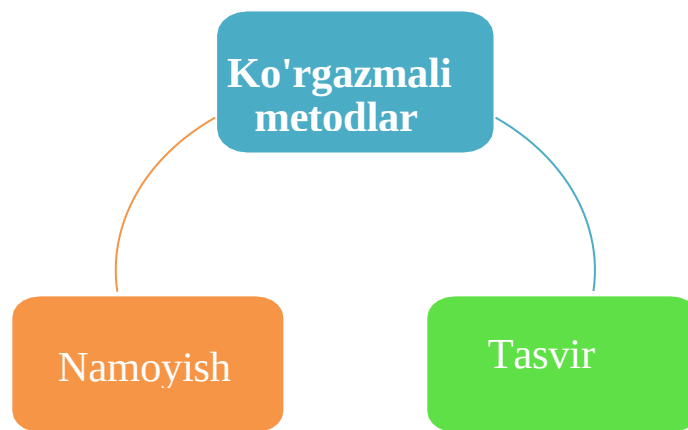
- o'qituvchi tomonidan eng maqbul ma'ruza rejasining tuzilishi;
- rejadani o'quvchilarni xabardor etish, ularni ma'ruza mavzusining maqsadi va vazifalari bilan tanishtirish;
- rejada aks etgan barcha bandlarning mantiqiylik va ketma-ketlikda bayon etilishi;
- rejaning har bir bandi yoritilgach, ular yuzasidan qisqacha umumlashma asosida xulosalanishi;
- ma'ruzaning bir qismidan ikkinchisiga o'tishda ular o'rtasidagi mantiqiy aloqalarning o'rnatilishini ta'minlash;
- bayon qilishning muammoli va emotsional xususiyat kasb etishi;
- jonli til, o'z vaqtida misollar, aniq dalillar va qiyoslashlardan foydalanish;
- auditoriya, muloqot jarayoni, shuningdek, o'quvchilarning aqliy faoliyatlarini mohirlik bilan boshqarish;
- ma'ruzaning muhim jihatlarini turli tomondan ochib berilishi;
- ma'ruzaning asosiy qismlarini o'quvchilar tomonidan qayd etib (yozib) borilishiga imkon beradigan holatda bayon qilinish tezligi;
- zarur (yozib olinadigan) o'rinlarni oldindan ajratib qo'yish; — o'rganilayotgan holatlarni yozib olish asosida, qabul qilish va ularning mohiyatini aniqlashtirish maqsadida ko'rgazmalar (namoyish,

illyustratsiya, videofilm va boshqalar)dan foydalanish;

— alohida holatlarni chuqur muhokama qilishda ma'ruzani seminar, amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish.

Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda ko'rgazmali metodlar ham alohida ahamiyatga ega¹⁷.

Ko'rgazmali metodlar;

8-chizma. Ko'rgazmali metodlar.

Ushbu metodlardan foydalanish zaruriyatida ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq ekanligida ko'rinadi. Inson miyasining 30 foizi hajm holatini ko'rishni, faqat 3 foizigina eshitishni ta'minlovchi neyronlar tashkil etadi. Pedagogik-psixologik yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo'ladiki, shaxs tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarning 85 foizi ko'rish retseptorlari yordamida o'zlashtiriladi.

Namoyish metodi o'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishiga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyekt yoki chizmasi yordamida kuzatiladi. Tajribalar namoyishi esa sinf taxtasiga chizish yoki o'qituvchining maxsus jihozlar yordamida ko'rsatib berishi hisobiga amalga oshadi, bunda ushbu tajriba asosida yotuvchi tamoyillarni tushunish osonlashadi. Predmetlar, hodisa yoki jarayonlarni tabiiy

¹⁷ С Айидахмедов Н .С. Система методов обучения учащихся механизированному труду в хлопководстве. Автореферат дисс.канд.пед.наук. — Москва,1983с

holatda namoyish qilish yanada ko‘proq didaktik samara beradi, biroq bunday namoyishni amalga oshirish har doim ham mumkin bo‘lavermaydi. Shu bois o‘qituvchilar tabiiy predmetlarni namoyish qilishda sun‘iy muhitga murojaat qilishadi (masalan, hayvonlar bilan hayvonot bog‘ida, turli o‘simliklar bilan esa issiqxonalarda tanishish) yoki sun‘iy ravishda yaratilgan obyektlar (maket, model, mulyaj, skelet va boshqalar)dan foydalaniladi. Bu metod yordamida o‘qituvchi o‘quvchilarni mustaqil ravishda obyektlarni o‘rganish, zaruriy o‘lchov ishlarini olib borish, aloqadorlikni o‘rnatish, shuningdek, hodisalarning mohiyatini anglab yetishga bir so‘z bilan aytganda faol bilish jarayoniga yo‘naltirishi lozim. Namoyish samarasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining bilish jarayoni mohiyatan O‘quvchilarning yoshiga mos holda to‘g‘ri tanlanishi hamda mumkin qadar ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlariga yo‘naltirishiga bog‘liqdir.

Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog‘liq bo‘lsada, didaktikada alohida o‘rganiladi. Iillyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko‘rinishlari — chizma, portret, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko‘rsatishni taqozo etadi. Namoyish va tasvir

metodlari o‘zaro bog‘liqlikda bir-birini to‘ldirgan holda qo‘llaniladi. Ko‘rsatmalardan foydalanishning bilish jarayonidagi didaktik ahamiyati o‘rganilayotgan obyekt mohiyatini to‘laqonli yorita olishi bilan belgilanadi. Aslida illyustratsiyalar oldindan tayyorlanib, dars jarayonida zarur o‘rinlarda kerakli hajmda ko‘rsatiladi, aks holda ular sonining oshib ketishi O‘quvchilarni hodisa mohiyatini anglashda chalg‘itadi. Ayrim hollarda tarqatma materiallar (fotosurat, jadval, tabiiy obyektlar va boshqalar) yoki texnik vositalar xizmatidan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Ko‘rgazmali metodlardan foydalanishda samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiqdir:

— ko‘rgazmalilikning o‘quvchilar yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelishi;

— namoyish etilayotgan obyektlar barcha o‘quvchilarga yaxshi ko‘rinib turishi;

— namoyishda uning boshlang‘ich bosqichi va asosiy jarayon (holat)larning ajralib turishi;

— tajribalar namoyishi maket, jihoz, qurollar yoki tajriba sxemasini chizib ko'rsatish asosida tashkil etilishi;

— namoyish va illyustratsiya o'quv materialining mazmuni bilan uyg'un bo'la olishi lozim. Amaliy ishlar metodlari o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar yordamida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim metodlarini tanlash. Pedagogika fanida, o'qituvchilarning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashga o'quv- tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog'liq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

— zamonaviy didaktikaning yetakchi g'oyalari, ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;

— o'rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining o'ziga xosligi;

— xususiy fanlar metodikasining o'ziga xosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qo'yiluvchi talablarning o'zaro aloqadorligi;

—muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;

—u yoki bu mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt;

—o'quvchilarning yosh xususiyati, bilish imkoniyatlari, darajasi;

—o'quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi;

—o'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganlik darajasi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi;

—o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatleri;

— o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi. O'qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og'zaki, ko'rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va o'z - o'zini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi.

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi.

Metod, bir tomondan, ta'lim maqsadiga erishish vositasi sifatida namoyon bo'lsa, boshqa tomondan, boshqariluvchan o'qish faoliyatini amalga oshirish sharti hisoblanadi.

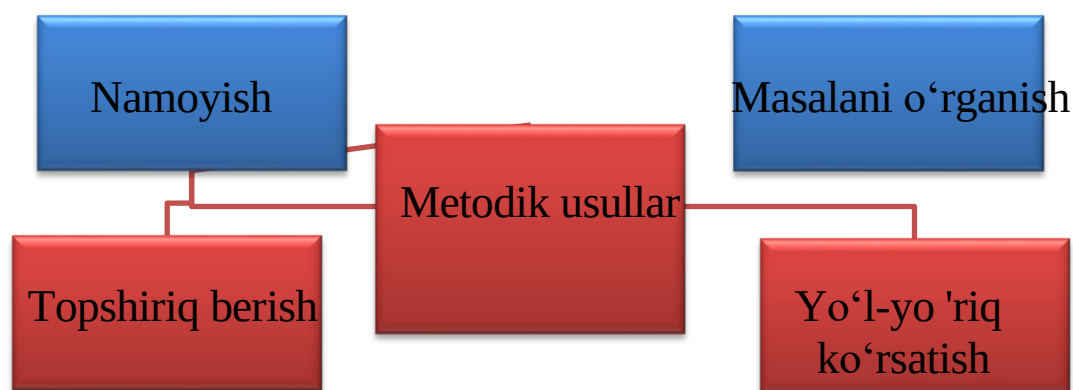
Ta'lim metodlari doimo u yoki bu o'qish vositalari yordamida joriy etiladi, shu bois ularning o'zaro shartlanganligini ta'kidlash joiz.

“Ta'lim metodi” atamasi bilan birga ko'p hollarda «metodik usul» (sinonimlari — pedagogik usul, didaktik usul) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir ta'lim metodi muayyan ta'lim usullarini chog'ishtirish orqali joriy etiladi.

Tabiiyki, umumiy holda erishilgan natija har doim ham o'qituvchining dars boshida belgilagan maqsadiga mos kelavermaydi. Ta'lim maqsadi o'qituvchi

va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi.

Metodik usullarni xilma-xilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq o'qituvchi faoliyatida tez-tez qo'llaniladigan usullarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etishi, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin.

Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad asosida;
- ta'lim mazmuni asosida;
- o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;
- o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

O'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan ta'lim metodlari majmuasi

boshlang'ich sinflardan yuqori sinflarga o'tish asosida o'zgarib hamda murakkab xususiyat kasb eta boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo'llash chastotasi oshsa, ayrim metodlarni qo'llashga bo'lgan ehtiyoj kamayadi. Ta'lim metodlaridan foydalanish ko'lami, holati o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog'liq holda o'zgaradi.

Didaktikada munozaralarga sabab bo'layotgan yana bir muhim obyekt ta'lim metodlarining tasnifidir. «Ta'lim metodlari tasnifi ularning ma'lum belgilari bo'yicha tartibini ifodalovchi tizimdir. Hozirgi vaqtda o'nlab ta'lim metodlari ma'lum», — ekanligini ta'kidlagan holda I.P.Podlasiy fikrini quyidagicha davom ettiradi, — «Biroq bugungi kunda yetakchi sanaluvchi didaktik g'oya yagona va o'zgarmas metodlar majmuini yaratishga intilish samarasiz ekanligini tushunishga yordam beradi. O'qitish — favqulodda harakatchan, dialektik jarayon. Metodlar tizimi ham bu harakatlanishni aks ettiradigan darajada jo'shqin bo'lishi, metodlarni qo'llash amaliyotidagi doimiy o'zgarishlarni hisobga olishi kerak.

Didaktikada ta'lim metodlarining binar (ikki)li va ko'pbinarli omil asosida tizimlashtirishga bo'lgan urinishlarni ham kuzatish mumkin.

Shuningdek, V.F. Palamarchuk va V.I. Palamarchuklar ta'lim metodlarining uch o'lchovli modelini taklif qilishgan. Unda bilimlar manbayi, o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqillik darajasi hamda o'quv-bilishning mantiqiy yo'li yaxlit tarzda chog'ishtiriladi.

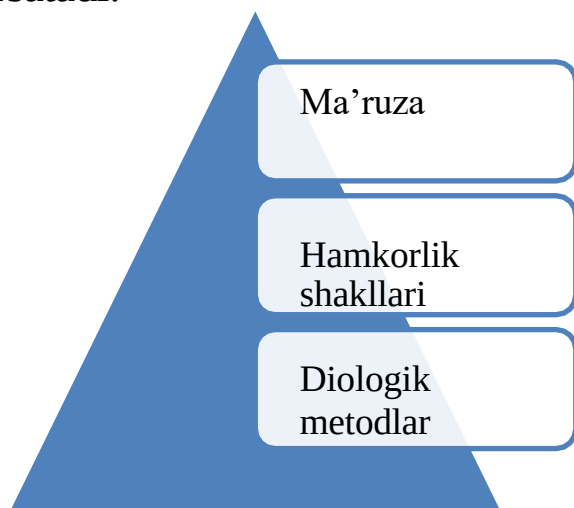
S.G.Shopavalenko ta'lim metodlari tasnifini to'rt belgi asosida asoslovchi quyidagi tetroeddik yondashuvni taklif etadi:

- 1) mantiqiy-mazmunli;
- 2) manbali;
- 3) mazmunli;
- 4) tashkiliy boshqaruvchi.

I.P.Podlasiy birmuncha keng tarqalgan ta'lim metodlari tasnifiga yaqinlashar ekan, quyidagi fikrni ta'kidlaydi: «Boshqa bir qator ta'lim metodlari tasnifi ham mavjud. Masalan, nemis didakti L.Klinberg ta'lim jarayonida metodlarni hamkorlik shakllari bilan uyg'unlashtirishga alohida urg'u beradi»¹⁸ va quyidagi metodlarni

¹⁸ Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Кн. 1. — Москва, ВЛАДОС, 1999

ko'rsatadi:

Ta'lim metodlarini tanlash. Pedagogika fanida, o'qituvchilarning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashga o'quv- tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog'liq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

—zamonaviy didaktikaning yetakchi g'oyalari, ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;

—o'rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining o'ziga xosligi;

— xususiy fanlar metodikasining o'ziga xosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qo'yiluvchi talablarning o'zaro aloqadorligi;

—muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;

— u yoki bu mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt;

—o'quvchilarning yosh xususiyati, bilish imkoniyatlari, darajasi;

—o'quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi;

—o'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganlik darajasi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi;

—o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatлари;

—o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi. O'qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og'zaki, ko'rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi.

MAVZU: STEAM ta'lim (STEAM Education)

Reja:

1. **STEAM** - Science (fan), Technology (texnologiya), Engeneering (injeneriya), Mathematics (matematika) o'qitish: xayot ta'limi (STEAM Learning: Education for life).

2. Transversal va tajribaga asoslangan ta'lim (Tranversal and experiential knowledge). STEAM - shaxs rivojining ijodiy aspekti.

3. Art (san'at) - STEAM konsepsiyasi: Music (musika) - STEMM, Reading (o'qish san'ati) - STREAM.

4. STEAM ta'lim dasturlari. STEAM texnologiyalarning ahamiyati. Geymifikastiya: o'yin orqali o'rgatish (gamifasion: learning through play).

Tayanch tushunchalar: Xalqaro baholash dasturlari, STEAM, tanqidiy fikrlash, S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics, yoki tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san'ati, ijod, matematika.

1. STEAM-Science (fan), Technology (texnologiya), Engeneering (unjeneriya), Mathematics (matematika) o'qitish: hayot ta'limi (STEAM Learning: Education for life).

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta'lim tizimining eng asosiy urf bo'lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Bir qaraganda STEAM abbreviaturasi juda murakkab ko'rinadi, lekin uni alohida ko'radigan bo'lsak sodda va aniq ekanini ko'rishimiz mumkin, ya'ni : S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics, yoki tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san'ati, ijod, matematika. Oddiy so'z bilan aytganda, zamonaviy dunyoda eng ko'p talab etilayotgan fanlardir. Hech kimga sir emaski, ko'plab fan tarmoqlarida katta yutuqlarga erishish uchun o'zlashtiriladigan turli sohalardagi bilimlarning integratsiyasi talab etiladi. Aynan shunday muammolarni hal qilishda STEAM texnologiyasi yordam beradi. Bu metodika ta'limni aralash turda olib borish va egallangan nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. STEAM bu maktabda va maktabdan

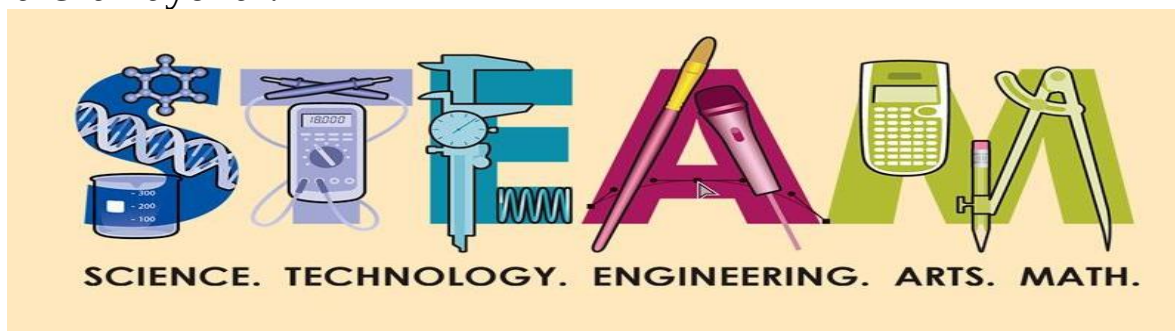
tashqarida loyiha va o'quv–tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir. Ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog'liqligi ko'rsatilgan holda o'rgatiladi. Fanlarni kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishdan tashqari, texnologiya o'quvchilarning ijodkorligini ham ko'rsatib berishi mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilarning faoliyatiga bir qancha vazifalarni taqdim etadi, o'quvchi ularni hal qilishida ijodkorligini namoyon qilishni o'rganadi. Bunday vazifalar yordamida o'quvchi g'oyalarni nafaqat o'ylab topadi, balki ularni kundalik hayotida amalga oshirishni ham o'rganadi. Shu tariqa, o'quvchi o'z faoliyatini oldiga qo'yilgan vazifalari va mavjud imkoniyatlari doirasida hal qilishga o'rganadi. STEAM (Sfan, T-texnologiya, E-muhandislik, A- san'at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv. STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

- muammolarni keng qamrovli tushunish;
- ijodiy fikrlash Muhandislik yondashuv;
- tanqidiy fikrlash;
- ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash;
- dizayn asoslarini tushunish.

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Bugungi kunda STEAM - ta'lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvini qo'llashda beshta sohani yagona o'quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta'limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o'zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lib, bunda ular fikrlarni to'plashi va fikrlar almashishi mumkin. Shuning uchun, asosiy ta'lim dasturiga quyidagilar: lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi. O'ziga

bo‘lgan ishonchni shakllantiradi. Bu yondashuvda bolalar o‘z qo‘llari bilan yaratgan ko‘prik va yo‘llar, samolyotlar va avtomobillarni “ishga tushirib”, suv osti va havo tuzilmalarini “rivojlantirib”, sinovdan o‘tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan “mahsulot”ni qayta-qayta sinovdan o‘tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o‘zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g‘alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g‘alaba, o‘zlarining qobiliyatlariga ko‘proq ishonch uyg‘otadi. Faol muloqot va jamoaviy ishni tashkil etishni o‘rgatadi. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh bo‘lib ishlashni o‘rgatishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida bolalar fikr bildirishdan qo‘rqmaslikka o‘rganadilar. Faoliyatlar jarayonida bolalar frontal usulda stol atrofida o‘tirmaydi, o‘zlarining dizaynlari asosidagi “mahsulot”larni sinovdan o‘tkazadi va rivojlantiradi. Faoliyat jarayonida bolalar hamma vaqt hamkorlikni ta’minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do‘stlari bilan muloqot qilish bilan band bo‘lishadi.

Texnik fanlar bo‘yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi STEAM ta’limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo‘yicha, qilgan ishni yaxshi ko‘rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo‘lib, bolalarning zerikishlariga to‘sqinlik qiladi. Ular vaqt o‘tayotganini sezmaydilar, charchamaydilar.

- S – science - tabiiy fanlar
- T – technology texnologiya
- E – engineering muhandislik
- A – art - san’at
- M – math. – matematika.

Ushbu yo‘nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo‘lib kelayotgan tizimdir. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta‘limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llash, shuningdek, barcha beshta soha yagona ta‘lim tizimi integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM texnologiyasida bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo‘llashadi. Agar biz an‘anaviy ta‘limning asosiy maqsadi bilimlarni o‘rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat Ba‘zi bir g‘oyalarga ega bo‘lish, balki ularni amalda qo‘llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi – Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori “Mens et Manus” (Aql va qo‘l). Massachusetts Texnologiya Instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o‘rganish va tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki Ba‘zi ta‘lim muassasalarida STEAM o‘quv markazlarini yaratdi. Statistika ko‘ra, 2011 yildan buyon STEAM-kasblarga bo‘lgan talab darajasi 17% ga oshdi, oddiy kasblarga bo‘lgan talab esa faqat 9,8% ga oshdi, bu esa butun dunyo bo‘ylab ushbu ta‘lim tizimiga katta talabni ko‘rsatadi. Kichik yoshdagi bolalar uchun tayyorlanadigan kitoblarni STEM ta‘lim tizimi doirasida qanday strukturalashtirish mumkin:

S-Science Kichik yoshdagi bolalarni fan olamiga olib kirishda hayvonot olami, dengiz hayvonlari, o‘simlik va hashoratlar haqidagi kitoblardan foydalansa bo‘ladi.

T-Technology Atrofimizda, bolalar xonasida, kundalik faoliyatimizda uchraydigan texnologiya buyumlari aks etgan qiziqarli kitoblar bolani texnologiya olamiga olib kiradi. Qaychi, g‘ildirak, mashina, oyisining kir yuvish mashinasi, telefon va hokazolarni kitobda ichini ko‘rsatgan holda namoyon qilish, buyumlar haqida hikoyalar o‘qish mumkin. Qiziqarli hikoya bilan namoyon bo‘lgan texnologik buyumlar illyustratsiyasi bolani miyasida savollar paydo bo‘lishiga, tahliliy o‘ylashiga turtki bo‘lishi mumkin.

E-Engineering Injinerlik sohasiga bolalarni olib kirishning shakllarini o‘rganishdan boshlasa bo‘ladi. Shakllar, ularning

atrofimizdagi buyumlardagi aksi, shakllarning bir-biri bilan munosabatini haqidagi biron shaklga ega bo'lgan kitob foydali vosita bo'ladi.

A – Art Bolani san'at olamiga olib kirishni bolaligidan boshlash zarur. Milliy va dunyo miqyosida buyuk san'at arboblari asarlari, san'at namunalaridan tashkil topgan kitoblar, bolalar ko'ziga yosh psixologiyasini inobatga olgan illyustrasiyalar STEAM ta'limi tamoyiliga munosib bo'ladi. Malevichning “Qora kvadrat” rasmi orqali shaklni ko'rsatish, Monkning “Qo'rquv” asari orqali hissiyotlarni namoyon qilish kabi faoliyatlar bolalarni qiziqтира oladi.

M – Math Kichik yoshdagi o'qishni bilmaydigan bolalarga ham sanash asoslarini o'rgatish mumkin. Faqat bu 1+1 kabi zerikarli, bolaning neyrofiziologik rivojlanishiga to'g'ri kelmaydigan ta'lim bo'lmay, balki interaktiv innovatsion yondashuvga ega ta'limini qo'llashdir. Kitob illyustrasiyadagi hayvonlar soni, barmoqlar soni, yuzdagi a'zolarining yonida “1” (og'zi bitta) yoki “2” (ko'zi ikkita) sonlarining namoyon bo'lishi bolada matematika asoslarining shakllanishida va sonlarga qiziqishi uyg'onishiga yordam beradi. Eng muhimi, bolaga STEM tizimiga oid kitob tanlayotganda u zerikarli bo'lmasligi va bolaning yosh psixologiyasiga munosib bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu kitoblar bolaning e'tiborini jalb qila oladigan, kichik yoshdagi bolalar psixologiyasiga mos keladigan, ularning yoshiga yarasha ma'lumotni taqdim eta oladigan va shu bilan bir qatorda STEAM ta'limiga asoslangan illyustrasiyalardan iborat.

Maktabgacha ta'limda STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanish zaruriyati. Ko'pgina mamlakatlarda STEAM-ta'lim Ba'zi sabablarga ko'ra ustuvor ahamiyatga ega: yaqin kelajakda dunyoda va shu bilan birga O'zbekistonda muhandislar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislariga talab juda yuqori bo'ladi. Uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan birgalikda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga ega bo'lamiz, ayniqsa, bio va nanotexnologiya mutaxassislariga katta talab bo'ladi. Mutaxassislar texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalaridan keng qamrovli ta'lim va tajribaga muhtoj bo'ladi.

Yangi O'zbekiston sharoitida «Uchinchi renesans» davriga qadam qo'yish jarayonida yurtimizda yosh avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim- tarbiya jarayoniga

samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, ta'limning barcha tizimlarida amalga oshirilayotgan islohotlarni tubdan o'zgartirish, uni jahon standartlari darajasiga olib chiqish, xalqaro tajribalarni qo'llagan holda milliy merosimizdan samarali foydalanish katta siyosiy-ijtimoiy ahamiyatga egadir. Bu borada Prezidentimizning "Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. MTT tarbiyachisi, maktab muallimi, professor o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz",- degan fikrlari ayni so'zimiz isbotidir.

Biz texnologik inqilob davrida yashayapmiz. Kundan-kunga yangi texnologiyalar, yangi kasblar paydo bo'lmoqda.

Pedagog tarbiyachi sifatida o'ylash kerakki, biz bolalarga mana shunday yangi texnologiyalar orqali bilim beryapmizmi, biz berayotgan bilimlar hayotda bolaga foydali bo'ladimi, ta'lim mazmuni va texnologiyalari bugungi kundagi maktabgacha yoshdagi bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun qanday moslashtirilishi kerak? 3-7 yosh maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishining muhim bosqichidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalarda bilimga qiziqish uyg'otish, ularni turli manbalardan idrok etishga va ma'lumotlardan foydalanishga o'rgatish, atrofdagi voqelikka qiziqish uyg'otish, savollarga mustaqil ravishda javob topish qanchalik muhimligini tushunadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil ravishda tengdoshlar va kattalar bilan hamkorlikda harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish uchun qanday usullardan foydalanib, qanday texnologiyalarni qo'llash kerak? Har kuni yangi ish turlari va hattoki yangi kasbiy sohalar paydo bo'lmoqda. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlar orqali fikrlash hamda ijod qilishda ko'maklashish bo'lsa, STEAM yondashuvi bizning olgan bilimlarimizni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga va maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat Ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va

amalga oshirish imkoniyatini beradi. Ta'limda STEAM texnologiyasi Amerikaning Massachusetts Texnologiya Institutida ishlab chiqilgan. STEAM tabiiy fanlar, muhandislik ijodkorligi, matematika, raqamli texnologiyalar va hokazolarning turli sohalarini o'zaro uyg'unlashtirishga asoslangan zamonaviy yo'nalish hisoblanadi. Bunda muammolarni hal qilishda integratsiyalashgan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Ushbu integratsiyaning markazida badiiy izlanishlar va faoliyat natijasi o'laroq muayyan mahsulotga ega bo'lgan loyihalar usuli turadi. Tadqiqot faoliyati jarayonida nafaqat intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, balki bolalarni ilmiy-texnikaviy ijodga jalb qilishga qaratilgan zamonaviy dunyoda kelajakda bekamiko'st hayot uchun sharoit yaratish, o'z-o'zini anglashga yordam berish masalalari nazarda tutiladi.

1. Transversal va tajribaga asoslangan ta'lim (Transversal and experiential knowledge). Fridrix Frebelning pedagogik tizimi bolalar bog'chasining paydo bo'lish tarixi 1837-yilga borib taqaladi, bolalar bog'chasining asoschisi taniqli nemis pedagogi - Fridrix Frebel hisoblanadi. Aynan u Germaniyaning Bad - Blankenburg shahrida bolalar uchun tashkil qilingan muassasasini "bolalar bog'chasi" deb atadi va ushbu atama butun dunyoda umumiy tarzda qabul qilindi. Shunday savol tug'iladi: Nima sababdan muassasa "bolalar bog'chasi" deb ataladi? Taxminlardan biriga ko'ra, F.Frebel bolalarni "O'lloh ekinlari" deb hisoblagan, ya'ni ular g'amxo'rlik va parvarishga muhtoj o'simliklar bog'i hisoblanadi. Yana bir taxmin shundan iboratki, nemis pedagogi Sorbixdagi "Saroy bog'ida" deb nomlangan sobiq mehmonxonada "bolalarni parvarishlash bo'yicha birinchi muassasa"ni ochgan. Farzandlarini muassasaga olib borar ekan, shaharcha aholisi boqqa ketayapmiz, deb aytgan. Chunki bolalar bog'chasi o'zining dizayniga ko'ra gullar va daraxtlarga o'ralgan bog' bo'lgan. Bolalar bog'chasi tarbiyachilarini nemis pedagogi "bog'bon qizlar" deb atagan, bu bilan u bolalarga bo'lgan mehrini ifodalagan, pedagoglarni bolalarni voyaga yetishi va rivojlanishi uchun ko'maklashishga da'vat etgan. Frebelning bolalar bog'chalar, shuningdek, vaqtincha oila o'rnini bosish uchun mo'ljallangan. Bog'cha ota - onalarga tarbiya ishlariga yordamlashish uchun tashkil qilingan. Unda onalar bilan bolalar birga kelishi, ular bilan o'ynashi va bog'bon qizlardan bola tarbiyasini o'rganishlari mumkin

bo'lgan.F.Frebelning katta xizmati bolalar bog'chasining ochilishi, shuningdek, maktabgacha ta'lim uslubiyatining yaratilishi bo'ldi. Uning asosini bolalarga bo'lgan cheksiz mehr tashkil qiladi. Ushbu uslubiyatning asosiy jihatlarini sanab o'taylik: o'yin, nutqni rivojlantirish, jamoaviy tarbiya, mehr-muhabbat bilan o'rab olish, jazolarning yo'qligi va tarixda qolib ketgan «Frebel tuhfalari». Bolalar tarbiyasiga katta e'tibor qaratar ekan, Frebel o'yinlarni o'z uslubiyotining asosi deb bilgan, bular: ijodiy, harakatli, fantaziyali, taqlidli va h.k. o'yinlar. Shuni ta'kidlash kerakki, aynan Frebel didaktik o'yinlar tizimini yaratishga asos solgan. U didaktik o'yinlar va turli tuman mashg'ulotlarni o'tkazish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalarni ishlab chiqqan olim . Olib borgan ishlar unda shunday e'tiqodni shakllantirdiki,

«bolalar o'yini - bu turmush ko'zgusi va ichki olamning erkin namoyishi»dir. Frebel mayda motorika yordamida bolalar nutqini rivojlantirishni taklif qilgan. U ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini batafsil ko'rsatib bergan hamda buyum bilan tanishishni uning nomini atashdan boshlash kerak, degan talabni ilgari surgan. Nemis pedagogining fikricha, turli materiallar bilan ko'plab mashqlar bajaruvchi bolalar boshqa bolalardan ancha avval so'zlay boshlaydi. Frebel xilma-xil bolalar faoliyati turlari va mashg'ulotlarni taklif etgan, bular: mozaika, munchoqlar, cho'plar, qog'ozlar, bo'yoqlar bilan ishlash, rasm chizish, qog'ozdan to'qish, qog'ozni qirqish, loydan narsalar yasash. Origamiga katta e'tibor qaratilgan (ya'ni qaychidan foydalanmasdan turib, qog'ozdan shakllar yasash). Shuningdek, olimning bog'chasida arqonli o'yinlar, qum o'ynash, konstruksiyalar yasash uzviy mashg'ulotlar hisoblangan. Bular ijodiy qobiliyatni o'stirish, intellektni shakllantirish, dunyoni abstrakt holda qabul qila olish, noan'anaviy qarorlar qabul qilish layoqatini rivojlantirishga ko'maklashadi. O'yin jarayonida bolalar bilan suhbatlashish ham ko'zda tutilgan. Suhbat mavzusi Frebelning fikricha, avvaldan tayyorlanib, bolaning faoliyat bilan shug'ullanish va boshqa bolalar bilan muloqot qilishga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun uni tengdoshlari jamoasida tarbiyalash kerak. Ushbu g'oyani u chuqur pedagogik asos bilan mustahkamladi va uni keng ommalashtirish bo'yicha ko'p ishlarni amalga oshirdi. Frebel jamoaviy tarbiyani

insoniyat asosi deb bilgan. Shu sababli u bolani majburiy tartibda jamoaviy faoliyatga jalb qilish, ya'ni uning bolalar bog'chasiga qatnashi zarur deb hisoblagan. U bolaning tanasini rivojlantirish zarur, tashqi hissiyot sezgilarini mashq qildirish, ularni odamlar va tabiat bilan tanishtirish kerak, deb hisoblagan. Shu kabi o'yin jarayonida bolani maktabga tayyorlash, bog'dagi o'simliklar kabi, ularga rivojlanishida yordamlashish kerak, deb bilgan. Ayni paytda har bir bolaning individualligini yodda tutishga da'vat etgan. Shu sababli bog'da katta gullar to'plami bo'lgan, bolalar gullarni guruh bo'lib parvarish qilgan, ayni paytda bitta bolaga biriktirilgan o'simlik ekilgan tuvak ham bo'lgan. F.Frebel uslubiyotining g'oyasi - barcha narsalar bolalarga. Olim bolalarga hayvonlar haqidagi voqealarni aytib bergan, zero bolalar hayvonlarni yaxshi ko'rishini tashungan. So'ngra bolalarning gullarga mehri balandligini anglagan. Shu sababli uning tarbiyalanuvchilari gullarni mustaqil parvarishlay boshlagan. Astasekin musiqaning bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishini sezgan. Shundan kelib chiqib, bolalar ashula ayta boshlagan va «bog'bon qizlar»ning (ya'ni, tarbiyachilarning) ashulalarini tinglagan.

F. Frebel jazolarga, bolalarga nisbatan har qanday shavqatsizlik namoyishlariga qarshi bo'lgan. Fridrix Frebel haqida so'z ketganda uning «tuhfalarini» alohida eslatish kerak. «Frebel tuhfalari» - bu olim tomonidan ishlab chiqilgan didaktik material bo'lib, bolani ilk yoshda rivojlanishiga mo'ljallangan. Bu bolaning turli ko'nikmalari va layoqatlarini mashq qildiruvi o'yinchoqlar tizimidir. Har bir o'yinchoq bolani rivojlantirishga ko'maklashadi hamda undan foydalanishda muayyan qoidalarni ko'zda tutadi.

F. Frebel 6 ta nomdagi "Tuhfalar"ni taklif etdi: Birinchi tuhfa - bu koptok. Bu birinchi o'yinchoq, chunki sharning burchaklari yo'q, bola uchun qulay. Material sifatida ko'pincha mayda, yumshoq, jundan to'qilgan shar-koptoklar taklif qilingan. Har bir koptokka ip bog'langan. Bolaga turli rangdagi koptokni ko'rsatish orqali ona uni ranglarini farqlashga o'rgatgan. Koptoklar turli ranglarga bo'yalgan - qizil, yashil, sariq, to'q sariq, oq, ko'k va binafsha rangli koptoklar bo'lgan. Shar-koptokni turli tomonga: «yuqoriga-pastga», «chapga-o'ngga», «oldinga-orqaga» tebratar ekan, ona harakatlar nomini aytadi va bolani makondagi harakatlar bilan tanishtiradi. Bolani tasdiq va inkor bilan tanishtirish maqsadida ona

sharni kaftiga qo'yib, so'ng uni yashirar ekan, «Koptok bor - koptok yo'q» deb aytadi.

Ikkinchi tuhfa - kichik o'lchamli: yog'och kub, shar va silindr bo'lgan. Aniqlik kiritamiz: shar diametri, silindr asosi va kubik tomonlari bir xil. Ularning yordamida bola ashyolarning turli shakllari bilan tanishadi. Kubik o'z shakli va barqarorligi bilan sharning aksidir. Shar nemis olimi tomonidan harakatlanish ramzi, kubik esa - barqarorlik ramzi, xilma-xillikda yagonalik ramzi hisoblanadi. Shu narsa nazarda tutiladiki, kubik yagona, ammo unga qaysi tomondan qarayotganingizga ko'ra ko'rinishi turlicha bo'ladi: qirrasini, tomoni, uchi bilan. Silindr sharning ham, kubikning ham xossalarini birlashtiradi: u asosiga qo'yilganda barqaror, yotqizilganda harakatlanadi.

Uchinchi tuhfa - bu 8 ta kubikka bo'lingan kubik. Ya'ni, kubik o'rtasidan bo'lingan, har bir qismi esa - to'rt bo'lakka. Buning yordamida, Frebelning fikricha, bola butun narsa va uning tarkibiy qismlari haqida tasavvurga ega bo'ladi. Shu tufayli bola o'z ijodini rivojlantirish, kubiklardan narsalar qurish, ularni turlicha kombinatsiyalarga birlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

To'rtinchi tuhfa - bu o'sha o'lchamli kubik bo'lib, u 8 ta plitkaga bo'lingan. Ya'ni, kubik o'rtasidan bo'linadi, har bir qismi esa - to'rtta cho'ziq plitkaga bo'linadi. Har bir plitkaning uzunligi kubik tomoniga teng, qalinligi ushbu tomonning to'rtidan bir qismiga teng.

Beshinchi tuhfa - bu 27 ta mayda kubiklarga bo'lingan kubik, ulardan to'qqiztasi yanada mayda bo'laklarga bo'lingan.

Oltinchi tuhfa - bu ham 27 ta kubikka bo'lingan kubik bo'lgan, ularning aksariyati yana qismlarga: plitkalarga, diagonaliga ko'ra bo'lingan. Shu tarzda Frebel bo'yicha bolalar bog'chasining maqsadi va tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi:

- faoliyatning 3 ta turiga - o'yin, o'quv, mehnatga yo'naltirilganlik;
- bola hissiyotlarini rivojlantirish;
- bolaning tanasi va ruhini mustahkamlash;
- ko'rgazmali usul yordamida tabiat bilan tanishish va dunyoni anglash;
- odamlar bilan muloqot qilish;
- bolaning tabiiy xislatlarini rivojlantirish;

- bolalarga cheksiz mehr-muhabbat ko'rsatish.

F. Frebelning ulkan yutuqlari bilan birga, tarixdan ma'lumki, uning pedagogik yondashuvlari K.D. Ushinskiy, E.A. Flyorina, G.N. Vodovozova kabi olimlar tomonidan tanqid qilingan. Frebel nazariyasida kamchiliklar ham bor va ular quyidagilar:

- bolaning bevosita atrofdagi olam bilan tanishuvi «tuhfalar» tizimiga almashtirilgan;

- bolaning hayoti didaktik material bilan chegaralanadi;

- bolaning hayoti haddan ziyod tartibga solinadi;

- bolaning erkin ijodi cheklanadi va h.z. Shunga qaramay, F. Frebel fanga katta hissa qo'shgan, zero u nazariya va amaliyotni birlashtirdi, uning maqsadi - bolaning ijodiy salohiyatini namoyon bo'lishiga ko'maklashadigan sharoitni ta'minlovchi muhitni yaratish bo'lgan. Ayni paytda bu bolada noan'anaviy ijodiy fikrlash qobiliyatini, fantaziyaning rivojlantiradi, masalalarni hal etishga noan'anaviy yondashuvni shakllantiradi. Maktabgacha tarbiya g'oyasini targ'ib etish va bolalar bog'chalarini ommalashtirish yo'lida ulkan ishlarni amalga oshirdi. Olim bolalarning yoshlariga mos ravishda ishlash usullarini ishlab chiqish orqali maktabgacha tarbiya amaliyotini jiddiy boyitdi. Ko'plab mamlakatlarda bolalar bog'chalari maktabgacha tarbiya tizimida yetakchi o'rinni egalladi. F.Frebel maktabgacha tarbiya tarixida birinchi bo'lib ijtimoiy maktabgacha tarbiyaning yaxlit, uslubiy ishlab chiqilgan, amaliy qo'llanmalar bilan boyitilgan tizimini yaratdi. Maktabgacha ta'lim sohasi vujudga kelishida 1918-yilda Fridrix Frebel kursi qoshida Petrograd Maktabgacha ta'lim institutining tashkil etilishi muhim voqea bo'ldi. Bu ta'lim maskanida maktabgacha ta'lim bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlangan, shu bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. 1919-yilda xalq maorifi kommissariyati tomonidan "Maktabgacha ta'lim" bo'yicha butun ittifoq anjumani bo'lib o'tdi. Bunda ijtimoiy maktabgacha ta'lim sohasini tashkil etish, bola tarbiyasining nazariy-amaliy masalalari o'rin oladi.

2. STEAM- shaxs rivojining ijodiy aspekti. Bu birinchi navbatda yangi va o'ziga xos narsalarni olish uchun vositadir. Rag'batlantirish texnikasi hayotning barcha sohalarida qo'llaniladi, masalan, muhandislar va ixtirochilar morfologik tahlil va TRIZ (ixtiro muammolarini hal qilish nazariyasi) kabi usullarni muvaffaqiyatli

qo‘llaydilar. Yanal fikrlash texnikasi reklama va marketingda keng qo‘llaniladi va SCAMPER texnikasi butunlay yangi mahsulotlar yaratish uchun ishlatiladi. Umumjahonda ham mavjud. Bularga «Aqliy hujum» va «Uolt Disney usuli» kiradi. Ular deyarli barcha sohalarda dastur topdilar. Ba’zida grafik tasvirlardan ham foydalaniladi, masalan, aql xaritasini tuzish usuli, ular ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan.

3. Art (san’at)- STEAM konsepsiyasi: Music (musiqa)-STEMM, Reading (o‘qish san’ati)-STREAM. Maktabgacha ta’limda STEAM o‘qitish texnologiyasiga san’atni kiritish va ijodiy fikrlashga urg‘u berish, yurtimizda har qanday buyuk innovatsion mutafakkirlar yetishib chiqishi uchun, ayniqsa, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni ta’lim va tarbiyasi uchun juda muhimdir. STEAM-ni yangi o‘quv dasturiga kiritish maktabgacha yoshdagi bolalarni kelajakda muhim sohalarda o‘qishlariga hamda badiiy elementlar va dizayn tamoyillari bilan bog‘lab yangi innovatsion natijalarga erishishlariga imkon beradi. Ijodkorlikni o‘z ichiga olgan faoliyat ishlarini topshiradigan maktabgacha yoshdagi bolalarda muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlashning yuqori va muvaffaqiyatli darajalarini ko‘rish va maktabda o‘quv fanlarini yaxshiroq o‘zlashtirishlarini ko‘rishl mumkin. Taklif etilayotgan STEAM o‘qitish texnologiyasi kognitiv faoliyat jarayonida intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish va ilmiy-texnik ijodkorlikka jalb etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning yangi rivojlantiruvchi muhit yaratish texnologiyasidir. Bu texnologiya orqali quyidagi afzalliklarga ega:

- maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishiga ta'sir qiladi;
- tarbiyachiga o‘yin rejimida maktabgacha yoshdagi bolalarni ta’lim, tarbiyalash va rivojlantirishni birlashtirishga imkon beradi;
- kognitiv faollikni shakllantiradi, ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga yordam beradi, muloqot va birgalikda ijod qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi;
- o‘yinni tadqiqot va eksperimental faoliyat bilan birlashtiradi;
- o‘yin usulida bolalar hisoblash, o‘lchash, solishtirishni o‘rganadilar;
- zarur matematik, muhandislik malakalarini egallashga yordam beradi.

Bugungi davr talabi dunyo ta'limi oldiga katta vazifalarni qo'yimoqda, ya'ni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlashi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o'zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg'un holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini bugungi o'quvchi yoshlarda shakllantirish lozim. Bugungi kunda ta'lim jarayonida STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanish samarali usullardan hisoblanadi. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta'limi dasturining asosini tashkil etadi. STEAM ta'limi Amerikada ishlab chiqilgan. Ayrim maktablar o'z bitiruvchilarining keyingi faoliyatini kuzatib, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik mahorati, matematika fanlarini integratsiyalashga qaror qilishdi, shunday qilib, STEM (Science, Technique, Engineering and Math) tizimi yuzaga keldi. Keyinchalik unga san'at (Art) qo'shildi, endilikda STEAM oxirigacha shakllandi. O'qituvchilarning fikricha, bu fanlardan egallangan bilimlar o'quvchilarning kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo'lib yetishishlariga yordam beradi STEAM ta'limi texnologiyasida loyihalash metodiga tayangan holda uning asosida bilish va badiiy izlanish yotadi. Bunday izlanishlar amaliy faoliyat jarayonida bilimlarni olish, ulardan amaliyotda qayta foydalanish, ya'ni o'yinlarda konstruktsiyalar tuzishda qo'l keladi. Shu bilan birga texnik ijodiyot elementlarini qo'llab, bilim olishga oid tadqiqot ishlari amalga oshiriladi. Shu o'rinda STEAM yana nimani anglatadi degan savol tug'iladi. STEAM ta'limi XXI asr uchun muhim ko'nikmalarni rivojlantirishni anglatadi. Ushbu ko'nikmalar juda keng va sinfda qamrab olingan matematika va boshqa fanlar bilan chegaralanmaydi. Bugungi kunda tezkor va hamkorlikdagi ish sharoitida STEAM o'quvchilarni maktab yoki ish joyidagi dasturlarida muvaffaqiyat qozonishga tayyorlashda yordam beradi. STEAM an'anaviy o'qishda muqobil yondashuv hisoblanadi. Bunda bolalar Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika)ni fanlararo bog'lanishlar va amaliy yondashuvga asoslangan holda o'rganadilar. STEAM o'quvchilarning loyiha va o'quv-tadqiqot faoliyatini maktabda va maktabdan tashqarida amalga oshirilish imkonini beradi. STEAM ta'limi o'quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lumki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita

bog‘liq texnologiyalar kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo‘llaniladi, muhandislik esa uylar, yo‘llar, ko‘priklar va mashina mexanizmlarda o‘z aksini topgan, biror bir kasb kundalik mashg‘ulotlarimizda ozmi-ko‘pmi matematika fani bilan ham bog‘langandir. STEAM ta‘limi asosida yondashuv o‘quvchi yoshlarga dunyoni tizimli ravishda o‘rganishga, atrofda ro‘y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o‘zaro aloqani anglab etishga, o‘zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni kashf qilishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o‘quvchi yoshlarda qiziquvchanlikni rivojlantiradi, o‘zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishga, yechimini topishning algoritimini ishlab chiqishga, natijalarni tanqidiy baholashga, fikrlashning muhandislik jihatlarini shakllantirishga olib keladi. STEAM yondashuvining asosiy g‘oyasi quyidagicha: amaliyot nazariy bilimlar kabi muhimdir. Bunda o‘quvchilar ta‘lim jarayonida nafaqat o‘z aqlini, balki yo‘llarini ham ishlatishga majburdirlar. Sinf xonasidagi ta‘lim olish jarayoni jadal rivojlanayotgan olam o‘zgarishlaridan ortda qolmoqda. STEAM yondashuvining asosiy xususiyati shundaki, bunda o‘quvchilar ko‘pchilik fanlarni samarali o‘rganishda aqli hamda yo‘llaridan foydalanishadi, bilimlarni mustaqil “egallashadi”. O‘quvchilar o‘quv mashg‘ulotlarida tajribalar o‘tkazishadi, modellarni konstruksiyalaydi, musiqa va filmlarni mustaqil yaratadi, robotlarni yasaydi, ya‘ni o‘z g‘oyalarini amalga oshirib, mahsulot yaratadi. Ko‘pgina mamlakatlarda STEAM-ta‘limi quyidagi sabablarga ko‘ra yuqori baholanadi: hamkorlik - san‘atga asoslangan ta‘lim loyihalari boshqalar bilan yaxshi ishlaydigan o‘quvchilarni rag‘batlantiradi va mukofotlaydi. O‘quvchilar STEAM mavzusidagi loyihani san‘at orqali ifoda qilishning eng yaxshi usullari to‘g‘risida muhokama qilishlari va o‘zaro muloqot qilishlari kerak. Ijodkorlik - fan va matematikani san‘at bilan birlashtirgan holda, STEAM ta‘limi miyaning chap va o‘ng tomonlarida ijodkorlikni rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash – STEAM orqali o‘quvchilar yechimlar va faktlarni yodlab olishdan tashqari ko‘proq narsalarni oladi; san‘at orqali STEAM tushunchalarini topish va ifodalash orqali ular mavzuni yanada tanqidiy va chuqurroq tushunishlari mumkin bo‘ladi. Innovatsiya - ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari orqali har bir guruh o‘quvchilari innovatsion ko‘nikmalarini shakllantirishga

yordam beradigan san'at orqali tushunchalarni ifoda etishning o'ziga xos usullarini topadilar: qattiqqo'llik - san'at tabiiy ravishda o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi va guruhlarda ishlashni rag'batlantiradi, shuning uchun ular qiyin loyihalarni davom ettirishadi; ehtiros - san'at barchamizda ishtiyoqni uyg'otadi, o'rganish orqali o'z ijodlarini ifoda etishga ijozat berilgan o'quvchilar ushbu mavzuni o'zlashtiradilar; ishonch - o'quvchilarga o'zlari o'rganish va yaratishga imkoniyat berish orqali o'qituvchilar ishonchni uyg'otishi va ilhomlantirishi mumkin; muammolarni hal qilish - san'at va STEAM o'quvchilarga muammolarni yangi va yangi usullar bilan qanday hal qilishni o'rgatishda qo'llaniladi; vaqtni boshqarish - STEAM loyihalari amaliy mashg'ulotlarga va sinflarda qatnashishga qaratilganligi sababli, o'quvchilar ularni tugatish uchun o'z vaqtlarini qanday qilib samarali boshqarishni o'rganishlari kerak. Xulosa qilib aytganda, STEAM o'quvchilarni tajribalar o'tkazish, modellarni konstruksiyalash, musiqa va filmlarni mustaqil yaratish, o'z g'oyalarini amalga oshirish va mahsulot yaratishni rag'batlantiradi. O'qitishga bunday yondashuv bolalarga nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini samarali chog'ishtirish imkonini beradi.

4. STEAM ta'lim dasturlari.

Maktabgacha ta'limda STEAM ta'lim texnologiyasining ahamiyati. STEAM - maktabgacha va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalash dasturi. Dasturda bolalarning bilimlarini qat'iy tartibga solish va o'qitishda bolalarni har tomonlama qolipga solinmaydi. Faqatgina mustaqil, erkin tajribalarga asoslanib, o'zi bajarib ko'rib, his etib, fikrlab, idrok etib bajarish kerak bo'ladigan tamoyillarga tayanadi. Dastur L. S. Vigotskiyning "to'g'ri tashkil etilgan ta'lim bolani rivojlanish sari yetaklaydi" ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan. STEAM dasturida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maxsus laboratoriyalar tashkil etilib, faoliyat davomida bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Dastur doirasida mualliflar bir qator taniqli rus va xorijiy psixologlar va o'qituvchilar tomonidan shakllantirilgan prinsiplarga tayangan. Ushbu yondashuv o'z ahamiyatini saqlab qoldi, chunki zamonaviy sharoitda aqlni rivojlantirish uchun maktabgacha yoshdagi ta'lim muassasasidan ko'tarilishi kerak bo'lgan faol pozitsiyani talab qiladi. STEAM dasturida asosiy g'oya - "hech qanday so'z yoki vizual tasvirlar

aqlning rivojlanishi uchun asos bo'la olmaydi. Bola barchasini laboratoriyada bajarib ko'rishi kerak". STEAM dasturi orqali tashkil etiladigan faoliyatlarda bola faol bo'ladi. Chunki faoliyatda manipulyatsiyalashgan va integratsiyalashgan zamonaviy muhit va uning axborot-kommunikatsiya qismi, jumladan, proqramlanadigan robot qurilmalari bilan tajriba o'tkazish bolani o'ziga jalb eta oladi. STEAM dasturida bolalar bilan tajribalar elementar faoliyatlar orqali tashkil etilib, oddiydan murakkabga qarab boradi. Shu tamoyilga amal qilinsa, bola qiyin tajribalarni tashkil etishda, labaratoriyada mustaqil ishlay olishga qiynalmaydi. Tarbiyalanuvchilarda STEAM ko'nikmalari shakllangach, bolaning borliq, bizni o'rab turgan dunyo bilan intellektual xarakterga ega bo'lgan bilimlar jamlanmasi tobora rivojlanib boradi. Dastur zamonaviy strategik prinsipga, Rossiya ta'lim tizimi-maktabgacha va maktab bosqichlarida asoslanib ikki ijtimoiy institutlarning, ya'ni oila va ta'lim tashkilotining o'zaro hamkorlik tamoyillariga tayanadi. STEAM dasturida 3 yoshdan 11-yoshgacha bo'lgan bolalarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, maktabda texnik va tabiiy fanlar bo'yicha ta'limni davom ettirish uchun shart- sharoitlarni laboratoriyalarda amaliy yaratish tamoyiliga ham tayanadi.

5. STEAM texnologiyalarining ahamiyati

STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'lib, shu bilimdan foydalanishni darhol o'rganadilar. Shuning uchun ular o'sib, haqiqiy dunyoda istalgan hayot muammosiga duch kelganda, bu xoh ifloslanish yoki iqlimning global o'zgarishi bo'lsin, bunday murakkab masalalarni faqat turli fanlardan olgan

bilimlariga tayanish va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Faqat bitta fandan olingan bilimga tayanish yetarli emas. STEAM yondashuvi o'rganish va ta'limga bo'lgan munosabatimizni o'zgartiradi. O'quvchilar amaliy ko'nikmalarga e'tibor qaratish orqali irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni ta'lim tizimining bosh maqsadi hisoblanadi. STEAM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi Muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuv, tanqidiy fikrlash, ilmiy metodlarni

tushunish va qo'llash, dizayn asoslarini tushunish, o'qituvchilarning ish uslublarida bir xillik o'quvchilar orasida qiziqishning pasayishiga olib keladi. Pedagogikada muammoli vaziyatlarni modellashtirish yangilik emas. Bu usul dastlab qadimgi Gretsiyada qo'llanilgan. Muammoli vaziyat, odatda, shaxsga ma'lum bo'lgan vositalar yoki usullar orqali erisha olmaydigan intellektual qiyinchilik deb talqin etiladi. Kutilmagan qiyinchilik mustaqil qidiruv ishlarini olib borishga undaydi Umumiy holda, muammoga asoslangan ta'lim nostandart harakatlarni, "bilimlarni o'zlashtirishning reproduktiv darajasidan ijodiy qidiruv ishlariga o'tish" ni taqazo etadi.

6. Geymifikatsiya: o'yin orqali o'rgatish (gamification: learning through play).

Mamlakatimizda bugungi kunda o'quvchilarga alohida e'tibor qaratilib, ularni jismonan sog'lom, aqliy rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, iqtidori va intellekti yuqori, hayotiy nuqtai nazariga ega, vatanparvar shaxs qilib tarbiyalash, ijtimoiy faolligini oshirish, ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash ishlari olib borilmoqda. "O'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish: kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga qiziqish, sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish; zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar uchun axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish; davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalar va o'quv jarayonini interaktiv boshqarish mahorati tamoyillariga asoslangan pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish; o'quv muddatlarini o'zgartirmagan holda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish kompetentligini ta'minlovchi zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish" borasida qator vazifalar belgilab olingan. Bu borada o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish, ularning ijodiy savodxonligini oshirish va rivojlantirish; o'z-o'zini anglash, boshqalar bilan muloqotda o'zini tuta bilish, o'z-galar fikrini anglash, erkin fikr yuritish, iqtidori va o'z fikrini dadil bayon etishga o'rgatish kabi kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish talab etiladi. Buning uchun jahon

tajribasini o'rganish, darslarni innovatsion pedagogik hamda axborot texnologiyalari asosida tashkil etish va shu bilan birga zamonaviy interfaol usullar hamda dasturiy vositalardan foydalangan holda yuqori samaradorlikka erishish zarur. Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim tizimi, ta'limda pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar sohalarida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayon boshlang'ich o'quvchilar adaptatsiyasi va bilimi darajasini oshirish, o'yin shaklida ta'lim va hayotni o'zaro uyg'unlashtirishga doir ishlar olib borish zarurati mavjudligini ko'rsatdi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonda: "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa geymifikatsiya texnologiyalaridagi pedagogik-psixologik imkoniyatlar holatini tahlil etish, xorijiy tajribalar asosida geymifikatsiyani rivojlantirish, o'yinlarni ta'limga integratsiyasi orqali pedagogik imkoniyatni yanada kengaytirishni ko'zda tutadi. Geymifikatsiya - o'yindan tashqari muhitda o'yin usullarini qo'llash. Ma'lumki, o'yin texnologiyasi juda samarali, ko'p qirrali, osongina takrorlanadigan, ham ta'lim faoliyati uchun, ham funktsional muammolarni hal qilish uchun mos keladi. Ta'limda o'yinlashtirishdan foydalanish bir nechta funktsiyalarni bajarishi mumkin: o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'quv materialini o'zlashtirishga undash; talabani ta'lim jarayoniga jalb qilish, uni keyingi o'rganish va rivojlantirish uchun rag'batlantirish [1]. Maktab o'quvchilarini o'qitishning zamonaviy o'yin shakli onlayn rol o'ynash o'yini bo'lishi mumkin "Classcraft" [2]. "Classcraft" - bu o'qituvchi va talabalar sinfda o'ynaydigan bepul onlayn o'quv rol o'yin. Ta'lim jarayonida geymifikatsiyadan foydalanishning ahamiyati o'quvchini darsga chinakam qiziqishini; uning jarayonga, shu jumladan, eng "zerikarli" darslarda ham ishtirok etishini; o'yin faoliyati ishtirokchilarining diqqat, tushunish, qiziqish, idrok, fikrlash kabi aqliy jarayonlarini faollashtirishda ko'zga tashlanadi. Kanadalik fizika o'qituvchisi Shon Yang 2013 yilda o'quvchilarni qiziqtirish va rag'batlantirishning yangi usullarini izlab, geymifikatsiya va veb-darslar g'oyasini ishlab chiqdi. Uning tajribasi asosida ClassCraft g'oyasi paydo bo'ldi. Bu o'yin o'qituvchi va talabalar sinfda o'ynaydigan bepul onlayn ta'lim-rol o'yinidir. Zamonaviy o'yinlar

prinsiplaridan foydalangan holda, u o'quvchilarga o'z saviyasini oshirish, jamoada ishlash va real dunyo bilan o'zaro bog'liq bo'lgan qobiliyatlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Dars odatdagidek bo'lib o'tadi, o'yin esa o'quvchilar to'plagan ballarini hisoblash va qobiliyatlarning taqsimlanishini boshqaradi. Zamonaviy kompyuter o'yinlari tamoyillaridan foydalangan holda, u o'quvchilarga o'z darajasini oshirish, jamoada ishlash va real dunyo bilan o'zaro aloqada bo'lgan qobiliyatlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi. O'quv dasturining o'ynoqi foni sifatida Classcraft butun o'quv yili uchun sinfni butunlay o'zgartiradi. "Sinf hunarmandchiligi" o'yini o'quvchilarning sinfdagi yaxshi va etarli darajada ishlamaganligi uchun mukofotlar, rag'batlantirish, jazolarni taqdim etadi: HP - health points (salomatlik ballari), masalan, darsga kechikish yoki uy vazifasini bajarmaslik uchun olib tashlash kerak; Masalan, darsda o'rganilayotgan mavzu bo'yicha to'liq javob yoki topshiriqni bajarishda qiynalayotgan boshqa talabaga yordam berish uchun to'plash uchun mos bo'lgan XP - experience points (tajriba ballari); to'plangan ballar yangi darajalarni "olish" va o'yinda tanlangan belgining qobiliyatlarini «ochish» ga yordam beradi; AP - Action points (harakat ballari), bu sizga o'yindagi ballaringizni Ba'zi qobiliyatlardan foydalanish uchun ishlatish imkonini beradi, masalan, bajarilgan topshiriq uchun yomon bahoni tuzatish; O'yindagi darajangizni oshirish orqali olishingiz mumkin bo'lgan PP - power points (quvvat ballari) (o'yin boshida o'qituvchi o'yindagi darajani oshirish uchun o'yinchi olishi kerak bo'lgan maksimal XP miqdorini belgilaydi. va PP qo'shing). O'quvchi o'yindan oldin har qanday ochkolar sonini oldindan bilishi va uni o'yin sozlamalarida ko'rsatishi kerak. "Classcraft" da o'yinni boshlashdan oldin, har bir talaba taqdim etilgan uchta sinfdan birini tanlash orqali xarakter yaratishi kerak: Healer (tabib), Mage (sehrgar) yoki Warrior (jangchi). Sinflarning har biri turli xil psixologik tipdagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan "o'ziga xos xususiyatlar" va "qobiliyatlarga" ega. O'quvchilar topshiriqlarni bajarib, bir-biriga yordam berganda va o'qituvchining savollariga javob berganda, yaratilgan belgilar tajriba ballarini oladi va o'z darajasini oshiradi, yangi "qobiliyatlarni" ochadi. Yomon xatti-harakatlar (o'yin atamasi) va yomon rivojlanish «salomatlik ballari» ning yo'qolishiga olib keladi. Mashg'ulotni odatdagi tarzda o'tkazish

tavsiya etiladi. Darsning «fonida» boshlangan o‘yin ball to‘plash va qobiliyatlarni taqsimlashni “boshqaradi”. Classcraft ulangan proyektor bilan bitta kompyuterda yoki o‘quvchilarning planshetlari yoki noutbuklarida o‘ynash mumkin. O‘yin platformasi har qanday dars yoki darsga moslashtirilishi va hatto butun bir semestr ishiga ham sozlanishi mumkin. Bir necha bosqichda intizom kursi doirasida sinfda «Sinf ishlari»dan foydalanishga tayyorgarlik ko‘rish tavsiya etiladi: [3]. Birinchi bosqich: o‘yin sozlamalariga kirish uchun o‘qituvchini “Classcraft” multiplayer onlayn o‘yining veb-saytida ro‘yxatdan o‘tkazish (<https://game.classcraft.com>). Ikkinchi bosqich: o‘z sahifalariga kirish uchun login va parollar tayinlangan holda o‘quvchilar guruhini ro‘yxatdan o‘tkazish Uchinchi bosqich: bir guruh o‘quvchilar jurnalini shakllantirish To‘rtinchi bosqich: qahramonlar tomonidan tegishli avatarga ega belgilarni tanlash (tabib, jangchi yoki sehrGAR) Beshinchi bosqich: o‘yin qoidalarini guruhga moslashtirish: o‘yinni sozlash, har bir o‘yinchining parametrlarini, qobiliyatlarini, voqealarini, jazosini, interfeysini, shablonlarini aniqlash. Barcha sozlamalarni bajarganingizdan so‘ng, chorak davomida “Classcraft” o‘yini har qanday kurs yoki modulda “fon” rolini o‘ynashi mumkin. O‘quvchilar o‘z “qobiliyatlarini”, “to‘plash” va “sarflash”, o‘z “qobiliyatlarini”, “ishlatish” va “yo‘qotish”, o‘z darajasini oshirish va “jangda halok bo‘lish” imkoniyatiga ega va o‘qituvchi chorak oxirida to‘plangan ballarni o‘z ichiga oladi. Kanadalik fizika o‘qituvchisi va platforma asoschisi Shon Yang shunday dedi: “o‘quvchilar uchun sevimli mexanizm bo‘lgan o‘yindan foydalanib, men o‘quv jarayonida katta faollikka erishdim. Classcraft o‘quvchilarning o‘zlari dars boshlanishini intiqlik bilan kutadigan dinamik ta’lim muhitini yaratdi. Ularning motivatsiyasi o‘zgarishi bilanoq, ta’limga yondashuvning o‘zi ham o‘zgardi”. Classcraft tizimi uni yanada kuchliroq va qiziqarli qilish uchun doimiy ravishda yangilanadi. Ushbu platformadan o‘quv jarayonida foydalanish darslarni chinakam unutilmas qiladi va o‘quvchilarning fanni o‘rganishidagi faolligini oshiradi. Bunday ta’lim texnologiyalaridan biri bu dunyoning xalqaro ta’lim muassasalarida keng qo‘llaniladigan ta’limni geymifikatsiya qilishdir. Ushbu zamonaviy ta’limni maktab sharoitida o‘rganish, rivojlantirish va qo‘llash dolzarb ahamiyatga ega

② Nazorat uchun savollar.

1. STEAM Education nima?
2. STEAM soʻzining uzaytirilgan shakli ayting?
3. STEAM taʼlim texnologiyasi asosida nima yotadi?
4. STEAM texnologiyasining mazmuni nimalardan iborat?
5. Geymifikatsiya: oʻyin orqali oʻrgatish nima?
6. STEAM yondashuvi oʻquv samaradorligiga qanday taʼsir qiladi?

MAVZU: IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI O‘QITISH (EDUCATION OF GIFTED CHILDREN)

Reja:

1. Zamonaviy iqtidorlik konsepsiyasi.
2. Iqtidorli bola shaxsining o‘ziga xosliklari.
3. Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash.
4. “Noosfera” modeli asosida iqtidorli o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish. TRIZ va ARIZ.
5. Prezident maktablari. Ijod maktablari.

Tayanch tushunchalar: Klaster guruhlash, kollokvium, siqish, xobbi, iqtidorli bolalarni aniqlash, TAG dasturi, iqtidor, iste’dod,

1. Zamonaviy iqtidorlik konsepsiyasi.

Iqtidorli ta’lim (shuningdek, nomi bilan tanilgan iqtidorli va iqtidorli ta’lim (DARVOZA), iste’dodli va iqtidorli dasturlar (TAG), yoki G / T ta’limi) deb bolalarni o‘qitishda ishlatiladigan maxsus amaliyotlar, protseduralar va nazariyalarning keng guruhiga aytiladi. Iqtidorli ta’limga asosiy yondashuvlar boyitish va tezlashtirish. Boyitish dasturi qo‘shimcha, tegishli materiallarni o‘rgatadi, ammo o‘quvchining o‘quv dasturida boshqa talabalar bilan bir xil tezlikda rivojlanishini ta’minlaydi. Masalan, iqtidorli talabalar o‘quv dasturidagi odatdagi ishni bajargandan so‘ng, boyitish dasturi ularga mavzu to‘g‘risida qo‘shimcha ma’lumot berishi mumkin. Akseleratsiya dasturi o‘quvchini odatdagi o‘quv rejasi bo‘yicha odatdagidan tezroq rivojlantiradi. Bu juda ko‘p turli xil yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Iqtidorli talaba nima ekanligi to‘g‘risida global standart ta’rif mavjud emas, ammo bir nechta ta’riflar mavjud. Ko‘pgina ta’riflar ma’lum bir sohada eng mahoratli yoki iste’dodli talabalarni iqtidorli deb tanlaydi, masalan, musiqa, til, mantiqiy fikrlash yoki matematikada eng qobiliyatli yoki iste’dodli talabalar. Tanlangan talabalarning ulushi turlicha, odatda iqtidorli ta’lim dasturlari uchun tanlanganlarning 10% yoki undan kamrog‘i qobiliyatlari va yutuqlari turlicha bo‘lganligi sababli, musiqa kabi bir sohada iqtidorli bo‘lmagan talaba, masalan, til kabi boshqa sohada iqtidorli hisoblanadi. Binobarin, hatto barcha dasturlarga o‘z hududidagi talabalarning eng

yaxshi 5 foizini jalb qilishga kelishilgan taqdirda ham, talabalarning atigi 5 foizidan ko'prog'i iqtidorli deb topilgan bo'lar edi.

2. Iqtidorli bola shaxsining o'ziga xosliklari.

Iqtidorli ta'lim berishga urinishlar bir necha usul bilan tasniflanishi mumkin. Iqtidorli o'quvchilarning aksariyati turli davrlardagi yondashuvlarning kombinatsiyasidan foydalanadilar. Tezlashtirish - o'quvchilar o'zlarining qobiliyatlari va tayyorgarligiga ko'proq mos keladigan yuqori darajadagi sinf materiallariga o'tadilar. Bu shakllar olishi mumkin baholarini o'tkazib yuborish yoki odatdagi o'quv dasturini odatdagidan qisqa vaqt ichida bajarish («teleskop»), mavzuni tezlashtirish (qisman tezlashtirish deb ham yuritiladi) bu boshqa yo'nalishdagi ishlarni o'zgartirmasdan, masalan, matematika yoki til kabi fanlardan o'quvchilarni bitta fan bo'yicha oldinga siljitadigan moslashuvchan yondashuv hisoblanadi. Ushbu turdagi tezlashtirish odatda emas, balki yutuqlarni sinab ko'rishga asoslangan IQ. Bu sinov tiri Ba'zi kollejlarda erta kirish dasturlari orqali iqtidorli yosh o'quvchilarga kollejga erta borish imkoniyatini beradi. AQShda ko'pchilik jamoat kollejlari ilg'or talabalarga maktab ma'murlari va o'quvchining ota-onalarining roziligi bilan ro'yxatdan o'tishga ruxsat beradi.

Tezlashtirish iqtidorli bolalarga ularning qobiliyatlari va tayyorgarligiga mos keladigan belgilangan o'quv dasturlaridan o'quv materiallarini taqdim etadi va shu sababli maktab nuqtai nazaridan arzon variant hisoblanadi. Bu oz sonli bolalarning katta yoshdagi bolalarga yo'naltirilgan darslarga olib kelishi mumkin. Iqtidorli talabalarning aksariyati uchun tezlashtirish akademik va ijtimoiy jihatdan foydalidir. Sinfdan to'liq o'tish tezlashuv deb hisoblanadi. Ba'zi psixologlar standart aralash sinfda saqlanishning kamchiliklari tezlashtirishning har qanday kamchiliklaridan sezilarli darajada yomonroq, deb ta'kidlashdi. Masalan, psixolog Miraca Grossning xabar berishicha: «bu bolalarning aksariyati (odatdagi sinfda saqlanadigan) ijtimoiy jihatdan rad etilgan (o'z tengdoshlari tomonidan odatdagi akademik iste'dodlarga ega), izolyatsiya qilingan va chuqur baxtsiz. IQ Oddiy sinfda saqlanadigan yoshdan oshganlar xavf ostida bo'lib, jiddiy hissiy tanglikni boshdan kechirishadi. «Ushbu tezlashtirilgan bolalar, iloji bo'lsa, bitta sinfga joylashtirilishi kerak. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tezlashtirish o'quvchilar o'rta

maktabni tugatgandan so'ng ancha vaqtgacha ta'sir qilishi mumkin. Masalan, bitta tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi tezlashuvni boshdan kechirgan IQ darajasi yuqori bo'lgan odamlar kattalardan ko'proq daromad olishgan.

Klaster guruhlash-Klaster guruhlash to'rt-oltita iqtidorli yoki yuqori natijalarga erishgan o'quvchilarni butun o'quv kuni davomida bitta xonada yig'ilishidir. Klaster o'qituvchilari iqtidorli o'quvchilarni farqlash bo'yicha maxsus tayyorlangan. Klasterlar odatda yuqori boshlang'ich sinflarda qo'llaniladi. Klaster guruhi tarkibiga boyitish va kengaytmalar, yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlari, dastlabki sinov va farqlash, ixchamlashtirish, tezlashtirilgan sur'at va tarkibdagi murakkablik kiradi.

Kollokvium - Akseleratsiya singari, kollokvium ham o'rta maktab o'quvchilari uchun rivojlangan materiallarni taqdim etadi. Kollokviumda talabalar qabul qilishadi Kengaytirilgan joylashtirish (AP) kurslari. Biroq, kollokvium AP sinflaridan farq qiladi, chunki talabalarga odatda AP sinfidagi o'quvchilarga qaraganda ko'proq loyihalar beriladi. Kollokvium talabalari, odatda AP mavzularida o'qigan talabalarga qaraganda, mavzularni chuqurroq va ba'zan boshqacha tarzda o'rganadilar. Kollokvium - bu an'anaviy davlat maktabida amalga oshiriladigan shakl. Kollokviumda mavzular birlashtiriladi. Mavzular kunning turli vaqtlarida o'qitiladi; ammo, odatda, bitta fan bo'yicha o'qitiladigan narsa boshqa mavzu bilan bog'lanadi. Masalan, agar talabalar "Tarix" dan mustamlakachi Amerika haqida ma'lumot olsalar, unda ular matnni tahlil qilishlari mumkin Qizil maktub inglizchada berilishi mumkin. Ba'zi maktablarda faqat ma'lum fanlardan kollokvium bo'lishi mumkin. Kollokvium faqat ingliz tilida va tarix fani bo'yicha olib boriladigan maktablarda odatda kollokvium o'quvchilari qatnashadilar Kengaytirilgan joylashtirish matematika va tabiatshunoslik kurslari va aksincha.

Siqish- Siqish paytida odatdagi maktab materiallari o'quvchining qaysi ko'nikmalar va malakalar allaqachon o'zlashtirilganligini aniqlash uchun oldindan sinov qilish yo'li bilan ixchamlashtiriladi. Pretestlar har kuni taqdim etilishi mumkin (o'quvchilar birinchi varaqdagi eng qiyin ishlarni bajaradilar va agar ular to'g'ri bajarilgan bo'lsa, qolganlarini o'tkazib yuboradilar) yoki o'quv vaqtining bir haftasidan yoki undan uzoq vaqtdan oldin. Agar talaba tegishli

darajadagi malakani namoyish qilsa, takroriy amaliyotni xavfsiz tarzda o'tkazib yuborish mumkin, bu esa zerikishni kamaytiradi va talabaning yanada qiyin material ustida ishlashiga vaqt ajratadi.

Boshlang'ich maktab darajasida o'quvchilar barcha dars vaqtlarini tengdoshlari bilan o'tkazadilar, ularga qarshi chiqish uchun qo'shimcha materiallar oladilar. Boyitish o'zgartirilgan oddiy bo'lishi mumkin. Topshiriq odatdagi sinf o'qituvchisi tomonidan taqdim etiladi yoki u kabi rasmiy dasturlarni o'z ichiga olishi mumkin. Aqlning Odisseyasi, Maqsad xayoli kabi akademik musobaqalar Brain Bowl, Kelajakdagi muammolarni hal qilish, Fan olimpiadasi, Milliy tarix kuni, ilmiy yarmarkalar, yoki imlo asarlari. (Gap mazmunini qayta tahlil qiling) Boyitish tadbirlari dasturlari maktab kunidan tashqarida ham tashkil etilishi mumkin (masalan, o'rta ilmiy ta'limdagi ASCEND loyihasi) Ushbu ish har qanday oddiy maktab ishi o'rniga emas, balki qo'shimcha ravishda amalga oshiriladi. Ushbu yondashuvni tanqid qiluvchilar iqtidorli talabalar uchun ilg'or darajada bir xil miqdordagi ish o'rniga ko'proq ishlashni talab qilishini ta'kidlaydilar. O'rta maktab darajasida Ba'zida ko'proq ingliz tili, ispan tili, lotin tili, falsafa, ilm-fan yoki boshqa qo'shimcha o'quv mashg'ulotlari bilan shug'ullanishadi. Ba'zilar, boyitish va tezlashish o'rtasida kerakli tanlov mavjudligini, go'yo ikkalasi bir-birini istisno qiladigan alternativa deb bilishadi. Biroq, boshqa tadqiqotchilar ikkalasini bir- birini to'ldiruvchi sifatida ko'rishadi. Alohida maktablar yoki sinflar, shuningdek, iqtidorli va iste'dodli dasturlarning ro'yxatida Ba'zi iqtidorli o'quvchilar alohida sinfda yoki alohida maktabda ta'lim olishadi. Ushbu maktablar va sinflar ba'zan «birlashtirilgan iqtidorli dasturlar» yoki «bag'ishlangan iqtidorli dasturlar» deb nomlanadi. Ba'zi mustaqil maktablar akademik iqtidorli talablarga xizmat qilish uchun asosiy vazifani bajaradi. Bunday maktablar nisbatan kam shu bilan birga bu maktablarga mos oilalarni topish qiyin. Qo'shma Shtatlarda iqtidorli maktablarni bitta manba orqali topish mumkin, ya'ni "Iqtidorli bolalar milliy assotsiatsiyasi"ning "Resurs katalogi" ga ularning uy sahifasi orqali kirish mumkin. Bunday maktablar ko'pincha o'z missiyalarini vaqti-vaqti bilan elitizm ayblovlaridan himoya qilish, xodimlarining kasbiy o'sishi va o'qitilishini qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarining ijtimoiy, hissiy va akademik qobiliyatlarini qondirish uchun maxsus ishlab

chiqilgan o'quv dasturlarini yozish va ularning tarbiyasi uchun ishlashlari kerak.

Ba'zi iqtidorli va iste'dodli sinflar o'z-o'zini boshqarish yoki individual ishlarni taklif qilishadi, bu yerda talabalar o'zlari sinfni olib boradilar va o'zlarining vazifalari, testlari va boshqa barcha topshiriqlarini hal qiladilar. Ushbu alohida sinflar yoki maktablar sinflarning kichikligi va o'quvchilarning o'qituvchilarga bo'lgan ratsionining pastligi sababli odatdagi sinflarga qaraganda qimmatroq. Notijorat maktablar ko'pincha foyda keltiradigan maktablarga qaraganda past narxlarni taklif qilishi mumkin. Qanday bo'lmasin, ularga talab katta va ota-onalar ko'pincha xarajatlarning bir qismini to'lashlari kerak.

Xobbi - tadbirlarda o'qish, ijodiy yozuv, sport, Kompyuter o'yinlari, shaxmat, musiqa, raqs, chet tillari va san'at maktablari vaqtidan tashqari qo'shimcha intellektual muammolarni berish.

AQShning ko'plab shtatlarida iqtidorli talabalarning ayrimlari uyda o'qitiladi. Bunga asosiy sabab byudjet muammolari va standartlarga asoslangan siyosatga javob beradigan maktab tumanlarda cheklanganligi hisoblanadi. Iqtidorli ta'lim dasturlarini qisqartirayotgani va oilalar har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim olish imkoniyatlarini izlayotgani sababli, bu juda tez o'sib bormoqda.

Yozgi boyitish dasturlari (AQSh)

Ular asosan yozda bo'lib o'tadigan turli xil kurslarni taklif qilishadi. Yozgi maktablar Qo'shma Shtatlarda mashhur. Bunday dasturlar uchun kirish to'lovlari talab qilinadi va dasturlar odatda lager davomida bitta mavzu yoki sinfga qaratilgan.

Ushbu turdagi dasturlarning bir nechta namunalari:

- Iqtidorli yoshlar markazi
- CTYI
- GERI: Iqtidorli ta'lim resurslari instituti, Purdue universiteti
- Jons Xopkins universiteti
- Iste'dodlarni rivojlantirish markazi, Shimoli-g'arbiy universiteti

Qo'shma Shtatlar ichida, shtat tomonidan ishlab chiqilgan dasturlardan tashqari, ba'zi tumanlar ham o'zlarining Iqtidorli dasturlarini tuzishni tanlaydilar. Ba'zan bu alohida okrug o'z TAG dasturini shakllantiradi degan ma'noni anglatadi; ba'zan bitta okrugda

iqtidorli talabalar yetarli bo'lmasa, bir nechta tumanlar yig'iladi. Odatda, TAG dasturi ma'lum bir yosh guruhiga, xususan mahalliy TAG dasturlariga qaratilgan. Bu boshlang'ich yoshni, o'rta maktab yoshini yoki 9 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan yoshni anglatishi mumkin.

Ushbu darslar odatda talabalar o'zlari xohlagan bir nechta kurslarni tanlash imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun tashkil etiladi. O'qitiladigan kurslar ko'pincha predmetlar bo'yicha farqlanadi, ammo odatda ushbu fan bilan qat'iy bog'liq emas. Masalan, tarixda taqdim etilishi mumkin bo'lgan TAG kursida talabalar ma'lum bir voqeani bilib olishlari va keyinchalik dasturning so'nggi kechasida ota-onalarga taqdim etiladigan spektaklda namoyish etilishi mumkin. Ushbu kurslar o'quvchilarni nafaqat maktablarda bo'lgani kabi ma'ruza qilish uchun emas, balki yangicha fikrlashga undash uchun mo'ljallangan.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash.

Iqtidorli bolalarni aniqlash- «Iqtidorli baholash» atamasi, odatda, mos yozuvlar guruhiga nisbatan intellektual faoliyati sezilarli darajada rivojlangan bolalarni aniqlash maqsadida malakali psixolog yoki psixometr tomonidan o'tkaziladigan me'yorga asoslangan psixometrik testlardan foydalanish jarayonida qo'llaniladi (ya'ni , ularning yoshi, jinsi va mamlakati). Ushbu guruhni farqlash uchun chegara ballari odatda tuman maktablari kengashlari tomonidan belgilanadi va har bir hududda bir oz farq qilishi mumkin, ammo ko'pchilik ushbu guruhni intellektual (kognitiv) ning qabul qilingan testlaridan birida eng yuqori foizli ball to'plagan o'quvchilar deb belgilaydi.) ishlaydigan yoki IQ. Ba'zi maktab kengashlari, shuningdek, boladan individual yutuq testlarida yoki sinfdagi faoliyati orqali ilg'or akademik mavqeyini namoyish etishni talab qiladi. Iqtidorli bolalarni aniqlash ko'pincha qiyin, ammo juda muhimdir, chunki odatdagi maktab o'qituvchilari iqtidorli o'quvchini tarbiyalashga qodir emaslar. Bu iqtidorli bolani zeriktirishi, darsda etishmovchilik va o'zini tutish holatlarida muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shaxsiy IQ testi odatda bolalar orasida iqtidorni aniqlashning eng maqbul usuli hisoblanadi. Ammo u iqtidorli deb topilganlar orasida yaxshi farq qilmaydi. Shuning uchun imtihonchilar avval iqtidorni aniqlash, so'ngra yanada farqlash uchun turli xil testlardan

foydalanishni afzal ko‘rishadi. Bu ko‘pincha individual IQ testlarini, so‘ngra guruh yoki individual yutuq testlarini qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Sinovlardan foydalanish bo‘yicha standart kelishuv mavjud emas, chunki har bir test ma‘lum bir rolga mos keladi.

Maktab yoshidagi aholida iqtidorni aniqlash bo‘yicha eng mashhur ikkita test quyidagilardir WISC IV va SB5. The WIAT III bolaning umumiy o‘rgangan bilimlarini aniqlash uchun eng ommabop o‘quv yutuqlari testi hisoblanadi.

WISC ning yangi versiyasi - WISC V 2014 yil oxirida ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, WISC IV hali ham eng oddiy sinov hisoblanadi. Ispan, portugal, norveg, shved, frantsuz, nemis, golland, yapon, xitoy, koreys va italyan tillariga tarjima qilingan. WISC-IV bolaning kognitiv qobiliyatini, yosh guruhiga qarab baholaydi. Boshqa test natijalari bilan birgalikda WISC bolaning kelajakdagi rivojlanish va psixologik ehtiyojlarini aniq aks ettiradi.

SB5 kognitiv qobiliyatlarni aniqlaydigan va deyarli har qanday yosh guruhidagi odamlarga berilishi mumkin bo‘lgan aql-idrok testidir. U aql-zakovat, umumiy bilim, miqdoriy fikrlash, fazoviy ishlov berish va ish xotirasini o‘z ichiga olgan bir qator intellekt ko‘rsatkichlarini baholaydi. SB5 da og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan testlardan foydalaniladi.

WIAT-III o‘rganilgan bilimlarning barcha tarkibiy qismlarini baholay olmaydi, lekin rasmiy ta‘lim orqali bolaning ko‘nikma va bilimlarga ega bo‘lish qobiliyati to‘g‘risida tushuncha beradi. Ushbu test o‘quv jarayonining an‘anaviy maktab sharoitida o‘qish, yozish, matematik va og‘zaki tilda sodir bo‘ladigan jihatlarini o‘lchaydi. WIAT-III turli xil materiallarni sinovdan o‘tkazgan bo‘lsa-da, u, asosan, bolalarning o‘spirinligacha o‘rganganlarini baholash uchun mo‘ljallangan. Ushbu testlarning versiyalari har bir yosh guruhi uchun mavjud. Shu bilan birga baholashni iloji boricha erta boshlash tavsiya etiladi, taxminan sakkiz yosh sinov uchun eng maqbul vaqt hisoblanadi. Sinov talabalarning aniq ehtiyojlarini aniqlashga imkon beradi va ta‘limni erta rejalashtirishga yordam beradi.

Muvaffaqiyatni guruhdan tashqarida tekshirish (masalan, SAT yoki ACT ni erta topshirish) ushbu talabalarni erta aniqlashga yordam beradi (qarang. SMPY) va ta‘lim dasturlarida ishlatiladigan turli xil iste’dodlarni qidirish dasturlari tomonidan amalga oshiriladi.

Guruhdan tashqari test sinovlari, shuningdek, bitta IQ testida eng yuqori foizli ko'rsatkichlarga ega bo'lgan bolalarni farqlashga yordam beradi.

Faqatgina test o'tkazish har bir iqtidorli bolani aniq aniqlay olmaydi. O'qituvchilar va ota-onalarning nominatsiyalari baho va ballar bilan ta'minlangan obyektiv ma'lumotlarga muhim qo'shimchalar. Ota-onalar farzandlariga tegishli bo'lgan ishlarining portfellarini va ularning iqtidorli xulq-atvorining dastlabki belgilari to'g'risidagi hujjatlarni saqlashlari tavsiya etadilar.

4. "Noosfera" modeli asosida iqtidorli o'quvchilarning o'quv-bilish salohiyatini aniqlash.

Qo'shma Shtatlardagi Iqtidorli bolalar milliy assotsiatsiyasi iqtidorni quyidagicha ta'riflaydi: iqtidorli shaxslar - bu bir yoki bir nechta domenlarda qobiliyatning yuqori darajalarini (aql-idrok qilish va o'rganish uchun alohida qobiliyat sifatida tavsiflangan) yoki malakani (hujjatlashtirilgan ko'rsatkich yoki yuqori darajadagi yutuq yoki kamdan kam) namoyish etadiganlar. Domenlarga o'ziga xos ramzlar tizimi (masalan, matematika, musiqa, til) va sensorimotor ko'nikmalar to'plami (masalan, rasm, raqs, sport) bilan har qanday tuzilgan faoliyat sohasi kiradi. Qobiliyat yoki iste'dodni rivojlantirish hayot davomida davom etadi. Bu kichik yoshdagi bolalarda testlar, boshqa qobiliyat o'lchovlari bo'yicha alohida ko'rsatkichlar yoki, o'sha yoshdagi boshqa o'quvchilar bilan taqqoslaganda yoki tezkor o'rganish darajasi sifatida aniq bo'lishi mumkin. Shaxslar bolalikdan o'smirlik yoshiga yetganlarida sohadagi yutuqlari ularga yuqori motivatsiya berish bilan birga ulardagi iqtidorning asosiy xususiyatlariga aylanadi. Turli xil omillar qobiliyatlarning rivojlanishi va namoyon bo'lishini kuchaytirishi mumkin. Ushbu ta'rif qisman yoki to'liq AQShning aksariyat shtatlari tomonidan qabul qilingan. Ularning ko'pchiligida o'xshash ta'riflari mavjud. Masalan, Texas shtati uning ta'rifini quyidagicha:

Iqtidorli va iste'dodli talaba iborasi yoshi, tajribasi yoki atrof - muhitdagi boshqalar bilan taqqoslaganda, juda yuqori darajada ijro etadigan yoki potentsialini ko'rsatadigan bola yoki yosh degan ma'noni anglatadi. Bunda kim intellektual, ijodiy yoki badiiy sohada yuqori ishlash qobiliyatini namoyish etadi, yetakchilik qobiliyatiga ega yoki ma'lum bir akademik sohada ustunlik qilishi borasida so'z

boradi.

Ushbu ta'riflarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

a) ijro etilishi mumkin bo'lgan sohalarning xilma-xilligi (masalan, intellektual, ijodiy, badiiy yetakchilik, akademik);

b) boshqa guruhlar bilan taqqoslash (masalan, umumiy ta'lim xonalarida bo'lganlar, o'sha yoshga, tajribaga yoki muhitga);

c) sovg'ani rivojlantirishga ehtiyojni anglatadigan atamalardan foydalanish (masalan, qobiliyat va salohiyat).

IQga tayanish Syuzen K.Jonsen (2004) yozishicha, maktablarda iqtidorli bolalarni aniqlashda o'quvchilarning qobiliyatlari va salohiyatining turli o'lchovlaridan foydalanishi kerak. Ushbu chora-tadbirlar talabalar ishi portfellarini, sinfdagi kuzatuvlarni, yutuqlarni baholash va aql-zakovatni o'z ichiga olishi mumkin. Ko'pgina ta'lim sohasidagi mutaxassislar har bir iqtidorli bolani aniq aniqlash uchun biron bir o'lchovni yakka holda qo'llash mumkin emasligini qabul qilishadi.

IQ tushunchasi, odatda, keyingi xizmatlardan foyda ko'radigan akademik iqtidorli talabalarni aniqlash uchun foydalidir bo'lsa ham, iqtidorning cheklanish nuqtasi masalasi hali ham dolzarbdir.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, turli xil hokimiyatlar iqtidorlilikni ko'pincha boshqacha tarzda belgilaydilar.

Iqtidorli bolalarga ko'proq imkoniyatlar berish masalasiga individual inson huquqlarini ta'minlash nuqtai nazaridan murojaat qilish mumkin. Aniqrog'i, unga "barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar" sifatida murojaat qilish mumkin.

Ushbu hisobotni tayyorlashda "Eurotalent" va iqtidorli bolalar sohasida faoliyat yuritadigan boshqa nodavlat tashkilotlar bilan maslahatlashilgan. Bunday tashkilotlar tomonidan bildirilgan sharhlar va istaklar tegishli ravishda ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, ta'rif va boshqa sabablarga ko'ra ularning barchasini qondirish mumkin bolmagan.

Shuni aytib o'tish joizki, ayrim mamlakatlar iqtidorli bolalarni aniqlash va ularning qobiliyatlaridan foydalanish bo'yicha harakatlarni boshlagan bo'lsalar-da, bu masalaga qiziqish turlicha bo'lib, muhokama turli xil jihatlar bo'yicha davom etmoqda.

1994-yil fevral oyida sizning ma'ruzachingiz CDCC ta'limi qo'mitasidagi milliy delegatsiyalardan iqtidorli bolalar uchun qonunlar yoki maxsus qoidalar mavjudmi yoki hukumat yoki ta'lim

xizmatlari iqtidorli bolalar bilan bog‘liq nodavlat tashkilotlar bilan aloqada bo‘ladimi-yo‘qligini so‘radi. Belorusiya, Chexiya, Estoniya, Finlyandiya, Frantsiya, Islandiya, Litva, Polsha, Portugaliya, Slovakiya, Ispaniya, Shveytsariya va Buyuk Britaniyadan atigi o‘n uchta javob (qirq mamlakatdan) olingan.

Mamlakatlarning beshtasi iqtidorli bolalar uchun maxsus qonunchilikka yoki qoidalarga ega emasligini ta'kidlaganlar. Slovakiyada bunday qonunlar tayyorlanayotgan edi, Shveytsariyada Ba'zi bir kantonlarda sinfdan sakrashga ruxsat berilgan (biz bilamizki, bu javobda buni eslatmagan ayrim mamlakatlarda ham mavjud), Estoniyada asosan san'at va sport sohalarida maxsus qoidalar mavjud edi. Belorussiyada individual dasturlar mavjud bo‘lib, Chexiya, Litva, Polsha va Portugaliyada iqtidorli bolalar uchun maxsus qonunchilik mavjud edi. Shunisi qiziqki, javob yettita g‘arbiy va oltita sharqiy Yevropadan kelgan bo‘lsa-da, bu masala g‘arbiy Yevropaga qaraganda sharqda ancha rivojlangan. Sakkizta mamlakatda ta'lim organlari va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida hech qanday aloqalar yo‘q. Estoniyada Talin universitetida talim vazirligi bilan aloqada bo‘lgan iqtidorli bolalar bo‘yicha ishchi guruh tuzilgan edi; Chexiya, Litva, Polsha va Buyuk Britaniya hukumati iqtidorli bolalar bilan bog‘liq nodavlat notijorat tashkilotlari bilan yaqin aloqada bo‘lgan (va ba‘zan ularga moliyaviy yordam ko‘rsatgan). Qobiliyatni o‘lchash vositalari va «iqtidor» tushunchasi Iqtidorli bolalar bo‘yicha CDCC seminarida (Nijmegen, 1991 yil iyul) taqdim etilgan ko‘plab ma‘ruzalarda aytib o‘tilgan muammo shuki, iqtidorli bolalarning qobiliyatini o‘lchash va baholash uchun mos vositalarning yo‘qligi, shuningdek, «iqtidorli bola» atamasining keng ta‘rifi bilan shug‘ullanish kerakligi aytib o‘tilgan.

«Iqtidorli» bola nimani anglatishi hamda ingliz va fransuz tillarida atamashunoslik bo‘yicha kelishuvga erishishning yana bir muhim jihati. Richertning 1- hisobotida aytilishicha, hamma tomonidan qabul qilinadigan ta‘rif hali ham topilmagan. Ko‘rinib turibdiki, qanday ta‘rif qo‘llanilmasin, har xil qobiliyat va ko‘nikmalarni hisobga olish kerak.

Amerika Qo‘shma Shtatlarida qabul qilingan ta‘rif quyidagicha: «Iqtidorli va iste‘dodli bolalar - bu ajoyib qobiliyatlari yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lishga imkon beradigan bolalardir». Ushbu

bolalar o'zlariga ham, jamiyatga ham foyda keltiradigan narsalarga erishishlari uchun odatdagi maktab o'quv dasturida ko'zda tutilgan darajadan farqli ta'lim dasturlari yoki xizmatlarga muhtoj.

Ushbu guruhga kiritilgan bolalar quyidagi sohalardan birida yoki bir nechtasida ajoyib qobiliyatlarni namoyon etadiganlardir:

- umuman, intellektual intellekt (IQ);
- maktabning g'ayrioddiy sinflari / ko'rsatkichlari;
- samarali va samarali fikrlash;
- adliya qobiliyati;
- tasviriy va ijroiyy san'atdagi ilitetlar;
- «psixomotor» qobiliyatlari

Yuqoridagi oltita toifadagi «iqtidorlilik» ta'rifi bizni intellektual va akademik qobiliyatlar bilan cheklanib, elitistik iqtidor tushunchasidan uzoqlashtirishga yordam berdi. Olimlar va o'qituvchilar ushbu yo'nalishlarning barchasida dasturlar ishlab chiqar ekan, biz ko'proq bolalarni qamrab olinayotganini ko'ramiz. Hozirgi kunda biz yuqorida aytib o'tilgan an'anaviy usullardan tashqari yangi toifalar o'ylab topilayotganini ko'rib turibmiz. Tushunish kerakki, har bir jamiyat bir qator qadriyatlarga muhtoj, shuning uchun biz bolalarni quyidagi yo'nalishlarda alohida sovg'alar va iste'dodlarga ega deb bilamiz: axloqiy javobgarlik, rahm-shafqat, hazil, davlatchilik, sezgirlik, mustaqillik, jasorat, qo'lda epchillik, yangilik va improvizatsiya qobiliyatlari (Roderik va Lemanieu, 1981).

Iqtidorli bolalar sohasida faoliyat yuritadigan Ba'zi Yevropa tashkilotlari yuqorida keltirilgan ta'rifga rozi emaslar, chunki "iqtidor" va "iste'dod" o'rtasida farq yo'q. Bunday tashkilotlar uchun "iqtidorlilik" bolaning salohiyati va "iste'dodi" bilan bog'liq. Qo'shimcha muammolar ushbu tushunchalarni ma'nosini o'zgartirmasdan tarjima qilish qiyinligidan kelib chiqadi.

Sovg'alar va iste'dodlarni aniqlash va tarbiyalash bo'yicha yangi tartib- qoidalar doimiy ravishda takomillashtirilayotganini ko'ramiz. Bugungi kunda iqtidorli bolalarni aniqlash maktabdan ko'ra kengroq doirada: uy, jamiyat va boshqa guruh hayotini o'z ichiga olishi kerak degan taklif mavjud. Bu shuni anglatadiki, identifikatsiyalash va keyingi dasturlash jarayonida ota-onalar ham, boshqa muhim shaxslar ham ishtirok etishi kerak. Shuning uchun dastur variantlari va bolalarning iqtidorlari va sovg'alari o'rtasidagi moslikni qo'lga

kiritish jarayonida bolalar, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida sheriklik rivojlanishi kerak. Shu tarzda butun tizim safarbar qilinadi. Qo'shma Shtatlarda ushbu hamkorlik va turli xil variantlar va dasturlar o'rnatilgan maktablar mavjud.

Ushbu model bo'yicha maktab aholisi har qanday mamlakatda jamiyatning mikrokosmosi sifatida qaraladi. Shunday qilib biz mavjud bo'lgan ko'p iste'dodli resurslarning murakkabligi va xilma-xilligini tan olishimiz kerak, "ta'limning tengligi va imkoniyatlari" tushunchasi shunchaki shiordir. Ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikni tan olish haqiqatan ham sog'lomroq va maktab o'z-o'zidan bu tengsizlikni bartaraf eta olmaydi, ammo o'zgarishlarni amalga oshirish uchun barcha quyi tizimlar talab qilinadi.

Bugungi Yevropa jamiyatlarini egallab turgan iqtidorli bolalar masalasi yangi kashfiyot sohasi bo'lib tuyuladi, ammo aslida bu asrning boshlarida, ya'ni birinchi IQ sinovlari (Binet-Simon) paydo bo'lgan paytdan boshlab kelib chiqadi. Ushbu testlar birinchi marta 1916- yilda Amerikada ishlatilgan, u yerda ular o'zgartirilgan va tarqalib ketgan.

Keyinchalik maktab tushunchalarini o'rgana olmaydigan, o'zlashtira olmaydigan va turli xil "sustkashlik", "yetishmovchilik", "tartibsizlik" bilan og'riq bolalar uchun maktab tuzilmalari taqsimlandi. Shunday qilib, biz bolalarga ularni o'chirib bo'lmaydigan tarzda kamsitadigan va ularning shaxsiyatini, kelajagini ta'lim tizimi ichidni va tashqarisini belgilaydigan bir qator yorliqlar beriladigan bosqichda edik. Buning natijasida bolalar disleksik, dizortografik, disanagnostik va boshqalarga aylanadi.

1969-yilda Artur Jensenning inson aqlining 80% genetik jihatdan aniqlanganligi va daho deyarli faqat irsiy ekanligi haqidagi nazariyasi nashr etilganidan keyin.

Colemanning «Oldindan mavjud bo'lgan nazariyalarga qarshi kurash» ma'ruzasi Coleman tomonidan 1960-yillarda Amerikada o'tkazilgan birinchi keng ko'lamli tadqiqotlardan so'ng Yevropa mamlakatlarida, asosan, Fransiya va Britaniyada o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, maktabdagi muvaffaqiyat, muvaffaqiyatsizlik, asosan, talabaning ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi bilan belgilanadi. Tadqiqotlar olib borilgan barcha mamlakatlarda bolalarning ko'rsatkichlari (a'lo, yaxshi, adolatli) otaning ijtimoiy-professional

sinfi toifasi bilan o'zaro bog'liqligi aniqlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, talabalar va ularning faoliyati, akademik tanlovi, keyingi o'qish imkoniyatlari va kasbiy toifalarning ijtimoiy miqyosi ko'tarilgach yaxshilandi.

Natijada, so'nggi o'ttiz yil davomida barcha mamlakatlarda «yomon» talabalar kambag'al oilalardan va «yaxshi» talabalar imtiyozli o'quvchilardan ekanligi aniqlandi. Ijtimoiy piramida o'qituvchilar tomonidan berilgan baholarda, test va imtihon natijalarida hamda talabalar jamoasining ma'lum tarkibida aniq takrorlanganligi ko'rsatilgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlar asosida ishlashni talqin qilishning ushbu bosqichi ko'pincha «oilaviy muhit patologiyasi» deb nomlanadi. Tadqiqotlar natijasida «ijtimoiy-madaniy nogironlik» yoki «nuqson» shakllandi, shu jumladan, madaniy kapital etishmasligi. Quyi ijtimoiy sinflarning bolalari odatda maktabda muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar, chunki ular genetik jihatdan kamligi uchun emas, balki ular ijtimoiy-ma'rifiy muhitda voyaga yetmaganligidan shu holat tushadilar.

Shunday qilib, barcha bolalarga teng ta'lim imkoniyatlarini taqdim etish niyati, bolalar maktabga olib keladigan obyektiv ijtimoiy tengsizlikni inobatga olmaslik sababli amalga oshirib bo'lmaydigan idealni tashkil qilishi mumkin. Shuning uchun bolalar maktabni kapitallashtirmaydigan tabaqalashtirilgan madaniy kapitalga ega. Yuqoridagi topilmalar natijasida Ba'zi mamlakatlarda (masalan, Angliya va Fransiyada) «ta'limning ustuvor zonalarini» tashkil etildi. Ushbu yondashuvning maqsadi ijtimoiy jihatdan mahrum bo'lgan uylardan kelgan bolalarga boshqa bolalarga o'z oilalarida beriladigan barcha imkoniyatlarni taqdim etadigan maktablarni qulay sharoitlar bilan ta'minlash edi.

Iqtidorli bolalarning qobiliyatini oshirish uchun turli xil yondashuvlarda muhokama qilingan pedagogik amaliyotlar aslida barcha bolalar uchun, ayniqsa, quyi ijtimoiy qatlam bolalari uchun mos o'quv sharoitidir. Nijmegen ustaxonasida muhokama qilingan matnlarda keltirilgan Ba'zi takliflarga quyidagilar kiradi:

- Sm guruhdagi barcha bolalar soni;
- ulkan va texnologik resurslar;
- ajratilgan o'qitish ;

- taraqqiyot dasturlarida;
- tana va ong uchun parallel mashqlar;
- maxsus o'qitilgan xodimlar;
- o'qish uchun juda qulay sharoitlar

Ushbu shartlar, shubhasiz, barcha bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, chunki biz barcha bolalarning qobiliyatlari borligiga aminmiz. Ammo kimdir ularni ochib berishi va bolaning manfaati va jamiyatimiz manfaati uchun rivojlanishiga yordam berishi kerak.

O'z vaqtida biron bir intellektual yoki boshqa ustunlikni aniqlamaslik, ayniqsa, ushbu utilitarizm asrida va mumkin bo'lgan eng yuqori daromadga ega bo'lmaslik inson resurslarini isrof qilish bo'ladi.

Ammo har qanday bola «odatiy» bo'lgan, ammo natija bermaydigan maktablarda o'qishi inson resurslarini yo'qotishdir. Agar bizning maktablarimiz iqtidorli deb hisoblangan bolalarga yordam bermasa, keling, ushbu maktablarga nuqsonlar bilan kirgan bolalar qanchalik foyda keltirishi mumkinligini tasavvur qilaylik.

Ta'limni har bir bola uchun sinchkovlik bilan moslashtirish bo'yicha choralarni ko'rish dolzarbdir, chunki barcha bolalar o'rganishi mumkin, ammo ular o'zlari o'rgana olmaydi.

Biz Joan Freemanning Britaniyadagi iqtidorli bolalarning ahvoriga nisbatan 10 ta qarashini ingliz o'qituvchilariga murojaat qilgan holda qabul qilamiz: «o'qituvchilar odatda boylik yoki qobiliyatga qaramasdan “elitizm”ning har qanday shaklidan ehtiyot bo'lishadi va bolalarni qobiliyat guruhlariga ajratishdan norozi; ko'pincha ular qobiliyat testlarining to'g'riligiga va ulardan qanday xulosalar chiqarilishiga jiddiy shubha bilan qaraydilar.

Ta'lim, odamlar foydalanishi kerak bo'lgan eng qimmatli yaxshilik, 1948-yilgi Inson huquqlari to'g'risidagi Xalqaro Deklaratsiyada (26.1-moddada) va 1950-yilgi Inson huquqlari to'g'risidagi Yevropa konvensiyasida (Protokolning 2-moddasida) insonning eng asosiy huquqlaridan biri sifatida belgilangan. № 1). O'shandan beri ushbu asosiy huquq ko'plab xalqaro konvensiyalarda takrorlanib kelinmoqda va uning ahamiyati doimiy ravishda tahlil qilinib va ta'kidlanib kelinmoqda. Har bir inson o'qish va yozishni o'rganishga, atrofini o'ylashga va o'rganishga va uning tarixini yozishga, o'z shaxsiyati va

qobiliyatini rivojlantirish uchun barcha ta'lim manbalaridan va barcha mavjud vositalardan foydalanishga haqlidir.

Biroq, yuqoridagi deklaratsiyani harakatga keltirish va insoniyat unga tahdid solayotgan ko'plab muammolardan xalos bo'lishi uchun - masalan, dunyo aholisining 25 foizini qamrab oladigan beqiyos savodsizlik muammosi - bu borada keskin choralar ko'rilishi va katta mablag'lar sarflanishi kerak.

Iqtidorli bolalar uchun ko'zda tutilgan shart-sharoitlar barcha bolalar uchun eng yaxshi o'quv sharoitidir va biz ularni talab qilishimiz va barcha bolalarimizga qo'llashimiz kerak, chunki kim biladi, biz qancha daholarni, qancha Mozartlar va Eynshteynlarni butun muammo bilan shug'ullanishni kechiktirib kunni e'tiborsiz qoldiramiz. Muammolarni atroflicha tekshirishga kirishishimiz uchun tadqiqotlarda ham, amaliyotda ham bizning pozitsiyalarimiz uchun juda ko'p dalillar mavjud.

5. TRIZ va ARIZ.

Triz texnologiyasi-Triz nima? Bolalar bog'chasida TRIZ So'nggi yillarda bolalar ijodiyotini rivojlantirishning yangi yo'nalishi - TRIZ (ixtirochi muammolarni hal qilish nazariyasi) tarqaldi, uni ixtirochi olim T.S. Altshuller ishlab chiqqan. Bu amaliy dialektika, ya'ni fan-texnika va kundalik hayotimizda sinov va xato usulini rad etish, rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bilimlar tizimi. 4-7 yoshli bolalarning yosh xususiyatlariga muvofiq metodologiyani ishlab chiqqan Norilsk shahrining texnik xodimlari M. Shusterman va A. Shub tufayli TRIZ elementlari maktabgacha ta'limda mukammal tarzda o'rgana boshladilar. O'qituvchi bolani fikrlaydigan shaxs pozitsiyasiga qo'yadigan noan'anaviy ish shakllaridan foydalanadi. Maktabgacha yoshga moslashtirilgan TRIZ texnologiyasi bolani "Hamma narsada ijodkorlik!" shiori ostida tarbiyalash va o'qitish imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi davr o'ziga xosdir, chunki bolaning shakllanishi bilan uning hayoti ham shunday bo'ladi, shuning uchun har bir bolaning ijodiy salohiyatini ochib berish uchun ushbu davrni o'tkazib yubormaslik kerak. Ushbu texnologiyani bolalar bog'chasida qo'llashdan maqsad, bir tomondan, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika kabi fikrlash fazilatlarini rivojlantirish; ikkinchi tomondan, qidiruv faoliyati, yangilikka intilish; nutq va ijodkorlik. Maktabgacha yoshda TRIZ texnologiyasidan

foydalanishning asosiy vazifasi bolaga ijodiy kashfiyotlar quvonchini singdirishdir. Buning uchun o'qituvchi faoliyatni bolalarning tabiiy o'yinchoqqa ega bo'lish - o'qituvchiga «yordam beradigan» dars qahramoni sifatida bola ongida gavdalantirishi zarur. O'yinchoq nomidan muammoli savollar beriladi, u bilan dars mavzusi hayotiga tabiiy ravishda mos keladigan tarzda tashkil qilinishi, maxsus o'quv dialoglari o'tkazilishi kerak. O'yinchoq o'z fikrini faol ravishda ifodalaydi, tushunarsiz narsani so'raydi va aniqlaydi, Ba'zida xato qiladi, chalkashib ketadi, tushunmaydi. Bolalarning muloqot qilish va unga yordam berish istagi faollik va qiziqishni sezilarli darajada oshiradi. Dars oxirida bolalarni aks ettiruvchi tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish uchun umumlashtiradilar (ular nima qildilar, nima yangi o'rgandilar, tushunarsiz bo'lib qoldilar va boshqalar). Natijalar turli shakllarda umumlashtiriladi: o'yinlar «intervyu», «yangiliklar banki», «jumlani ayting» va boshqalar; kelajak uchun rejalarni muhokama qilish (bu erda biz bugun ... haqida bilib oldik va keyingi safar biz haqida ko'proq bilib olamiz); umumli faoliyat va olingan ishlarni muhokama qilish. Shu bilan birga, bolalarning bir faoliyat turidan ikkinchisiga tabiiy o'tishini ta'minlash, dars mazmunini keyingi muntazam moment bilan bog'lash maqsadga muvofiqdir. Natijalarni umumlashtirgandan so'ng, bolalar keyingi darsga qadar o'yinchoq bilan bo'lishadi. O'qishning ikkinchi yilida nafaqat kollektiv, kognitiv mashqlarni, balki har qanday atrofdagi material bo'yicha individual mashqlarni ham o'tkazish. Ushbu mashqlar ota-onalarga bolalar bilan muloqotni rivojlantirish uchun tavsiya etilishi mumkin. Bolalar bilan kundalik o'zaro munosabatlarda «trizian» yondashuvidan foydalanishga tayyor bo'lish, qarama-qarshiliklarni mustaqil ravishda payqash va hal qilishga intilish, vaziyatni tizimli ravishda idrok etish va tahlil qilish. Bolalar bilan ishlashda asosiy mezon materialni taqdim etishda, murakkab ko'rinadigan vaziyatni shakllantirishda, tushunarliklik va soddalikdadir. Bolalar eng oddiy misollar yordamida asosiy qoidalarni tushunmasdan TRIZni joriy etishga majbur qilish kerak emas. Ertaklar, o'yinlar, kundalik vaziyatlar - bu bolaga unga duch keladigan muammolarga Triz yechimlarini qo'llashni o'rgatadigan muhitdir. Qarama-qarshiliklar aniqlanganda, uning o'zi ko'plab resurslardan foydalangan holda ideal natijaga intiladi. Bolalar bilan har qanday muloqotda RTV

(ijodiy tasavvurni rivojlantirish) usullariga asoslanishga harakat qilish kerak. Yo‘nalishlardan biri - TRIZ asosida bolalarni ijodiy fikrlashga o‘rgatishda asosiy komponent sifatida vizual faoliyatdan foydalanishdir. Modellastirish, applikatsiya, dizayndan foydalanish har qanday ixtiro yoki vaziyatlarni dastlabki modellastirish uchun muhimdir. Ammo bolalarni to‘liq ijodiy ozod qilish uchun ijodga nisbatan tasavvurni rag‘batlantirish kerak - bu Triz pedagogikasida asosiy narsa. Agar o‘qituvchi TRIZ texnologiyasini yetarli darajada o‘zlashtirmagan bo‘lsa, ishda faqat TRIZ elementlaridan (asboblardan) foydalanish mumkin. O‘yin go‘yo ko‘plab qiziqarli variantlarni yanada o‘zgartirish, rivojlantirish va yaratish uchun boshlang‘ich nuqtadir. Keling, qarama- qarshiliklarni aniqlashning asosiy RTS usullaridan biri - «yaxshi - yomon» mashqini tahlil qilaylik. Qarama-qarshiliklarni aniqlash usuli yordamida sxema ishlab chiqilgan: Birinchi bosqich - bu bolalarda doimiy assotsiatsiyalarga olib kelmaydigan obyekt yoki hodisa sifatining ijobiy va salbiy xususiyatlarini aniqlash, masalan: yog‘och qalam, issiq yoz. Ikkinchi bosqich - obyekt yoki hodisaning ijobiy va salbiy xususiyatlarini bir butun sifatida aniqlash, masalan: qalam yoki yoz (umuman, to‘liq tavsif). Bola kattalar undan nimani xohlashini tushunganidan keyingina, doimiy assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradigan obyektlar va hodisalarni ko‘rib chiqishga o‘tish kerak. Ko‘pincha, o‘qituvchi hech shubhalanmasdan, trizovye mashg‘ulotlarini olib boradi. Bundan ko‘rinadiki, tafakkur erkinligi va qo‘yilgan vazifani hal etishda oxirigacha borish qobiliyati ijodiy pedagogikaning mazmun-mohiyatidir.

ARIZ - bu murakkab muammoni bosqichma -bosqich soddalikka aylantiradigan bosqichlar majmuasidan iborat jarayon hisoblanadi. ARIZ TRIZning kuchli vositalaridan biri hisoblanadi. ARIZning asosiy maqsadi - dastlabki muammoni bosqichma -bosqich hal qilishda oson bo‘ladigan bosqichga o‘tkazish. Bu muammoning bayonotidan barcha oldindan o‘ylangan yechimlarni olib tashlaydigan neytral yechim. Bu sizning muammongizning tabiati noma’lum degan taxmin bilan boshlanadi. U murakkab muammolarni oddiy formatlarga o‘zgartiradigan protseduralarning uzun ro‘yxatini taqdim etadi.

ARIZ tizimi to‘qqiz bosqichdan iborat. Birinchi uchta qadam asl muammoni tahlil qilishga va qayta shakllantirishga harakat qiladi.

Keyingi uchta qadam qarama -qarshilikni olib tashlashga harakat qiladi. Oxirgi uchta qadam yechimni tahlil qilishga harakat qiladi. Asosan, bularning barchasi berilgan muammolarni qayta tuzish yoki qayta qurish orqali murakkab muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Bu to'qqiz qismga muammolarni hal qilish uchun 50 ga yaqin bosqichma-bosqich ruhiy protseduralar kiradi.

6. Prezident maktablari.

Prezident maktabi ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim muassasasi hisoblanib, uning faoliyati yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun iqtidorli bolalarni aniqlash va o'qitishni ta'minlashga qaratilgan.

14 ta Prezident maktabi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20 - fevraldagi «Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ- 4199-qarori asosida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida tashkil qilinadi.

2019-yilda Prezident maktab-internatlari Toshkent, Xiva, Nukus va Namanganda ochildi.

Prezident maktablarining dastlab cheklangan miqdorda tashkil etilishi ushbu muassasalarni boshqarish uchun mutlaqo yangi modelni sinab ko'rish zarurati bilan bog'liq. Prezident maktablarini 2020 - 2021-yil oralig'ida O'zbekistonning barcha viloyatlarida qurish rejalashtirilgan.

Prezident maktablarida bepul umumiy o'rta ta'lim beriladi.

Prezident maktablarini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsad ta'lim jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali iqtidorli bolalarni aniqlash va o'qitish tizimini shakllantirish, shuningdek, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ma'naviy boy va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash kafolatlarini ta'minlashdan iborat.

Prezident maktabi faoliyatining asosiy vazifalari va ustuvor yo'nalishlari:

- Iqtidorli bolalarni aniqlash, tanlash va o'qitish, ularning har tomonlama rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, o'quvchilarning intellektual, ilmiy va ijodiy salohiyatini ochib berish;

- Tabiiy va aniq fanlarni chuqur o'rganish, xorijiy tillar, muhandislik va axborot texnologiyalarini o'zlashtirishni tashkil qilish, o'quvchilarning innovatsion g'oyalari va ishlanmalarini rivojlantirish

uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

- O'quvchilarni o'qitish va ular bilimni baholashning zamonaviy uslublarini, shuningdek, ta'lim dasturlarining integratsiyalashuviga asoslangan o'qitishning fanlararo yondashuvini joriy qilish va keyinchalik ijobiy tajribani respublika xalq ta'limi tizimiga tatbiq etish;

- O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish, ularda yetakchilik ko'nikmalari va notiqlik san'atini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, axborotni izlash, tahlil qilish va qayta ishlash, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash bo'yicha malakasini oshirish;

- O'quvchilarning umumta'lim fanlari bo'yicha xalqaro olimpiadalar, tanlovlar va musobaqalarda munosib ishtirokini ta'minlash;

- O'quvchilarda vatanparvarlik va Vatanga muhabbat tuyg'usini, bag'rikenglik, qonunlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini, hayotga qat'iy ishonch va qarashlarni shakllantirish;

- O'quv dasturlarining uzluksizligini ta'minlash masalalarida xuddi shu yo'nalishdagi milliy va xorijiy umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, bitiruvchilarning ilg'or xorijiy oliy o'quv yurtlarida va ularning respublikamizdagi filiallarida o'qishini davom ettirish.

7. Ijod maktablari.

Ijod maktablari tashkil etilishining maqsadi va vazifasi:

Badiiy adabiyot va ijod sohalariga qiziqadigan, iqtidorli yoshlarni iste'dodni yana-da rivojlantirish uchun barcha hududlarda sharoit yaratish.

Iqtidorli yoshlarga adabiyot, tilshunoslik va chet tilini mukammal o'rgatish. Bugungi kunda:

Atoqli adib va shoirlarimiz nomlari bilan atalgan 9 ta ijod maktabi mavjud (1 623 nafar o'quvchiga 246 nafar pedagog ta'lim bermoqda).

Jumladan, Muhammadrizo Ogahiy (Xorazm), Is'hoqxon Ibrat (Namangan), Abdulla Qodiriy (Toshkent), Hamid Olimjon va Zulfiya (Jizzax), Ibroyim Yusupov (Qorqalpog'iston Respublikasi), Erkin Vohidov (Farg'ona), Abdulla Oripov (Qashqadaryo), Halima Xudoyberdiyeva (Sirdaryo), Muhammad Yusuf (Andijon). 2019-yilda 3 ta ijod maktabi ochildi. Ogahiy Xivada, Halima Xudoyberdiyeva Gulistonda, Abdulla Qodiriy Toshkentda.

Ijod maktablari o'quvchilari dunyo kinematografiyasining 100 ta eng yaxshi namunasini va dunyo adabiyotining eng sara 100 ta asarini to'liq o'rganib, tahlil qiladi.

Ijod maktabining umumta'lim maktabidan farqi:

Ona tili, adabiyot, chet tillari va ixtisoslik fanlari chuqur o'rgatiladi.

Sinflarda o'quvchilar soni 20 nafarni tashkil etadi (boshqa maktablarda 35 nafar). Individual ishlash uchun sharoit yaratilgan.

Mashhur adiblar, yozuvchilar, shoirlar tomonidan muntazam ravishda master klasslar tashkil etiladi.

Oliy ta'lim muassasalariga biriktiriladi, OTM lar metodik yordam beradi, o'qituvchilar bilan ta'minlaydi.

O'quvchilar 7 sinfdan, tanlov asosida qabul qilinadi.

Yangi o'quv yilidan ijod maktablarining o'quv rejasi takomillashtiriladi. Jumladan, 12 ta asosiy fanning (ona tili va adabiyot, tarix, matematika, fizika, kimyo, biologiya, informatika, tarbiya, rus tili, ingliz tili, geografiya, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik) darslik va o'quv dasturlarini yangidan ishlab chiqiladi va interaktiv tarzda chuqurlashtirib o'qitiladi.

10 ta to'ldiruvchi fanning (musiqa, tasviriy san'at va chizmachilik, texnologiya, jismoniy tarbiya, dunyo dinlari tarixi, davlat va huquq asoslari, odobnoma, vatan tuyg'usi, iqtisodiy bilim va tadbirkorlik asoslari) bir qismi asosiy fanlarga integratsiya qilinishi va qolganlarini fakultativ sifatida o'qitilishi belgilanadi.

Ijod maktablari o'quvchilari bo'lajak tarjimon, jurnalist, lingvist olim, shoir, yozuvchi, diplomat bo'lishi bilan bir qatorda, vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi kadr bo'lib yetishishadi

② Nazorat uchun savollar.

1. Iqtidor deganda nimani tushunasiz?
2. Iqtidorni shakllantirish uchun o'quvchilar bilan qanday ishlar olib boriladi?
3. Noosfera nima?
4. TRIZ va ARIZ tushunchalarini ta'riflang.
5. Prezident va ijod maktablarining oddiy maktablardan farqi?

MAVZU: O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI TASHXIS ETISH. TARBIYA JARAYONINING MOHIYATI VA MAZMUNI. TARBIYA QONUNIYATLARI VA TAMOYILLARI. JAMOA TARBIYA OBYEKTI VA SUBYEKTI SIFATIDA

Reja

1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.
2. O'quv jarayonida nazorat va hisobga olish funkstiyalari.
3. Ta'lim olganlikni tashxis etish tamoyillari.
4. O'quv faoliyati natijalarini hisobga olish turlari, shakllari va metodlari. Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash mezonlari.
5. Tarbiya tushunchasi, tarbiyaning maqsadi va umumiy vazifalari. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.
6. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari.
7. Jamoa tushunchasi. O'quvchilar jamoasini shakllantirishning mohiyati va tashkiliy asoslari.
8. O'quvchilar jamoasining rivojlanish darajasi va bosqichlari. O'quvchilar jamoasi rivojining asosiy shart-sharoitlari.

i) Tayanch tushunchalar: tashxislash, pedagogik faoliyat, nazorat, baholash, rag'batlantirish, ta'lim jarayoni, tekshirish, obyektivlik, tizimlilik, shkalalash, reyting, amaliy bilim.

Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati. Tashxisning mohiyati haqida gapirishdan oldin tashxisni umumiy yondashuv hamda tashxislashni amaliy- pedagogik faoliyat jarayoni sifatida farqlab olaylik. Tashxis — bu didaktik jarayonda kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash demak. Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. Ta'lim olganlikni tashxislash orqali erishilgan natijalar va ta'lim olganlik ajratib olinadi.¹⁹ Shuningdek, ta'lim olganlik tashxislash vaqtida belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi sifatida ham qaraladi.

¹⁹ Ushbu mavzu mohiyatini ochib berishda I.P.Podlasiy qarashlaridan foydalanildi (Подласый И.П.Педагогика. В2-хкн . Жн . 1-Москва, Владос, 2001).

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi. Ular pedagogik texnologiyaning ancha qadimiy usullaridir. Nazorat va baholash maktab amaliyoti rivojining doimiy hamrohi bo'lib kelgan. Shunga qaramay, bugun ham baholashning mazmuni, texnologiyalari haqida qizg'in munozaralar davom etmoqda. Avval bo'lgani kabi pedagoglar baho nimani qayd etishi lozimligini aniqlashga urinmoqdalar. Ular baho nimani ko'rsatishi lozimligi: ta'lim oluvchi o'zlashtirishning qat'iy belgilovchisi sifat ko'rsatkichi bo'lishi kerakmi, yo aksincha, u yoki bu ta'lim tizimining ustunligi va kamchiliklarining ko'rsatkichi bo'lishi kerakmi degan masalada bahslashib kelmoqda.

Ta'limni baholashda ziddiyatli qarashlarning tug'lishini buyuk pedagog Ya.A.Komenskiy ham ta'kidlab o'tgan edi. U pedagoglarni o'zlari ega bo'lgan baholash huquqidan aql bilan foydalanishga chaqirgan. Ta'lim oluvchilarga nisbatan nazoratning obyektiv bo'lishiga erishish didaktik tizimlarning asosida yotadi. Olimlarning ta'kidlashicha, demokratlashgan ta'lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo'lmasligi lozim. Didaktik nazorat o'qitishning o'ziga xos metodi sifatida aniq ifodalangan ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi yo'nalganlikka ega bo'lishi, o'z -o'zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta'lim oluvchining o'zi uchun zarur va foydali bo'lishi lozim. Ta'lim tizimini demokratlashtirish bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat va baholashdan emas, balki baho yordamida o'qishga undashning eskirgan shakllaridan voz kechishni talab qiladi. O'quvchilarning o'quv mehnatini rag'batlantirishning yangi usullarini izlash, ta'lim va tarbiya sohasida kuch to'plab borayotgan shaxsiy foyda tamoyili yangicha yondashuvlarni belgilab beradi. Tashxislash tizimida baho rag'batlantirish vositasi sifatida bir qator afzalliklarga ega bo'ladi. Birinchi navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo'llanishi mumkin bo'lgan tashxislash natijalari shaxsning o'z darajasini belgilashga ko'maklashadi, bu esa raqobatli ta'lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi. Ta'lim (shuningdek, nazorat)ning ixtiyoriyligi tamoyili bilan boyitilgan baho o'tmishda ko'plab o'quvchilar uchun majburiy ta'limning zaruriy vositasidan shaxsiy reyting — insonning jamiyatdagi mavqeyining ko'rsatkichini tadrijiy aniqlash usuliga aylanadi.

Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalari. Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri — nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab borishi lozim. Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'lchash esa tekshirish deb ataladi. Tekshirish — nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida aks aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi hamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat o'quvchining bilim darajasi, sifati, balki uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat. O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish quyida ko'rsatilgan mantiqiy ketma-ketlikda olib borilishi kerak. Tekshirish tizimidagi birinchi bo'g'in ta'lim oluvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash hisoblanadi.

Odatda, u o'quv yili boshida O'quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rinli bo'ladi. Bilimlarni tekshirishning ikkinchi bo'g'ini bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirishdir. Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi o'rgatishdir. Bunday tekshirishning shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv material mazmuni, murakkabligi,

o'quvchilarning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga bog'liq bo'ladi. Takroriy tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning uchinchi bo'g'ini sanalib, joriy tekshirish kabi mavzuli bo'lishi mumkin. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga o'quvchilar avval o'rganilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarni

o'zlashtirish mustahkamligi darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Ushbu tekshirish tashxisning boshqa turlari va metodlari bilan birga qo'llanilsagina kutilgan samarani beradi. Tizimning to'rtinchi bo'g'ini o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi — kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi — tizimlashtirish va umumlashtirish. Tekshirishni tashkil etishda beshinchi bo'g'in ta'lim oluvchilarning, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olishdir. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholarni qo'shib, o'rtacha arifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda amaldagi ta'lim olganlik darajasi (sifati)ni tashxislashdir.

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholashni (jarayon sifatida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi. Baholash deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rstakich, qolip, o'lchagich)lar bilan solishtirishni aytamiz. Baho deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchamiga aytiladi. O'zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko'rinishida qayd etiladi. O'quvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi. Miqdor ko'rsatkichlari ko'proq ballar yoki foizlarda, sifat ko'rsatkichlari esa a'lo, yaxshi, qoniqarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi. Har bir baholovchi fikrga oldindan kelishilgan (belgilangan) ball, ko'rsatkich (masalan, o'rin — 1, 2, 3, 4 va hokazo) tayinlanadi. Bunda baho o'lchash va hisoblashlar natijasida olinadigan son emas, balki baholovchi fikrga yuklangan ma'no ekanini unutmazlik muhim. Baholarni son sifatida qo'llashga berilib ketishning oldini olish uchun bir qator mamlakatlarda baholar harfli (A, V, S, D va hokazo) ifodaga ega. Bahoni amalda egallangan bilim, ko'nikma va malakalar bilan

davlat ta'lim standartiga ko'ra o'zlashtirilishi belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar umumiy hajmi o'rtasidagi nisbat sifatida tushunish (ta'riflash)dan ta'lim darajasining miqdoriy mazmuni kelib chiqadi. O'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) ko'rsatkichi $B-AT*100\%$ nisbat asosida hisoblanadi.

Bunda:

B - o'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) bahosi;

A - amalda o'zlashtirilgan bilim va malakalarning hajmi;

T - o'zlashtirish uchun taklif etilgan bilim va malakalarning to'liq hajmi.

Ko'rinib turibdiki, o'zlashtirish ko'rsatkichi (baho) bu o'rinda 100% — axborotni to'liq o'zlashtirish va 0% — uning umuman mavjud emasligi o'rtasida bo'ladi. Ma'lumki, baholash funksiyasi ta'lim darajasini qayd etish bilangina cheklanmaydi.

Baho – pedagog ixtiyoridagi o'qishni, ijobiy motivatsiyani rag'batlantirishning va shaxsga ta'sir ko'rsatishning yagona vositasi. Aynan xolis (obyektiv) baholash ta'sirida, o'quvchilarda adekvat o'z-o'zini baholash, shaxsiy muvaffaqiyatlarga tanqidiy munosabat yuzaga keladi. Shu bois bahoning ahamiyati, vazifalarining xilma-xilligi o'quvchilar o'quv faoliyatining barcha jihatlarini aks ettiradigan va ularni aniqlashni ta'minlaydigan ko'rsatkichlarni izlab topishni talab etadi. O'qituvchi bilan bir vaqtda o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashga harakat qilishini va uni amalda qo'llash malakalarini egallashini hisobga olib borishi kerak. Hisobga olish — bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash. Hisobga olish natijasida o'qituvchi ham, o'quvchi ham o'zlarining keyingi bajaradigan ishlarining shaklini va mazmunini belgilaydi. O'zlashtirishni hisobga olish o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantirib, ma'lum bir harakatlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. Shuningdek, o'zlashtirishni hisobga olish o'qituvchining faoliyatini ham tashkil etadi. O'qitish metodlari va shakllarining tobora takomillashuvi natijasida baho o'qituvchining pedagogik mahorati ko'rsatkichiga aylanmoqda va o'qituvchining o'z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. To'g'ri tashkil etilgan hisob natijasida o'qituvchi o'quvchilarning o'zlashtirishini aniq baholay oladi, ularning o'z bilimlarini takomillashtirishga

intilishini yuzaga keltiradi, aqliy va axloqiy rivojlanishiga ta'sir etadi. O'quvchilarning o'zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

1) o'quv dasturi asosida mavzu va bo'limni o'rganishda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;

2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha o'quvchilarning faoliyati to'g'risida to'liq xulosa chiqarish;

3) o'rtacha arifmetik ma'lumotlarga tayanibgina o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholamaslik;

4) o'quvchilarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tavsiya)berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish. Demak, o'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi. Nazorat qilish vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi hamda o'qituvchining o'quv metodlarini va usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir. O'qitish vazifasi o'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug'iladi. Chunki guruhdagi boshqa o'quvchilar javob berayotgan o'quvchining fikrlarini diqqat bilan tinglashadi va avval egallangan bilimlarni mustahkamlab, qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitishadi. O'rtoqlarining javoblariga qo'shimcha qilishga yoki yechilmay qolgan savollarga javob berishga shaylanish orqali o'rganilgan mavzuni aniqlashtirishga harakat qiladi. Nazoratning tarbiyalash vazifasi shundan iboratki, o'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar. Shuningdek, tekshirish va baholash o'quvchining o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O'zidagi kamchiliklarni ko'ra olishga va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi. Lekin o'quvchining bilimini baholashda o'qituvchi

nohaqlikka yo‘l qo‘ysa, o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Uy vazifalarining esa haddan ziyod ko‘p bo‘lishi ham o‘quvchilarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi. Eng asosiysi, o‘zlashtirishni hisobga olish, shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish, yaxshi o‘qishga xohish uyg‘otish, o‘quv ishlariga vijdonan yondashish, javob berishga tayyorlanishda mustaqil bo‘lish hamda bilish faoliyatini chuqurlashtirishga qaratilmog‘i lozim. Agar nazoratning o‘qitish va tarbiyalash vazifalari to‘g‘ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirishga, xis-tuyg‘ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug‘iladi. Bu esa o‘z-o‘zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi. Ta’lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.

Pedagogikada O‘quvchilarning ta’lim olganligini tashxislash va nazorat qilish tamoyillarining tizimi ishlab chiqilgan. Ulardan eng muhimlari xolislik (obyektivlik), tizimlilik (sistemalilik), ko‘rgazmalilik (oshkoralik) sanaladi. Xolislik (obyektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta’lim oluvchilarga do‘stona munosabati hamda bilim, malakalarni baholashning aniq ko‘rinishda belgilangan mezonlaridan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo‘yilgan baholar nazorat metodlari va vositalaridan, tashxis o‘tkazgan o‘qituvchidan qat’i nazar hamma vaqt mos kelishini anglatadi. Tizimlilik (sistemalilik) tamoyilining talabi shundan iboratki, tashxislash nazoratini ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida – bilimlarni boshlang‘ich idrok etishdan to amalda qo‘llashgacha bo‘lgan bosqichlarida olib borish kerak. Tizimlilik barcha ta’lim oluvchilar o‘quv muassasasida bo‘lgan birinchi kundan boshlab oxirigacha muntazam tashxisga jalb etilishini anglatadi. Ta’lim oluvchining bilimi va egallashi lozim bo‘lgan barcha jihatlarni ishonchli tekshirish uchun ta’lim nazoratini tez-tez o‘tkazish kerak. Tizimlilik tamoyili tashxis o‘tkazishga bir butun yondashuvni talab etadi-ki, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vositalari uzviy o‘zaro bog‘liqlikda va birlikda qo‘llaniladi, bir maqsadga xizmat qiladi. Ko‘rgazmalilik (oshkoralik) tamoyili, avvalo, barcha ta’lim oluvchilarni aynan bir xil mezonlar bo‘yicha ochiq sinovdan o‘tkazishni anglatadi. Tashxis jarayonida belgilanadigan har bir o‘quvchi reytingi ko‘rgazmali, qiyosiy xarakterga ega.

Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivatsiyalashni talab etadi. Baho mo'jal (orientir) bo'lib, ta'lim oluvchilar unga muvofiq o'zlariga qo'yiladigan talablar va pedagogning xolisligi haqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga oshirishning zarur sharti tashxislash natijalarini e'lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishtirokida muhokama va tahlil qilish, nuqsonlarni tugatishning istiqbolli rejalarini tuzish hisoblanadi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari. Hozirgi davr pedagogik amaliyotida o'quvchilar o'quv faoliyatini nazorat qilishning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

- **joriy nazorat;**
- **oraliq nazorat;**
- **yakuniy nazorat.**

Joriy nazorat-o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning har bir o'quv ishini muntazam nazorat qilishni hamda ularning o'rganilgan mavzularni o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini tekshirishni o'z ichiga oladi. Bilim darajasini tekshirish fanning har bir mavzusi bo'yicha kundalik ballar qo'yib borishni nazarda tutadi. Joriy nazorat o'qituvchini har bir o'quvchining o'quv faoliyati bo'yicha tezkor ma'lumotlar bilan ta'minlaydi, o'qitish jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi, o'zlashtirmagan o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlaydi, o'zlashtirmaslikni bartaraf etish bo'yicha choralar belgilaydi.

Oraliq nazorat-bu o'quvchilar tomonidan mazkur fanning muayyan bob yoki bo'limlarining o'zlashtirilganini tekshirish. Oraliq nazoratni o'qituvchi dars jadvali asosida darsda o'quv materialining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda o'tkazadi. Oraliq nazorat o'tkazishdan oldin o'quvchilar ogohlantiriladi. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat-choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linadi. Yakuniy nazorat og'zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o'tkaziladi. Nazoratning shakli o'quv ishini tashkil etish shakliga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi.

Nazoratning asosiy besh shakli mavjud:

— nazoratning ommaviy (frontal) shaklida o'qituvchi o'quvchilarga materialning ma'lum bir hajmi bo'yicha savol beradi,

o'quvchilar unga qisqa javob qaytaradi. Mazkur so'rash ko'pchilik o'quvchini nazorat qilishni ta'minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni o'quvchilarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qo'llab bo'lmaydi;

— nazoratning guruhli shaklida o'quvchilarning ma'lum bir qismi nazorat qilinadi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni shu guruh bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa o'quvchilar ham qatnashishi mumkin. Guruh ishlayotgan paytda qolgan o'quvchilar bo'sh qolmaydi, ular o'rtoqlarining bajargan ishlarini baholash uchun o'z ustilarida ishlab o'tiradi;

—nazoratning individual shaklidan har bir o'quvchining bilim, ko'nikma va malakasi bilan mukammal tanishish uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida, odatda o'quvchilar javob berish uchun sinf taxtasi oldiga chaqiriladi;

—nazoratning kombinatsiyalangan (biriktirilgan)shakli individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratdan o'qituvchihajmi katta mavzularni barcha o'quvchilardan so'rash kerak bo'lgan vaqtda foydalanadi. Har bir o'quvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda bir necha o'quvchini tekshirish mumkin bo'ladi;

—o'z -o'zini nazorat qilish shakli ta'lim jarayonida ichki aks aloqaning bo'lishini ta'minlaydi. Nazoratning bu shakli psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi;

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish metodlari quyidagilar: og'zaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish. Og'zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning ancha keng tarqalgan an'anaviy usullaridan biridir. Og'zaki tekshirishning mohiyati shunda ko'rinadiki, o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi va ularni javob berishga undaydi. Ana shu tarzda ularning o'zlashtirish darajasini aniqlaydi. Og'zaki tekshirish o'quvchilarning bilimlarini tekshirishni savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hollarda suhbat usuli deb ham ataladi. Og'zaki tekshirishda o'qituvchi o'rganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan o'quvchilarga savollar beradi. Biroq o'quvchilarning nutqini

o‘stirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega bo‘lishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin.

Yozma tekshirish — o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri bo‘lib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, o‘qituvchi alohida mavzu yoki o‘quv dasturining ma’lum bo‘limini o‘tib bo‘lganidan so‘ng oz vaqtning ichida barcha o‘quvchilarni tekshirishi mumkin. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va yordamida olib boriladi. Ammo o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida bevosita aloqaning yo‘qligi sababli uning fikrlashini kuzatish imkoni bo‘lmaydi. Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish. Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to‘g‘riligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo‘lishi mumkin. Amaliy tekshirish tabiiy-matematik sikldagi fanlardan o‘quvchilarning o‘zlashtirishini hisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida o‘quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish malakasi aniqlanadi. Uy vazifalarini tekshirish. O‘quvchilarning o‘zlashtirishini nazorat qilish uchun ularning uyga berilgan vazifalarni bajarishini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o‘qituvchiga o‘quvchilarning o‘quv ishiga bo‘lgan munosabatini, o‘rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi. Ma’lumki, bugun ta’lim tizimida reyting nazoratidan keng foydalanilmoqda.

Reyting deganda baholash, tartibga keltirish, klassifikatsiyalash, bironta hodisani oldindan belgilangan shkala bo‘yicha baholash tushuniladi. Reyting nazorati o‘quvchining ma’lum bir fandani reytingini aniqlaydi.

Shkalalash — aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida modellash. Reyting nazoratida o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini nazorat qilishning yuqorida keltirilgan metodlari bilan birga test usulidan ham samarali foydalanilmoqda. Test so‘rovidan nafaqat o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, balki 1993-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasida abituriyentlarni oliy o‘quv yurtlariga tanlov asosida qabul qilish jarayonida ham samarali foydalanib kelinmoqda. Test — aniq maqsad asosida,

muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Pedagogik amaliyotda testning bir qator afzalliklari ko'zga tashlanadi. Ular quyidagilardir:

- 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi;
- 2) nazariy va amaliy bilim darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkonining mavjudligi;
- 3) bir vaqtning o'zida ko'p sonli o'quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi;
- 4) bilim natijalarining o'qituvchi tomonidan qisqa muddatda tekshirilishi;
- 5) barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi.

Ta'lim tizimi uzluksiz ravishda islohotlarni amalga oshirishni talab etadigan sohadir. Ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish jarayonida o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash ham yangicha mazmun kasb etdi. Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqilganligi, yangi o'quv dasturining amaliyotga joriy etilganligi, erkin va mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga nisbatan yuqori talabning qo'yilayotganligi, ta'lim amaliyotiga pedagogik texnologiyalar olib kirilayotganligi, o'quvchilarni kasbga muvaffaqiyatli yo'llash maqsadida psixologik va pedagogik diagnostika barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng ko'lamda amalga oshirilayotganligi kabi holatlar ko'zga tashlanayotgan bir vaqtda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini eng samarali shakl, metod va vositalar yordamida nazorat qilish hamda baholash muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar bilimini baholashning besh balli tizimining eskirganligi va zamon talablariga javob bera olmagan uchun uni reyting tizimi asosida baholash uslubi bilan almashtirish davr taqozasiga aylandi. Shu o'rinda «qanday sabablarga ko'ra besh balli baholash mezonini o'zini oqlamadi?» degan savolga javob berish o'rinlidir:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ta'limni dekmokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlantirishni nazarda tutadi. Besh balli baholash tizimi qattiqo'llikni, o'qituvchining mustabidligi hamda uning ta'lim jarayonida yakka hukmronligini ta'minlashga xizmat qilib kelgan.

Demak, ushbu jarayonda talab va amaldagi holat bir-biriga muvofiq kelmaydi.

Ikkinchidan, baholash mezoni o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ixtiloflarni keltirib chiqarishga emas, aksincha, o'zaro faol hamkorlik, bir-birini tushuna olishlari uchun xizmat qilishi lozim.

Uchinchidan, baholash mezoni faqatgina o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish darajasini nazorat qilish uchungina emas, balki ta'limni tashxis etishning faol ko'makchisiga aylanishi zarur. Baholashning besh balli tizimi birdan beshgacha farqlanuvchi dastlabki baholar qo'yish tartibini bildirib, mohiyati esa baholarning o'rtasidan kelib chiqqan holda choraklik (yillik) o'zlashtirish natijalarini aniqlash tartibidan iborat. Masalan, o'quvchi biror o'quv fanidan uchta nazorat ishini 3, 4 va 5 ga bajargan, joriy nazorat bo'yicha ham shunday natijalarni qayd etgan bo'lsa, unga chorak uchun

«4» baho qo'yiladi. Bu esa joriy, oraliq va yakuniy nazorat paytida yaxshi tayyorgarlik ko'rgan o'quvchining ijobiy baholanishi o'rniga, chorak yoki yil oxirida muayyan mavzudan «5» bahoga berilgan javoblarining mutlaqo inobatga olmasligiga sabab bo'ladi.. Reytingtizimida o'zlashtirish natijasi nazoratning ko'rsatilgan barcha shakllardan o'tish jarayonida to'plangan ballarni qo'shish yo'li bilan aniqlanadi. Har bir nazorat turi uchun 10 balldan taqsimlanganda (o'quv fani uchun 100 ball hisobida) unga 7, 5, 8, 7 ball qo'yilsa, o'quvchining chorak yoki yarim yillik uchun to'plagan bali 27 ballni tashkil etadi, bu esa 55 foizdan kam, shuning uchun u yetarlicha reyting balini to'plamaguncha va barcha nazorat shaklidan o'tmaguncha attestatsiya qilinmaydi. Demak, reyting tizimi olingan baho bilan egallangan bilim o'rtasida tafovut kelib chiqishining oldini oladi.

Reyting tizimi yana bir qator afzalliklarga ega, chunonchi:

- ta'lim jarayonida baholash tizimi imkoniyatlarini kengaytirish;
- o'quvchi bilimini eng adolatli mezonlar yordamida aniqlash;
- ta'limni standartlashtirish jarayoni uchun zarur imkoniyatlarni ochib berish;
- ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan o'quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy mavzularning to'laligicha o'zlashtirilishi;
- o'quvchilarda o'z ustida mustaqil ishlashga intilish, erkin fikr yuritish, bilimlarni egallashga nisbatan izchil yondashuv yuzaga keladi;

— o‘quvchilarda yomon baho olishga bo‘lgan qo‘rquv yo‘qolib, uning o‘rniga bilimlarni ixtiyoriy o‘zlashtirish, mavjud kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish yo‘lida mustaqil ishlash imkoniyati yaratiladi. Boshqacha aytganda, qo‘rquv o‘rniga intilish, rejalashtirish, harakat qilishga ehtiyoj tug‘iladi, o‘rganishga nisbatan qiziqish ortadi. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahstalab mavzu bo‘lib kelgan. Chunki u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, sinf (guruh)dagi o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. Shuningdek, baholash mezonlarini ishlab chiqishda o‘quvchilarning og‘zaki javob berishlari, ko‘nikma va malakalariga alohida-alohida yondashiladi. Masalan, kimyo darsidan baholash mezonlariga o‘quvchilarning og‘zaki javoblari, amaliy topshiriqlarni bajara olishlari va amalda mavjud bilimlarini namoyish eta olishlari inobatga olinadi. Buni «4» baho misolida aniqlashtiramiz.

Og‘zaki javob berishda «4» baho qo‘yiladi, agar:

- a) o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan to‘g‘ri javoblar bersa;
- b) material mantiqiy ketma-ketlikda aniq bayon etilsa;
- d) o‘qituvchi talabi bilan tuzatilgan ikki-uchta unchalik ahamiyatga ega bo‘lmagan xatolarga yoki Ba’zi to‘liq bo‘lmagan javoblarga yo‘l qo‘ysa.

Yozma topshiriqni bajarishda «4» baho qo‘yiladi, agar:

- a) masalani yechishda va izohlashda muhim xato bo‘lmasa;
- b) topshiriqni bajarish va izohlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lmagan bir-ikki xatoga yo‘l qo‘yilsa yoki bitta izohning mohiyati ochib berilmagan bo‘lsa. Amaliy bilimlarni namoyish etishda «4» baho qo‘yiladi, agar:

- a) ishni to‘liq, muhim xatolarsiz bajarsa, natija chiqara olsa;
- b) ishni bajarishda, tajribani tugallashda ikki-uch muhim bo‘lmagan xatolarga yo‘l qo‘ysa.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin: 5» baho qo‘yiladi, agar:

- a) o‘quvchi dasturdagi materialni to‘liq o‘zlashtirib olgan bo‘lsa;

- b) o'rganilgan mavzu bo'yicha asosiy fikrlarni ochib bera olsa;
- e) egallangan bilimlarni amalda erkin qo'llay olsa;
- g) o'rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlarda xatolarga yo'l qo'ymasdan, ma'lumotlarni tushuntirib bera olsa,

«4» baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa;
 - b) o'qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa;
 - e) egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olsa;
 - g) og'zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasdan, o'qituvchining qo'shimcha savollari bilan xatolarini to'g'rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo'lmagan xatoga yo'l qo'ysa.
- «3» baho qo'yiladi, agar:**

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuni o'zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirib berishda o'qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa;
- b) savollarning mantiqiy tuzilishini o'zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa;
- e) yozma ishda xatolari bor bo'lsa.

«2» baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o'zlashtirmagan,
- b) yozma ishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa.

Tarbiya nazariyasining mohiyati. Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqtayi nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq jarayonni ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Tarbiya nazariyasi Sharq mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabilarning ma'lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi hamda xalq ta'limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog'liq.

Tarbiya jarayonining mazmuni. Tarbiya — muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama

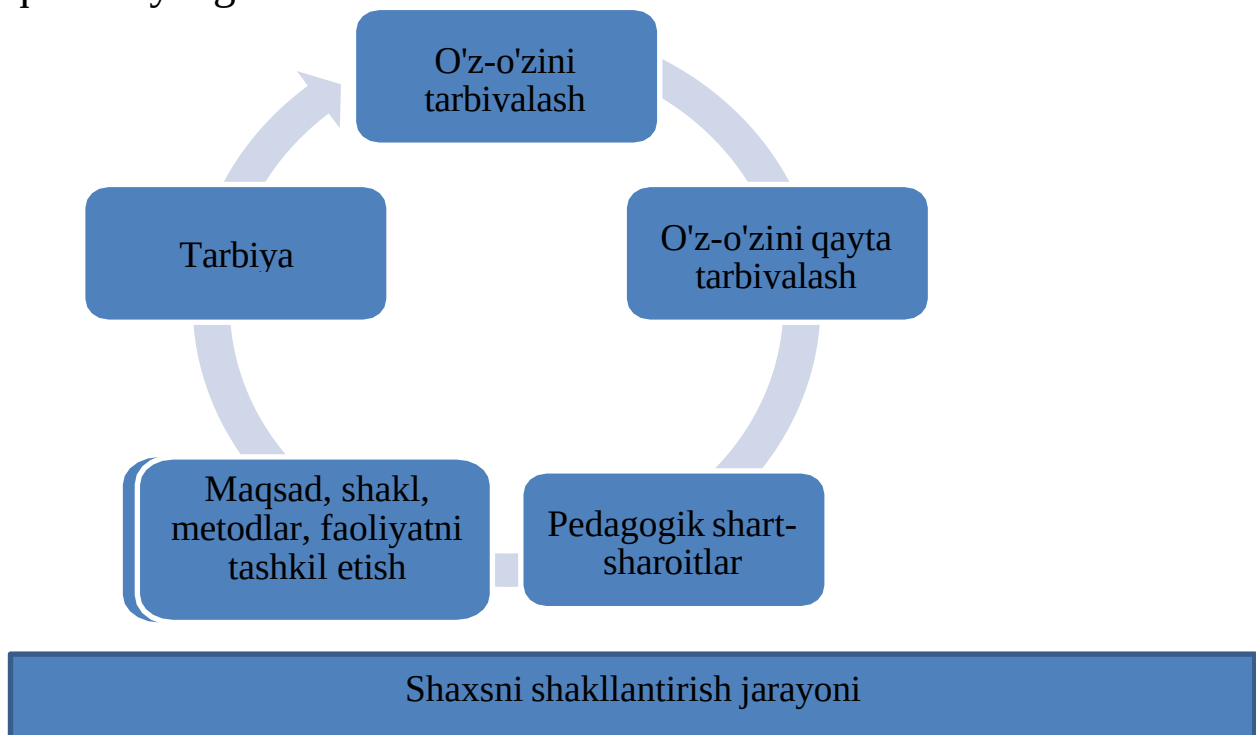
o‘stirish, uning ongi, xulq- atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo‘lida har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyat

jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo‘lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g‘oyasi turlicha ifodalangan bo‘lsada, ammo yo‘naltiruvchanlik xususiyati hamda obyektiga ko‘ra yakdillikni ifoda etadi.

Tarbiya xususida taniqli o‘zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al- hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat — yo falokat masalasidir»²⁰. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xususiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Tarbiya — shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo‘lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta’sir etish imkonini beradi. Tarbiya jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg‘ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar shakllanadi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to‘g‘ri uyushtirish g‘oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta’sirlarga nisbatan ma’lum munosabatda bo‘ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta’siri bolaning ularga bo‘lgan munosabatiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o‘zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi.

²⁰ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. — Toshkent, O‘qituvchi, 1992

Tarbiya jarayonida o'quvchining onginigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat o'quvchilar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda bolaning tengdoshlari va o'zini o'zi anglash jarayoni yuzaga keladi. Bola o'z xulqi, xatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi. Tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, tarbiya jarayonining manbayini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat. Tarbiyada o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Faoliyat jarayonida hosil bo'lgan malaka va odatlar axloq me'yorlariga rioya qilishni yengillashtiradi.

13-chizma. Tarbiya jarayonining umumiy mohiyati

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiya maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat.

Tarbiya jarayonining natijasi. Tarbiyaning natijasi yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo‘lib, uyushtirish va rahbarlik, shuningdek, o‘quvchi shaxsining o‘zi tomonidan faollik ko‘rsatilishini taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog yetakchi rol o‘ynaydi. Chunki u ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari mohiyatini tushunadi, maqsad yo‘lida amalga oshiriladigan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakli, metod va vositalarini asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiya jarayoniga tatbiq etadi. Tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama yondashish bilan muvaffaqiyatli tarzda, ilmiy tahlil qilish mumkin. Shaxs tarbiyaning natijasi sifatida shakllanadigan ijtimoiy mavjudotdir. Shaxsning ko‘pdan-ko‘p xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o‘zaro mustahkam bog‘langan. Tarbiya jarayonida bolaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit ravishda rivojlanadi. Bola o‘sib va rivojlanib borgani sari tarbiya vazifalari murakkablashib, chuqurlashib, tabaqalashib boradi. Har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalash unga izchil ravishda aqliy, g‘oyaviy-siyosiy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik, iqtisodiy hamda huquqiy tarbiya berish, o‘quvchilarning ongi, xulq-atvori va faoliyatining birligi, shuningdek, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy shakllarini qo‘shib olib borilishini ta‘minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirish va bu tizim g‘oyalari amal qilishni talab etadi. Ijtimoiy tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish, uning tevarak-atrof, jamiyat, odamlar hamda o‘ziga nisbatan munosabatlari doirasini vujudga keltirish va uni kengaytirishga qaratilgan. Shaxs ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi qanchalik keng, xilma-xil va chuqur bo‘lsa, uning ma‘naviy dunyosi shunchalik boy bo‘ladi. O‘z tabiatiga ko‘ra tarbiya jarayoni ko‘p omilli xarakterga ega. Ya‘ni, bola shaxsining qaror topishi oila, ta‘lim muassasasi, jamoatchilik, ijtimoiy muhit,

shuningdek, vaziyatlar xilma-xilligi, bevosita va bilvosita ta'sirlar ostida ro'y beradi. Tarbiya jarayonining natijalari odatda bir xil xarakterda bo'lmaydi. Bu narsa o'quvchilarning psixologik (individual, tipologik), fiziologik va jismoniy xususiyatlari, ularning hayotiy va ma'naviy tajribasi, shaxsiy pozitsiyasiga bog'liq. Tarbiya jarayoni, odatda, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini qayta tarbiyalash, bolaning atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va ularning xususiyatlarini bartaraf etish bilan olib boriladi. O'zini-o'zi tarbiyalash shaxsni o'zida ijtimoiy qadrga ega bo'lgan fazilatlarni hosil qilish va takomillashtirishga hamda salbiy xislatlarni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat sifatida ta'riflanadi. O'z-o'zini qayta tarbiyalash shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarni yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat jarayonidir. Bola xulqidagi «og'ish»lardagi nosog'lom muhit, ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari, o'qituvchi faoliyatidagi kamchiliklar asosida vujudga keladi. Qayta tarbiyalash jarayonida salbiy xulqni hosil qilgan sababli sharoit o'zgartiriladi, qayta tarbiyalashda maktab va shaxsning shaxsiy ta'sirini oila, shu jumladan, ota-ona ham ma'qullashi lozim.

Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifalari. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Ushbu vazifalar ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqib belgilanadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etmoqda:

a) yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, reja va amal birligi hissini uyg'otish;

b) o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar mohiyatidan ogoh etish, chuqur bilim va tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash, ularning ongini boyitish;

d) umuminsoniy axloq me'yorlari (odamiylik, kamtarlik, o'zaro yordam, mehr- muhabbat, muruvvat, adolatni yoqlash, insonparvarlik, axloqsizlikka nisbatan nafrat va hokazolar)ning mohiyatini anglash, o'quvchilarda muomala odobi, yuksak madaniyatni qaror toptirishga erishish;

e) o'quvchilarda huquqiy va axloqiy me'yorlarga hurmat ruhida yondashish hissi va fuqarolik tuyg'usi, ijtimoiy burchga mas'ullikni qaror toptirish; tabiatni muhofaza qilish, ekologik muvozanatni yuzaga keltirish borasidagi mas'uliyatni tarkib toptirish;

g) vatanparvarlik va baynalminallik tuyg'usini shakllantirish, o'zga millat va xalqlarni hurmat qilish, ularning huquq va burchlarini kamsitmaslik tuyg'usini qaror toptirish;

h) mustaqil davlat — O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rgatish;

i) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, uning sha'ni, or-nomusi, qadr-qimmati, huquq va burchlarini hurmat qilishga o'rgatish va boshqalar. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ijtimoiy tarbiyaning umumiy vazifalari ana shulardan iborat. Shu bilan birga ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari — axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiyaning xususiy maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator vazifalar amalga oshiriladi.

1) axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida — o'quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, ularga axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish;

2) aqliy tarbiyani yo'lga qo'yish chog'ida — o'quvchilargni ilmfan, texnika va texnologiya borasida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etish, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar asoslari xususidagi bilimlarni berish tarzida tafakkurini shakllantirish, dunyoqarashini rivojlantirish;

3) jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida — o'quvchilarni o'z sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanishi hamda undagi ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g'amxo'rlik qilish tuyg'usini yuzaga keltirish, ularda yangi harakat to'rlari borasida ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish,

o'quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda va xarakterni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigiyenani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash;

4) estetik tarbiyani olib borish jarayonida — o'quvchilarda estetik

his-tuyg‘u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go‘zallikni sevish, go‘zallikka intilish tuyg‘ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish;

5) ekologik tarbiyani olib borish chog‘ida — o‘quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat birligi hamda aloqadorligini o‘quvchilarga tushuntirish, ularda ekotizimning inson, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o‘rni va mohiyati borasidagi tushunchalarni qaror toptirish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish, tabiatga g‘amxo‘rlik qilish kabi tuyg‘ularni qaror toptirish, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirish;

6) iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida — o‘quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta’minlash, bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, ichki bozorni to‘ldirish, kichik va o‘rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, inson mehnati bilan bunyod qilingan moddiy boyliklarni asrash, ularni ko‘paytirish borasida qayg‘urish tuyg‘ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish;

7) huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o‘quvchilarga davlat Konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta’limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo‘jalik, ma’muriy nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma’nosini tushuntirish, ular ongiga ijtimoiy-huquqiy me’yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalarni singdirish, huquqiy munosabatlar mohiyati yuzasidan tasavvuriga ega bo‘lishlarini ta’minlash, ularda huquqiy ong, shuningdek, huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish;

8) g‘oyaviy-siyosiy tarbiyani tashkil etish jarayonida — o‘quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatining mazmunini o‘rgatishni ta’minlash asosida o‘quvchilarda siyosiy faoliyat ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish, siyosiy madaniyatni shakllantirish.

Tarbiya tamoyillari. Tarbiya mazmunida oldinga qo‘yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi

lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g'oyalari asosida belgilanadi. Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi tamoyillar yotadi:

1. Tarbiya maqsadining aniqligi. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. O'zbekiston Respublikasining

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» g'oyalariga ko'ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi — erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vazifa — bu shaxsda umumiy madaniyat unsurlari, ya'ni, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, siyosiy hamda mehnat madaniyatini tarbiyalashdan iborat.

2. Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. O'qituvchilarning bolalar bilan ma'naviy madaniyatini shakllantirishning eng yaxshi namunasini izlash, shu asosida tarbiyachi ishining hayotiy me'yor va qadriyatlarini aniqlashga, o'quvchining tarbiya jarayonidagi faolligini ta'minlashga olib keladi. Dunyoqarashi hali to'la- to'kis shakllanmagan bolalar uchun kattalarning hayotiy tajribalari, ularning shaxsiy namunalari tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.

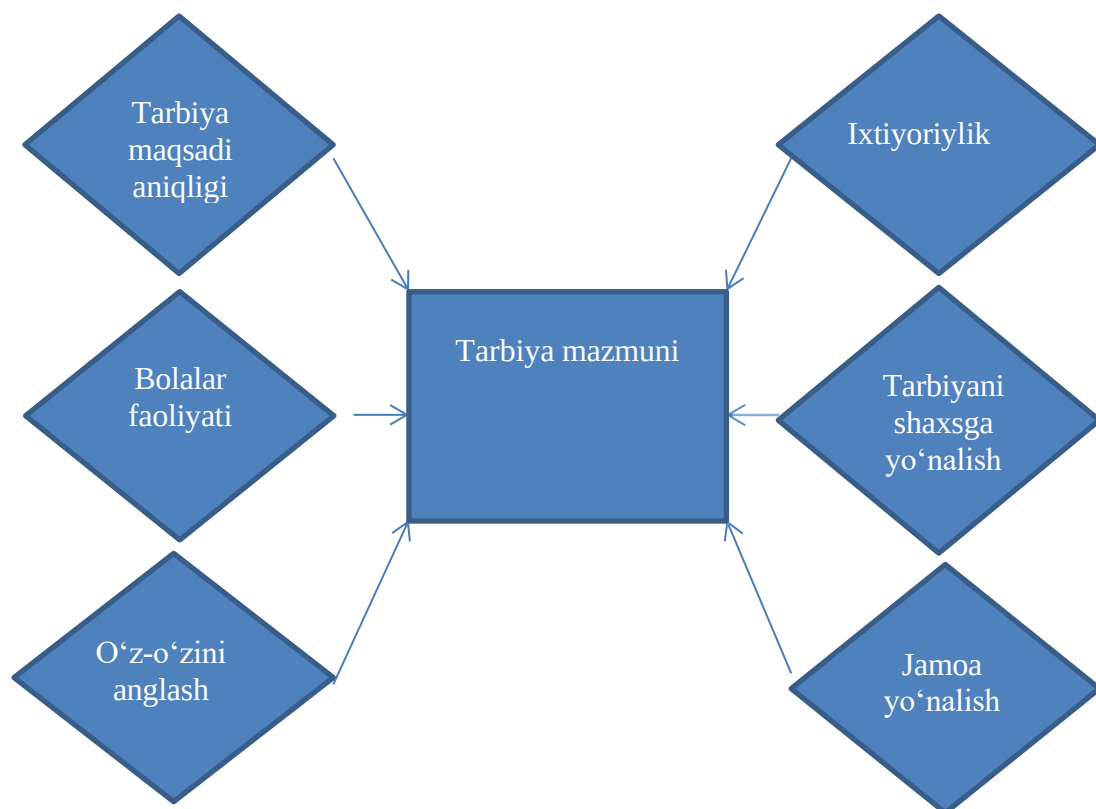
3. O'z-o'zini anglash. Tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri — bu insonning hayotiy o'z-o'zini anglashi, uning o'z shaxsiy hayoti va faoliyatining subyekti sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi. Inson kamolotida fuqarolik, kasbiy va axloqiy o'z-o'zini anglash jihatlari muhim ahamiyatga egadir.

4. Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi. Mazkur g'oya ta'lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas, balki o'quvchi turganligini anglatishga xizmat qiladi. Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, o'z qadr-

qimmatini anglash tuyg‘ulari rivojlantirilib borilishi zarur.

5. Ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g‘oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni, agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o‘zida ham o‘quvchi, ham o‘qituvchi ma’naviyatining boyitilishiga xizmat qiladi. Agar tarbiyachi o‘quvchining qiziqishi, faoliyati, o‘rtoqlik va fuqarolik burchini anglash, mustaqillikka intilish tuyg‘ularini ko‘ra va anglay olsagina uning irodali ekanligi ayon bo‘ladi. Tarbiyalanuvchining irodali bo‘lishi ta’minlangan sharoitda uning shaxsiga ta’sir ko‘rsatishga yo‘naltirilgan faoliyat jarayonida samaraga erishiladi.

6. Jamoa yo‘nalishi. Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxsni har tomonlama kamoloti, uning dunyoni anglash, uni to‘laqonli talqin etish, insonparvarlik va o‘zaro hamkorlik tuyg‘ularini yuzaga kelishi va rivojlanib borishi kabi holat amalga oshiriladi. Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga: inson aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy-g‘oyaviy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olishi lozimligini uqtirishining o‘zigina kam samara beradi. O‘quvchi uchun yuqorida qayd etilgan tarbiya yo‘nalishlarining nima uchun kerakligi, ularning insonga nima bera olishi kabi masalalar qiziqarlidir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tarbiya tizimida muammoning mana shu jihati birinchi o‘ringa qo‘yilmoqda. Yuqorida qayd etilgan g‘oyalar to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik jarayonda — yetuk fuqaro, malakali mutaxassis hamda barkamol oila sohibini tarbiyalab voyaga yetkazish uchun xizmat qilishi lozim.

14.chizma.Tarbiya mazmuni.

Tarbiya qonuniyatlari. Ijtimoiy tarbiya maqsadi hamda vazifalarini amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining o'ziga xos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega. Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning eng muhim xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganligidir. Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik demakdir. Zero, tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsadga erishish yo'li zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi. Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (subyektiv va obyektiv) omillar ko'zga tashlanadi. Subyektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, obyektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo'nalishi va shakli obyektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunday muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va

boshqarilishida nafaqat o'qituvchi faoliyati, balki o'quvchining yosh va shaxsiy psixologik xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim o'rin tutadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yoki yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Shaxsning muayyan vaqtning o'zida, turli-tuman qarashlar mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiya shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Binobarin, yoshlik yillarida insonning asab tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. Shu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish lozimligini talab etadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzluksizligi sanaladi. Ta'lim muassasasida olib borilayotgan tarbiya jarayoni bu o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir. Bolani tarbiyalashda maktab yetakchi o'rin egallasa ham, bolalarga uzluksiz tarbiyaviy ta'sir o'tkaza olmaydi, chunki bolalar ma'lum muddatgina ta'lim muassasasida, o'qituvchining tarbiyaviy ta'siri ostida bo'lib, qolgan vaqtning asosiy qismini oilada, ko'chada, jamoat orasida o'tkazadilar. Kuzgi, qishki, bahorgi va ayniqsa, yozgi ta'tillar davrida o'quvchilar ta'lim muassasasi o'qituvchisi ta'siridan chetda qoladilar. Demak, ta'lim muassasasida bolalarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo'lib, sinfdan va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlardan xoli vaqtda ular o'qituvchi yoki tarbiyachining ta'siri hamda nazoratidan uzoqlashadilar. O'quvchilarga nisbatan ta'lim muassasasining ta'sirini susaytirmaslik maqsadida sinfdan, maktabdan tashqarida va ta'til davrida ham tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga alohida e'tibor beriladi. Ana shu maqsadda bir qator tarbiyaviy ishlar olib boriladi. Ayni vaqtda, respublikada o'quvchilarning ta'lim muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo'shimcha ta'lim muassasalari faoliyat olib bormoqda.

Qo‘shimcha ta‘lim muassasalarida o‘quvchilar xususiy fanlar hamda xorijiy tillarni mukammal o‘zlashtirishlari, texnik va badiiy yo‘nalishlar bo‘yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lishlari mumkin. Qo‘shimcha ta‘lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo‘nalish va mavzulardagi uchrashuvlar, ko‘rgazmalar, ko‘riklar, suhbatlar o‘quvchilarning tafakkurini boyitishda, ularda mustahkam xarakter va irodani tarkib toptirishda muhim o‘rin tutmoqda. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati — bu uning yaxlit holda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarining birligi shaxsni shakllantirish g‘oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma‘lumki, shaxs ma‘naviy-axloqiy sifatlarni navbatma-navbat emas, balki yaxlit tarzda o‘zlashtira boradi, shu bois pedagogik ta‘sir ham yaxlitlik, tizimlilik xarakteriga ega bo‘lishi lozim. Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati bir qator muhim pedagogik talablarga amal qilish, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni qaror toptirishni talab etadi. Tarbiyaning yana bir xususiyati shundan iboratki, bu jarayon ikki tomonlama aloqa xususiyatiga ega bo‘lib, unda bolaning o‘zi ham faol ishtirok etadi. Ikki tomonlama aloqa ikki yo‘nalishda, ya‘ni o‘qituvchining o‘quvchiga ko‘rsatadigan ta‘siri (to‘g‘ri aloqa) hamda o‘quvchining o‘qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi. Tarbiyaning pedagogik texnologiya nazariyasi g‘oyasiga muvofiq, endilikda o‘quvchi tarbiya jarayonining obyektiga bo‘lib qolmasdan, subyekti sifatida ham faoliyat ko‘rsatadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchining ichki imkoniyatlari, unga nisbatan bo‘layotgan tashqi ta‘sirlar va axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakun topadi. Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir xususiyati — tarbiyada qarama-qarshilikning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qarama-qarshiliklar o‘quvchilarga o‘z tushunchalariga muvofiq paydo bo‘lgan dastlabki sifatlar o‘rtasida yoki o‘quvchilarga qo‘yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o‘rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi. Undan tashqari bu qarama-qarshiliklar ko‘pincha bolaning ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo‘lmasligidan, o‘qituvchi va tarbiyachilarning o‘quvchilar yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari (fe‘l-atvori, xarakteri, qiziqishlari,

jismoniy, ruhiy hamda fiziologik jihatdan sog'lomligi)ni yaxshi bilmasliklari oqibatida kelib chiqadi.

Jamoa (lotincha «kollektivus» so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh demakdir. Zamonaviy talqinda "jamoa" tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchidan, jamoa deganda bir necha kishilarning muayyan maqsad yo'lida birlashuvidan iborat tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan, ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, o'quv yurti jamoasi, xo'jalik jamosi va hokazo). Ikkinchidan, jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. Chunonchi, o'quvchilar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan birlashma hisoblanadi. Komil insonni shakllantirish masalasi barcha davrda ham muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yilgan.

Xususan, zardushtiylik dinida komillikning asosi ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal (harakat)dan iborat ekanligi ta'kidlansa, islom ta'limoti g'oyalariga ko'ra yetuklikning bosh mezoni — ilmlilik, bilimli bo'lishdir. Sharq mutafakkirlarining asarlarida ham komil inson qiyofasining yoritilishiga alohida ahamiyat berilgan.

Xususan, Abu Nasr Forobiy komil insonni shakllantirishga urg'u beradi. Allomaning fikricha, fozil jamiyat komil insonning sa'yi-harakati bilan ato etilishi mumkin. Shu bois mamlakatni boshqaruvchi shaxs o'zida eng oliy insoniy fazilatlarni mujassam eta olishi zarur, deb hisoblaydi. «Aql to'g'risidagi» risolasida Abu Nasr Forobiy rahbar shaxs qiyofasida namoyon bo'lishi lozim bo'lgan o'n ikki fazilatni keltirib o'tadi. Bizning fikrimizcha, mazkur fazilatlar har bir zamonaviy shaxsda o'z aksini topa olishi kerak, zero, ular inson hayotining mo'tadil kechishi hamda muayyan kasbiy faoliyatlarni tashkil etishda muvaffaqiyatlarga erishishni kafolatlaydi.

Abu Rayhon Beruniy ham komillikning asosini ilimli bo'lishda deb hisoblaydi va barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikdir, deya urg'u beradi. Allomaning fikricha, axloqiylik, to'g'rilik, odillik, tadbirkorlik, o'zini vazmin tutish, kamtarlik, insof, ehtiyotkorlik, shuningdek, adolatli va vijdonli bo'lish komil inson qiyofasida aks etishi zarur bo'lgan eng asosiy sifatlardir. Abu Ali ibn Sino ham kamolotga erishishning birinchi mezoni sifatida bilimli bo'lishni alohida qayd etadi. "Bilimli insonning adolatli bo'lishi esa uning

yanada yuksalishini ta'minlaydi'',-deya baholab, alloma adolatni ruhiy lazzat (ruhiy xotirjamlik)ning muhim ko'rsatkichi ekanligini uqtiradi. Alisher Navoiy asarlarida komil inson muammosi markaziy o'rinni egallaydi va o'z orzusidagi komil inson shaxsini asarlarining qahramonlari timsolida gavdalantirishga urinadi. Abdulla Avloniy komil insonni tarbiyalash borasidagi qarashlari bilan Sharq mutafakkirlarining fikrlarini boyitar ekan, komil inson qiyofasida yana vatanparvarlik hamda intizomlilik sifatleri ham namoyon bo'lishi kerak, deb hisoblaydi²¹. Alloma millat taqdirining jonkuyari sifatida milliy til taraqqiyoti jamiyatning ma'naviy rivojini ta'minlovchi asosiy omil, deya baholaydi.

Shaxs ijtimoiy muhitdan uzilgan holda mavjud bo'la olmaydi. Buning misoli sifatida R.Kipling tomonidan yaratilgan asardagi Mauglini keltirish mumkin. Garchi, inson bolasi bo'lsa-da, ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etish ko'nikma va malakalari shakllanmaganligi bois odamlar hayotiga moslasha olmaydi. Bola yoshligidan o'yin, mehnat va o'qish faoliyatlarini tengdoshlari bilan birgalikda tashkil etish asosida ijtimoiy muhitga moslasha boradi. Ijtimoiy muhit bolaga borliqni anglash uchungina emas, balki o'zligini anglash uchun ham imkoniyat yaratadi. Bolaning doimiy ravishda jamoa orasida bo'lishi, uning jamoa ta'sirida shakllanishi unda ijtimoiy faollikni yuzaga keltiradi. Sharq mutafakkirlari jamoaning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va rolga alohida e'tibor berganlar.

Xususan, Abu Ali ibn Sino ijtimoiy muhitning shaxsni shakllantirishdagi rolini yuqori baholaydi. Tashqi muhit va odamlar insonning borliq, unda kechayotgan o'zgarishlar, jarayonlar mohiyatini anglashgagina emas, balki uning xulqida yaxshi va yomon sifatlarning shakllanishiga ham sezilarli ta'sir etishi sababli bolalarni tarbiyalashda u mansub bo'lgan mikromuhit xususiyatini inobatga olishni ta'kidlaydi. Bolani yomon ta'sirlardan saqlash zarurligini uqtiradi.

Jamoaning rasmiy tuzilishi. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur jihat, bir tomondan, jamoa a'zolari o'rtasida yuzaga kelgan ishchanlik

²¹ K. Hoshimov va boshqalar. Pedagogika tarixi // Oliy o'quv yurtlari va universitet talabalari uchun o'quv qo'll. — Toshkent, O'qituvchi, 1996, - 191-bet

munosabati mazmunini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, rahbarlik vazifasini bajaruvchi shaxslar tomonidan jamoa a'zolarining xatti-harakatlari va intilishlarini muvofiqlashtirish yo'lida tashkil etilayotgan boshqaruv faoliyatining mohiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Bolalar jamoasining shakllanish bosqichlari. Jamoaning vujudga kelish uchun to'rt bosqich zarur.

1. Jamoaning shakllanish bosqichlarida dastlab o'qituvchi butun guruhga talab qo'yadi hamda mazkur jarayonda jamoa faollarining shakllanishiga alohida e'tibor qaratadi.

2. Navbatdagi ikkinchi bosqichda muayyan darajada shakllangan jamoa faollari (aktivi) jamoa a'zolari oldiga ma'lum talablarni qo'yadi.

3. Jamoa shakllanishining uchinchi bosqichda esa jamoa umumiy holda jamoaning har a'zosidan muayyan tarzdagi faoliyatni olib borishni talab qiladi.

4. So'nggi (to'rtinchi) bosqichda esa jamoaning har bir a'zosi o'z oldiga mustaqil ravishda jamoa manfaatlarini ifoda etuvchi talabni qo'yish layoqatiga ega bo'ladi.

Jamoa rivojlanishining birinchi bosqichi Mazkur bosqichda talab faqat o'qituvchilar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu davrdagi jamoa hali tarbiyalovchi jamoa bo'lmay, balki "tashkil etuvchi birlik" (sinf yoki guruh) hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan talablarning qo'yilishiga e'tiborsiz qaraydilar. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqaligina jamoa qaror topadi. O'quvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli asta-sekin boyib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birgalikda muhokama qilish, qilinajak ishlarni rejalashtirish jamoa a'zolarida mas'uliyat, javobgarlik faoliyat birligi, shuningdek, ishchanlik munosabatining paydo bo'lishi, shuningdek, o'quvchilarda jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqishning paydo bo'lishiga olib keladi.

Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa faolining o'qituvchi talabini qo'llab-quvvatlash hamda o'z navbatida uning o'zi bu talablarni jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tavsiflanadi. Endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga uni jalb

etadi. Ushbu bosqichda jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi. O'quvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrning muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoaning muhim ishlarini o'quvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirilishi, tadbirlarni o'tkazishga tayyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarini muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususiyat kasb etishini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida motiv (rag'bat)larning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi. Jamoada mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faolining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoa a'zolari orasida hurmat qozona olishi, ularga namuna bo'lishi, o'z burchlarini aniq va puxta bajarishi hamda o'z mavqelaridan noo'rin foydalanmasliklari juda muhimdir.

Bu o'rinda A.S.Makarenkoning jamoa faoliga nisbatan "jamoaviydoni" deya bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir²². Jamoa faoli birmuncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsa-da, ayni paytda uning o'ziga ham oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir. Jamoaning rivojlanishi bu bosqichda to'xtab qolishi mumkin emas, chunki faoliyat ko'rsatayotgan kuch jamoaning bir qismigina xolos. Bordi-yu, jamoaning rivojlanishi ushbu bosqichda to'xtatib qolinsa, jamoa faolini guruhning boshqa a'zolari bilan qarama-qarshi qo'yish xavfi tug'ilishi mumkin. Bu bosqichda jamoaning barcha a'zolarining alohida faollik ko'rsatishga erishishlari zarur sanaladi.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi. Jamoa faoliyatida bu bosqich anchagina sermahsul hisoblanadi. A.S.Makarenkoning aniqlashiga ko'ra, bu davrda butun jamoa "ayrim o'zini chetga olib qochuvchi, injiq shaxs"larga talab qo'ya boshlaydi. Jamoa ishiga ushbu bosqichda faqat faolgina emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. O'qituvchi mazkur yo'nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitdagina ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin. Shu maqsadda u yoki bu tadbir rejasi jamoaning

²² Антон Семенович Макаренко Педагогическая поэма «Педагогическая поэма»: Педагогика; Москва; 1981 ISBN 1154

birgalikdagi faoliyati va uning a'zolari xatti-harakati jamoa bo'lib muhokama qilinadi, turli mavzularda suhbatlar va ma'ruzalar uyushtiriladi, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy-g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va hokazo bilimlarning targ'iboti tashkil etiladi. O'qituvchi jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoa a'zolarining ijodiy tajribasiga hissa qo'shish imkonini beradigan o'zaro munosabatlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi. Bu bosqich uning barcha a'zolari jamoa oldida turgan vazifalar asosida o'z-o'zlariga talablar qo'ya olishlari bilan tavsiflanadi. Shuni aytish joizki, har bir bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan muayyan talab qo'yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo'yilgan har bir talab o'ziga xos yo'nalishi (masalan, o'yindan umuminsoniyat baxti yo'lida kurashishga intilish o'rtasidagi farq) bilan ajralib turadi.

Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi. To'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar qo'ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati mazmuni jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojga aylanadi. Jamoadagi tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylanadi. Biroq bu holat jamoaning muayyan shaxsni yanada rivojlantirishdagi roli va o'rnini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqichda jamoa oldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablarni qo'yish uchun mutlaqo qulay sharoit yaratiladi.

Bugungi kunda o'qituvchi-olimlar (L.I.Nikova va boshqalar) bolalar jamoasining rivojlanish jarayonining mohiyatini tahlil qilar ekanlar, uni quyidagi uch bosqichga bo'ladilar:

- a) jamoani dastlabki jipslashtirish;
- b) jamoani shakllantirish asosida uning har bir a'zosini individual rivojlantirish;
- c) jamoaning umumiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

Jamoa va jamoa orqali tarbiyalash tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan biridir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning yetakchi rol o'ynashi to'g'risida fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi. Bu esa

shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning yetarli darajada uyushgan har qanday guruhlaridan ajratib turadi. Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanadi, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha me'yorlari o'z ifodasini topadi. Zero, jamoa jamiyatdagi mavjud munosabatlar tizimida namoyon bo'lar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishida o'zaro birlik uzviy maqsadga muvofiq tashkil etadi. Shu bois jamoa hayotining bir yagona maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy g'oyaviy yo'nalganligi uning yetakchi belgisi hisoblanadi. Har bir jamoa boshqa bir jamoa bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Uning har bir a'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoani tushunish, uni his etish hamda shaxsni shakllantirishdagi o'rni va rolini to'g'ri baholay olish umumiy va xususiy maqsadning qiziqishi, ehtiyoj va faoliyatning birligini namoyon etadi hamda bo'linishiga yo'l qo'ymaydi. Har bir jamoa o'z-o'zini boshqarish organiga ega va umummilliy jamoaning uzviy qismi sanaladi. Shuningdek, u maqsadning birligi va tashkil qilish xususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan bog'lanadi. Ijtimoiy jamiyatning ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan jamoa navbatidagi muhim xususiyatidir.

Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir. Jamoa xususiyatini aniqlashda kishilar guruhning yagona ijtimoiy tizimini o'rnatishdagi usuli, ya'ni jamoani tashkil qilish usuli ham muhim hisoblanadi. Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa faoliyati natijasida jamoa a'zolari o'rtasidagi ishchanlik, bir-biri uchun g'amxo'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun javobgarligi hissi qaror topadi. Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, jamoaga mansublik hissini paydo bo'lishini uyg'otadi, jamoa bilan munosabatda bo'lishi ehtiyojini oshiradi. Jamoa a'zolari o'rtasida o'zaro guruhiy yaqinlik, hissiy birlik yuzaga keladi. Ushbu munosabat ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun qo'l keladi. Ruhiy va hissiy birlik jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyati mazmuniga ular orasidagi

hosil bo'lgan ishchilik faoliyatining xarakteriga bevosita bog'liqdir. Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur tuzilma bir tomondan jamoa a'zolari qo'shilgan ishchanlik munosabatlarini ifoda etsa, ikkinchi tomondan rahbarlik vazifasini bajaruvchi tarbiyachilar hamda jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud boshqarish munosabatlari mazmunini ifoda etadi. Norasmiy tuzilma jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhini tashkil etuvchi ayrim a'zolar o'rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinni egallaydi. Tarbiyalanuvchi shaxsning jamoadagi o'rnini uning shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalar bir-biriga muvofiq bo'lganda, jamoaning rasmiy va norasmiy yetakchilari norasmiy munosabatlari tizimida ko'zga ko'ringan o'rnini egallagan holdagina chinakam jamoa bo'la oladi. Shuningdek, norasmiy guruhlar (ijro guruhlar) umumjamoa ijtimoiy manfaatlari uchun kurashuvchi guruhlar bo'lgandagina jamoa o'zini chinakam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin. Yashash joylarida o'zaro birikkan bolalar guruhlari qanchalik ahil va inoq munosabatlar zaminidan tashkil topgan bo'lmasin haqiqiy jamoa bo'la olmaydi. Chinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil eta olish, jamoa a'zolar o'rtasida ijtimoiy ahamiyatli faoliyat, maqsad, ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlarini o'rnatish lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga pedagogik rahbarlikning bo'lishidir. Shunday qilib, jamoa – kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirish uchun yo'naltirilgan kuchni tashkil etadi. Ushbu guruh a'zolari o'zaro birlik, a'zolarining munosabatlar jarayonidagi tengligi asosida unga rahbarlik qilishi va bir-biriga bo'ysunishi, shuningdek, jamoa oldidagi javobgarligi asosida muayyan faoliyatni olib boradilar. Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi. Ayni ko'rsatish, uni ko'rsatish vositasi bo'lib, uning yordamida jamoaning barcha yoki har bir a'zosini tarbiyalash yaxshi samaralar beradi. Jamoaning yetakchi

tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni hosil qilish, mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror taptirishdan iboratdir.

O'quvchilar jamoasi pedagogik – tarbiyachilar va bolalardan iborat jamoaning murakkab birlashmasi, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqarish jarayonini tashkil etuvchi mustaqil tizim, shuningdek, o'zining psixologik muhitiga, an'analariga ega guruh hisoblanadi. Demak, yuksak darajada uyushtirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyatlarni namoyon etadi. Ular quyidagilardir:

1. Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi.
2. Birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi.
3. Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi.

4. Saylangan umumiy rahbar organga egalik. Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli, murakkab jarayondir. Jamoaning vujudga kelishi uchun 4 bosqich zarur. Jamoaning shakllanish bosqichlari dastlab pedagog butun guruhga talab qo'yadi, so'ngra jamoa faollari jamoa a'zolariga talab qo'yadi, so'ngra butun jamoa alohida shaxsdan muayyan tartibda olib borishni talab qiladi va nihoyat, shaxs o'z-o'ziga talab qo'yadi. Yosh avlodni hayotga va mehnatga tarbiyalashda, ularda oliy axloqiy sifatlarni shakllantirishda jamoa ruhida tarbiyalash alohida o'rinni egallaydi. O'quvchi maktab davrida jamoa bo'lib o'qiydi, demak, jamoatchilikning dastlabki tamoyillari bilan tanishadi va ularni o'rganib boradi. Quyida, asosan, jamoatchilik tushunchasiga doir ayrim masalalar ustida fikr yuritamiz.

«Jamoatchilik» so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, jamoaviy, umumiylik, birlik degan ma'noni bildiradi. Jamoatchilik tushunchasi dastavval jamoa bo'lib ishlash, xalq uchun mehnat qilish, shaxsiy manfaatni umum manfaatiga bo'ysundirish, bir- biriga beg'araz, o'rtoqlarcha yordam berish degan tamoyilni anglatadi. Jamoatchilikni shaxsning asosiy xususiyati deb qarash lozim. Chunki jamoa hissi, bir tomondan, shaxsni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi, ikkinchi tomondan, shaxsning tarbiyalanishida o'zaro dialektik munosabatni vujudga keltiradi. Shaxsni shakllantirishning vositalaridan biri jamoatchilikdir. Jamoatchilik shaxsni shakllantirishning mohiyatini ochishda, jamoa va shaxsning o'zaro munosabat va aloqasini anglashda muhimdir. Shaxsning rivojlanish faoliyatida jamoatchilikning tutgan

o'zni va ahamiyati katta ekanligini va uning mazmuni hamda xususiyatini ifodalash ma'quldir. Bu ilgari shaxsni qanday tushunganliklarini va hozir psixologlar, pedagog va faylasuflar qanday tushunayotganliklarini aniqlash uchun zarurdir. Jamoatchilik tushunchasini tor ma'noda va keng ma'noda anglash mumkin. Tor ma'noda jamoa ma'lum guruh kishilar yig'indisi, sinf jamoasi va boshqalardir. Jamoatchilikni keng ma'noda tushunish bu, dastavval, uning obyektiv asoslarini bilishdir. Shaxsning asosiy xususiyati jamoa bo'lib, u obyektiv asosda shakllanadi. Bu esa, dastavval, jamiyat taraqqiyoti va hayot sharoitiga bog'liqdir.

Jamoatchilik nazariyasining obyektiv qonuniyligini, albatta, hisobga olish zarur. Jamoatchilik bunday tarixiy taraqqiyotni kuzatish hozirgi jamiyatda jamoatchilikning mohiyati nimadan iborat ekanligini, shuningdek, jamoatchilik mohiyati nima bilan xarakterli ekanligini bilish taqozo etadi. Bizning qarashimizcha, jamoatchilik shaxsning asosiy xususiyatigina emas, balki butun g'oyasi hamdir. Ayrim olimlar jamoatchilikni nazariy jihatdan inkor etadilar yoki ikkiyuzlamachilik, yolg'onchilik, munofiqlik qiladilar. Jamoatchilikning rivojlanish dialektikasi, bir tomondan, obyektiv asosni ko'zlasa, ikkinchi tomondan, jamoaning rivojlanishi, nazariy psixologiyasi sifatida obyektiv moddiy asoslarni aks ettiradi. Jamoatchilik masalasiga nazariy va ijtimoiy nuqtai nazardan qarash, har bir shaxsda jamoatchilikni shakllantirishning obyektiv asoslarini ifodalash zarurdir.

Shuni e'tirof etish kerakki, jamoa va shaxsni shakllantirishning obyektiv asosi va psixologiyasi bo'lishiga qaramay, jamoani shakllantirishda jiddiy xatolik va kamchiliklar mavjuddir. Yana shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda mehnatkashlar uchun moddiy, ma'naviy va ideologik sharoitlarning yaratilganligiga qaramay, ayrim kishilarda jamoa manfaatlariga, umummanfaatlariga nisbatan shaxsiy manfaat va qiziqishlarni ustun qo'yish hollari kuzatiladi. Ayrim yoshlar jamoatchilik so'zini biladilar va bu haqda ko'p gapiradilar-u, amalda buning aksini qiladilar. Yuqoridagi fikrlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning jamoatchilik xususiyatlarini nazariy va amaliy shakllantirish juda qiyin jarayondir. Mehnatkashlarda jamoatchilikni shakllantirish ular ongini eskilik sarqitlaridan to'la xalos etishning muhim vositasidir. Jamoatchilikda shaxsiy va jamoa manfaati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar asosiy masala bo'lib hisoblanadi.

Jamoatchilik manfaati shaxsiy qiziqishni ham ko'zlaydi, shaxsiy manfaat, o'z navbatida, umummanfaatni ham ko'zlaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, jamoatchilik o'zining mohiyati bilan o'zining egoizm va individualizm ideologiyasiga qarama-qarshidir. Egoizm va individualizm ham uning obyektiv va ideologik asoslariga egadir. Agar jamoatchi ma'lum guruh, jamiyatni va uning manfaatini o'zida ifoda etsa, individualchi bir kishininggina manfaat va qiziqishini ifoda etadi. Bu yuqorida keltirilgan jamoatchilikning shakllantirish jarayoni, ruhiy tabiatini ma'lum darajada ochish maqsadga muvofiqligini taqozo etadi. Bizning fikrimizcha, jamoatchilik kishilarda irodaviy, aqliy va hissiyot jarayonidir. Jamoa hissiyot bo'lib, kishilarning bir-biriga va atroflariga bo'lgan munosabatlarida hamda ichki kechinmalarida namoyon bo'ladi. Biz jamoa hissi haqida gapirganimizda, kishilarning ichki his-tuyg'ularini, o'z jamoasining yutuq va kamchiligi to'g'risidagi ichki kechinmalarini tushunamiz. Shaxsdagi aqliy jarayon bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham, kishilardagi jamoa hissini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Yoshlarda jamoatchilikni shakllantirish bilan bir vaqtda, ularning aqliga, hissiyotiga ta'sir ko'rsatiladi. Har qanday hissiyot tushunchaning natijasidir. Tushunish bilan bilib olish natijasida yoqimli va yoqimsiz hissiyotlar paydo bo'ladi. Demak, jamoatchilik mazmunini tushunish va bilish orqali kishilarda yoqimli, go'zal va ijobiy tuyg'u hissiyotlar yuzaga keladi. Bu, o'z navbatida, kishilarga jamoani to'g'ri tushunish va baholashga imkon beradi. Jamoatchilik insonga xos bo'lib, ichki kechinma natijasida go'zallikka baho berish natijasi bo'lsa, individualizm yakka kishiga xos bo'lib, ichki kechinma asosida go'zallikka baho berish demakdir. Shunday qilib, bu ikki qarama-qarshi ideologiya boshqa kishilardagi jamoatchilikni baholab qolmay, balki kishilar xulqiga imkoniyatlar ham yaratadi, uning xulqiga individualizmga qarshi hissini uyg'otadi. Demak, kishilarda jamoatchilikni shakllantirish dialektik jarayon bo'lib, shu shakllantirish bilan bir vaqtda individualizmga qarshi kurashiladi. Bu kurashda yoshlarning ongi, psixikasi individuallikni e'tirof etadi. Bu psixikaning dialektik taraqqiyoti hisoblanadi. Kishi o'zida jamoa hissi paydo bo'lishi bilan individualizmni inkor etadi. Individualizm inkor etish jarayoni psixik va amaliy tajribada ma'lum darajada qiyinchilikni vujudga keltiradi. Bu qiyinchilik bilan

kurashish, soʻzsiz irodaviy jarayonga bogʻliqdir. Shuning uchun ham jamoatchilikni shakllantirishda irodaviy jarayon birinchi darajali ahamiyatga egadir. Individualizm xususiy mulkchilik va raqobat negizi, jamoatchilik esa ijtimoiy mulkchilik negizida vujudga keladi. Ammo jamoatchilikning individualizm ustidan toʻla gʻalabasi uchun siyosiy tuzum oʻzgarishi shart. Shunday qilib, jamoatchilik kishilarning umumiy maqsad yoʻlida birgalikda qilgan mehnat va kurash jarayonidagi birlashuvi, jipslashuvi, oʻrtoqlarcha oʻzaro yordami va birodarligi demakdir. Lekin ayrim kishilarda eski individualistik axloq koʻrinishlari hamon mavjud. Kuchi bilan yaratilgan texnika, qurilish materiallari qarovsiz tashlab yuborilsa, qishloq xoʻjaligi mahsulotlari ochiqda qolib nobud boʻlsa va boshqa shu kabi zararlar keltirilsa, tashvishlanmaydilar. Bunday kishilarda egoism va individualizm koʻrinishlari bizning turmushimizga mutlaqo begona bir narsadir. Kishilarda bir necha asrlar davomida shakllangan munosabatlar va odatlarni albatta, birdan yoʻq qilish uchun kishilarni tizimli ravishda jamoa ruhida tarbiyalab, ulardagi individualistik koʻrinishlarga qarshi kurashish, ularda oʻrtoqlarcha oʻzaro yordam munosabatlarini shakllantirish zarurdir. Individualistik sarqitlarni tugatishda va jamoa ruhida tarbiyalashda asosiy masala barcha kishilarda onglilikni yangi jamiyatimiz qurilishi talablari darajasiga koʻtarishdan iboratdir. Yuqoridagilarga asoslanib yoshlarni jamoa ruhida tarbiyalashning asosiy omillari sifatida quyidagilarni koʻrsatish mumkin:

1. Eng ilgʻor korxona jamoalarining ish tajribasidan, ahillik, hamjihatlik, jamoa va oʻrtoqlarcha oʻzaro yordamlashishda ibratli oilalar, ota-onalar hayotidan misollar keltirish;

2. Kishilarning hayotida jamoa boʻlib, bir-birlari bilan doʻstona birodarlarcha munosabatda boʻlib yashashlari, mehnat va ijod qilishlari, hayot va turmushlarining doimo goʻzal va xushchaqchaq oʻtishiga katta yoʻl ochib berishini

har tomonlama misollar asosida tushuntirish hamda kishilar oʻz hayotida jamoaga va uning qoʻygan talablariga toʻgʻri baho bermay hayot kechirsalar, turmushi koʻngilsiz, shirasiz va maʼnaviy boyliksiz oʻtishini uqtirish. Jamoatchilikning bu xususiyatlari va tamoyillari falsafiy va pedagogik jihatdan keng va teran sharhlab beradi. Ayniqsa, bu tizimda pedagog olim toʻgʻri koʻrsatganidek, jamiyat va shaxs

munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Uning uqtirishicha, odam va shaxs boshqa-boshqa tushunchalardir. Odam – tirik organizm, gavda, jismdir. Ya'ni, u tabiat farzandi sifatida barcha jonli mavjudotlar kabi tabiat qonunlari bo'yicha o'sadi, yashaydi, ulg'ayadi. Bu jihatdan odamning to'rt muchasi sog' bo'lsa, Imom Zaynuddir G'azzoliy «Kimiyo saodat» asarida aytganidek: „U hayvonot bilan teng mavjudotdir“. Odamning shaxsligi esa, uning o'zga odamlarga, jamiyatga, vataniga, butun insoniyatga munosabati bilan bog'liqdir. Demak, odam biologik tushuncha, shaxs ijtimoiy tushuncha. Insonlarning tabiiy ehtiyojlari qoralab, faqat ijtimoiy mexanizmga aylantirilishi, tabiatni ham siyosiylashtirish, mafkuraviy shafqatsiz tayziq insonning qadrsizlantirishi sho'rolar jamiyati misolida ko'rib turibmiz. Jamoaning umumiy manfaati bilan bolaning shaxsiy manfaati birlashib, uyg'unlashib ketadi va shu holda bola shaxsiy manfaatiga nisbatan jamoaning maqsadi va manfaati muhimroq ekanligiga, bir kishi hammasi (o'z jamoasidagi hamma odamlarni) o'ylashi, hamma (butun jamoa) esa, shu jamoadagi har bir odamni o'ylashi, g'amxo'rlik qilishi zarurligini tushunish bolaning ongini o'stiradi. Yanada muhimrog'i, jamoa a'zolarining o'zaro hurmati do'stlikka aylanadi. Endi bola yoki o'smir do'stlarisiz hayot juda zerikarli, mazmunsiz o'tishini anglaydi. Chin do'stlar davrasining tug'ilishi va shakllanishi buyuk fransuz adibi Aleksandr Dyumaning «Uch mushketyor» asarida juda qiziqarli tarixiy voqealar va ayrim shaxslar do'stlarining boshlaridan o'tgan ajoyib- g'aroyib voqealar asosida, goh quvnoq, goh ma'yus, goh mayin, goh shiddatli bo'yoqlar va ohanglarda tasvirlab berilgan. «Jamoatchilik (birdamlik) axloqning asosiy tamoyili sifatida, - deb yozadi Ashurmad Axmedov- individ (yakka odam)larning bir-biriga bo'lgan munosabatini, shaxsga va jamoaga bo'lgan munosabatini va o'z navbatida jamiyatning shaxsga bo'lgan munosabatini ifoda etadi. Jamoatchilik o'zining axloqiy qiymatiga ham ega, ya'ni shaxs individ jamoa oldidagi o'z burchini anglashi, jamoaning manfaati uchun ongli ravishda xizmat qilishi, o'zaro yordam va hamkorlikka asoslanishi, o'ziga talabchan bo'lishi va jamoaga ishonishi kerak». Alisher Navoiy, Jomiy, Yan Amos Komenskiy, N.G.Chernishevskiy, A.S.Makarenkoning pedagogik merosini yaxshi bilgan olim Ashurmat Axmedov bu yerda jamoatchilikning ilmiy ta'rifini bergan. Bu ta'rifda aytilgan har bir

tamoyil haqida keng va teran fikrlarni aytish mumkin.

“Ta’lim to’g’risida”gi qonun talablarini amalga oshirish jarayonida yuqori malakali o’qituvchilarni tayyorlash muhim muammo sifatida kun tartibiga qo’yilmoqda. Shunday ekan ushbu talablardan kelib chiqqan holda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchan, turli soha egalarini tayyorlash kasb – hunar ta’limi oldiga qo’yiladigan talablarga mutanosib insonlar qilib shakllantirish, ular shaxsiga yangicha yondashish hozirgi ijtimoiy taraqqiyotning zaruriy talablaridan biridir. Ayniqsa, mehnat va kasb ta’limi sohasida bilim olgan bo’lajak mehnat va kasb ta’limi o’qituvchilari mehnat faoliyatini, mahoratini oshirish oliy ta’limning asosiy vazifalaridan biridir. Bu muammoni hal qilishning birdan bir yo’li mehnat va kasb ta’limi o’qituvchilari mahoratini, faoliyatini oshirish eng avvalo pedagogik shart-sharoitlar hamda oliy ta’lim muassasidagi barcha imkoniyatlardan kelib chiqib, o’ziga xos xususiyatlarni hisobga olinganligini ham nazarda tutadi.

②Nazorat uchun savollar:

1. Ta’lim olganlikni tashxis etish nima?
2. Ta’limni baholash yoki tekshirishdan tashxisning farq nimalarda ko’rinadi?
3. Nazorat va tekshirish tushunchalarini izohlab bering.
4. Tekshirish tizimi qanday bo’g’inlardan tashkil topadi?
5. Nazorat tekshirishdan tashqari o’z ichiga qanday tushunchalarni oladi?.
6. Tarbiya jarayonining mohiyatini qisqacha tavsiflang.
7. Tarbiya maqsadi nimadan iborat?
8. Tarbiya jarayonining o’ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
9. Tarbiya jarayonida qanday vazifalar hal etiladi?
10. Jamoa so’zining ma’nosi qanday?
11. Jamoa tushunchasi necha xil ma’noda ishlatiladi va ular qaysilar ?
12. Jamoaning rasmiy tuzilishi bu.....?
13. Mazkur bosqichda talab faqat o’qituvchi tomonidan qo’yiladi. Bu jamoa rivojlanishini qaysi nuqtasidir.
14. Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi qanday amalga oshiriladi?

MAVZU: TARBIYANING UMUMIY METODLARI. O‘QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. AQLIY TARBIYA.

Reja:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Tarbiya metodlari tasnifi. Ijtimoiy ongini shakllantirish metodlari.
2. Faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish.
3. Pedagogik rag'batlantirish va xulq-atvorni tuzatish metodlari. Tarbiya metodlarini tanlab olish shartlari.
4. Mustaqil fikrlash, ilmiy dunyoqarash va milliy g'oyani shakllantirish o'quv-tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari.
5. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning tarkibiy qismlari. Aqliy tarbiyaning maqsadi va vazifalari. Aqliy tarbiya vositalari.
6. Iqtisodiy tarbiya - o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning tarkibiy qismi sifatida. O'quvchilarning ekologik tarbiyasi.

① **Tayanch tushunchalar:** tarbiya metodi, xalq pedagogikasi, nasihat qilish, jazolash, o'z-o'zini tarbiyalash, rag'batlantirish

Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Biroq, tarbiya mohiyatini yoritishda o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lgan yana bir tushuncha ham mavjud, bu tarbiya metodlari tushunchasidir. Tarbiya metodi (yunoncha «metodos»-yo'l) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari. Maktab amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullaridir. Tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga bironta tarbiyachining kuchi yetmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi.

Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqtayi nazaridan baholash mumkin. Tarbiya metodlarini maqsadga muvofiq tanlash bir qator omillarga bog'liq²³.

Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Tarbiya maqsadi va mazmuni metodlarni to'g'ri tanlashga imkon beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur. Tarbiyaning mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat. Unutmazlik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir. Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari. Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida mujassamlashtirgan. Xalq pedagogikasida turlicha tarbiya metodlari hamda vositalaridan foydalaniladi. Bu metod va vositalar nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'p jihatlari bilan ilmiy pedagogikadan ustunlik qiladi. Binobarin, ushbu metodlar ilmiy pedagogikaning shakllanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan xilma-xil tarbiya metodlarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin.

1. Tushuntirish (hikoya qilish, o'rgatish).
2. Mashqlantirish (odatlantirish, mashq qildirish).
3. Namuna (maslahat berish, uzr so'rash, yaxshiliklar haqida so'rash, o'rnak bo'lish).
4. Nasihat qilish, o'git (undash, ko'ndirish, iltimos qilish,

²³ M.X.Toxtaxodjayeva Pedagogika nazariyasi va tarixi I qism. Pedagogika nazariyasi. TOSHKENT - 2010

yolvorish, tilak- istak bildirish, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash va hokazolar).

5. Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, ayblash, uyaltirish, qo'rqitish, nafratlanish, ont-qasam ichirish, urish, kaltaklash va hokazolar). Agar e'tibor berilsa, yuqoridagi beshta metod umumiy yaxlitlikni ifodalaydi. Oldin bolaga umumiy jarayonning mohiyati tushuntiriladi. Bolalar narsa, hodisa va jarayonlarning mohiyatiga tushunmaganlarida tarbiyachi namuna vositasidan foydalanadi, ya'ni yoshlarning mustaqil kuzatuvchanligiga e'tibor beriladi. Bu holatda ham tushunmaganlar kattalarning nasihati, o'giti asosida narsa, hodisa yoki jarayonlarning mohiyatini anglaydilar. Bordi-yu bu holatda ham kutilgan natijaga erishilmasa yoki bolalar e'tibor qaratilgan holatning mohiyatini tushunishni istamasalar, eng so'nggi chora sifatida qoralash va jazo metodidan foydalanishga to'g'ri keladi. Biroq, bu eng so'nggi chora. Zamonaviy pedagogika g'oyalariga ko'ra qoralash va jazo metodlarini so'nggi, aniqrog'i kam samara beradigan chora ekanligi isbotlangan.

Xalq pedagogikasi namunalari, tarbiya metodlari va tarbiyaviy ta'sirlar muayyan vositalar yordamida qo'llanilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (choyxona, to'y marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun, fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus hamda oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi attestat va diplom, shuningdek, davlat mukofotlarini olish kabi holatlarni nishonlash) va musobaqalar o'ziga xos tarbiya vositasi sanaladi. Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari sanaladi. Bu guruh usullarining mohiyati shundaki, ular orqali o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar singdiriladi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirish, ularning hayot mazmunini tushunib olishlariga ko'maklashish uchun ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar qo'llaniladi. O'quvchilarda g'oyaviy onglilik va ijtimoiy faollik, ya'ni davlatning ichki va xalqaro siyosati mazmunini tushunish va idrok qilish ko'nikmalarini tarbiyalash lozim. Tushuntirish ijtimoiy ongni shakllantirishda eng ko'p ishlatiladigan usuldir. Tushuntirishning vazifasi o'quvchilarni yuksak madaniyatli, milliy g'urur tuyg'usiga

ega bo‘lib voyaga yetishlarini tarbiyalashga yordam berishdan iborat. Tushuntirishda o‘quvchilarga mamlakat fuqarosining davlatga nisbatan muayyan huquq va burchlar asosida bog‘langanligi borasida ma‘lumotlar beriladi. Bunda davlat bayrog‘i, gerbi, madhiyasi hamda konstitutsiyasiga sadoqat ruhida tarbiya berishning ahamiyati katta. Shu sababli davlat bayrog‘i, gerbi, madhiyasi hamda konstitutsiyasining mohiyati tushuntiriladi.

Suhbat. O‘quvchi shaxsini g‘oyaviy va ma‘naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o‘qituvchining jonli so‘zi eng ta‘sirchan usul hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf o‘quvchilari uchun dolzarbligi, o‘quvchilarda ma‘naviy-axloqiy ishonch uyg‘otishning suhbat mazmuniga bo‘lgan munosabatlari va suhbatdan kutilayotgan natijani hisobga olish zarur. Suhbat quyidagi mavzularda uyushtirilishi mumkin:

a) etik mavzular (ijtimoiy ma‘naviy-axloqiy me‘yorlar, jamiyatda ustuvor o‘rin tutuvchi ijtimoiy munosabatlar, jamoa orasida o‘zini tutish qoidalari va boshqalar);

b) estetik mavzular (tabiat go‘zalligi, shaxslararo munosabatlar, inson go‘zalligi);

d) siyosiy mavzular (davlatning ichki va tashqi siyosati, dunyo voqealari, xalqaro munosabatlar va boshqalar);

e) ta‘lim va bilishga oid mavzular (koinot, hayvonot va o‘simliklar dunyosi, elektronika va boshqalar).

Suhbatlarning, shuningdek, ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etish, huquqiy, ekologik, iqtisodiy va gigiyenik mavzularda ham tashkil etilishi o‘zining ijobiy natijalarini beradi. Suhbat davomida o‘quvchilarga ularning o‘z fikrlarini erkin ifoda etishlari hamda mustaqil fikrlashlariga imkon beruvchi savollar bilan

murojaat qilish juda muhimdir. Bu borada bahs-munozaralarning ahamiyati katta. **Hikoya.** O‘quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularga axloq me‘yorlari, xalq o‘tmishi, tabiiy boyliklar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san‘at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari — radio, televideniye, gazeta va jurnallar sahifalarida e‘lon qilingan ma‘lumotlar ham o‘quvchilar uchun qimmatli material bo‘ladi. Suhbat

ham, hikoya ham o'quvchilarning yoshiga mos mavzularda, ular tushunadigan so'zlar vositasida adabiy tilda o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o'quvchilar tomonidan belgilanishi ularning samarali kechishini ta'minlaydi, buning natijasida o'quvchilar ilgari surilayotgan mavzuga befarq qaramaydilar. **Namuna.** O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko'rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim. O'qituvchining shaxsan o'zi namuna bo'lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular o'qituvchining darsda va hayotda o'zini qanday tutishini, atrofdagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o'z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar. O'quvchilar o'zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba'zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchi va ot-onalar har qanday holatda ham o'zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qayerda bo'lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so'zi bilan yurish-turishi va xatti- harakatlarida tafovut bo'lmasligi kerak. Ilg'or kishilarning hayoti va faoliyatidan olingan ma'lumotlar, adabiy asar, kinofilm va spektakllar qahramonlarining xatti- harakatidagi yaxshi namunalar bolalarning ongiga kuchli ta'sir qiladi. Maktablarda ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuvlar o'tkaziladi. O'quvchilar o'z ot-onalarining ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatlari bilan faxrlanadilar, ularga taqlid qilishga intiladilar. Namunada xalq pedagogikasi g'oyalaridan ham foydalaniladi. Ot-onalar o'z farzandlarini hamisha katta hayotiy tajribaga ega, dunyoqarashi va bilim doirasi keng kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar. Masalan, «Qush uyasida ko'rganini qiladi». Juda oddiy xulosa. Shu oddiy xulosa ostida qancha fikrlar jamlanib yotganligini hamisha ham fahmiga boravermaymiz. Bu bilan xalq «uyingda tartibli bo'l, aks holda bolang ko'chada tartibsiz bo'ladi», «bola oldida birovlarining g'iybatini qilma, bolang g'iybatchi bo'ladi», demoqchi.

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari. O'quvchida o'z - o'zini tarbiyalashga, ya'ni o'z ustida ongli, batartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o'z -o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari o'quvchilarning

o‘zini-o‘zi idora qilishlari, turli o‘quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta‘minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo‘llaniluvchi usullardir. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi idora qilish va o‘quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta‘minlash, ularning ijtimoiy mavqeini oshirishning ta‘sirchan vositasidir. O‘quvchilar o‘qish, tarbiya va dam olishda o‘z-o‘zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o‘quvchilarni o‘z-o‘zini tarbiyalash, tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi. O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish o‘z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli. O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish uchun o‘quvchi o‘zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi. O‘z-o‘zini baholash mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o‘z shaxsiga baho berishga yo‘naltirilgan faoliyat usuli. O‘quvchining qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin o‘quvchini bunga yetarli tayyorlash mumkin. Shu bois o‘quvchi irodali bo‘lishi, o‘z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo‘lishi, ya‘ni tarbiyalanishni xohlashi, o‘zini o‘rtoqlari, atrofdagilarning ko‘zi bilan ko‘rish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga intilishi lozim. O‘z-o‘zini baholash o‘quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘ziga chetdan turib xolisona baho berish, o‘zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Izohlash — tarbiyalanuvchiga hissiy-og‘zaki ta‘sir etish usuli. Izohlashning hikoya va tushuntirishdan farqlanadigan muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo‘naltirilganligidir. Ushbu metodni qo‘llash sinf o‘quvchilarining umumiy yoki jamoa a‘zolarining shaxsiy xususiyatlarini bilishga asoslanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ish olib borishda izohlashning elemental usul va vositalari qo‘llaniladi: «Shunday harakat qilish kerak», «Hamma shunday qiladi». O‘smirlar bilan ishlaganda ma‘naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma‘nosini izohlash zarur. Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltirish uchun qo‘llaniladi:

1) yangi ma‘naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko‘nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash;

2) tarbiyalanuvchilarning sodir etilgan muayyan hodisa (masalan, sinf o'quvchilari ommaviy ravishda darsga kelmaganlari)ga to'g'ri, ongli munosabatini hosil qilish. Maktab amaliyotida izohlash ishonitirishga tayanadi. Ishonitirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarli bo'lmagan holda ta'sir etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishonitirishdan tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi. Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzular («Did haqida bahs», «Mashhur bo'lish yo'llari», «Biz madaniyatli kishilarmizmi?» va hokazolar)da o'tkaziladi. Munozara turli nuqtayi nazarlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi. Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq. Munozara uchun mustaqil mulohaza va qarashni yuzaga keltiruvchi 5-6 ta savol tayyorlanadi. Ushbu savollar bilan munozara ishtirokchilari oldindan tanishtiriladilar. Ba'zan tarbiyachi munozara ishtirokchilarini o'zi tanlashi ham mumkin. Chiqishlar jonli, erkin va qisqa bo'lishi zarur. Matnni yozish kerak emas, agar shunday holat yuz bersa munozara zerikarli tus oladi. Pedagog munozara ishtirokchilariga fikrlarini ixcham, asosli va dalillar asosida bayon etishga yordam beradi. Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi. O'qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning shakllanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni o'z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo'lga qo'yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat xarakterga aylanadi. Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun

ongli, ijobiy jarayondir. Mashq natijasida ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma'naviy-axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi. O'rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. O'rgatish bir necha izchil harakatlar yig'indisidir. O'qituvchi bu harakatlarni ko'rsatib berishi, tushuntirishi, kuzatishi lozim.

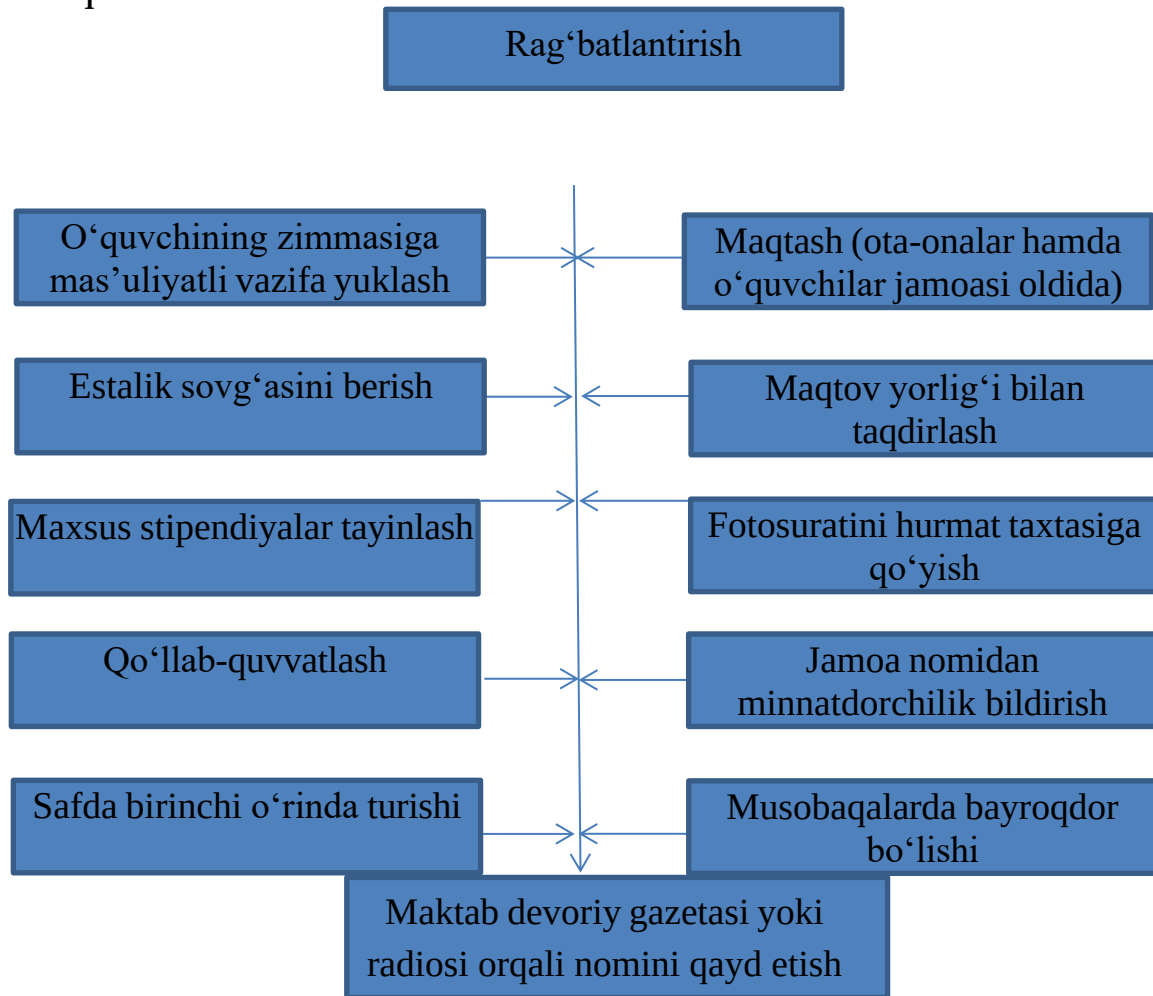
Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli xili mavjud:

- 1) faoliyatda mashq qilish;
- 2) kun tartibi mashqlari;
- 3) maxsus mashqlar.

Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy hamda jamoa faoliyatini tashkil etish va o'zaro munosabatni yo'lga qo'yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari belgilangan kun tartibiga amal qilish, shu bilan bog'liq istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanish odatiga o'rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq ko'nikma va malakalarini hosil qiladi, mustahkamlaydi. Topshiriq o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul. O'quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo'lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini

shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas'uliyatni his etishga o'rganadilar, mehnat qilish o'quvchilarning harakatlarini shakllantiradi, mustahkamlaydi. Pedagogik talab turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlardir. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin. Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'nglini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglay olishi zarur. Shundagina o'quvchi o'zining kamolga yetayotganligini his qiladi, unda o'z

kuchiga nisbatan ishonch paydo bo‘ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o‘z o‘rniga ega. O‘qituvchi ana shunday holatning yuzaga kelishi uchun rag‘batlantiruvchi usullardan foydalanadi. O‘quvchining yanada ijobiy sifatlarga ega bo‘lishga intilishiga yordam beradi. Maktablar tajribasida rag‘batlantirishning quyidagi turlari qo‘llaniladi:

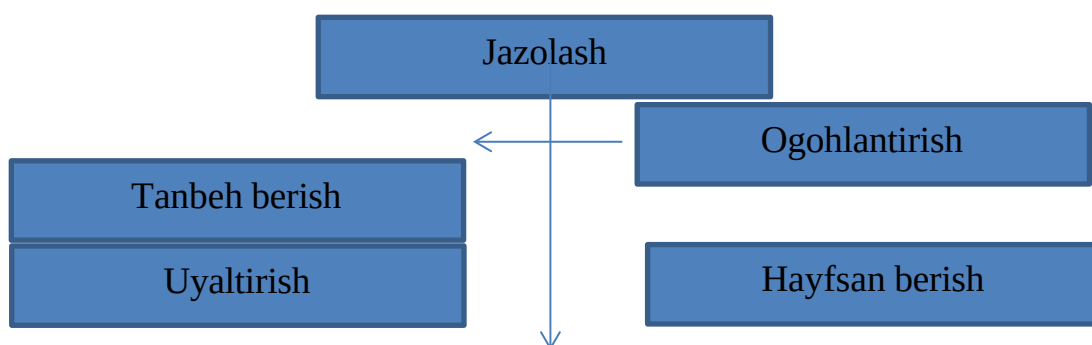

5-chizma. Rag‘batlantirish turlari

Har qanday rag‘batlantirish mavjud pedagogik talablarga muvofiq bo‘lishi, ketma-ket bo‘lmasligi zarur, shuningdek, o‘quvchini yoki uning xatti-harakatlarini haddan oshirib maqtash, boshqa o‘quvchilarga taqqoslash, ularni kamsitmaslik, talabchanlikni bo‘shashtirmaslik kabi shartlarga muvofiq qo‘llaniladi. Jazolash tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo ham o‘quvchining individual xatti-harakatlari va umumjamoa faoliyati uchun qo‘llaniladigan eng so‘nggi tarbiya

usuli. Jazo choralarini qo'llashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash kabi usullardan foydalanish mumkin emas, o'quvchini qo'rqitish, g'azablantirish ham ijobiy natija bermaydi. Aksincha, o'quvchi qo'rqqanda yolg'on gapirishni o'rganadi, ikki yuzlamachi bo'lib qoladi.

Maktablarda qo'llash mumkin bo'lgan jazo choralariga quyidagilar kiradi.

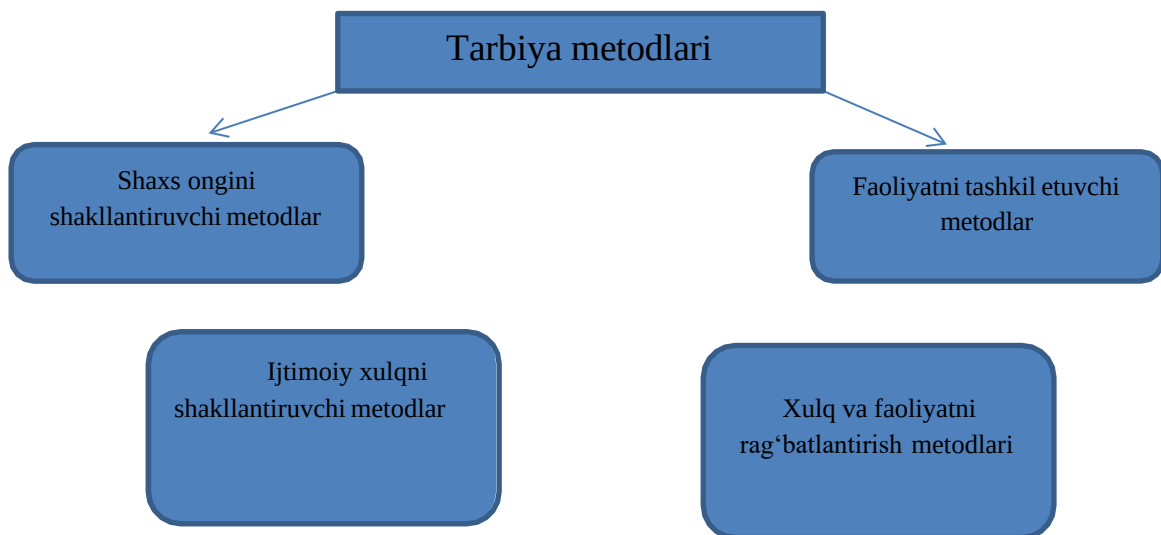
16-chizma. Jazolash turlari

Tanbeh berish - eng muhim jazo chorasi. O'qituvchi o'quvchiga yuzma- yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo'yish mumkin.

Ogohlantirish - sodir etilishi mumkin bo'lgan muayyan xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Hayfsan berish - o'quvchining ma'lum xatti-harakatlarini qat'iy choralar asosida baholash. Agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, o'quvchi belgilangan intizomni buzaversa, uning aybi qay darajada bo'lishi va intizomni qanday sharoitda buzganligini inobatga olib unga hayfsan e'lon qilish mumkin. **Uyaltirish** - o'quvchining ma'lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan subyektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus va sharm-hayodir. Odamda izzat-nafs, odamiylik qancha kuchli bo'lsa, avvalo, o'zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg'ularni ehtiyotkorlik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizartiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o'z o'mida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish

mumkin. Jazo puxta o‘ylab qo‘llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya’ni birgina usulni qo‘llash asosida bo‘lsin, o‘quvchining aybiga mos, muvofiq bo‘lishi, tez-tez qo‘llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to‘g‘ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug‘ilmasin va ular o‘z ayblarini sezsин. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomonidan qo‘llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta’sir kuchi yanada oshadi. Barcha holatlarda ham jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azob-uqibatlariga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha’nini yerga urmasligi kerak. Tarbiya jarayonining umumiy holatidan kelib chiqqan holda tarbiya metodlarini quyidagi uch guruhga bo‘lish mumkin.

17-chizma. Tarbiya metodlarining turlari.

Bu guruhlar o‘z navbatida bir qator tarbiya elementlarini tashkil etadi. Chunonchi, shaxs ongini shakllantirish metodlariga: hikoya, tushuntirish, izohlash, ma’ruza, etik suhbat, ishontirish, nasihat, yo‘riqnoma, munozara, ma’ruza, namuna; faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlariga: mashqlantirish, odatlantirish, pedagogik talablar, jamoat fikri, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat; xulq va faoliyatni rag‘batlantirish metodlariga: musobaqa, rag‘batlantirish va jazolash kiradi.

② **Nazorat uchun savollar:**

1. Tarbiya metodlarini sanang va ularga ta’rif bering.
2. Tarbiya metodlaridan hikoya, suhbat, namuna hamda ma’ruza qanday hollarda qo‘llaniladi?
3. Xalq pedagogikasi qanday tarbiya metodlariga ega?
4. Rag‘batlantirish va jazolash metodlari haqida gapirib bering.

MAVZU: FUQAROLIK TARBIYASI. MAFKURAVIY TARBIYA

Reja:

1. Fuqarolik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari.
2. O'quvchilarga fuqarolik tarbiyasini berish jarayonida davlat ramzlari (madhiya, gerb, bayroq)dan foydalanish vatanparvarlik va baynalminallik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari huquqiy tarbiya.
3. Yosh avlodning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish - fuqarolik tarbiyasining tarkibiy qismi.
4. Mafkuraviy tarbiyaning maqsad va vazifalari. Mafkuraviy tarbiya shakl, metod va vositalari.
5. Mafkuraviy tarbiya texnologiyasi. Neyrolingvistik dasturlashtirish texnologiyasi.

i Tayanch tushunchalar: Fuqarolik tarbiyasi - fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari yo'lida kurashuvchi fuqarolar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Fuqarolik tarbiyaning markaziy obyekti fuqaro sanaladi.

Fuqarolik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari.

Fuqaro-fuqaroligi huquqiy jihatdan e'tirof etilgan hamda muayyan jamiyat (davlat) a'zosi bo'lgan shaxsdir.

Fuqarolik esa huquqiy va axloqiy me'yorlarga ongli rioya etish, ma'lum huquqlardan foydalanish hamda burchlarni bajarishga mas'ullik bilan yondoshuv, mehnat jarayoni va jamoadagi faollik, ma'naviy yetuklik asosida muayyan davlatga mansublik.

Baynalminallik («inter» – orasida, o'rtasida, aro, «natio» – xalq)– o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlar, an'analari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos ma'naviy-axloqiy fazilat.

Vatanparvarlik (lotincha «patriotes» – vatandosh, «patris» – vatan, yurt) - shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'grisida qayg'urishi hamda uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak

insoniy fazilat.

Huquqiy madaniyat – shaxs tomonidan huquqiy bilimlarning o‘zlashtirilishi hamda huquqiy faoliyatni tashkil etish darajasining sifat ko‘rsatkichi.

Huquqiy ong - muayyan jamiyatning moddiy hayot tarzi bilan belgilanadigan tasavvur, idrok, tafakkur va e’tikodlar tizimi bo‘lib, ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida murakkab tuzilishga ega.

Huquqiy tarbiya - shaxs tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy-huquqiy bilimlar negizida huquqiy faoliyatni tashkil etish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, unda ijobiy huquqiy sifatlarni qaror toptirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

Huquqiy ta’lim - o‘quvchilarga huquqiy me’yorlar, qonunlar hamda ijtimoiy- huquqiy munosabatlar mohiyati to‘g‘risidagi tizimlangan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni shakllantirish jarayoni.

Huquqiy faoliyat - huquqiy me’yorlar, qonunlar talablariga nisbatan ongli yondashish, ularga qat’iy va og‘ishmay amal qilish, qonunlarni hurmat qilish, ularni shaxs erkini himoya qilish kafolati sifatida e’tirof etish, huquqiy munosabatlar jarayonidagi faol ishtirokni tashkil etishga yo‘naltirilgan amaliy xatti–harakatlar majmui.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida shakllanayotgan milliy istiqlol g‘oyalari fuqarolarni respublika konstitutsiyasida e’tirof etilgan insonparvar, demokratik, huquqiy davlat va huquqiy jamiyatni barpo etishdek ezgu maqsad atrofida birlashtirishga xizmat qiladi. Har bir fuqaroning ijtimoiy-siyosiy, huquqiy faolligini yuzaga keltirish, huquqiy madaniyatini qaror toptirish – fuqarolik (huquqiy) jamiyatning asosiy talabi sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining maqsadi erkin, demokratik, insonparvar huquqiy davlat va jamiyatni qurishdir. Bu jamiyatni bunyod etish jarayonida yangi ijtimoiy fuqarolik tarbiyani tashkil etish vazifalarini yanada murakkablashtiradi. Zero, demokratik, huquqiy jamiyat barpo etilishining

muvaffaqiyati fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy onglilik darajasi, fuqarolik fazilatlarining qaror topganligi va ijtimoiy faollik ko‘rsatkichlariga bog‘liq. Fuqarolikning ijtimoiy asosi yangi ijtimoiy-

iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, unda fuqarolarning shaxsiy manfaati jamiyat manfaati bilan qo‘shilib, uyg‘unlashib ketadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar mazmunida aks etgan g‘oyalar, demokratik talablar hamda axloqiy-huquqiy me‘yorlarga muvofiq faoliyat yuritish ijtimoiy fuqarolik munosabatlarining muhim qoidasiga aylanadi.

Fuqarolik tarbiya fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o‘quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari yo‘lida kurashuvchi fuqarolar etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon. Fuqarolik tarbiyaning markaziy obyekti fuqaro sanaladi. **Fuqaro** fuqaroligi huquqiy jihatdan e‘tirof etilgan hamda muayyan jamiyat (davlat) a‘zosi bo‘lgan shaxsdir. **Fuqarolik** esa huquqiy va axloqiy me‘yorlarga ongli rioya etish, ma‘lum huquqlardan foydalanish hamda burchlarni bajarishga mas‘ullik bilan yondoshuv, mehnat jarayoni va jamoadagi faollik, ma‘naviy yetuklik asosida muayyan davlatga mansublik.

Fuqarolik tarbiyaning vazifalari tizimini quyidagilar tashkil etadi:

1. Yosh avlodni doimiy ravishda jamiyatda ustuvor mavqega ega bo‘lgan axloqiy va huquqiy me‘yorlarga rioya etishga o‘rgatib borish.

2. O‘quvchilarga fuqarolik huquq va burchlari to‘g‘risida ma‘lumotlar berib borish, ularda fuqarolik faoliyatini tashkil etish borasida ko‘nikma va malakalar hosil qilish.

3. O‘quvchilarda davlat ramzlariga nisbatan hurmat va muhabbatni qaror toptirish, Respublika Prezidenti sha‘ni, or-nomusini himoya qilishga tayyorlik hissini shakllantirish.

4. O‘quvchilarda xalq o‘tmishi, milliy qadriyatlarga nisbatan muhabbat tuyg‘usini uyg‘otish, ulardan g‘ururlanish, faxrlanish va iftixor hislarini oshirish.

5. Vatan, xalq va millat ishiga sodiqlik, o‘z manfaatlarini yurt manfaatlarini bilan uyg‘unlashtira olishga erishish, fidoiy fuqaroni tarbiyalab voyaga yetkazish.

6. Vatan, yurt ozodligi va mustaqilligini e‘zozlovchi, ardoqlovchi, uni himoya qilishga tayyor fuqaroni tarbiyalash ishiga keng jamoatchilik e‘tiborini jalb etish.

O‘quvchilarga fuqarolik tarbiyasini berish jarayonida Davlat ramzlari (Madhiya, Gerb, Bayroq)dan foydalanish

Davlat ramzlari muayyan millat, elatning etnopsixologik

xususiyatlari, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari hamda maqsadi, hududiy, ijtimoiy-gʻoyaviy birlik mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmuidir.

Muayyan davlatning bayrogʻi, gerbi (tamgʻasi) hamda madhiyasi davlat ramzlari majmuini ifodalaydi.

Davlat ramzlari oʻzlarida chuqur siyosiy va ijtimoiy-gʻoyaviy mazmunni ifoda etadi. Davlat ramzlari (bayroq, gerb)da tasvirlangan ranglar, tasvirlar muayyan xalq, millat oʻtmishi, qadim anʼanalari, xalqning turmush tarzi, orzu- umidlari, maqsadi, hayotiy intilishlarini ifoda etishga xizmat qiladi. Davlat madhiyasida esa xalq, millat, davlat va jamiyatning yagona maqsadi, birligi gʻoyalari tarannum etiladi.

Davlat ramzlari davlatning mavjudligini koʻrsatuvchi belgilar sanaladi. Ramzlar – bu shartli belgilar boʻlib, ular qadim davrlardayoq turli xalqlarda u yoki bu hodisa, olam, mavjudot, odamlar tasvirini, ularning qarashlarini ifodalagan.

Oʻzbekiston Respublikasida davlat mustaqilligining eʼlon qilinishi ijtimoiy- siyosiy mustaqillikni ifoda etuvchi ramzlarni yaratishni taqozo etdi. SHu munosabat bilan 1990-yil 30-martda Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Kengashining “Oʻzbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi toʻgʻrisida”gi Qaror qabul qilindi va bu borada amaliy ishlar boshlab yuborildi.

Oʻzbekiston Respublikasining 1992-yil 10-dekabrda boʻlib oʻtgan XI sessiyasida Oʻzbekiston Respublikasining davlat madhiyasi qabul qilindi. Ushbu madhiya mualliflari Oʻzbekiston Xalq shoiri Abdulla Oripov va taniqli bastakor Mutal Burxonovdir.

Taʼlim muassasalarida fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonida oʻquvchilarga davlat ramzlari, ularning mohiyati borasidagi maʼlumotlarni berish,

ularning ongiga davlat ramzlarining xalq, millat or-nomusi, shaʼni, qadr- qimmatining timsoli ekanligi toʻgʻrisidagi gʻoyalarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi davlat madhiyasining matni oʻquvchilar tomonidan nafaqat yod olinishi, balki madhiya mazmunida ifoda etilgan gʻoyalar mohiyatini chuqur tahlil eta olish layoqatini shakllantirish uchun maʼlum shart-sharoitlarni yaratib berish taʼlim muassasalari jamoasi, ularning rahbariyati oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

1991-yil 15-fevralda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining “O‘zbekiston SSRning davlat ramzlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilinib, unga muvofiq 1991-yil 18-noyabrda O‘zbekiston Respublikasining bayrog‘i, 1991-yil 2-iyulda esa O‘zbekiston Respublikasining gerbi (tamg‘asi) qabul qilindi.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasining bayrog‘ida oq, ko‘k, yashil va qizil ranglar o‘z ifodasini topgan bo‘lib, ularning har biri muayyan ma‘noni anglatishga xizmat qiladi. Oq rang qizil rang bilan hoshiyalangan. Respublika bayrog‘ida yurt tarixi, o‘zbek xalqining milliy ruhi va yurt tabiatining jamoli aks ettirilgan. Bayroqning chap tomoni yuqorida qismida yarim oy va o‘n ikki yulduzning tasviri tushirilgan. Ko‘k rang va yulduzlar tasviri tiniq, moviy osmon belgisidir. O‘rtadagi oq rang esa yorug‘ kun va pokiza, oq ko‘ngilli o‘zbek xalqining tilagi, qizil hoshiyalar esa tomirlarda jo‘sh urayotgan qon kabi tiriklik va hayot ramzidir. Yashil rang esa qadim-qadimdan tabiat belgisi, oy (yangi oy) ramzining berilishi mustaqillik sharoitida hayot kechirish xalqimiz uchun o‘ziga xos yangi davr ekanligining ifodasidir. Yulduzlar sonining o‘n ikkitaligi yil oylari, muchal hisobiga nisbatdir. Umuman, yulduzlar qadimdanoq abadiyat timsoli sifatida qadrlanib kelingan. XVIII asrdan boshlab esa buyuk intilish hamda ulug‘ g‘oyalarning ifodasi sifatida talqin etila boshlangan.

Respublika milliy bayrog‘ining huquqiy maqomi “O‘zbekiston Respublikasining davlat bayrog‘i to‘g‘risida”gi Qonunda belgilab berilgan. Milliy bayroq va uning mohiyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni o‘quvchilarga yetkazish sinf soatlarida, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlarni o‘tkazish chog‘ida amalga oshiriladi.

Bayroq davlat mustaqilligi belgisigina bo‘lib qolmay, u O‘zbekiston Respublikasi nomini xalqaro maydonda ramziy ravishda ifoda etishga xizmat qiladi. Davlat bayrog‘i Prezidentlik apparati, Respublika Oliy Majlisi va hukumati, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qori Kengeshi va hukumati, xalq deputatlarining mahalliy Kengashlari, turli davlatlarda Respublika nomidan ish olib boruvchi O‘zbekiston Respublikasining doimiy vakolatxonalari binolarida ko‘tariladi.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet ellik mehmonlar respublika bayrog‘ini hurmat qilishlari shart. Davlat bayrog‘iga nisbatan hurmatsizlik qonun yo‘li bilan jazolanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Davlat gerbida tog‘lar, daryolar, bug‘doy boshhoqlari (chap tomonda), ochilgan g‘o‘za shohlarining (o‘ng tomonda) gulchambar holidagi tasviri aks ettirilgan. Gerb o‘rtasida serquyosh yurt ramzi bo‘lgan quyosh o‘zining zarrin nurlarini sochib turibdi. Gerbning yuqoridagi qismida Respublika mustaqilligining ramzi sifatida sakkiz burchak tasvirlangan bo‘lib, uning ichida yarim oy (yangi oy – yangi tuzum) va yulduz (abadiyat timsoli) joylashtirilgandir. Gerbning markazida baxt va erksevarlik ramzi bo‘lgan kumush rangli humo qushi qanotlarini yozib turgan holda tasvirlangan. Humo qushi insonga baxt keltiruvchi, uni turli ofatlardan himoya qiluvchi, mehribon jonzot sifatida o‘zbek xalq og‘zaki ijodida keng talqin etib kelingan. Gerbning pastki markaziy qismida davlat bayrog‘i ranglaridagi chambar lenta o‘zagida “O‘zbekiston” so‘zi yozilgan. Gerbda ifoda etilgan sakkiz qirrali burchak – masammandir. Ushbu belgi ijtimoiy hayotning ma’lum bir g‘oya, kuch birlashtiradi degan g‘oyani anglatishga xizmat qiladi. Paxta va bug‘doy boshhoqlarining tasviri rizq-u ro‘zning nishonasidir.

Davlat gerbining huquqiy maqomi ham maxsus qonun bilan himoyalangani. Davlat gerbidan foydalanish huquqi maxsus davlat hokimiyati va boshqaruvi idoralariga berilgan bo‘lib, ularga O‘zbekiston Prezidenti devoni, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, davlat hokimiyati va boshqaruvning mahalliy idoralari, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, barcha toifadagi sudlar, prokuratura, diplomatik va konsullik vakolatxonalari kiradi.

Davlat gerbining tasviri tushirilgan muhrlar, xujjatlarning blankalari va ulardan foydalanish, saqlash hamda yo‘qotish tartibi Respublika Vazirlar Mahkamasining maxsus hujjati asosida tartibga solingan.

Davlat gerbining tasviri, shuningdek, fuqarolik pasporti, korxona, tashkilot, muassasalarning ish qog‘ozlari, muhrlarida o‘z aksini topgan. Respublika fuqarosi shaxs sifatida o‘z sha’ni, or-nomusini qanchalik muqaddas bilsa, fuqaro sifatida davlat ramzlarini shu qadar muqaddas bilishi, uni asrashi, muhofaza qilishi uchun o‘zida mas’ullik tuyg‘usini qaror toptirishi lozim. Fuqarolik tarbiyasini yo‘lga qo‘yish jarayonida davlat ramzlaridan noqonuniy hamda axloqsiz ravishda foydalanayotgan kimsalarga nisbatan murosasiz bo‘lish lozimligini uqtirib borish maqsadga muvofiqdir.

Vatanparvarlik va baynalmilal ruhda tarbiyalash.

Fuqarolik tarbiyasi tashkil etish jarayonida shaxsda vatanparvarlik (lotincha “patriotes” – vatandosh, “patris” – Vatan, yurt) tuyg‘usini shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Binobarin, fuqaro muayyan davlatning a’zosi sifatida uning sha’ni, obro‘-e’tiborini ta’minlashi, uning manfaatlari uchun kurasha olishi zarur.

“Vatan atamasi aslida arabcha so‘z bo‘lib, ona yurt ma’nosini bildiradi, Vatan tushunchasi keng va tor ma’noda qo‘llaniladi. Bir xalq vakillari jamuljam yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazarda tutilsa, bu keng ma’nodagi tushunchadir. Kishi tug‘ilib o‘sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma’nodagi tushunchadir”.

“Vatanparvarlik – o‘z taqdirini vatan, millat taqdiri bilan bog‘lagan barcha kishilarga xos fazilat. Millat taraqqiyotining imkoniyatlari, shon-shuhrati, obro‘- e’tibori ham shu millat kishilar vatanparvarlik tuysusining darajasi bilan bog‘liqdir”.

Vatanparvar shaxs qiyofasida quyidagi sifatlar namoyon bo‘ladi:

1. Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbat, unga sadoqat.
2. O‘zi mansub bo‘lgan millat o‘tmishi, urf-odatlari, an’analari va qadriyatlariga sodiqlik.
3. Vatan va millat tarixidan g‘ururlanish.
4. Yurtning moddiy, shuningdek, millat tomonidan yaratilgan ma’naviy boyliklarini asrash, ularni ko‘paytirish borasida g‘amxo‘rlik qilish.
5. Vatan ravnaqi va millat taraqqiyoti yo‘lida mehnat qilish.
6. Vatan ozodligi va millat erkiga qilinayotgan har qanday tahdidga qarshi kurashish.
7. Vatan va millat obro‘yi, sha’ni, or-nomusini himoya qilish.
8. Vatan ravnaqi va millat taraqqiyotiga nisbatan ishonchga ega bo‘lishi.

Vatanparvar shaxs o‘z vatanini uning boyliklari yoki vatanining qulay geografik hududda joylashganligi uchun emas, balki o‘zi Vatanning bir bo‘lagi ekanligi, o‘zi mansub bo‘lgan millatning shu Vatanda, shu makonda yashashi uchun qadrlay olishi, unga nisbatan chuqur hurmat ko‘rsatishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida vatanparvarlik, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash

masalalariga keng o‘rin berilgan. Xususan: “O‘zbekiston fuqarosining vatanparvarligi bu qayta o‘zgarish yo‘lini ko‘rsatuvchi, ko‘zlangan maqsaddan chetga chiqmaydigan yo‘lchi yulduz, ishonchli kompasdir. O‘zbekistonga, uning yeriga, tabiatiga, bu yerda yashayotgan xalqlarga muhabbat, o‘lkaning tarixi, madaniyati, an‘analarini teran bilib olishga intilish, respublikaning qudrati va yutuqlaridan faxrlanish, xalqimiz qismatiga tushgan qiyinchiliklar uchun qayg‘urish ko‘p millatli o‘zbek jamiyatining muhim jiplashtiruvchi asosi hisoblanadi”.

Erkka intilish, ozod yashashga bo‘lgan ehtiyoj insonga xos bo‘lgan tuyg‘udir. Inson o‘z vatanidagina ozod va erkin yashay oladi. Shu bois vatan ozodligi uchun kurashish masalasi qadim-qadimdan allomalarning asarlari hamda ezgu g‘oyalarni ifoda etuvchi ta’limotlarning bosh mavzusi bo‘lib kelgan. Chunonchi, hadisi sharifda vatanni sevish iymondan ekanligi ta’kidlanadi. Alisher Navoiy quyidagi misralarda vatandan ayrilish inson uchun og‘ir judolik ekanligiga urug‘ beradi:

Abdulla Avloniy o‘z asarlarida “Vatan” tushunchasiga ta’rif berib, uning ravnaqi uchun kurashish vatanparvar insonga xos xususiyat ekanligi quyidagicha qayd etadi: “Har bir kishining tug‘ulub o‘sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug‘ilgan, o‘sg‘on yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi – tuyg‘usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o‘z vatanidan – uyuridan ayrilsa, o‘z yeridagi kabi rohatda yashamas. ...

Biz turkustonliklar o‘z vatanimizni jonimizdan ortiq suydig‘imiz kabi. Arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho‘llarini, eskumular shamol taraflarini, eng sovuq va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyod suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarini tashlab hijrat qilur edi”.

Inson o‘zi tug‘ilib o‘sgan vatanda orzu-umidlari, niyatlari, hayotiy intilishlari bilan o‘ziga yaqin bo‘lgan kishilar davrasida bo‘ladi, o‘zi ko‘nikkan turmush tarzi bo‘yicha kun kechiradi, bolalikdan o‘zi ko‘nikkan ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etadi, hayotining bir qismiga aylangan tilda so‘zlashadi va u shu muhitdagina o‘zini erkin his qiladi. Begona yurtlarda u o‘ziga tanish bo‘lgan, o‘zi ko‘nikkan muhitni topa olmaydi. Shu bois garchi iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatga safar uyushtirgan bo‘lsa-da, o‘z yurtini tezda

sogʻinadi.

Baynalminallik (“inter” – orasida, oʻrtasida, aro, “natio” – xalq) oʻzga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, anʼanalari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos maʼnaviy-axloqiy fazilatlaridan biridir.

Oʻquvchilar oʻrtasida vatanparvar va baynalminal tarbiyani shakllantirishda ular oʻrtasida shu mavzularga oid suhbat, davra suhbat, matbuot konferantsiyasi, viktorina, uchrashuv, koʻrik-tanlov, bahs-munozaralardan foydalanish mumkin. Shuningdek, muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish, vatanparvarlik va baynalminallik mavzularida yaratilgan asarlar mazmunini birgalikda oʻrganish, kinofilmlar tomosha qilish ham oʻzining ijobiy natijasini beradi.

Oʻquvchilarda baynamlinallik tuygʻusini shakllantirishda taʼlim muassasalari qoshida faoliyat yurituvchi “Doʻstlik klubi”ning taʼsiri kattadir. Binobarin, turli millatlarga mansub bolalar oʻrtasida doʻstlik aloqalarining bogʻlanishi ularda bir- birlariga nisbatan hurmatni qaror toptiribgina qolmay, oʻzga millat yoki elatlarning urf-odatlari, anʼanalari, tili, madaniyati va qadriyatlarini puxta oʻrganishga koʻmaklashadi. Bu boradagi bilimlar esa ularda shovinistik (millatchilik) kayfiyatning shakllanishiga toʻsqinlik qiladi. Shuningdek, oʻquvchilarni Respublika baynalminal markazi yoki joylardagi Milliy-madaniy markazlarning faoliyati bilan yaqindan tanishtirish, ayni vaqtda respublika hududida turli millat va elat vakillarini birlashtiruvchi 138 ta milliy-madaniy markazlar faoliyat yuritayotgani toʻgʻrisida maʼlumotlar berib, ular tomonidan uyushtirilayotgan tadbirlarga oʻquvchilarni faol jalb etish ham ijobiy natijalarni beradi.

Yoshlarda vatanparvarlik tuygʻusini shakllantirishda harbiy vatanparvarlik tarbiyaning ham ahamiyati beqiyosdir. Respublika “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati rahbarligida harbiy vatanparvarlik gʻoyasini targʻib etuvchi “Vatanparvar” oʻyinlari, musobaqalarining oʻtkazilishi maqsadga muvofiqdir. Oʻquvchilarni ijtimoiy-gʻoyaviy, maʼnaviy-axloqiy, psixologik-irodaviy, jismoniy hamda harbiy- vatanparvarlik tarbiyani tashkil etish ular tomonidan Vatanni himoya qilishdek muqaddas burchni anglashlariga yordam beradi.

Huquqiy tarbiya. Yosh avlodning huquqiy madaniyatini shakllantirish– fuqarolik tarbiyasining tarkibiy qismi

Huquqiy tarbiya o‘quvchilar o‘rtasida fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda o‘ziga xos o‘rin tutadi. 1993-yil mart oyida e‘lon qilingan «Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi»da qayd etilganidek: «Huquqiy tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari Konstitutsiyani, davlat haqidagi ta‘limotni, chunonchi, fuqarolik, oila, mehnat, xo‘jalik, ma‘muriy, nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma‘nosini tushuntirish, bolalarni davlat qonunlarini yuksak darajada hurmat qilish, ularga so‘zsiz rioya etish, adliyaviy bilimlarni egallashga ehtiyoj sezish, tartib va intizomni buzuvchilarga nisbatan murosasizlik ruhida tarbiyalash, xalqaro huquqning ahamiyatga molik masalalari, xalqaro tashkilotlar (BMT, Xavfsizlik Kengashi va hokazo) faoliyati haqida o‘quvchilarning umumiy tasavvurlarini shakllantirishdan iboratdir.

1997-yil 29-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida qabul qilingan «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi» g‘oyalari jamiyat va shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish va uni rivojlantirish borasida qimmatli nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Huquqiy tarbiya shaxs tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy-huquqiy bilimlar negizida huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, unda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni qaror toptirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish huquqiy ta‘lim va tarbiya jarayoning muhim bosqichidir.

Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- o‘quvchilarga huquqiy me‘yorlar, qonunlar va ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati hamda ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to‘g‘risida ma‘lumotlar berish;
- o‘quvchilarda huquqiy bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni qaror toptirishga erishish;
- o‘quvchilarda huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko‘nikma va malakalarni hosil qilish;

– ularda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlar (huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy tafakkur, huquqiy savodxonlik, huquqiy mas’ullik, huquqiy faollik, huquqiy e’tiqod va huquqiy salohiyat)ning qaror topishini ta’minlash;

– o‘quvchilar huquqiy madaniyati (huquqiy me’yorlar, qonunlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini to‘g‘ri baholash, harakat va harakatsizlikning qonuniy bo‘lishiga erishish, davlat Konstitutsiyasi va ramzlarini, shuningdek, fuqarolik huquq va burchlarini hurmat qilish, yuridik xizmatlarga nisbatan ehtiyojni qaror toptirish, har qanday ko‘rinishdagi huquqbuzarliklarga qarshi murosasiz kurashni tashkil etish)ni shakllantirish.

O‘quvchilar «O‘zbekiston davlat va huquqi asoslari», «Konstitutsiyaviy huquq» o‘quv predmetlari asoslarini o‘rganish jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari tizimi, vakillik hokimiyati organlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Respublika Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar va davlat qo‘mitalari, mahalliy boshqaruv organlari, fuqarolarining o‘zini o‘zi boshqarish organlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi kabi organlar faoliyatini o‘rganish, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosati mohiyatini o‘zlashtirish, xalqaro huquqiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yilishi tartibi bilan tanishib borar ekanlar, ayni vaqtda ularda nafaqat huquqiy ong balki siyosiy ong ham shakllanadi. Zero, jamiyat tizimi, uning amal qilishi uchun asos bo‘lgan g‘oya va qarashlar o‘z navbatida huquqiy g‘oya va qarashlarning vujudga kelishini ta’minlaydi.

Shaxs huquqiy madaniyatini quyidagi ikki asosiy qismga ajratish mumkin:

- 1) huquqiy ong;
- 2) huquqiy faoliyat.

Shaxs huquqiy madaniyatining muhim tarkibiy qismlari sifatida quyidagilar e’tirof etiladi: huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy savodxonlik, huquqiy tafakkur, huquqiy faollik, huquqiy mas’ullik, huquqiy e’tiqod, huquqiy salohiyat.

Rivojlanayotgan texnologiyalar asrida hayotimizni “aqlli gadjet”larsiz tasavvur qilishimiz qiyin. Inson yumushini yengillatish maqsadida yaratilgan bu texnologiyalar hayotimizning bir qismiga

aylanib ulgurgan. Bugungi kunda axborot iste'moli jarayoni ham o'ziga xos madaniyatni kasb etmoqda. Axborot iste'moli jarayoni globalashuv jarayonining xususiyatlaridan biri bo'lib, internet tarmog'i rivojlanib borayotgan hozirgi kunda muhim ahamiyatga egadir. Shu boisdan, hozirgi davr egasiga axborot ma'lumotlari o'zi xohlaganidan ko'proq darajada yetkazilib berilmoqda, natijada u qabul qiladigan axborotlarning nojo'ya tasiri, ularga ko'r-ko'rona ishonish soni ortib bormoqda. Eng muhimi esa, axborot iste'moli madaniyatiga ega inson, jamiyat, xalq va millat uchun g'arazli manfaatlar doirasidagi geoxabarlar ta'siriga tushib qolmaydi. Albatta, axborot iste'moli madaniyatining shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tizimli ravishda sa'y-harakatlarni olib borishni taqozo etadi. Axborot iste'moli madaniyati ham madaniyatning boshqa shakllari kabi bir qator funksiyalarni bajaradi.

Kommunikativ, regulativ (tartibga solish), informatsion, aksiologik (baholash) kabi funksiyalar shular jumlasidandir. Masalan, internet orqali juda ko'p ijobiy ma'lumotlar bilan birga, sharq madaniyatiga, xususan, kishilarimiz xulqi odobiga salbiy ta'sir etuvchi axborotlar ham uzatilayotgani, tabiiyki, kishilarimiz, ayniqsa, yoshlarimiz g'oyaviy tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Har qanday ma'lumotni tahlil qila olish uchun insonda axborot iste'moli madaniyati shakllanishi zarur. Axborotni qabul qiluvchi o'zi, atrofdagilar, yaqinlari, xalqi, yurti manfaatlarini himoya qilishi, shunga mos va xos ma'lumotlarni tanlashni bilishi, o'zlashtirishi va tarqatishi lozim. Bu o'z navbatida, tarbiyaga bog'liq. Bugungi kunda Internet — inson hayotining ilk bosqichidanoq uning ajralmas qismiga aylanib qolgani bois, bolalarni uning xavfidan himoyalash masalasi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va mazkur muammo global miqyosda hal etilishi taqozo etiladi. Internet bolalar tarbiyasida o'ta muhim o'rin egallaydi. Chunki, bola tarbiyaga oid xulq-atvor ko'nikmasi, hayot tamoyillari, fikrlash va olam manzarasini ko'proq aynan internet yordamida o'rganish imkoniyatiga ega. Ayrim ota-onalar farzandining kompyuter qarshisida bo'lgan vaqtida hech qanday xavotirga o'rin yo'q, deb o'ylaydi. Biroq virtual olamda ham ularni muayyan xavf-xatarlar va tahdidlar kutib turgan bo'lishi mumkin.

Axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislar tomonidan tahlikali sharoitlarda qay tarzda o'zini muhofaza qilish, xavf-xatarlar va tahdidlardan himoyalaniish mumkinligini anglash uchun murakkab bo'lmagan qoida va tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, internetda ishlash paytida ularni esda tutish va e'tibor qaratish so'raladi. Bugun yoshlarga "Bu axborotni kim taqdim qilmoqda?", "Nima uchun taqdim qilmoqda?" va "Qanday maqsadda taqdim qilmoqda?" degan savollarni o'z-o'ziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishni o'rgatish kerak bo'ladi. Ana shundagina turli g'oyalar ta'siriga tushib qolish ehtimoli kamayib, taklif etilayotgan ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashishning oldi olinadi. "Axborot tashnaligi"ga barham beriladi.

Axborot madaniyati – axborotlar bilan maqsadga intilib ishlashni bilish va axborotlarni olish uchun, qayta ishlash, kompyuterli informatsion texnologiyani va zamonaviy texnik vositalarni va usullarni qo'llashni anglatadi. Faqat yuqori darajadagi axborot madaniyatiga ega bo'lgan kishilargina tabiiy, ijtimoiy va ekologik resurslarni aniq hisobini qila oladilar. Bu esa barcha tarmoq yo'nalishlaridagi boshqaruv masalalarini tezlik bilan hal etish imkonini beradi va respublikani ravnaq topishida muhim o'rin egallaydi.

Darslarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qo'llanilishi ta'lim olish uchun ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi, ta'lim oluvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari didaktik material mazmuni va shakli bo'yicha turli-tumandir: elektron darsliklar, videorolik, musiqa, ma'lum mavzudagi taqdimotlar, rivojlantirish xususiyatiga ega turli testlar, topshiriqlar va boshqalar. Darslarda axborot texnologiyalarini qo'llay bilish faoliyatini faollashtiruvchi asosiy prinsiplar ishonish va teskari aloqa, tadqiqotchilikni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beradi. Ushbu prinsiplarning amalga oshirilishini axborot texnologiyalari qo'llanilgan barcha darslarda kuzatish mumkin.

"Axborot xavfsizligi" tushunchasi O'zbekistonga kirib kelganiga ko'p bo'ldi. Jurnalistika fakultetlarida 2000-yillarning o'rtalaridan buyon axborot xavfsizligi maxsus fan sifatida o'rgatib kelinadi. Ayni damda, hali ham mamlakatda ko'pchilik bu tushunchaning asl ahamiyatini anglamaganday xayolimda. Universitetda bu fan darslarida juda umumiy mavzular o'tilar, axborot xavfsizligi bo'yicha

umumiy tushunchalar berilar edi. Universitetdan tashqari hayotga kelsak, men ko'rgan-bilgan odamlarning aksariyati shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligiga yetarli e'tibor qaratmaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash mustaqil faoliyat imkoniyatlarini kengaytiradi, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantiradi, turli ma'lumotlar tizimi, elektron kutubxona, boshqa axborot manbalaridan foydalanishga imkoniyat beradi, umumlashtirib aytganda ta'lim sifatini oshirishga ko'maklashadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llab o'tiladigan darslar ishlab chiqilayotganda ta'lim oluvchilar sog'ligiga alohida e'tibor qaratish kerak.

Mafkuraviy tarbiyaning maqsad va vazifalari:

Inson, jamiyat, ijtimoiy guruh, millat dunyoqarashini shakllantirishga, ularni muayyan maqsadlarini ifoda etadigan g'oyaviy bilimlar bilan qurollantirishga qaratilgan jarayon – mafkuraviy tarbiya deyiladi. Jamiyatdagi har bir ijtimoiy kuch yoki aholi qatlamlari o'z manfaat va maqsad-intilishlarini ifoda etuvchi g'oyalar tizimini yaratgach, boshqa guruhlarini ham shu g'oyalar ta'siriga tortishga, o'z tarafdorlari safini kengaytirishga harakat qiladi. G'oyalar adolatli va haqqoniy bo'lib, ko'pchilikning talab-ehtiyojlariga mos kelsa, bu sohadagi tarbiya vositalari, ta'sirchan, tarbiyachilar esa faol va fidoyi bo'lsa, ko'zlangan maqsadga erishiladi. Jamiyat, xalq hali o'z manfaatlarini anglab yetmagan, o'z mafkurasini shakllantirib, maqsadlari sari safarbar bo'lmagan hollarda begona va zararli g'oyalar ta'siriga berilish ehtimoli ortib boradi. Bu esa g'oyaviy tarbiyani yo'lga qo'yish, sog'lom mafkura tamoyillarini aholi qalbi va ongiga muttasil singdirishni dolzarb vazifaga aylantiradi. O'zbekiston sharoitida mafkuraviy tarbiyaning asosiy vazifalari – xalqimizning ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish yo'lidagi asosiy orzu-istaklari, maqsadlarini, milliy istiqlol mafkurasining mohiyatini keng jamoatchilikka tushuntirishdir, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirishdan iboratdir.

Mafkuraviy tarbiya jamiyatda, avvalambor, oila, maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari, maktablar, litsey, kollejlari, oliy o'quv yurtlari, ommaviy axborot vositalari, jamoat tashkilotlarining birgalikdagi faoliyatini taqozo etadi. Uzluksiz ta'lim tizimi mafkuraviy tarbiyani olib boruvchi asosiy bo'g'indir, zero mafkuraviy

maqsadlarni kishilar, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirish vazifasi, asosan, ta'lim tizimi orqali amalga oshiriladi.

Mafkuraviy tarbiya haqida gap ketar ekan, uning mafkuraviy profilaktika, mafkuraviy ta'sir tushunchalarining o'zaro aloqadorligini nazardan qochirmaslik lozim. Mafkuraviy profilaktika oldingi mavzularda ta'kidlanganidek, ijtimoiy institutlar tomonidan amalga oshiriladigan turli shakldagi g'oyaviy-tarbiyaviy, ma'naviy-mafkuraviy ishlar majmui bo'lib, u butun mafkuraviy tarbiya tizimini qamrab oladi. Xususan, ta'lim-tarbiya va targ'ibot-tashviqot tizimi mafkuraviy profilaktikani amalga oshirishda yordam beradi. O'z o'rnida mafkuraviy profilaktika mafkuraviy tarbiyani ta'minlashda faol ishtirok etadi. Bu qisqa ta'rifdan anglash mumkinki, mafkuraviy tarbiya va mafkuraviy profilaktika tushunchalari bir-birini taqozo etadigan va to'ldirayotgan aloqadorlikda bo'lib, o'zaro obyekt-subyekt munosabatida bo'ladigan jarayon deyish mumkin.

Mafkuraviy ta'sir – mafkuraviy tarbiyaning eng muhim xislatlaridan biridir. Mafkuraviy ta'sirsiz (turli xil shakllari, usullari, vositalari) mafkuraviy tarbiya haqida fikr yuritish tabiiy ravishda mantiqsizlikdir. Mafkuraviy tarbiyaning samaradorligini oshirishda mafkuraviy ta'sirning obekti va sub'ektiga ko'p narsa bog'liq. Chunonchi, mafkuraviy ta'sir samaradorligi mafkuraviy ta'sir o'tkazilishi lozim bo'lgan kishilarning (obyekt) bilim darajasi, madaniy saviyasiga bog'liq bo'lsa, o'z navbatida mafkuraviy ta'sir o'tkazayotgan idoralar, tarbiyaviy muassasalar, targ'ibot va tashviqotlar (subyekt) amalga oshirayotgan mafkuraviy tadbirlar mazmuni va shakliga, mafkura xodimlarning professional mahoratiga insoniy fazilatlariga, xislatlariga bog'liq bo'ladi. Demak, aytish mumkinki, mafkuraviy ta'sir tushunchasi mafkuraviy tarbiyani harakatga keltiruvchi asosiy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bunday o'zaro aloqadorlik mafkuraviy tarbiyaning mag'zini tashkil etib, mafkuraviy ta'sir doirasiga tushadigan har bir kishi o'sha ta'sir asosida faoliyat ko'rsata boshlaydi.

2. Mafkuraviy tarbiya shakl, metod va vositalari.

XXI asrni axborot asri, axborot texnologiyalari asri deb atash tobora rasm bo'lmoqda. Chunki asrimizda keng qamrovda va jadal sur'atlarda tarqalayotgan informatsiyalar insonning istaklarini, didini o'zgartirishga, fikriga ta'sir qilishi aniq va muqarrar. Tan olish kerak,

tomosha qilinayotgan teleserialdan tortib, bolakaylarga aytib berilayotgan ertakkacha, o'qiyotgan kitoblarimiz ham qandaydir mafkuraviy ta'sir samarasiga ega - ularda muayyan g'oyalar targ'ib qilinadi. Puxta ishlab chiqilgan strategik yo'nalish davlatning istiqbolini belgilaydi. O'zbekistonning strategik maqsadlari I. Karimovning qator asarlarida, jumladan,

«O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari, taraqqiyot kafolatlari» hamda «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» asarlarida belgilab berilgan. Shu maqsadlar sari insonlarni safarbar qilish ularni g'oyalar shaklida singdirish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarning taqdiri, so'zsiz, har bir fuqaro, aniqrog'i, insonning faolligiga bog'liq. Bu esa islohotlarning mohiyatini xalqqa tushuntirishni talab qiladi. Shuning uchun rivojlangan mamlakatlarda mafkuraning targ'iboti «hukumat siyosatining tashviqoti» ko'rinishida amalga oshiriladi. Davlatning bosh islohotchi ekanligi ham O'zbekiston hukumatining siyosatini maxsus targ'ib qilishni talab etadi. Bunday targ'ibot islohotlarini mafkuraviy asosda ta'minlashga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda inson ongi va qalbini zabt etish uchun kurash borayotgani hech kimga sir emas. Shuning uchun yot g'oyaviy ta'sirlarga qarshi kurashda uzilishlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bunday sharoitda begona g'oyalarning qo'poruvchi ta'siriga qarshi doimiy va uzluksiz aksiltarg'ibotni tashkil etish muhim sanaladi. Chunki bunday mafkuraviy kurashni nafaqat mamlakatimiz ichkarisida, balki xalqaro maydonda ham olib borish talab etiladi.

Milliy istiqlol g'oyasini singdirishning usullari, texnologiyalari, ustuvor yo'nalishlari XXI asrda insoniyat o'z taraqqiyotining sifat jihatidan yangi pallasiga qadam qo'yganligi bilan baholanishi lozim. XXI asrda ishlab chiqarishdagi yangi texnologiyalar mehnat samaradorligini misli ko'rilmagan darajada o'stirib yubordi. Biroq, yangi texnologiyalar faqat sanoat va qishloq xo'jaligida qo'llanilmayapti, balki ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarda ham shu nuqtai-nazardan yondashish milliy istiqlol g'oyasini targ'ib qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zaruratini ko'rsatadi. Milliy g'oyani xalq qalbi va ongiga singdirish muayyan texnologiya asosida olib borilganda tadbirlarning ketma-ketligi, miqyosi, me'yori,

davomiyligi va tamoyillari singari jihatlar qamrab olinadi. Ularning muhimligi shundaki, targ'ibotda me'yorning buzilishi, milliy mafkura to'g'risida noo'rin gapiraverish me'yorni bilmaslik teskari samara berishi mumkin. Targ'ibot texnologiyasini milliy mafkura mazmun-mohiyatiga mos bo'lgan taqdirdagina kutilgan natijaga erishish mumkin.

O'zbekistonda mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishni ustuvor yo'nalishlari qo'yidagilardan iborat:

- belgilangan tadbirlarning yuqori darajada uyushqoqlik bilan o'tkazilishini ta'minlash;
- milliy istiqlol g'oyasining targ'iboti sifatini muntazam oshirib borish;
- davr talabidan kelib chiqqan holda mafkuraviy ishlarni tashkil etishning yangi, samarali yo'llarini izlash;
- bu sohada eski uslublarni mutlaqlashtirishga, andozalashtirishga yo'l qo'ymaslik;
- mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishda ijtimoiy muhitni hisobga olish;
- mafkuraviy jarayonlarni tashkil etishda uchraydigan rasmiyatchilik, majlisbozlik ko'rinishlariga barham berish;
- mafkuraviy faoliyatning qanchalik samarali olib borilayotganligini bilish maqsadida uning monitoringini tashkil etish.

Milliy g'oyaning targ'ibot-tashviqotini tashkil etishda quyidagi tashkiliy tamoyillariga amal qilishi maqsadga muvofiq:

keng qamrovlilik, bunda jamiyatning barcha a'zolariga g'oyalar xilma-xilligi asosida mafkurani singdirish, bu jarayonda aholining barcha qatlamlarini qamrab olish nazarda tutiladi;

Uzluksizlik – milliy istiqlol g'oyasining targ'iboti makonda va zamonda doimiyligini, uning yaxlit tizim shakliga keltirilishini anglatadi. Bu ta'lim tizimidagi o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, sinf va auditoriyalar, ko'rgazmali qurollar milliy istiqlol g'oyasiga uyg'un bo'lishni talab etadi;

Ketma-ketlik– har bir bosqich uchun taraqqiyot va inson kamolotiga xizmat qiladigan qadriyatlarni singdirish maqsadida mafkuraviy tashviqot rejalashtiriladi;

Bosqichma-bosqichlik- milliy mafkurani targ'ib qilishning ruhiy jihatlar bilan bog'liq bo'lib, ham targ'ib qiluvchi, ham qabul

qiluvchining muayyan tayyorgarlik bosqichidan o'tishini taqozo qiladi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchisiga milliy mafkuraning falsafiy va etnik ildizlari to'g'risida gapirish noo'rin bo'lishdan tashqari mutlaqo samarasiz hamdir. Shuning uchun bog'chada, boshlang'ich sinflarda, yuqori sinflarda, litsey kollejlarda, oliy o'quv yurtlari va mehnat jamoalarida mafkuraviy ishlar tinglovchi va o'quvchilarning yoshi, saviyasi, ma'lumoti kabi jihatlarini hisobga olib, aniq belgilangan reja asosida olib borilishi kerak;

Mafkuraviy tarbiyani shakllantirishda **mafkuraviy plyuralizm va mafkuraviy bag'rikenglik** tushunchalari katta ahamiyatga ega. Mamlakatda ilg'or g'oyalar, mafkuralar qancha ko'p bo'lsa, jamiyat taraqqiyotining samarali yo'lini tanlab olish uchun imkoniyat shuncha ko'p bo'ladi.

Mafkuraviy plyuralizm taraqqiyotga xizmat qiladigan yangidan-yangi g'oyalarni paydo bo'lishiga, turli xalqlar, elatlar, millatlar va siyosiy guruhlarining manfaatlari asosida, umumiy tarzda ro'yobga chiqishga sharoit yaratadi. U muqarrar sur'atda ko'p partiyaviylik tizimini taqozo etadi. Shu ma'noda aytish mumkinki, bugun O'zbekistonda bir necha siyosiy partiyalar faoliyat ko'rsatib mamlakatimiz siyosiy-hayotida faollik ko'rsatmoqdalar.

Mafkuraviy bag'rikenglik jamiyatdagi barcha qatlam, ijtimoiy guruh va millatning ezgulik yo'lidagi hamkorligini nazarda tutadi va mamlakatda tinchlik, barqarorlikni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. O'zbekiston xalqi dunyoviy davlat, erkin fuqarolik jamiyatini qurmoqda. Bularning barchasi mafkuraviy tarbiya jarayonida o'z aksini topmog'i lozim. Kishilarni ezgu g'oyalar ruhida tarbiyalash mafkuraviy jarayonlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Bunga oila, mahalla, muassasa va tashkilotlarda olib borilishi lozim bo'lgan tadbirlar amaliy ahamiyat kasb etadi. Mafkuraviy targ'ibot ishlarida bulardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq.

Mahalla – o'zini o'zi boshqarishning milliy modeli bo'lib, u xalqimizning azaliy udumlari, an'alariga tayangan holda, ulkan tarbiyaviy vazifani bajaradi. Keksalarning pand-nasihati, kattalarning shaxsiy ibрати, jamoaning hamjihatligi misolida odamlar ongiga ezgulik g'oyalari singdirilib boriladi.

Mahalla, avvalo, sog'lom ijtimoiy muhitdir. Bu yerda kuchli ta'siriga ega bo'lgan jamoatchilik fikri mahalla ahlining xulq-atvori,

o‘zaro munosabatlarini adolat va ma‘naviy mezonlar asosida tartibga solib turadi. Shu ma‘noda, mahalla I.Karimov ta‘kidlaganidek, haqiqiy demokratiya darsxonasidir.

Ta‘lim-tarbiya sohalari milliy istiqlol g‘oyalarini yoshlar qalbi va ongiga singdirishning ustuvor yo‘nalishlaridir. Ta‘lim tarbiyaning har bir bosqichi o‘z navbatida g‘oyalarni yoshlar qalbi va ongiga singdirishning o‘ziga xos omillarini nazarda tutadi.

Mafkuraviy tarbiya texnologiyasi.

Hozirgi voqelikda milliy istiqlol g‘oyasi va yot mafkuralar orasidagi munosabatlar mafkuraviy kurash, mafkuraviy qarshi turish, psixologik urush shakllarida kechmoqda. Yot mafkuralar mafkuraviy kurashning ming yillik uslublarini, shuningdek, zamonaviylashtirilgan uslublari: axborot maydonini egallab olish, mafkuraviy infiltratsiya, mafkuraviy diversiya, dezorientatsiya, mafkuraviy qo‘poruvchilik harakatlarini qo‘llash orqali xalqimizda O‘zbekistonning buyuk kelajagiga ishonchni yo‘qotishga, davlat siyosatini obro‘sizlantirishga, odamlarning o‘zini Vatan, millat himoyasidan chetga tortishga, loqaydlikka erishishga intiladilar. Bunda biror xususiy faktni umumlashtirishga (ekstropolatsiya), yolg‘onni haqiqatga o‘xshatib tasvirlash, kichik muammodan katta yolg‘on yasash, bir narsani takrorlayverish, tuyg‘uni aqldan ustun qo‘yish, tinglovchining shaxsiy manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yib (unga do‘st bo‘lib ko‘rinish), «hasratlashish», hukumatlarni xalqlarga yomon ko‘rsatish, millat dushmanlariga rahmdillik, hamfikrlik tuyg‘usini uyg‘otish, odamlarga tanish ma‘lumotlarni ishlatib «falon joyda falon voqea bo‘ldi», deb rostga yolg‘onni ulab yuborish uslublardan mafkuraviy kurashda foydalanyapti.

Har qanday jamiyat bunday makkor tahdidlarni yengish uchun o‘zida ogohlik, mafkuraviy xafvsizlik, to‘kislik, jangovarlik, safarbarlik, umumilliy birlik kabi ijtimoiy sifatlarga bo‘lishi kerak. Buning uchun milliy istiqlol mafkurasining yot mafkuralarga qarshi kurash uslublari, jumladan, buzg‘unchi g‘oyalar mohiyatini fosh etishga qaratilgan targ‘ibot, mafkuraviy monitoring va tahdidlar mohiyatini xalqimiz ongi va qalbiga yetkazish, jaholatga qarshi ma‘rifat tarqatish uslublaridan doimo va hamma joyda foydalanishni taqozo qilinadi.

Bizga tahdid solayotgan mafkuralar «maftunkor» va «ommabop» bo'lib, ko'rinsa-da, ular puxta, ilmiy-texnologik asosga qurilganini anglash qiyin emas. Chunki, ularning targ'iboti oldingi va hozirgi zamonaviy mafkuraviy kurash usullariga ega. Faqat g'oya va maqsadning shakli o'zgargan. Masalan, ana shunday g'oyalardan biri «xalifalik davlatini tuzish» g'oyasidir. Bu g'oyaning mazmun va mohiyat jihatdan zararli ekanligini chuqur anglash zarur.

O'zbekistonning Markaziy Osiyodagi o'rini hisobga olib, ular diniy oqimlar O'zbekistonda rivojlantirilsa, buning ta'siri tezda Markaziy Osiyoning boshqa hududlariga yoyilishiga umid qiladilar. Chunki diniy allomalar ayni Movarounnahrda chiqqanligi, bu o'lka xalqi milliy xarakteri, ma'naviyatining shakllanishiga sezilarli hissasini qo'shganini biladilar. Shu asosda ular diniy niqob ostida yoshlarning mafkuraviy immunitetini susaytirib, ularga davlatimizning demokratik siyosiy tamoyillarini qoralab, davlat va xalq o'rtasida ziddiyat keltirib chiqarishga umid qiladilar. Shu sababli "Hizbut-tahrir" dastlab yoshlarda soxta islomiy fikrlarga ishonchini oshirishni o'zining asosiy vazifasi deb bildi.

Mafkuraviy tarbiya samaradorligini, avvalo, jamiyatni mafkuraviy tarbiyalashning natijasi qanday bo'lishi kerak ekanligini aniq belgilanishiga bog'liq. Shu ma'noda, odamlarni u yoki bu maqsadga yo'naltirish, tarbiyalash ikki tomonlama jarayon. Ilgari ta'kidlanganidek, bunda targ'ibot-tashviqot ishlarini bir zum bo'lsa-da, to'xtatib turib bo'lmaydi. Shu o'rinda, targ'ibot subyektlari (targ'ibotchilar, ta'lim-tarbiya tizimi, oila, mahalla, TV, radio, matbuot) va targ'ibot obyektlari (shaxs, aholi) ishtirok etadi. Targ'ibot va tashviqot ishlarining samaradorligi xalq, jamoa siyosiy ongida targ'ibotgacha va targ'ibotdan keyingi darajalar orasidagi farqda bilinadi. Jamoa mafkurasidagi o'zgarishlar ilmiy yutuqlarga asoslangan holda olib borilsa, targ'ibot va tashviqot samarasini aniqlash va takomillashtirish mumkin bo'ladi.

Neyrolingvistik dasturlashtirish texnologiyasi.

Mamlakatimizda ulkan ijtimoiy islohotlar tufayli bunyodkorlik, obodonchilik ishlari, fan va texnika sohasi jadal rivojlanmoqda, ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalarning rivojlanishi natijasida dunyo olimlarining ilmiy izlanishlaridan xabardor bo'lish imkoniyati kuchayib bormoqda. Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni

qo'llash dunyo miqyosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga zamin yaratishni o'z vaqtida anglagan pedagog, psixolog olimlarimiz psixologiyani yangi yutuqlarini tadbiq etmoqdalar, masalan, keyingi yuz yil ichida psixologiya fanida yuz bergan o'zgarish, bu - neyrolingvistik dasturlashni paydo bo'lishidir. Neyrolingvistik dasturlash miya, tana va til (nutq) ning o'zaro mutanosib holda ishlashini o'z ichiga oladi. Shuningdek, neyrolingvistik dasturlash psixologiyaning dolzarb muammolaridan insonning subyektiv tajribasi, e'tiqodi, shonining shakllanishi, dinamik ta'lim, tizimli tafakkur, inson daholigi, ijod va biznes ustida tadqiqot olib boradi.

Neyrolingvistik dasturlash muammosi bo'yicha asosan chet el olimlari: R.Bendler, Djon Grinder, B.Beytson, Alfred tajribasini Maykl Xoll, Milton Erikson va boshqalar tadqiqot olib borganlar. O'zbekiston psixolog olimlari tomonidan neyrolingvistik dasturlash muammosi mamlakatimiz mustaqil bo'lganidan so'ng chet el olimlarining tadqiqotlari bilan tanishish imkoniyati bo'lganidan keyingina o'rganila boshlandi. NLD 1970-yillarning boshida paydo bo'ldi. Santa Kruzda Kaliforniya Universitetida lingvistika professorining assistenti bo'lgan Djon Grinder va o'sha universitetning psixologiya yo'nalishi talabasi Richard Bendler hamkorligining mevasi bo'ldi. Bundan tashqari Richard Bendler psixoterapiya bilan ham kuchli qiziqardi. Ular birgalikda uchta mashhur psixoterapevtlarning harakatlarini o'rganadilar. "Neyro" qismi - xulq-atvor, harakatni ko'rish, quloq solish, hidni sezish, mazani sezish, tegish va his qilish kabi nevrologik jarayonlardan boshlanadi, - degan fundamental g'oyani aks ettiradi. Biz dunyoni o'zimizning bitta sezish organimiz orqali anglaymiz. Biz axborotning "ma'no"sini topamiz va keyin esa u asosida faoliyat ko'rsatamiz. Bizning nevrologiya o'zida faqat ko'rinmas fikrli jarayonlarni emas, balki bizning ko'zga ko'rinarli fiziologik ta'sirlarni, g'oyalar va hodisalarni ham o'z ichiga oladi. Birinchisi ikkinchisining oddiy jismoniy darajadagi aksi bo'lib hisoblanadi. Jism va aql bo'linmas birlik, inson mohiyatini hosil qiladi. Nomning "Lingvistik" qismi esa bizning fikrlarimiz va xulq-atvorimizni tartiblashtirish uchun va boshqa odamlar bilan kommunikatsiyaga kirishish uchun tilni ishlatishimizni ko'rsatadi. "Dasturlash" - natijani olish uchun biz o'zimizning g'oyalarimiz va harakatlarimizni tashkil qilish usullarini ko'rsatadi. NLD - inson

subyektiv tajribasining tuzilishi bilan bog‘liq: biz ko‘rgan, eshitgan va sezishni qanday tashkil qilamiz va biz tashqi dunyodan olgan sezish organlari yordamida qanday tahlil qilamiz va fikrlashtiramiz? NLD ham, shuningdek, biz nutqda buni qanday ko‘rsatib berishimizni va qanday harakat qilishimizni tadqiq qiladi - niyat qilib, niyat qilmay - natija olish uchun. Biz sezish organlarimizni tashqi dunyoni idrok qilish uchun, uni o‘rganish va tubdan o‘zgartirish uchun ishlatamiz. Dunyo cheksiz sensor, cheksiz xilma-xillikda namoyon bo‘ladi, lekin biz bu xilma- xilliklarning faqat juda kam qismini idrok qilamiz. Idrok qilinganlari o‘sha qismi faqat biz anglagan nodir tajribamiz, madaniyatimiz, tilimiz, boyliklarimiz, qiziqishlarimiz va taxminlarimiz orqali. Har birimiz o‘ziga xos sensor taassurotlar va hayotning shaxsiy tajribasi asosida qurilgan noyob dunyoda yashaymiz va biz tassurotlarga, bizning dunyo modeliga suyanib harakat qilamiz. Bizda ko‘pchilik tabiiy, foydali va zarur bo‘lgan filtrlar bor. Shunday qilib, neyrolingvistik dasturlash o‘tgan asrning katta kashfiyotlaridan biri bo‘lib, ahamiyat jihatidan internet ixtirosidan qolishmaydi. “NLD” neyrolingvistik dasturlash iborasi ostida mutlaqo yangi g‘oya inson muloqoti va o‘z-o‘zini rivojlantirish yondashuvi yotadi. Ba’zilar uni “shaxsni takomillashtirish san’ati” yoki “subyektiv kechinmalarni tadbiq qilish fani” deb atashadi. Neyrolingvistik dasturlash odamning subyektiv tajribasini, uning fikrlash, xulq va kommunikativ jarayonlarini ifodalash usulidir. Neyrolingvistik dasturlash atrofni, dunyoni idrok qilishni, shuningdek, odamlar uni qanday idrok qilishini, bir-biri bilan qanday muloqot qilishini tushunishga yordam beradi. Neyrolingvistik dasturlash xulq strategiyasini tahlil qiladi va uni muvaffaqiyat bilan qo‘llashni o‘rgatadi. Modellashtirish neyrolingvistik dasturlashning asosini tashkil qiladi. Neyrolingvistik dasturlashni paydo bo‘lishi ko‘p jihatdan modellashtirish jarayoniga bog‘liq. Neyrolingvistik dasturlash samaradorlikni o‘rgansa, modellashtirish esa, ana shu samaradorlikni anglash jarayonidir. Modellashtirish - bu maksimal darajada to‘liq ifodalashdir. Neyrolingvistik dasturlash jabhasi inson tafakkuri malakalarini modellashtirish jarayonida rivojlanadi. Neyrolingvistik dasturlash miya qanday ishlashini, kommunikatsiyani noverbal vositalari va til stereotiplarini (lingvistik) tahlil qilish yo‘li modellashtirish jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu tahlilning natijasi

keyinchalik berilgan malakalarni boshqa faoliyat sohasidagi boshqa odamlarga kiritiladi, ya'ni ko'p bosqichli strategiya yoki dasturlar orqali amalga oshiriladi. Neyrolingvistik dasturlash shunday texnika va farqlar o'lchovini ishlab chiqqani ular yordamida odamlarni noverbal va verbal xulq stereotiplarini ifodalaydi va identifikatsiya qilinadi. Ya'ni, odamlar nima qilish va gapirishni neyrolingvistik dasturlashning birinchi darajali maqsadi shundan iboratki, o'tkir qobiliyatli odamlarni boshqa odamlarda ham ko'rish. Neyrolingvistik dasturlash asoschilari uni (modellashtirish) mashhur psixoterapevtlar ishlarida qo'lladilar. Qaysiki, ular hayron qoladigan darajada natijalarga erishgan omma qanday bo'lganligini tushuntirib bera olishmagan. Modellashtirish hozirgi kunda neyrolingvistik dasturlashda markaziy o'rinda va qo'llanilish jabhasi terapiya chegarasidan chiqib, sport, biznes, davlat boshqaruvida, savdo, oilaviy munosabatlar, ta'lim va shaxsni rivojlantirish sohalarida ham foydalanilmoqda. Bunday san'atni egallash uchun, siz qilmoqchi bo'lgan ishni do'ndirib qo'yadigan odamni topib uni o'rganish lozim. Modellashtirishning usullarini qo'llab siz ham takomillashishga erishishingiz mumkin. Bu siz "g'ayritabiiy inson - daho" toping, degani emas. Asosiy masalaga qaytadigan bo'lsak, shu narsani ta'kidlash lozimki, siz tabiiy in'om hisoblangan qobiliyatni modellashtirish orqali xohlagan strategiya bilan ishlashingiz mumkin. Bu o'zini "genetik qoloq" deb hisoblaganlarda umid tug'diradi. Shunday qilib, siz har qanday iste'dod yoki in'om, manbasidan qat'iy nazar modellashtirishning asosini tashkil qiladi, deb hisoblashingiz kerak. Siz modellashtirishda ko'nikma va qobiliyatni farqlashingiz lozim. Ko'pincha modellashtirish qobiliyatini emas, balki, ko'nikma (uddalash)ni olishga yordam beradi. Masalan, oshpaz xamir qorishni, go'shtni maydalab chiroyli qilib ovqatga solish ko'nikmasini egallashi lozim. Shundan keyingina, biz undan kulinariyaga qobiliyati bor, deb hisoblashimiz mumkin. Modellashtirishdan tashqari neyrolingvistik dasturlashda shaxslararo muloqot bilan bog'liq boshqa asos bor. Karta va filtrlarni nazariy modeli odamlarga muloqot jarayonini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Buning uchun muloqotning ustasi farangini topish kifoya qiladi va u hollarda o'z malakalarini namoyon qilishdan qanchalik umumqabul qilingan modelga muvofiq kelishi yoki kelmasligidan qat'iy nazar uni malakalarini egallashingiz, o'zlashtirib olishingiz

lozim. Modellashtirish yo‘li bilan biz takomillashish chegarasini kengaytirishimiz kerak, chunki boshqa odamlari bilan strategiyalarni almashamiz. Odamlar ko‘pincha o‘zining e’tiqodi va qadriyatlarini oddiy gaplashishda ochib tashlaydi. Siz ularni faqat eshitishingiz “uchirma gaplar”ga e’tiboringizni qaratishingiz lozim. Undan tashqari, siz “nega?”, “nimaga bu muhim deb hisoblaysiz?” yoki “nega sizda shunday sezgi paydo bo‘ladi?” kabi savollarni berishingiz, bunday savollar sizni e’tiqodni va qadriyatlarni tushinishingizga olib keladi. Barcha ko‘nikmalar paketini «Science and Education» modellashtirishga intiling, boshqa holatda asosiy elementlarni tushirib qoldirishni tavakkal qilishingiz mumkin. Odatda, biz o‘zimizni e’tiqod va qadriyatlarimizga yopishib olishga moyilmiz. Bu bizni oddiy kechinmalarimizga tortadi, “avtopilot” singari harakatlanishimizga imkonimiz bor va bo‘layotgan voqea to‘g‘risida o‘ylab o‘tirmaymiz. E’tiqodlarimiz qanchalik chuqurlashgan bo‘lsa, shunchalik kuchli maksimal xulq qamrab oladi, uni o‘zlashtirishimiz qiyinroq kechadi.

②Nazorat uchun savollar:

- 1.Neyrolingvistik dasurlashtirish texnologiyasi tariflab bering?
2. Ma’furaviy tarbiya texnologiyasi bu?
- 3.Ma’furaviy plyuralizm nima?
- 4.Ma’furaviy tarbiya shakl, metod va vositalari bu?
- 5.Ma’furaviy ta’sir deganda nimani tushunasiz?
- 6.O‘quvchilarga fuqarolik tarbiyasini berish jarayonida Davlat ramzlari (Madhiya, Gerb, Bayroq)dan foydalanish ahamiyati nimada?

MAVZU: MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA. O'QUVCHILARNING MEHNAT, JISMONIY VA ESTETIK TARBIYASI.

Reja:

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
2. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shakl va metodlari.
3. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mazmuni.
4. O'quvchilarda ongli intizomlilikni tarbiyalash.
5. Mehnat tarbiyasi maqsad va vazifalari. Mehnat tarbiyasining mazmuni va metodlari.
6. Jismoniy tarbiyaning maqsad va vazifalari. Jismoniy tarbiya vositalari.
7. Estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari. Estetik tarbiya vositalari.

Tayanch tushunchalar: axloq, ma'naviyat, tarbiya, ma'naviy - axloqiy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tushunchalar, ma'naviy-axloqiy, xulq-atvor, ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari mehnat, mehnat tarbiyasi, mehnat turlari, jismoniy tarbiya, jismoniy yetuklik, jismoniy tarbiya vositalari, estetika, estetik tarbiya, estetik madaniyat.

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari.

Axloq va ma'naviyat chuqur ichki o'zaro aloqadorlikka ega. Zero, ma'naviyat individ guruhiga mansub bo'lgan guruhlar axloqi ta'sirida yuzaga keladi, axloq esa, o'z navbatida, guruh a'zolari bo'lgan individlar ma'naviyatining o'zaro tutash ommaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Axloq - ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismonan yetukligining mezonini bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi. Axloq (arabcha xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soladigan qonun- qoidalar majmuidir. Axloq - shaxs yoki guruh faoliyatini

baholash orqali jamiyatdagi munosabatlarni boshqarish mexanizmi. Axloq shunchaki munosabatlarni tartibga keltirish uchungina emas, balki ularni uyg'unlashtirish uchun ham zarur. Munosabatlarni boshqarish ikki xil usul bilan amalga oshiriladi: xulq-atvorni rag'batlantirish va jazolash. Axloq jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soladi va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlarida ifodalanadigan maqsadlarni ilgari suradi. Axloq tushunchalari umumiy xarakterga ega, ular alohida munosabatlarni emas, hamma sohadagi munosabatlarni qamrab oladi. Bunday tushunchalar axloqiy kategoriya deb ataladi. Ezgulik, tartiblilik, haqqoniylik, rostgo'ylik, adolatlilik, mehnatsevarlik, jamoaviylik kabi sifat va xususiyatlarni o'zida birlashtirgan shaxs tavsifi axloqiy tamoyillar deb ataladi. Hayotda qoida sifatida qabul qilingan talablardan kishilar o'zlariga odamlar orasidan namuna tanlaydi. Bu axloqiy ideal deb ataladi. Axloqning asosiy qirralari (tamoyillari) - birdamlik (shaxsiy manfaatlar umumiylikning yuqori ko'rinishi sifatida ijtimoiylikka bo'ysundirilishi) va insonparvarlik (shaxsga o'z-o'ziga qadriyat va yakuniy maqsad sifatida munosabatda bo'lish). Axloqiy ongning o'ziga xos tushunchalari sifatida yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, sha'n, qadr-qimmat kabilarni keltirib o'tish mumkin. Yuqorida aytilganlarni e'tiborga olib, axloqning, jamiyat a'zolarining faoliyatiga yo'nalganligi va uni boshqarilishi ma'nosida, faoliyatli tavsifni ko'rsatib o'tish to'g'ri bo'ladi. Axloqiy me'yorlar - har bir inson va jamiyat uyg'unlikda mavjud bo'la olishiga intilgan kishilik jamiyatining ko'p asrlik tajribasi natijasidir. Insoniyat hamisha eng muhim maqsadlardan biri sifatida kishilarning hamkorlikda yashashida uyg'unlikka intilib kelgan. Axloq me'yorlari insonning yaxshilik va yomonlikni chegaralash, ezgulik nima ekanini aniqlashga intilishlari natijasida yuzaga kelgan. Axloq me'yor va qadriyatlardan iborat. Axloqning uchinchi elementi ideallarni esa, shaxs o'zida tarkib toptirishni xohlagan me'yor va sifatlar tarzida ajratib ko'rsatish mumkin. Me'yor - bir turdagi xulq-atvor, takrorlanadigan vaziyat, talab, standart, taqlid uchun misol, ijtimoiy fikr, did, qoida, urf-odat shaklidagi namuna. Me'yorlar ajdodlarning katta ijobiy ahamiyatga ega tajribasini o'zida mujassamlaydi, zero ularda u yoki bu xulq-atvorning ko'plab avlodlar tajribasida sinalgani maqsadga muvofiqligini aks etadi.

Qadriyatlar - ijtimoiy munosabatlar va jamiyat a'zolarining ijtimoiy ahamiyatli fazilatlaridir. Qadriyatlar xilma-xil tasnifga ega bo'lib, eng umumiy tarzda mutlaq va nisbiy qadriyatlar farqlanadi. Absolyut qadriyatlar, ya'ni umumahamiyatli (obyektiv) tavsifga ega bo'lib, ular o'zida shubhasiz asoslangan, istalgan nuqtai nazardan, turlicha munosabatlar va barcha subyekt uchun ijobiy xususiyatga ega. Ulardan tashqari, nisbiy ijobiy qadriyatlar ham mavjud bo'lib, ular faqat qandaydir munosabat bilan yoki ma'lum bir subyektlar uchungina ijobiy tavsifga ega bo'ladi. Ma'naviyat va axloq o'z navbatida tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni taqozo etadi. Ma'lumki, tarbiya yosh avlodni jamiyatda yashashga maqsadli tayyorlash jarayoni bo'lib, maxsus tashkil etilgan davlat va jamoat institutlari orqali amalga oshiriladi, jamiyat tomonidan nazorat qilinadi va tuzatishlar kiritib boriladi.

Ma'naviy-axloqiy tushunchalarni baholash va muhokama yuritish asosida ma'naviy-axloqiy e'tiqod shakllanadi va natijada inson xatti-harakati va xulqi aniqlanadi. Ma'naviy-axloqiy e'tiqodga ega inson axloqiy me'yorlar, talablarni ongli bajaradi va ularga hurmat bildiradi. Lekin ma'naviy-axloqiy me'yorlar haqida bilimga ega bo'lish va uni tushunish e'tiqodni faoliyatga aylantiradi degan gap emas, ma'naviy-axloqiy bilimlar qachon hayotiy tajribalarda qo'llanilib, o'quvchilar tomonidan ularning faoliyatida yorqin namoyon bo'lgandagina, rivojlangan deyish mumkin. Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular inson tomonidan, uning voqea-hodisalar, kishilar hamda o'z xulqiga nisbatan his-tuyg'ularni uyg'otishga rag'bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko'ra ma'naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag'bat bilan hosil bo'ladigan faoliyat eng asosiysi hisoblanadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat boladi. Ma'naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o'quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar mohiyatini o'rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari. Ma'naviy-axloqiy tarbiya – yagona ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi hisoblanadi. Jamiyat tomonidan insonlar

xulqining boshqarilishiga zarurat ikki o‘zaro bog‘liq vazifani shart qilib qo‘yadi: birinchidan, jamiyat ongida me‘yorlar, tamoyillar, ideallar, adolat, ezgulik va yovuzlik kabi tushunchalar ko‘rinishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablarni ishlab chiqish; ikkinchidan, inson o‘z xatti-harakatlarini yo‘naltirishi va nazorat qila olishi, shuningdek, ijtimoiy xulqni boshqarishda ishtirok eta olishi, ya‘ni boshqa kishilarga talab qo‘ya bilishi va ularning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog‘liq tasavvurlarni har bir inson ongiga singdirish. Aynan shu ikkinchi vazifa insonda shaxsning tegishli e‘tiqod, ma‘naviy moyilliklar, his-tuyg‘ular, odatlar, barqaror axloqiy sifatlarni shakllantirishdan iborat bo‘lgan axloqiy tarbiya orqali hal qilinadi. U yoki bu jamiyatda ma‘naviy- axloqiy tarbiya jarayonining mazmuni uning maqsadlari bilan belgilanadi. Bu maqsadlar ijtimoiy munosabatlar tavsifi bilan belgilanadi.

O‘quvchilarda ma‘naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish ularning ma‘naviy dunyosini, ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlari va xulqini tarbiyalash hamda rivojlantirishni taqozo etadi. O‘quvchilarni axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1) o‘quvchilarda axloqiy his-tuyg‘ular va xatti- harakatlarni tarbiyalash;

2) xulq madaniyati va ijobiy his-tuyg‘ularni tarbiyalash;

3) axloqiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ma‘naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi: ma‘naviy-axloqiy tarbiyaning ma‘lum maqsadga qaratilganligi; ta‘lim-tarbiya ishiga o‘quvchi shaxsini hurmat qilgan holda yondashish; ma‘naviy-axloqiy tarbiyani hayot va amaliyot bilan bog‘lab olib borish; o‘quvchilarning faolligi; jamoada tarbiyalash; tarbiyaviy ishning tizimliliigi va izchilligi; tarbiyaviy ishning ta‘sirchanligi; oila, ta‘lim muassasasi, davlat va nodavlat tashkilotlar hamda kattalar tarbiyaviy ta‘sirining birligi; o‘quvchidagi ijobiy sifatlarga suyanish; o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ko‘zda tutish.

Tarbiyaning zamonaviy tamoyillari - tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o‘rtasida obyekt-subyekt munosabatlarining o‘rnatilishi, dialog nuqtai nazariga muvofiq tarzda shunday xulosaga kelindiki, ma‘naviy-axloqiy tarbiyaning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun

psixik jarayonlarga (inotivasiya, anglash, interiorizasiya va boshqalar) tashqi ta'sirlar ichki, individual-shaxsiyga organik va mustahkam aylanadigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada turli metod va usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari deganda, o'quvchilarning axloqiy tasavvur va bilimlarni egallab olishga, ularda madaniy xulq va ijobiy munosabatlarni, shaxsning axloqiy his-tuyg'ulari va sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyat usullari yig'indisidir. Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlarini shartli ravishda quyidagicha tasnif etish mumkin:

2. Ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish metodlari.

Ma'naviy-axloqiy mavzudagi hikoya - axloqiy mazmundagi voqea-hodisalarni yorqin emotsional bayon etilishidir. Hikoya tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'ulariga ta'sir etib, ularga axloqiy me'yor va qoidalarni tushunish hamda o'zlashtirishga yordam beradi. Yaxshi bayon tavsifiga ega hikoya axloqiy tushunchalarning mohiyatini ochib berishgagina xizmat qilibgina qolmay, balki tarbiyalanuvchilarda madaniy xulq-atvor qoidalariga ijobiy munosabatning yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy mazmundagi hikoya bir nechta vazifani bajaradi: bilimlar manbai bo'lib xizmat qiladi, tarbiyalanuvchining xulq-atvor tajribasini kattalarniki asosida boyitadi.

Ushbu metodning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1) tarbiyalanuvchilarda ijobiy axloqiy hislarni uyg'ota olish, hikoya qahramonlariga hamdardlik bildirish – yutug'idan quvonib, muvafaqqiyatsizligiga birgalishib achinish;

tarbiyalanuvchilarga tushunarsiz bo'lgan ayrim axloq qoidalarining mazmunini ochib berish;

2) ma'naviy-axloqiy mavzulardagi hikoyalardan mashg'ulotlarda, sayrlarda, tarbiyalanuvchilarning o'z hayoti bilan bog'liq bo'lgan joylarda ham foydalanish.

Ma'naviy-axloqiy mazmundagi hikoya samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi shartlarga rioya qilinishi zarur:

1. Hikoya tarbiyalanuvning ijtimoiy tajribasiga mos kelishi lozim. Hikoyaning qisqa, emotsional, tushunarli bo'lishi maqsadga muvofiq.

2. Hikoyaning rasmlar bilan, musiqa jo'rligida bayon qilinishi

uning yaxshi idrok qilinishini ta'minlaydi.

3. Ma'naviy-axloqiy mavzudagi hikoyaning yaxshi idrok qilinishi uchun unga mos muhitning yaratilganligi muhim ahamiyatga ega.

4. Hikoyadan ko'ziangan maqsadga erishish uchun uni mohirona bayon etib bera olish lozim. Ishonarsiz, bir xil ohangda hikoya qilish orqali buni amalga oshirib bo'lmaydi.

Tushuntirish metodi esa tarbiyalanuvchilarga yangi axloqiy tushuncha, me'yor va qoidalarini bayon qilib berilayotganda ishlatiladi. Tushuntirish kattalarning jonli so'zi va narmmasiga asoslaniladi. Masalan, ro'paradan kelayotgan tanish kishiga xushmuomalalik bilan salom berish uchun biroz to'xtab u kishining yuziga qarab, kulimsirab «Assalomu alaykum» deyish, keyin yo'lda davom etish kerak.

Ma'naviy-axloqiy mavzudagi suhbatlar orqali tarbiyalanuvchilar axloq me'yorlari va qoidalarini, ijobiy xulq shakllarini egallabgina qolmay, shu bilan bir qatorda ularda axloq qoidalari va me'yorlariga nisbatan talab yuzaga keladi. Suhbat jarayonida tarbiyalanuvchilarning axloqiy tajribalarini kengaytirib borish, xulqning axloqiy sabablarini aniqlab berish kerak. Suhbat vaqtida tarbiyalanuvchilar o'z fikrlarni erkin aytishlariga keng imkon berish lozim. Shunda ular har bir xatti-harakatlarini ongli ravishda, axloq me'yorlari va qoidalari asosida bajarishga urinadilar. Izohlash - tarbiyalanuvchilarga og'zaki-emotsional ta'sir ko'rsatish metodi. Milliy tarbiyamizda mazkur metod «ta'birlamoq» tarzida ham ishlatiladi. Ta'birlamoq - tarbiyalanuvchida, tarbiyalanuvchilar guruhida uchrab turuvchi xatti-harakatlarni sifatlatmoqdir. Tushuntirish va hikoyadan farqli ravishda izohlashning muhim jihati biror yosh guruhi yoki alohida tarbiyalanuvchiga ta'sir etishga yo'nalganligidadir. Mazkur metodni qo'llashda o'quvchilarning yosh va shaxsiy sifatlariga asoslaniladi. Maktabgacha yosh guruhida sodda izohlash ko'rinishidan foydalaniladi: «Mana bunday qilish kerak», «hamma shunday qiladi» va boshqalar. Izohlash metodi yangi axloqiy sifatlar yoki xulq-atvor shakllarni shakllantirish hamda tarbiyalanuvchilarda ma'lum bir xatti-harakatlarga to'g'ri munosabatni tarkib toptirish uchun xizmat qiladi. Tarbiyalanuvchilarni axloqiy tarbiyalashda nasihat qilish muhim o'rin tutadi. Nasihat - sokin, xayrixoh vaziyatda tarbiyalanuvchini yaxshi yo'lga solish, ta'lim berish maqsadida aytilgan gap, maslahat, pand, o'git. Aynan nasihat tinglash va unga rioya etish mazkur yosh guruhi

uchun xosdir. Nasihat orqali tarbiyalanuvchi psixikasiga tizimli ta'sir ko'rsatilib, unda ma'lum bir faoliyat motivlari va ustanovkalar hosil qilinadi. Shuningdek, tarbiyalanuvchilarning axloqiy ongini shakllantirishda ko'rsatma berishdan ham foydalaniladi. Ko'rsatmoq-tarbiyalanuvchiga, tarbiyalanuvchilarga o'rnak yoki ibrat olishlari yoki ularda yangi tushuncha, bilim hosil qilish maqsadida biror narsaga diqqat-e'tiborlarini jalb qilishdir.

Ishontirish - tarbiyalanuvchilarni axloqiy tarbiyalashda katta yordam beradi («Kasal bo'lmaslik uchun ovqatlanishdan oldin qo'lni yuvish kerak», « o'rtog'ini urish yomon»). Ishontirish o'z navbatida namuna ko'rsatishni talab etadi. Namuna tarbiyalanuvchining birinchi signal tizimiga faol ta'sir ko'rsatib, harakatlanish uchun aniq timsolni hosil qiladi va o'z navbatida tarbiyalanuvchida axloqiy ong, his-tuyg'u, ishonchni tarkib toptirib, uning faolligini oshiradi.

3. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mazmuni.

Oilada axloqiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yilgandagina shaxsga xos quyidagi salbiy axloqsizlik, odobsizlik, manmanlik, kibrlik, dangasalik, maqtanchoqlik, ko'ngli qoralik, xasislik, vatanfurushlik, sabrsizlik, bilimsizlik, e'tiqodsizlik, adolatsizlik, yolg'onchilik, qahri qattqlik, berahmlik, kattalarni hurmat qilmaslik, kichiklarga izzat ko'rsatmaslik, intizomsizlik kabi axloqiy sifatlarni shakllanishining oldini olinishiga erishiladi. Oila tarbiyasi, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ota-onalar yoki shaxs kamoloti uchun ma'sul shaxslar tomonidan tashkil etiluvchi hamda farzandlarni har tomonlama yetuk, sog'lom etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Ota-onalar o'zlarining ijtimoiy burchlarini bajarar ekanlar, farzandlarida mehnatga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'usini shakllantirish, ularni ijtimoiy-foydali mehnatga tayyorlash, turli ko'rinishdagi munosabatlarni uyushtirish vaqtida tartib-intizomga amal qilish, ijtimoiy me'yorlarga og'ishmay rioya etish, sog'lom turmush tarzini yaratish, o'z shaxsiy hayotlari mazmunini belgilashda maqsad, so'z va faoliyat birligini ta'minlash borasida har tomonlama ijobiy ibrat namunasini ko'rsatadi.

Shaxs shakllanishiga ta'sir etishning ijtimoiy-ruhiy asosiga ega oila jamiyatning ajralmas bo'lagi sifatida ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan birga o'ziga xos xususiyatlarni ham akslantiradiki, bunday xislat psixologik qarama-qarshilik hamda xarakterlar to'qnashuvidan iborat

ijtimoiy munosabatlardan toliqqan inson organizmining ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash uchun zarur bo'lgan mo'tadil iqlimni hosil qila oladi. Bu tuyg'u xalqimiz ruhiyatidagi o'ziga xos xususiyatlardan biridir.

Oila tarbiyasida obyektiv va subyektiv omillarning roli katta. Oilaning moddiy ta'minoti va farovonlik (maishiy turmush) darajasi, oila byudjetining mavjud holati, undan oqilona foydalanish borasidagi tajriba, sog'lom ruhiy muhitning barqarorligi va hokazolar obyektiv omillar sanalsa, oiladagi shaxslararo munosabatlar mazmuni, oila a'zolarining fiziologik, psixologik, madaniy jihatdan komillik hamda ma'lumot darajasi, ularning qiziqish va ehtiyojlari o'rtasidagi mutanosiblik, oilaviy hayotni tartibga solish borasidagi o'zaro yordam, hamkorlik, birlik tamoyillariga tayanish kabilar subyektiv omillar sirasiga kiradi.

Bolalarda ijtimoiy-dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan intilish, ijtimoiy faoliyatning shakllanishida ota-onalarning samarali ishtirok etishlari hal qiluvchi omil bo'lib, bu oila tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning zarur shartlaridan biri.

Oila tarbiyasi bolalar hayotini to'g'ri yuritish ularni vaqtdan to'g'ri va unumli foydalanishlarining asosiy garovidir. Bolalarning oiladagi vaqtini o'yin, mehnat va o'qish faoliyatlari bo'yicha to'g'ri taqsimlash nihoyatda muhimdir.

Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog'lom, ma'naviy barkamol, mehnat, ijtimoiy hamda oilaviy hayotga tayyor shaxsni shakllantirib berishi lozim. Oila tarbiyasining mazmuni bolalarga ijtimoiy tarbiyaning mazkur yo'nalishlari – axloqiy, aqliy, estetik, mehnat, ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy-g'oyaviy hamda jinsiy ta'lim berish, ularda faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

O'quvchilarda ongli intizomni tarbiyalash.

Ijtimoiy jamiyat hayotining tartibli kechishini ta'minlash maqsadida axloqiy hamda huquqiy me'yorlar qabul qilingan. Jamiyat ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutuvchi ijtimoiy-huquqiy me'yorlar esa davlat tomonidan qabul qilinib, tegishli qonun aktlari asosida tartibga solinadi.

Intizom ijtimoiy-axloqiy va huquqiy me'yorlarga nisbatan ongli yondashuv, ularga to'la amal qilish demakdir. Ongli intizom tushunchasi shaxs faoliyatining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-

huquqiy me'yorlar talablari asosida aqliy quvvatga tayangan holda tashkil etilish ko'rsatkichidir. Ongli intizom tarbiyasi o'quvchilar tomonidan intizomning mohiyati, uning ijtimoiy jamiyat hamda shaxs hayotida tutgan o'rnini to'g'ri baholash, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablariga ongli munosabatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Talabalar o'rtasida ongli intizom tarbiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. Ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini o'quvchilar ongiga singdirish, ongli intizom tushunchasini qaror toptirish.

2. O'quvchilar tomonidan ijtimoiy burch mohiyatining o'zlashtirilishiga erishish.

3. O'quvchilarda ijtimoiy burchni ado etish jarayonida ongli va ixtiyoriy faoliyatini tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

4. O'quvchilarda kundalik hayotiy rejim asosida faoliyatni tashkil etish ko'nikmasini hosil qilish.

5. O'quvchilarda mehnatni ilmiy asosda tashkil etish (mehnat va dam olish faoliyati, aqliy va jismoniy mehnat faoliyati o'rtasida o'zaro mutanosiblikning qaror topishiga erishish) ko'nikma va malakalarini hosil qilishga erishish.

6. O'quvchilarda ta'lim muassasasi ichki tartibi qoidalariga bo'ysunish hissini shakllantirish.

7. Intizomsizlikning oldini olgan holda intizomsizlikka qarshi kurashishga yo'naltirilgan faoliyatini yo'lga qo'yish va boshqalar.

Ta'lim muassasalarining muhim vazifalaridan biri yosh avlodni ongli intizom ruhida tarbiyalashdir.

Ta'lim muassasalarida o'rnatilgan intizom ta'lim muassasalari jamoasini jipslashtirish, ta'lim muassasasi ichki hayoti va faoliyatining mo'tadil kechishini ta'minlaydi. Intizom o'quvchilardan hamjihatlik asosida faoliyat olib borish, o'quv yurti manfaati uchun birgalikda kurashish, rahbariyat hamda vakolatli o'quvchilar organlari, uning a'zolari talablarini to'g'ri talqin etish va ularning bajarilishini talab etadi.

Ongli intizom o'quvchilarning o'qish va mehnat faoliyatiga ongli munosabatda bo'lish, o'quv yurtining ichki tartib intizomiga

bo'ysunish, jamoa tomonidan topshirilgan topshiriqni bajarishga vijdonan yondashgan holda xulq- atvor me'yorlariga qat'iy rioya etish zarurligini tushunib olishlari va ularga o'z ixtiyorlari bilan itoat etish ko'nikmalarining hosil bo'lishiga sharoit yaratadi.

Ta'lim muassasalari o'quvchilarida intizomlilik xislatining hosil bo'lishi uchun ta'lim-tarbiya ishlarining sifatini yaxshilash, ularning samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Ongli intizom jamoa yordamida olib borilgan tarbiyaviy ishlarning natijasigina bo'lib qolmay, ayni vaqtda, tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Intizom ko'rsatkichi qanchalik yuksak darajaga ko'tarilsa, uning tarbiya vositasi sifatidagi ta'siri shuncha ortib boradi. Intizomli jamoa o'z a'zolarini ichki tartibga rioya qilishga, muayyan xulq me'yorlariga amal qilishga, o'qituvchilar topshiriqlarini bajarishga, o'z tengdoshlariga namuna bo'lishga, ijtimoiy burchni anglashga o'rgatadi. Bunday jamoada o'quvchi noto'g'ri harakat qilsa, uning xatosi ko'rsatiladi, natijada o'quvchi tomonidan o'z xatosini anglashi, to'g'rilashga bo'lgan urinish yuzaga keladi. O'quvchi va jamoa o'rtasida ongli intizomni qaror toptirish ikki tomonlama ta'sir kuchiga egadir. Talaba jamoa doirasida jamoaning salbiy xususiyatlarini yo'qotish uchun kurashadi, jamoa esa o'quvchidagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etishga o'z ulushini qo'shadi.

Intizom o'quv ishlariga g'oyat katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning topshiriqlarini, jamoa qarorlarini bajarish, mashg'ulotlarga kechikmasdan yetib kelish hamda sababsiz bironta ham darsni qoldirmaslik, darsda tartib saqlash, uy vazifalarini o'z vaqtida bajarish kabi holatlar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini, shuningdek, o'quvchilarning chuqur bilim olishlari uchun imkon yaratadi. Shunday ekan, qaysiki o'quv yurtida o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi intizom qoidalariga qattiq rioya qilsa, o'sha o'quv yurtida o'zlashtirish yuqori darajada bo'ladi, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda yuksak natijalar qo'lga kiritiladi.

O'quvchilarning ongli intizomini qaror toptirishda kundalik hayotiy rejim hamda unga qat'iy amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Qat'iy dars jadvali, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirish va ularni o'tkazish, kundalik faoliyatni aniq rejalashtirish o'quvchining shaxsiy hayotini muayyan tartibga solishga xizmat qiladi.

Ongli intizom tuygʻusini oʻquvchilarda shakllantirish quyidagi mazmundagi faoliyatni tashkil etish asosida kechadi:

- maqsadga muvofiq talablarning qoʻyilishi hamda ularning oʻquvchilar tomonidan bajarilishini uzluksiz, doimiy nazorat qilib borish;

- ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy meʼyorlar mohiyatini tushuntirish;

- ongli intizom mezonlaridan biri boʻlgan intizomli xulq, xarakter va iroda sifatlarini hosil qilish maqsadida mashq qildirish va oʻrgatish;

- ragʻbatlantirish va jazolash.

Ragʻbatlantirish – oʻquvchining namunali xulqi uchun boshqalarga ibrat qilib koʻrsatish, faxriy yorliqlar bilan taqdirlash, devoriy gazetada ushbu oʻquvchi toʻgʻrisida kichik maʼlumotnoma berish, uning suratini maxsus doskaga qoʻyish,

ota-onasining nomiga tashakkurnoma yuborish va boshqalar. Jazolash – oʻquvchi (talaba)ning xatti-harakati va faoliyatini jamoa muhokamasiga qoʻyish kabi holat asosida tashkil etiladi.

Mehnat tarbiyasining maqsad, vazifalari.

Mamlakatimizda mehnat tarbiyasining mazmuni va bolalarni mehnatga tayyorlash muammolari Rahima Mavlonova, Mamat Haydarovlar tomonidan ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Rahima Mavlonovanning fikricha, bolalarni mehnatga tayyorlash – bu ularda mehnatga nisbatan ularning yoshiga muvofiq keluvchi ongli va ijobiy munosabatlarni tarkib toptirish, ularda amaliy koʻnikma va malakalarini egallashga qiziqishni shakllantirish demakdir. Oʻqituvchining vazifasi oʻquvchilarga yoshligidan boshlab mehnat – bu har bir insonni vijdoni va burchi ekanligini, inson oʻz mehnati bilan sharaflanishini, faqat Vatan farovonligi yoʻlida qilingan mehnatdagina insonning eng yaxshi fazilatlari rivojlanishi hamda takomillashishi mumkinligi anglashlariga yordam berishdir.

Oilada, maktabda, jamiyatda mehnat tarbiyasi — bu mehnat koʻnikmalarini va axloqiy sifatlarni shakllantirish, tanlagan mutaxassislik boʻyicha ishlashni bilish, mehnatni va oʻzgalar mehnati natijasini hurmat qilish, mehnat qilishga ehtiyojni tushunadigan, his eta oladigan insonni shakllantirish tizimidir. Mehnat tarbiyasi shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularda mehnat va mehnat faoliyatiga ongli munosabatni, shuningdek, muayyan ijtimoiy-foydali

harakat yoki kasbiy ko‘nikma, malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon.

Mehnat tarbiyasini tashkil etish shaxsda mehnat va mehnat faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirish maqsadini amalga oshirishga yo‘naltiriladi.

Ta‘lim muassasalarida mehnat tarbiyasini tashkil etishda mehnatning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

- 1) o‘quv mehnati;
- 2) ijtimoiy-foydali mehnat;
- 3) o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish;
- 4) ishlab chiqarish mehnati.

O‘quv mehnati – o‘quvchilar tomonidan ilmiy bilimlar, o‘quv fanlari asoslarini o‘zlashtirish orqali ularni amaliyotga tatbiq etishga doir ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan amaliy faoliyati hisoblanadi. Ijtimoiy-foydali mehnat o‘quvchilar guruhi (jamoasi) tomonidan tashkil etilib, ijtimoiy ahamiyat kasb etgani holda bevosita shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uning muayyan ijtimoiy ehtiyojini qondirishga yo‘naltirilgan mehnat faoliyatining alohida turi sanaladi. O‘quvchilar ijtimoiy-foydali mehnatini tashkil etishda sinf xonasi yoki oshxonada navbatchilikni tashkil qilish, hasharlar, mehnat bayrami, o‘kalamzorlashtirish, maktab binosini ta‘mirlash, fermer hamda jamoa xo‘jaliklarida yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarin yig‘ib olishda dehqonlarga ko‘maklashish kabi shakllardan samarali foydalanish mumkin. O‘z- o‘ziga xizmat – o‘quvchilar tomonidan oilada, ta‘lim muassasasida, omma uchun xizmat ko‘rsatiladigan muassasalarda o‘z ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, zimmalaridagi vazifalarni ado etish maqsadida tashkil etiladigan mehnat faoliyatidir. O‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishning eng oddiy ko‘rinishlari umumiy ovqatlanish muassasalarida xodimlar xizmatidan foydalanmaslik, oilada yotoqxonani tartibga keltirish, kiyim-kechaklarni ozoda, o‘quv qurollarini esa tartibli saqlash, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilish yo‘lida muayyan harakatlarni bajarish kabilar sanaladi. O‘quvchilarning ishlab chiqarish mehnati ta‘lim muassasalarida o‘quvchilarni muayyan yo‘nalishlar bo‘yicha kasb yoki hunar asoslaridan xabardor qilish, ularda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish yo‘lida olib borilayotgan pedagogik faoliyat ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Mehnat tarbiyasining asosiy

qismi kasbga yo'naltirish hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish — bu o'quvchiga mehnat bozoriga va imkoniyat va ehtiyojlariga mos keluvchi kasbni tanlashlariga yordam berish jarayoni hisoblanadi. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik faoliyat hamda o'quvchilar ishlab chiqarish mehnatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, unga ko'ra o'quvchilar muayyan kasb yoki hunar borasidagi bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantiriladilar.

Kasbga yo'naltirish tizimi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- kasbiy ta'lim — o'quvchilarni mehnat, kasblar dunyosi, kasb tanlash muammolari bilan tanishtirish;

- kasbiy tashxis — o'quvchilarni kasb tanlashga tavsiyalar berish uchun o'rganish. Tashxis tibbiy, psixologik, pedagogik bo'lishi mumkin;

- kasbiy maslahat — kasb tanlash bo'yicha maslahat va tavsiyalar kasbiy tanlov — biror bir kasbga nomzodlarni tanlash;

- kasbiy moslashuv — ishlab chiqarish sharoitlariga va kasb talablariga berish;

yoshlarni moslashish jarayoni.

O'quvchilarni kasblar dunyosi bilan tanishtirish suhbat, ekskursiya, uchrashuvlar, anjumanlar, konkurslar shaklida tashkil etiladi. O'quvchilarni kasblarga bo'lgan qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirishda to'garaklarning, klublar faoliyatining, bolalar markazlarining o'rnini beqiyosdir.

O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorgarligi ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat. Kasb va uning shaxsga nisbatan talablari to'g'risidagi bilimlari, o'zining individual xususiyatlarini bilishi, tanlagan mutaxassislik bo'yicha o'quv va amaliy ishlar, umumiy mehnat ko'nikmalari ko'lamidir.

7.2. Mehnat tarbiyasining mazmuni va metodlari. Mehnat tarbiyasini tashkil etish jarayonida o'quvchilar dastlab ishlab chiqarish jarayonlarining ilmiy asoslari bilan tanishadilar. Mehnat tarbiyasi maqsadga muvofiq, tizimli, izchil tashkil etiladi. Mehnat ta'limi sinf xonalari, o'quv-tajriba maydoni, mashina-traktor saroyi, o'quv-tarbiyaviy tadbirlar jarayoni, ishlab chiqarish korxonalari va xo'jaliklarning dalalarda olib boriladi. Natijada ma'lum qiymatga ega

bo'lgan ijtimoiy foydali mahsulotlar yaratiladi hamda ilg'or kasb sohiblariga xos bo'lgan shaxslik fazilatlarini shakllanadi. Shu jihatdan olib qaraganda bugungi kunda mehnat ta'limining mazmuni, maqsad va vazifalari o'zgardi, texnologik ta'lim ustuvorlik kasb etdi, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish tizimi yangilandi. Mehnatni ilmiy tashkil etishning birinchi darsini ham o'quvchi ta'lim jarayonida oladi. Mehnat tarbiyasi bilan mehnat ta'limi bir- biri bilan o'zaro bog'langan. Mehnat faoliyati ma'lum bilimga ega bo'lishni talab etadi. Zero, bilim va ko'nikmalar o'quvchini mehnat faoliyatiga

tayyorlaydi. Ta'lim jarayonida olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'radilar, Umumiy mehnat jarayonida o'quvchilarning kombinatlar, jamoa hamda fermer xo'jaliklari, korxona, zavod va fabrikalarda texnik va texnologik bilimlari mustahkamlanadi, shuningdek, ular tashkilotchilik malakalariga ham ega bo'ladilar.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarning turli shakllari o'quvchining texnik ijodkorligini rivojlantiradi, u yoki bu bilim sohasida bilimga bo'lgan qiziqishini shakllantiradi. To'garaklarda o'quvchining qiziqish va qobiliyatlari namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning to'garaklardagi faoliyati ma'lum pedagogik talablarga rioya qilganida samarali bo'ladi. **Chunonchi:**

- to'garak faoliyati ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim, ya'ni o'quvchilar tayyorlagan buyumlar kishilar uchun amaliy qiymatga ega bo'lishi zarur;

- texnik ijodkorlik o'quv muassasasidagi o'quv-mehnat jarayoni bilan uzviy aloqada bo'lishi kerak (maktab, kollej, oliy ta'lim va boshqalar);

- ijtimoiy foydali, unumli mehnat jarayonida o'quvchining texnik ijodkorligini tashkil etishda faoliyatni ijtimoiy buyurtmadan ijodkorlikka aylantirish kerak bo'ladi.

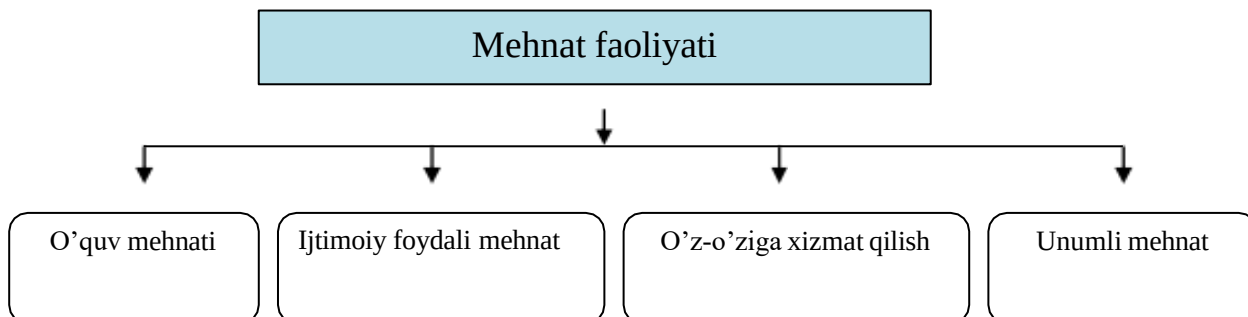
To'garak faoliyati jarayonida o'quvchilar o'z kollejlari uchun o'quv- ko'rsatmali qurollar: jadvallar, rasmlar, diagrammalar, kolleksiyalar, oddiy modellar, yuqori sinflarda – stendlar, harakatdagi modellarni yaratish mumkin.

Tabiatshunoslik, botanika, zoologiyadan amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar o'quv-tajriba uchastkalarida ishlaydilar, jonli burchaklar tashkil etadilar, o'quv maskanini ko'kalamzorlashtiradilar.

So'nggi yillarda o'quvchilar mehnat tarbiyasiga jamoatchilik katta

e'tibor bermoqda. Yirik fermer xo'jaliklari, qo'shma korxonalarning jamoalari maktablarni otaliqqa olmoqda, ularning moddiy bazasini yaratish, o'quvchilarning bilim olishlari, ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etishda yordam bermoqdalar.

Mehnat faoliyatining asosiy turlari quyidagilardir:

Mehnat faoliyatining asosiy turlari:

1.O'quv mehnati o'quvchilarning ilmiy bilimlar hamda turli fanlar asoslarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyati turidir.

2.Ijtimoiy-foydali mehnat shaxsni har tomonlama kamol toptirish hamda uning muayyan ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan hamda ijtimoiy mehnat harakteridagi faoliyat turidir.

3.Hozirgi davrda ta'lim muassasalarida o'z-o'ziga xizmat keng yo'lga qo'yilmoqda. O'z-o'ziga xizmat o'quvchilarning ijtimoiy va o'quv ehtiyojlarini qondirish maqsadida ularning o'zlari tomonidan amalga oshiriluvchi mehnat faoliyat turidir. O'quvchilarning navbatchiligi o'z-o'ziga xizmat qilishni tarkib toptirishning muhim shaklidir.

4.Unumli mehnat turlari xilma-xildir. Masalan, o'quvchilarning mehnat haftaligi, chorvaga yem-xashak tayyorlash va shirkat xo'jaliklarida faoliyat yuritish va boshqalar. Unumli mehnat – o'quvchilar mehnatining eng ommaviy shakli sanaladi.

O'quvchilar hozirgi davrda «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati faoliyatida ishtirok etadilar, dorivor o'simliklar, urug'larni yig'ish, maktab binolarini ta'minlashda qatnashmoqdalar, fermer, shirkat va jamoa xo'jaliklarida ishlab chiqarishni tashkil etishda ishtirok etmoqdalar. Ayni vaqtda juda ko'plab maktablarda yordamchi xo'jalik mavjud. Korxona va xo'jaliklar ta'lim muassasasiga majmuaviy yondashuv asosida mehnat tarbiyasini tashkil etishga ko'maklashmoqdalar. O'quvchilar ishlab chiqarish sub'ektlarining

iqtisodiy rivojlanishi bilan tanishadilar. Bu jarayon ularni turli kasblarni egallash shartlari va sharoitlari bilan tanishtirishga yordam beradi.

Mehnat tarbiyasi o'quvchilarni mehnatga psixologik va amaliy jihatdan tayyorlashni nazarda tutadi. Zero, mavjud sharoitda ro'y berayotgan ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar shaxs kamolotiga nisbatan juda katta talablarni qo'yimoqda. Xususan, mehnatga muhim ijtimoiy burch sifatida qarash, ma'lum faoliyatni bajarishda ma'suliyatni his etish, mehnatga va uning natijasi, shuningdek, mehnat jamoasiga hurmat, mehnat faoliyatini tashkil etishda tashabbuskorlik, faollik ko'rsatish, o'z aqliy va jismoniy qobiliyatini to'liq namoyon etishga bo'lgan ichki ehtiyoj, mehnatni ilmiy tashkil etish yo'lida amaliy harakatni olib borish shular jumlasidandir.

Mehnatga psixologik jihatdan tayyor bo'lish esa tarbiyaviy ishlar tizimida amalga oshirilishi ularning har biri quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

- o'quvchilar tomonidan mehnatning ijtimoiy ahamiyati, mehnatni tashkil etish hayotiy zaruriyat ekanligining anglab yetilishiga erishish;
- ularda mehnat faoliyatini amalga oshirishga nisbatan rag'bat uyg'otish;
- o'quvchilarda mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish va hokazolar.

Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, mulkka egalik, xususiy mulkni yaratish yo'lida qonun doirasida olib borilayotgan amaliy faoliyatni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan ijtimoiy harakatlar mehnat tarbiyasiga yangicha yondashuvni talab etmoqda.

Mehnat tarbiyasining yangi texnologiyalar asosida o'quv dasturlari, ta'lim metodlarining variativligi tamoyili yotadi. Dasturlar kasb-hunar ixtisoslashgan turli kasblar bo'yicha yaratiladi. Ularda kasbiy ta'limni o'zlashtirishga nisbatan qo'yilgan davlat talablari o'z ifodasini topadi.

Ta'lim jarayonida egallangan bilim, ko'nikma va malakalar mehnat tarbiyasida pedagogik faoliyatning yakuniy natijasi emas, balki inson qobiliyatining rivojlanishi, ya'ni mehnatga bo'lgan layoqatini rivojlantirishning samarali vositasidir. Bu esa mehnat tarbiyasida an'anaviy metodlarni emas, balki bilim olishning faol metodlaridan foydalanib, o'quvchilarda tadqiqotchilik hamda

ixtirochilik malakalarini rivojlantirish metodlarini qo'llashni nazarda tutadi.

Bundan tashqari muammoli, izlanuvchan tadqiqot metodlari, konstruktorlash, loyihalash, texnik modellastirish, mehnatni tashkil etish jarayonida uning eng yaxshi variantlarini izlab topish, ijodiy topshiriqlarni to'g'ri tanlay olish, shuningdek, tanlovlar, yoshlarning ijodiy ko'rgazmalarni tashkil etish ham eng samarali metodlardan sanaladi.

Mehnat tarbiyasining texnologiyalari o'quvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratishi zarur. Bu esa, o'z navbatida, mehnat ta'limi mazmunini ham takomillashtiradi. U kompleks xarakter kasb etib, o'quvchilarda o'quv texnika va texnologiyalari haqida tasavvur hosil qilishi, amaliy masalalarni hal etish malakasini shakllantirishi, sifat natijalarini ta'minlashi lozim. Ayniqsa, o'quv topshiriqlarini hal etishga ijodiy yondashish, ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy, ijtimoiy ko'rsatkichlarini yuqoriga ko'tarishga intilish hosil qilishi maqsadga muvofiqdir.

Mehnat tarbiyasida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar rejasida mehnat tarbiyasi yo'nalishidagi tadbirlarning o'rin olishini ta'minlash muhim pedagogik vazifalardan biridir. Mehnat tarbiyasi turli an'anaviy va noan'anaviy shakllarda tashkil etiladi

Demak, o'quvchilarning mehnat faoliyatini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

O'quvchilarning mehnat ta'limi jarayonida ularning mehnatga qiziqishlarini oshirish, kasbiy yoki mehnat faoliyatiga tayyor bo'lishni ta'minlash. O'quvchilar kuchini to'g'ri taqsimlash, faoliyat turlari va uni ijro etishda o'rin almashtirish vositasida ularda rahbarlik va ijrochilik malakalarini hosil qilish. O'quvchilarning mehnat faoliyatiga rag'batlantirishning samarali metod va vositalaridan foydalanishga e'tiborni qaratish.

Mehnat tarbiyasi:

- mehnat bayrami, o'quvchilar yasagan buyumlar ko'rgazmasi;
- xasharlar uyushtirish;
- qarovchisi yo'q, bemor, keksa va nogiron kishilarga ko'rsatiluvchi insonparvarlik yordami; - ko'kalamzorlashtirish;
- ta'mirlash (maktab binosini);
- «Moxir qo'llar» to'garagining faoliyati

Jismoniy tarbiyaning maqsad va vazifalari.

Jismoniy tarbiya — bu sogʻlom turmush tarzini va gigiyenik koʻnikmalarni shakllantirishga, salomatlik va jismoniy kuchlarni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan, sogʻlomlashtirish va bilish faoliyatlarini tashkil etish jarayoni. Jismoniy madaniyat—jamiyat qadriyati boʻlib, insonni garmonik rivojlanishi, tana va ruh toʻgʻrisidagi bilimlar hamda salomatlikni saqlash boʻyicha faoliyat tizimi, maʼnaviy va jismoniy rivojlanish kuchlari toʻgʻrisidagi tasavvurlar yigʻindisidir. Buyuk mutafakkir Ibn Sino birinchilardan boʻlib, jismoniy tarbiyani bir butun tizimini (jismoniy mashqlar, toʻgʻri ovqatlanish, uyqu, badanni toza tutish, kun tartibi) yaratgan edi. Toʻgʻri tashkil etilgan jismoniy tarbiya shaxsning meʼyoriy, jismoniy taraqqiyotini taʼminlaydi, salomatligini mustahkamlaydi, yoshlarni mehnatga, turmushga tayyorlaydi. Oʻzbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida yosh avlodni jismonan sogʻlom boʻlishini taʼminlovchi uch bosqichli tizim ishlab chiqildi.

Ular quyidagilar:

1. Umumiy oʻrta taʼlim maktablari oʻquvchilar oʻrtasida «Umid nihollari» sport musobaqasi tashkil etilishi.

2. Oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi muassasalarining oʻquvchilari oʻrtasida «Barkamol avlod» sport musobaqasi tashkil etilishi.

3. Oliy oʻquv yurtlarining talabalari oʻrtasida «Universiada» sport musobaqasi tashkil etilishi.

Jismoniy tarbiya oʻquvchilarda jismoniy-irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy, jismoniy jihatdan mehnat va Vatan mudofaasiga tayyorlashga yoʻnaltirilgan jarayon sanaladi.

Jismoniy tarbiya vositalari.

Jismoniy tarbiyani tashkil etishdan oʻquvchilarning oʻz sogʻliqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan toʻgʻri rivojlanish, uning ishchanlik qobiliyatini oshirish toʻgʻrisida gʻamxoʻrlik qilish tuygʻularini tarbiyalash, ularda yangi harakat turlari borasida koʻnikma, malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, oʻquvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda, harakterni qaror toptirish kabi) jismoniy sifatlarni rivojlantirish, shaxsiy gigiyenani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash maqsadi koʻzlanadi.

Jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- o'quvchilar sog'lig'ini mustahkamlash, ularni jismonan rivojlantirish;
- o'quvchilarning aqliy va jismoniy ish qobiliyatlarini oshirish;
- o'quvchilarda tabiiy harakatchanlikni rivojlantirish va mustahkamlash;
- o'quvchilarni harakatning yangi turlariga o'rgatish;
- o'quvchilarda irodaviy sifatlar (kuch, chaqqonlik, dadillik, chidamlilik, qat'iyatlik va b.)ni rivojlantirish;
- o'quvchilarda axloqiy sifatlar (intizomlilik, ma'suliyatlik, jamoa bilan bo'lish kabilar)ni tarbiyalash;
- o'quvchilarda jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy, muntazam shug'ullanish ehtiyojini shakllantirish;
- o'quvchining jismonan sog'lom bo'lishini ta'minlash, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilishga odatlantirish, o'z sog'ligiga ongli munosabatni tarbiyalash.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tashkil etiladigan jismoniy tarbiya uning chaqiriqqa qadar boshlang'ich tayyorgarlik bilan bog'liqligiga ko'ra o'ziga xos harakter kasb etadi.

O'quvchilarning jismoniy madaniyat (kamolot)ga erishganlik darajasini quyidagi mezonlar asosida belgilash mumkin:

- 1) jismoniy harakat ko'nikmalariga egalik;
- 2) jismoniy mehnat qilish qobiliyatining rivojlanganligi;
- 3) jismoniy kamolotning aks etishi;
- 4) o'quvchilar tomonidan jismonan rivojlangan idealning tanlanganligi va undan namuna olish yo'lida amaliy harakatlarning tashkil etilayotganligi. Chaqqonlik, epchillik, chopqirlik, egiluvchanlik, kuchlilik, chidamlilik, sabrlilik, irodalilik, kuchli harakterga egalik kabi sifatlar shaxsning jismonan kamolotga yetganligini ifodalaydi.

Jismoniy tarbiya vositalariga gimnastika, o'yin, turizm, sport, tabiat shu bilan birga tabiiy kuchlar(quyosh, havo, suv), bundan tashqari gigienik omillar (kun tartibi va dam olish, ovqatlanish) tashkil qiladi. Jismoniy tarbiya metodlariga jismoniy mashqlar, trenirovka, tushuntirish, namuna hamda musabaqa kiradi. Jismoniy tarbiya metodlari yordamida o'quvchilarda jismonan to'g'ri rivojlanishlari uchun zarur bo'lgan bilim, ehtiyoj va shaxsiy sifatlari shakllanadi.

Jismoniy tarbiyani tashkil etishning asosiy shakli bu jismoniy tarbiya darslari hisoblanadi. Jismoniy tarbiya darslarida harakatli, xalq va sport o'yinlaridan keng foydalaniladi.

Jismoniy tarbiya o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish bilan uzviy bog'liq. Bolalar va o'smirlar orasida chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, narkotik moddalarni qabul qilish kabi salbiy odatlarni shakllanishini oldini olishda jismoniy tarbiyaning ahamiyati kattadir.

7.5. Estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari.

Estetik qadriyatlar, ideallar, ommaviy madaniyat kabi masalalar keng jamoatchilik, olimlar, mutaxassislar tomonidan muhokama qilinayotganligini guvohi bo'lmoqda.

Jamiyat a'zolarining estetik madaniyati masalalari barcha davrlarda o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Demak, bugungi kunda ham yoshlarni estetik jihatdan tarbiyalash o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Estetik tarbiya – shaxsni tabiat va jamiyatdagi go'zalliklarni ideal nuqtai nazardan idrok etishga o'rgatadi. Estetik tarbiya – o'quvchilarda estetik bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishni, hamda estetik his-tuyg'u, qiziqish, ehtiyoj, baho berish kabi xislatlarni tarbiyalash masalalarini o'z ichiga oladi.

Estetik tarbiya mohiyati asosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- tabiat va voqelikdagi go'zalliklarni idrok etish va zavqlanish;
- san'at asarlarini to'g'ri tushuna bilish va baholash;
- o'zining qobiliyat va iste'dodlarini namoyon etishga intilish;
- hamma narsada, ya'ni tabiatda, munosabatda, mehnatda, go'zallik uchun kurashish;

-xunuklik va tartibsizlikka murosasiz bo'lish.

Shunday qilib, estetik tarbiya — bu san'at va hayotdagi go'zalliklarni tushunish va his eta olish qobiliyatlarini shakllantirish, san'at sohasidagi qobiliyatlarni rivojlantirish, estetik bilim va his-tuyg'uni shakllantirish jarayonidir. Estetik tarbiyaning maqsadi shaxsda estetik madaniyatni shakllantirish hisoblanadi. Estetik tarbiyani tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- o'quvchilarga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklari, ularni anglash to'g'risidagi bilimlarni berish;
- o'quvchilarni badiiy-estetik madaniyatini boyitish;
- o'quvchilarda musiqiy, badiiy ziyraklikni, ijodiy tafakkurni

rivojlantirish;

- o‘quvchilarda ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go‘zalligini anglash, his qilish qobiliyatini tarbiyalash;

- o‘quvchilarda mavjud go‘zalliklarni qadrlash hissi, estetik didni shakllantirish, go‘zallikka muhabbat uyg‘otish;

- o‘quvchilarda go‘zallikni yaratish ehtiyojini qaror toptirish, estetik qobiliyat va madaniyatni shakllantirish. Estetik madaniyat elementlari quyidagi komponentlardan iborat

Estetik qarash – estetik ongning g‘oyaviy negizi, tabiat, hayot, san‘at mohiyati haqidagi estetik fikr-mulohazalar va g‘oyalar tizimi.

Estetik idrok – ijtimoiy voqelik, buyum, hodisalarning go‘zalligini ongda yaxlit aks etishi bo‘lib, u go‘zallik his etilganda yuzaga keladi va aniq maqsadga yo‘naltiriladi.

Estetik ong – shaxsga nazariy tushunchalar berish asosida predmet, buyum, voqelik va hodisalar mohiyatini estetik baholay olish imkonini yaratadigan his-tuyg‘ular, sezgilar, tasavvur va qarashlar shakli.

Estetik ong – estetik his-tuyg‘u, estetik idrok, estetik bilim, estetik mulohaza, estetik baho, estetik did, estetik ideal kabilardan tarkib topadi.

Estetik faoliyat ko‘nikmalari deb estetik ehtiyojlarni qondirish yo‘lida muayyan xatti-harakatni amalga oshirishga imkon beradigan ko‘nikmalarga aytiladi.

Estetik madaniyat–go‘zallikni his etish, undan zavqlanish, mavjud go‘zalliklarni asrash va boyitish yo‘lida o‘zlashtirilgan bilim, amalga oshiriladigan estetik faoliyat sifat darajasini belgilovchi ko‘rsatkich.

O‘quvchilarni estetik madaniyatligini quyidagi mezonlarga ko‘ra aniqlash mumkin:

- estetik bilimlarning tarkib topganligi;
- estetik madaniyatning tarbiyalanganligi;
- estetik va madaniy meros namunalaridan xabardor bo‘lish;
- estetik tuyg‘uning rivojlanganligi;
- ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go‘zalliklarini his etish;
- go‘zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi;
- estetik idealning shakllanganligi;
- fikrlash, faoliyat, xatti-harakat va tashqi ko‘rinishda go‘zal bo‘lishga intilish.

7.6. Estetik tarbiya vositalari.

Estetik tarbiyaning asosiy vositalarini tabiat, mehnat, madaniy-maishiy turmush shart-sharoitlari, insoniy munosabatlar va madaniyat (shu jumladan, san'at) tashkil etadi. Estetik tarbiya umumta'lim maktablarida ta'lim jarayonida, ya'ni adabiyot, rasm, musiqa darslarida amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish orqali ham estetik tarbiya ishlari olib borildi. Bularga konkurslar, konsertlar, festivallar tashkil etish, muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish, tabiatga, tarixiy va badiiy yodgorliklarga sayohatlar tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Estetik tarbiyaning asosiy vositalari mehnat, o'yin, tabiat, san'at, muloqot kabilar hisoblanadi. Estetik tarbiya asosan tushuntirish, suhbat, ma'ruza, namuna, mashq, rag'batlantirish metodlari orqali amalga oshiriladi.

② Nazorat uchun savollar:

1. Axloq va ma'naviyatning o'zaro aloqadorligini asoslang.
2. Ma'naviy-axloqiy tushunchalarga nimalar kiradi?
3. Ma'naviy axloqiy tamoyillarga izoh bering.
4. Ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda nima tushuniladi?
5. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalarini izohlang.
6. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning metodlarini misollar asosida tushuntirib bering.
7. Mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalarini tushuntirib bering.
8. Mehnat faoliyatining asosiy turlariga nimalar kiradi?
9. Mehnat faoliyatini tashkil etish shakllarmi izohlang.
10. Jismoniy tarbiya deganda nima tushuniladi?
11. «Jismoniy kamolot» tushunchasi o'zida nimard ifoda etadi?
6. Jismoniy tarbiyaning maqsadi va vazifalarini tushuntiring.
7. Jismoniy tarbiyaning estetik va axloqiy vazifalariga nimalar kiradi?
8. Estetik tarbiyaning maqsadi va vazifalarini izohlang.
9. Estetik madaniyatni shakllantirishning tarkibiy qismlariga tavsif bering.
10. Estetik madaniyatni shakllantirish vositalarini bayon eting.

MAVZU: O'QUVCHILARDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Reja.

1. Axborot iste'moli madaniyati: mazmuni va mohiyati.
2. Shaxsiy axborot xavfsizligi.
3. O'quvchilarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish metodlari.

i **Tayanch tushunchalar:** intellektual va kognitiv, motivatsion, hissiy va irodaviy, kommunikativ, axborot texnologiyalari, axborot kompetensiyasi,

1. Axborot iste'moli madaniyati: mazmuni va mohiyati.
Axborot madaniyati har qanday jamoa va shaxs madaniyatini tarkibiy qismidir, bu ularning ma'lumotni qadriyat sifatida anglashini, izlash va topish, olish va qayta ishlash istagi va qobiliyatini, maqsadga muvofiq faoliyatini shu asosda asoslash va uni uzatish, shuningdek olingan tajribani boshqalar bilan baham ko'rishlarini tavsiflaydi» axborot madaniyati» tushunchasi asosan ikkita asosiy yondashuv axborot yo'nalishlariga yoki madaniy yo'nalishlarga asoslangan. Axborot yo'nalishlari madaniy yo'nalishlar axborot madaniyati jamiyatning axborot makonida inson hayotining uslubi sifatida, inson va insoniyat madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida taqdim etiladi. Jamiyatning AKT vositalari va usullarining yangi bilimlarni o'rganish va qo'llash orqali shaxsiy kasbiy fazilatlarini doimiy ravishda takomillashtirishga qodir malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji ta'lim siyosatining yetakchi omiliga aylanmoqda. - Jamiyatning AKT vositalari va usullarining arsenaliga ega bo'lgan, yangi bilimlarni o'rganish va qo'llash orqali shaxsiy kasbiy fazilatlarini doimiy ravishda takomillashtirishga qodir malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji ta'lim siyosatining etakchi omiliga aylanmoqda. Axborot kompetensiyasi mutaxassislarning amaliy muammolarni hal qilish uchun axborotlashtirish vositalari va yangi axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatini o'z zimmasiga oladi.

Mutaxassisning rivojlangan axborot madaniyati nafaqat yangi axborot makonida harakat qilish qobiliyatini, balki o'z kasbiy

faoliyatida uning imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatini ham nazarda tutadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun mavjud bo'lgan oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish kerak. Axborot madaniyati - bu turli xil ma'lumotlarni to'g'ri qabul qilish, undagi asosiy narsani ajratib ko'rsatish, har xil turdagi ma'lumotlarni rasmiylashtirish, turli xil ob'ektlar va hodisalarni o'rganish uchun matematik va axborot modellashtirishdan keng foydalanish, samarali algoritmlarni ishlab chiqish va ularni kompyuterda amalga oshirish qobiliyatini o'z ichiga olgan axborotni qayta ishlash mohiyati haqidagi tushuncha. Axborot madaniyatining ushbu tarkibiy qismlari shaxsiy fazilatlar majmuiga asoslangan bo'lib, ular orasida quyidagilar ajralib turadi:

intellektual va kognitiv atrofdagi haqiqatni idrok etishga, uni baholashga, tadbirlar rejalarini tuzishga imkon beradigan;

motivatsion axborot faoliyati yo'nalishini belgilovchi motivlar va maqsadlarni tavsiflash;

hissiy va irodaviy samaradorligini aniqlash axborot faoliyati;

kommunikativ, aloqa va ma'lumot almashish normalarini tavsiflovchi.

Jamiyatda hosil bo'layotgan axborot bo'ronidan jamiyat a'zolarini, ayniqsa, jamiyatning kelajagi bo'lgan yoshlarni himoya qilishda, ularda axborot madaniyatini shakllantirish o'ta dolzarb muammo hisoblanadi. Axborot madaniyati nima va nima uchun axborot madaniyatiga ehtiyoj sezamiz? "Axborot madaniyati" tushunchasi ikkita fundamental tushuncha: axborot va madaniyat tushunchalariga asoslanadi. Bundan kelib chiqib, bu tushunchani talqin qilishning "madaniyat" va "axborot" yondashuvlariga ajratib qarashlar mavjud. Madaniyat yondashuvi doirasida axborot madaniyatini axborotlashgan jamiyatda insonning yashash faoliyati usuli sifatida, insoniyat madaniyati shakllanishi jarayonining tashkil etuvchisi sifatida qaraladi. Axborot yondashuvi doirasida esa unga axborot talabini qondirishga qaratilgan barcha axborot faoliyati bilimlari majmuasi sifatida qaraladi. So'nggi vaqtlarda esa axborot madaniyati tushunchasini shaxsning axborot va madaniyat komponentlarining integratsiyalashuvi vaziyatida yaxlit qarash tendentsiyasi kuchaymoqda. Buning natijasida esa axborot madaniyati umuminsoniy madaniyatning bir qirrası sifatida qaralmoqda. Aynan ana shu qarash axborot madaniyatining asl mohiyatini ochib berishga

imkon beradi. Axborot madaniyati shaxsning o'quv, ilmiy-bilish, mustaqil ta'lim olish, dam olish va boshqa ko'rinishli faoliyati jarayonida paydo bo'ladigan axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan, shaxsiy axborot faoliyatini samarali tashkil qilishni ta'minlaydigan bilimlar, malaka va ko'nikmalarning tizimlashtirilgan majmuasidir. Umuman olganda, axborot madaniyati axborotdan samarali foydalanish bilim va ko'nikmalari bo'lib, kerakli axborotni axborot resurslaridan axborot texnologiyalarining barcha ko'rinishlari (kompyuter va internet tarmog'i texnologiyalari) orqali qidirishning turli xil bilimlaridan iborat. Bu ta'rifdan kelib chiqib, axborot madaniyatiga nima uchun ehtiyoj sezamiz degan savolga javob qidiraylik.

Jamiyatda axborotning qimmati ortib, u sanoat jamiyatidan axborotlashgan jamiyatga aylanib bormoqda. Hozirgi hayotning o'ta o'zgaruvchanligi axborotlashgan jamiyatda bir qator yangi atributlarni yuzaga keltiradi: Axborot va bilim jamiyatning asosiy o'zgartiruvchi kuchiga aylanadi; Ishlab chiqaruvchi va ijtimoiy texnologiyalarning yangilanish sikli 6-8 yilni tashkil etib, avlodlar almashinishi suratidan o'zib ketadi; Uzluksiz ta'lim va yangi ixtisoslik olishga qobiliyat shaxsning ijtimoiy statusini saqlab qolishning ajralmas qismiga aylanadi; Har bir insonning taqdiri yangi axborotni o'z vaqtida topish, olish, bir qiymatli qabul qilish va samarali foydalanish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Insoniyat sivilizatsiyasining axborotlashgan jamiyatga qadam qo'yishi — insonlarni yangi hayot sharoitiga va yuqori avtomatlashtirilgan axborot muhitida professional faoliyatga o'z vaqtida tayyorlash, bu muhitda mustaqil ravishda harakat qilishga, muhit imkoniyatlaridan samarali foydalanish va salbiy ta'sirlardan himoyalanihga o'rgatish kabi jiddiy muammolarni yuzaga keltira boshladi. Axborotlashgan jamiyat shakllanishidagi muammolar, avvalambor bu jamiyatda inson o'zni muammosi bugungi kunda xalqaro hamjamiyatning diqqat markazidagi mavzu bo'lmoqda. Axborotlashgan jamiyatda insonlarni hayotga maxsus tayyorlash zarurati nufuzli xalqaro tashkilotlarning sammitlarida ko'rib chiqilib, maxsus dasturlar qabul qilinmoqda. Bunga misol sifatida YUNESKO ning "Axborot hamma uchun" dasturi va IFLA ning "Axborot savodxonligi" bo'limi faoliyatini keltirish mumkin. Keltirilgan muammolar mazmunij jihatdan axborot madaniyati ta'rifida o'z

aksini topganligini ko'rish qiyin emas. Ta'lim tizimida axborot madaniyatining ahamiyati. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi asosiy islohotlar o'z navbatida oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan talablarga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'lim muassasasi yangi sharoitlarda bitiruvchining kasbiy malakasi uchun ahamiyatga ega jihatlarni shakllantirishda nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalar to'raligiga, balki mustaqil ravishda o'z bilimlarini boyitib borish, turli xil muammolarni qo'yish va ularni hal qilish, muqobil yechimlarni taklif etish, ular orasidan eng samaralisini tanlab olish mezonini ishlab chiqish kabilariga ham yo'naltirishi lozim. Bu maqsadlarga erishish ma'lum darajada axborot madaniyati saviyasiga bog'liqdir. Shaxsning axborot tayyorgarligi tarkibiy tuzilishi quyidagicha: o'zining axborot ehtiyojini ifodalash, axborot so'rovlarini shakllantirish qobiliyati; axborot resurslari bilimi; kutubxonalar imkoniyatlarini bilish va ulardan foydalanish qobiliyati; axborot qidiruvini amalga oshirish qobiliyati; axborotlarni qayta ishlash bilim va ko'nikmalari; axborotlarga tanqidiy yondashish, ularni tushunish va baholash hamda ulardan ijodiy foydalanish ko'nikmalari; zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana bilish.

Axborot madaniyatini madaniyatning alohida jihatlari nisbatan o'ziga xosligini tushinib olish real voqelikni bilishga, axborotlashgan jamiyat haqidagi tasavvurlarning rivojlanishida axborotlashgan yondashuvning vujudga kelishi natijasidagina mumkin bo'ldi. Axborotlashgan jamiyatda axborot resurslari qiymati jihatidan energiya, moliyaviy va boshqa strategik resurslardan kam bo'lmagan holda, axborot hozirgi jamiyatda xodimning malakasini oshirish, optimal yechimlarni qabul qilish, yangi professional sohani egallash, raqobatdoshlar oldida strategik ustunlikka erishishi uchun samarali foydalaniladigan iqtisodiy kategoriya tovar sifatida baholanadi. Yangi axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta'limda axborot madaniyati ahamiyatining ortishiga muhim omil bo'lishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Foydalanuvchi pedagog va foydalanuvchi o'quvchilarning axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha faoliyatlarning dolzarbligi o'qitishning yangi modelini yaratishga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim tizimidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, axborot resurslariga asoslanadi. Shuning uchun ta'lim

samaradorligining zaruriy sharti ta'lim hamjamiyatining yuqori axborot madaniyati hisoblanadi. Ta'lim hamjamiyatini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: axborot resurslari yaratuvchilar va tashkil etuvchilari, axborot resurslari iste'molchilari. Axborot resurslari yaratuvchilar va tashkil etuvchilarga asosan kutubxona xodimlari va professor-o'qituvchilarni kiritsak, axborot iste'molchilariga esa talabalar va o'z bilimini boyitib borishga intiluvchi pedagoglarni kiritish mumkin. Bu muhitda axborot resurslari yaratish va tashkil qilish to'g'ri yo'lga qo'yilmasa, yoki to'g'ri yo'lga qo'yilgan axborot resurslaridan samarali foydalanish yo'llarini bilmaslik axborot madaniyati komponentalarining bajarilmasligi bilan izohlanadi.

2. Shaxsiy axborot xavfsizligi. Shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi Shaxsning axborot borasidagi xavfsizligi uning axborotdan erkin foydalanishi zarur sharoitlari va kafolatlarini yaratish, shaxsiy xayotiga taalluqli 18 sirlarini saqdash, axborot vositasida qonunga xilof ravishda ruxiy ta'sir ko'rsatilishidan himoya qilish yuli bilan ta'minlanadi. Jismoniy shaxslarga taalluqli shaxsiy ma'lumotlar maxfiy axborot toifasiga kiradi. Jismoniy shaxsning rozilgisiz uning shaxsiy xayotiga taalluqli axborotni, xuddi shuningdek shaxsiy xayotiga taallukli sirini, yozishmalar, telefondagi so'zlashuvlar, pochta, telegraf va boshqa muloqot sirlarini buzuvchi axborotni tuplashga, sakdashga, kayta ishlashga, tarqatishga va undan foydalanishga yo'l ko'yilmaydi, qonun xujjatlarida belgilangan hollar bundan mustasno. Jismoniy shaxslar to'g'risidagi axborotdan ularga moddiy zarar va ma'naviy ziyon yetkazish, shuningdek ularning huquqdari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ro'yobga chikarilishiga to'sqinlik qilish maqsadida foydalanish taqiqlanadi. Fukarolar to'g'risida axborot oluvchi, bunday axborotga egalik qiluvchi xamda undan foydalanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar bu axborotdan foydalanish tartibini buzganlik uchun qonunda nazarda tutilgan tarzda javobgar bo'ladilar. Ommaviy axborot vositalari axborot manbaini yoki taxallusini qo'ygan muallifni ularning rozilgisiz oshkor etishga xakdi emas. Axborot manbai yoki muallif nomi faqat sud qarori bilan oshkor etilishi mumkin.

3. O'quvchilarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish metodlari. O'quvchilarda axborot iste'moli

madaniyatini shakllantirish – bu ularning zamonaviy axborot oqimlarida to‘g‘ri yo‘nalishni topa olishlari, tanqidiy fikrlash, ishonchli va haqiqatga mos axborotni ajrata bilish, shuningdek, uni maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi.

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
2. Axborot manbalarini tanlash ko‘nikmasi
3. Media savodxonlik
4. Axborotni etik iste'mol qilish
5. Raqamli texnologiyalar bilan ishlash madaniyati
6. Ota-ona va jamiyat bilan hamkorlik

Ushbu jarayonni amalga oshirishda o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarliklari, o‘quv dasturlari mazmunini boyitish va zamonaviy metodikalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Axborot iste'moli madaniyati yaxshi shakllangan shaxs hayotda mustaqil qaror qabul qilishga qodir bo‘ladi va jamiyat rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish - o‘quvchilarning ma’lumotlarni mustaqil baholash, mantiqiy tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilib, asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini oshirishdir. Bu ko‘nikma zamonaviy axborot muhitida to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun juda muhimdir. Quyida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha metod va texnikalar keltirilgan:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – o‘quvchilarga mustaqil va mas’uliyatli shaxs sifatida jamiyatda o‘z o‘rnini topish imkonini beradi. Bu ko‘nikma nafaqat o‘quv jarayonida, balki kundalik hayotda ham qo‘l keladi.

2. Axborot manbalarini tanlash ko‘nikmasi – o‘quvchilarning ishonchli va sifatli ma’lumot manbalarini aniqlash, baholash va foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi. Ushbu ko‘nikma ularga axborotning tez o‘zgarib turadigan zamonaviy dunyosida yo‘nalishni topishga yordam beradi. Quyida ushbu ko‘nikmani shakllantirishga qaratilgan usullar keltirilgan.

3. Media savodxonlik – bu o‘quvchilarning zamonaviy axborot va media resurslaridan samarali va mas’uliyatli foydalanish, ularni tahlil qilish, baholash va yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirishni anglatadi. Ushbu ko‘nikma soxta axborotni aniqlash, media vositalarida ishlash, shuningdek, axborotni axloqiy va qonuniy jihatdan iste’mol qilishni o‘rgatadi. Quyida media savodxonlikni rivojlantirish uchun samarali

yondashuvlar keltirilgan.

Axborot manbalarini tanlash ko'nikmasi o'quvchilarda nafaqat o'qish va ta'lim olish jarayonida, balki hayot davomida mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Shu yo'nalishdagi mashqlar muntazam va tizimli amalga oshirilsa, o'quvchilar kelajakda barqaror va tanqidiy o'ylovchi shaxslarga aylanadilar.

Media savodxonlik o'quvchilarni axborot iste'molchilari va yaratuvchilari sifatida ongli va mas'uliyatli bo'lishga tayyorlaydi. Bu ko'nikma ularning kelajakda jamiyatda faol va tanqidiy fikrlovchi shaxs bo'lishlariga hissa qo'shadi.

4. Axborotni etik iste'mol qilish - bu axborot manbalaridan foydalanishda halollik, qonuniylik, va axloqiy qoidalarga amal qilishni anglatadi. Ushbu ko'nikma o'quvchilarga axborotni tanlash, tarqatish va ulardan foydalanishda jamiyat va shaxs manfaatlariga zarar yetkazmaslikni o'rgatadi. Quyidagi yondashuvlar ushbu madaniyatni shakllantirishga yordam beradi.

② Nazorat uchun savollar:

1. Axborot iste'moli madaniyati deganda nimani tushunasiz?
2. Shaxsiy axborot xavfsizligi bu?
3. O'quvchilarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish metodlari ayting?

MAVZU: TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI

Reja:

1. Ta'lim muassasasi menejmenti haqida tushuncha. Ta'lim muassasasini boshqarish.
2. Ta'lim muassasasi Ustavi - raxbarlik va boshqaruv tizimini aniqlovchi xujjat.
3. Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi.
- 4.4. Ta'lim muassasasida metodik ishlarni tashkil etish.

i Tayanch tushunchalar: menejment, menejer, ta'lim muassasasi ustavi, ta'lim, tarbiya, boshqarish, direktor, direktor o'rinbosari, ma'naviy- ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, ustav.

Menejment deganda, odatda rahbarlik lavozimiga rasman tayinlangan shaxslarning ishigina tushuniladi. Boshqarishga, shuningdek, murabbiylik ishi ham taalluqli hisoblanadi. Menejment (yoki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayonidir

Pedagog kadrlar attestatsiyasi ularning kasbiy mahoratlarining o'sishini rag'batlantirish, ta'lim-tarbiyasida ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni qo'llash, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlardagi natijalarni xolis baholash, egallab turgan yoki da'vogarlik qilinayotgan toifa va lavozimlarga munosiblikni aniqlash, ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyasi jarayoni sifatini oshirish maqsadida o'tkaziladi.

Ta'lim muassasasi ustavi – ta'lim muassasasiga rahbarlik mohiyatini yorituvchi hamda uning faoliyatini boshqarish tizimini aniqlovchi hujjat.

1. Ta'lim muassasasi menejmenti haqida tushuncha.

Hozirgi paytda yagona pedagogik jarayonni boshqarishga ilmiy yondashish harakati kuchaydi. Bu esa intellektual salohiyati yuqori kadrlarni shakllantirish uchun o'ta muhim hisoblanadi.

Avvalo, boshqarishning ijtimoiy mohiyatini anglab olaylik. Boshqarish ma'lum bir obektga tashkiliy, rejali, tizimli ta'sir ko'rsatish demakdir.

Xo'sh, menejment va menejer atamalarining asl mohiyati nimani

anglatadi?

Biz ushbu tushunchalarning mohiyati, ta'lim muassasida davlat-jamoa boshqaruvining pedagogik-psixologik asoslarini tushunishimizda ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borgan pedagog R.Ahliddinovning qarashlari alohida diqqatga sazovor.

“Menejment” va “menejer” atamaları hozirgi talqinda korxona va muassasa egalari o'z mulklari va xodimlarni o'zlari boshqarganlaridan ko'ra tanlangan yo'nalish bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislarni jalb etish afzal ekanligini tushunib yetganlaridan so'ng paydo bo'ldi. Bugungi kunda menejer rivojlangan demokratik mamlakatlarda nufuzli kasblardan biri hisoblanadi.

Menejment deganda, odatda rahbarlik lavozimiga rasman tayinlangan shaxslarning ishigina tushuniladi. Boshqarishga, shuningdek, murabbiylik ishi ham taalluqli hisoblanadi. Menejment (yoki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayonidir.

Ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarish O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunining (2020 yil) 4-moddasida, belgilangan ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunida, O'zbekistonda ta'lim sohasini boshqarish respublika tasarrufidagi yuqori hukumat va uning boshqarish organlari hamda mahalliy hukumat va uning boshqarish organlari tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlaridir.

Vazirliklar o'zini vakolatlik doirasida:

- ta'lim sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
- ta'lim sohasidagi tarmoq davlat dasturlarini ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va amalga oshiradi;
- ta'lim tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtiradi va ularga uslubiy rahbarlik qilishni amalga oshiradi;
- davlat ta'lim standartlari (shu jumladan maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standarti) va davlat ta'lim talablarida kadrlarning ma'lumoti darajasiga va kasbiy tayyorgarligi sifatiga qo'yilgan

talablarning ta'lim tashkilotlari tomonidan bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- davlat ta'lim standartlari (shu jumladan maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standartini) va davlat ta'lim talablari ishlab chiqilishini ta'minlaydi va ularni tasdiqlaydi;

- ta'lim oluvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini baholash tartibini belgilaydi;

- professional ta'limning kasblar va mutaxassisliklar, oliy ta'limning bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari, shuningdek bilim sohalari va ta'lim sohalari ro'yxatini belgilaydi;

- ta'lim-tarbiya jarayoniga o'qitishning ilg'or shakllari, yangi pedagogik texnologiyalar, o'qitishning texnik va axborot vositalari joriy etilishini ta'minlaydi;

- ta'lim tashkilotlarida kadrlarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqadi, o'quv dasturlarini takomillashtiradi;

- o'quv adabiyotlarini tayyorlash va nashr qilishni tashkil etadi;

- o'zlashtirishni baholashga, o'quv jarayonini, ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestasiyasini tashkil etishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlaydi, shuningdek eksternat tartibida ta'lim oluvchilarning toifalarini belgilaydi;

- davlat oliy ta'lim muassasalarining rektorlarini tayinlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi;

- ta'lim tashkilotlarining rahbar va pedagog kadrlarini tayyorlashni, qayta tayyorlashni va ularning malakasini oshirishni tashkil etadi;

- ta'lim tashkilotlarida moddiy-texnika resurslaridan foydalanishga doir talablarni ishlab chiqadi;

- ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda ishtirok etadi;

- ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi.

- Ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

2. Ta'lim muassasasi Ustavi - rahbarlik va Boshqaruv tizimini aniqlovchi hujjat.

- ❖ Ta'lim tashkilotining ustavi ta'lim turlarining o'ziga xos

xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqiladi.

❖ Ta'lim tashkilotining ustavida, qoida tariqasida, quyidagilar ko'rsatiladi:

❖ ta'lim turi va shakli;

❖ ta'lim tashkilotining maqsad va vazifalari;

❖ o'quv-tarbiyaviy va ilmiy-metodik ishlarni tashkil etish hamda mazmuni;

❖ ta'lim tashkilotiga qabul qilish tartibi;

❖ ta'lim tashkilotining tuzilmasi, boshqaruv organlari va jamoatchilik tuzilmalari;

❖ ta'lim oluvchilar, pedagog kadrlar, o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha xodimlar, ma'muriy-boshqaruv xodimlarining maqomi, huquqlari va majburiyatlari;

❖ ta'lim tashkilotining mol-mulki va vositalari;

❖ ta'lim tashkilotini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibi.

❖ Ta'lim tashkilotining namunaviy ustavi:

❖ umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari, ixtisoslashtirilgan maktablar va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari uchun — O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan;

❖ Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablar uchun — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligi tomonidan;

❖ oliy ta'lim muassasalari huzuridagi ixtisoslashtirilgan maktablar, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim tashkilotlari uchun — O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan;

❖ kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha ta'lim tashkilotlari uchun — tegishli vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar tomonidan ishlab chiqiladi.

❖ Ta'lim tashkilotining ustavi ta'lim tashkilotining ta'sischilari tomonidan tasdiqlanadi va hududiy tegishlilik bo'yicha Davlat xizmatlari markazi tomonidan ro'yxatga olinadi.

O'zbekiston Respublikasida, amalda bo'lgan "Umumiy o'rta ta'lim muassasasi (maktabi)ning muvaffaq namunaviy Ustavi" Xalq ta'limi Vazirligining 221-sonli (1998 yil 17 dekabr), **"O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining Ustavi"** esa O'zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 5-sonli (1998 yil 5 yanvar) Qarorlari bilan tasdiqlangan. Mazkur Ustavlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasasi ustavini ishlab chiqish tartibi to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan. Ta'limni boshqarishning vakolati mas'ul davlat organi tomonidan tasdiqlanadi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining idoralarida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Ta'lim muassasasining Ustavida ta'lim muassasasining joylashgan o'rnini, uning turi, ta'lim tili, guruh rahbarlari, o'qituvchilarning huquq va burchlari, ta'lim oluvchilar va ularning ota-onalarining huquq va burchlari, shuningdek, ta'lim muassasasining iqtisodiy tuzilishi va xo'jalik faoliyati, boshqarish tartibi aniq belgilanishi ko'rsatib berilgan.

Ta'lim muassasasining Ustavi quyidagi bo'limlardan tashkil topadi:

- ❖ Qisqacha ta'lim muassasasi haqidagi ma'lumotlar.
- ❖ Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari.
- ❖ Ta'lim muassasasini boshqarish;
- ❖ ta'lim muassasasini boshqarishning oshkoralik, demokratik va o'z-o'zini boshqarish asosida amalga oshirilishi;
- ❖ pedagogik-jamoa Kengashi;
- ❖ direktor, uning huquq va burchlari;
- ❖ direktorning o'quv-tarbiyasi ishlari bo'yicha o'rinbosarining huquq va burchlari;
- ❖ ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining huquq va burchlari.
- ❖ O'quv-tarbiyasi va ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish:
 - ta'lim mazmunining Davlat ta'lim standartlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv reja va dasturlari asosida belgilanishi;
 - o'quv jarayonini tashkil etish;
- ❖ iqtidorli yoshlar bilan ishlash;
- ❖ ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazish tartibi;
- qo'shimcha pulli mashg'ulotlarni joriy etish;
- ❖ kunlik ish tartibi (seminar, mashg'ulotlarning davom etishi, tanaffuslar, uy vazifalarini berish tartibi va hokazolar).
- ❖ O'qituvchi. huquq va burchlari.
- ❖ O'quvchi. huquq va burchlari.
- ❖ O'quv-ishlab chiqarish ta'limi ustalari, ma'muriy va yordamchi

xodimlarning huquq va burchlari.

❖ Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning huquqlari, majburiyat va mas'uliyatlari.

❖ Ta'lim muassasasining moddiy va moliyaviy xo'jalik ta'minoti.

3. Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi. Ta'lim muassasasini boshqarish.

• Ta'lim tashkilotini boshqarishni tegishincha quyidagilar amalga oshiradi:

- pedagogik kengash;
- kuzatuv (vasiylik) kengashi;
- oliy ta'lim tashkilotining kengashi;
- ta'lim tashkilotining rahbari.

• Ta'lim tashkilotlarida jamoatchilik boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin.

• Ta'lim tashkilotlarini boshqarishda va kadrlar tayyorlashda kadrlar talabgorlari ishtirok etadi.

Ta'lim muassasalarda boshqaruv tizimida shug'ullanuvchi kishilar (maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasa direktori, direktorning o'quv - tarbiya va xo'jalik ishlari bo'yicha o'rinbosarlari, tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi, metod birlashma rahbarlari, kasaba uyushmasi tashkilotining raisi) boshqaruv apparatini tashkil etadi. Boshqaruv apparatining bir qismini boshqaruvchi shaxslar (maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasalardagi rahbarlari) tashkil etsa, ikkinchi qismini ijrochilar o'qituvchi, tarbiyachi, sinf rahbarlari, metod birlashmalarining a'zolari, texnik xodimlar) tashkil etadi.

Boshqaruv sohasidagi ijrochi xodimlarni ikkita asosiy bo'limga bo'lish mumkin:

- Mutaxassislar guruhi.
- Texnik xodimlar guruhi.

Mutaxassislar guruhiga o'qituvchi va tarbiyachilar kiradi.

Texnik xodimlar guruhiga laborantlar, kotiblar, farroshlar, elektrchi - montyor va muassasa qorovuli kiradi.

Boshqarishni to'g'ri tashkil qilish va uning to'g'ri yo'lda olib borish bu har bir rahbarning ish faoliyatiga bog'lik bo'lib, muassasada o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakasini oshirishda, kollektivning shaxsiyatini har tomonlama takomillashtirishda katta pedagogik ahamiyatga ega bo'ladi. qaysi ta'lim muassasa ichki va tashqi nazorat

ishlari yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, usha muassasadagi ta'lim — tarbiya ishlari ham talabiga javob beradigan bo'ladi.

Jamiyatimizdagi barcha olimlar, amaldorlar, oddiy kishilar maktabdan bahra topib voyaga etganlar. Bizning kamchiliklarimiz ham maktab partasidan boshlangan.

Maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasalar ichki nazoratining bir sistemasiga qo'yish ham muassasalar direktori va ularning o'rinbosarlariga bog'liq.

Ularning birinchi boshqaruvchi va ilmiy bo'lim mudirining darslarga kirishlari, mashg'ulotlarni boshqa shakllarini tahlil qilishlaridir. Bu uchun ular yillik va yarim yillik plan tuzib plan asosida ta'lim muassasasi ishini to'g'ri tashkil qilishiga e'tibor berishlari shart va zarurdir.

Direktor o'rinbosarining ish rejasi maktab direktori tomonidan tasdiqlanadi. Ishni rejalashtirishda bolalarning yosh xususiyatlariga, maktab joylashgan viloyat, shahar, tumanning shart - sharoitlari, an'analari, xususiyatlarni, joylardagi ijodiy birlashmalar, ilmiy markazlar bilan o'zaro aloqasi kabi ishlarni inobatga oladi.

Ma'naviy - marifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari qayta tayyorlov kurslarida o'z malakasini oshirib boradi.

Direktor o'rinbosarining faoliyati o'z ifodasini topgan hujjatlar ro'yhati xalq ta'lim vazirligi tomonidan doimiy ravishda berib boriladi.

Boshqarish tizimi bo'lsa bir necha boshqarish manbalariga bo'linadi:

1. Maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasalarining o'quv - moddiy texnikaviy bazasiga taaluqli ishlar.

2. Maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasalarni o'qituvchi va tarbiyachi hamda texnik xodimlar bilan ta'minlash, ularni joy joyiga to'g'ri quyish va ular bilan ishlash.

3. O'quv muassasa jamoasi faoliyatida boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta umumiy ta'limni amalga oshirish.

4. O'quv - tarbiya (1-11 sinflar buyicha) ishlarini tashkil qilish.

5. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar.

6. Metodik ishlari.

7. Sinf rahbarlari ishini boshqarish.

8. O'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishlar.

9. Kutubxona ishlari, faoliyatini boshqarish.
10. Ota-onalar komiteti ishlari.
11. Talabalarga meditsina xizmatini tashkil qilish bo'yicha ishlar.
12. Moliya – xo'jalik ishlari.
13. Muassasaning hamkorlikdagi ishlari.
14. Muassasa hujjatlarini yuritish ishlari.
15. Pedagog xodimlarining malakasini oshirish ishlari.
16. Maktab va o'rta - maxsus ta'lim muassasasining pedagogik tashvikot ishlari. Mazkur manbalarni to'g'ri va hozirgi kun talablari asosida boshqarib, ichki nazoratini yaxshi yo'lga quyilsa boshqarishning samarali usul va shakllarni qidirib topishimiz mumkin.

Direktor va uning o'rinbosarlari vazifalari. Ta'lim muassasasining o'quv- tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga bevosita rahbarlikni ta'lim muassasasi direktori olib boradi.

Ta'lim muassasasi direktorining vazifasi quyidagilardan iborat:

- davlat va jamoat tashkilotlari oldida ta'lim muassasasining manfaatlarini ifodalash;
- o'quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatini ta'min etish;
- o'quv dasturlarining bajarilishini nazorat qilish, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablarining rioya qilinishi, shuningdek, ta'lim muassasasidan tashqarida ma'naviyat ishlarini tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;
- pedagogik va rahbar kadrlarni tanlab joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash, pedagogik kadrlar, kabinet va ustoxona mudirlarini belgilash, sinf va guruh rahbarlarini tanlash, pedagog va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish hamda bo'shatish;
- ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarini attestasiyadan o'tkazuvchi komissiyaga rahbarlik qilish;
- ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarining ijodiy ishlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarini qo'llashlari uchun shart-sharoitlarni yaratish;
- ta'lim muassasasiga ajratilgan moliyaviy mablag'lar, sarf-xarajat hisobini yuritish;
- ta'lim muassasasi me'yoriy xujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash;
- ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi, mahalliy hokimlik

organlari oldida o'z faoliyati to'g'risida hisob berib turish.

Ta'lim muassasasi direktorining o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha o'rinbosarining vazifalari:

1. o'quv haftasi va o'quv mashg'ulotlarining davomiyligini ta'minlash;

2. dars jadvalini tuzib chiqish va shu jadvalga binoan darslarning o'z vaqtida samarali o'tkazilishini ta'minlash;

3. har bir chorak oxirida, semestr davomida direktor va ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi a'zolariga o'quv jarayonining borishi xususidagi axborot va ma'lumotlarni berib borish;

4. yosh mutaxassislariga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish;

5. sinf va guruh jurnallarini to'g'ri yuritish va saqlanishiga javob berish;

6. o'quvchilarning bilim darajasini reja asosida tahlil qilib borish;

7. o'quvchilar tomonidan davlat dasturlarining bajarilishini ta'minlash va nazorat qilish.

Ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining vazifalari:

- ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, jamoat tashkilotlari va mahalla, ota-onalar bilan aloqani ta'minlash;

- ta'lim muassasasi va undan yuqori miqyosda o'tkaziladigan darsdan tashqari tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;

- ta'lim muassasasi o'quvchilarining sinf, guruh yoki ta'lim muassasasidan tashqari olib borayotgan mashg'ulotlarini kuzatib borish, ularga amaliy va metodik yordam uyushtirish;

- ta'lim muassasasidagi «Yosh yetakchi»ning ishini nazorat qilish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish.

4. Ta'lim muassasasida metodik ishlarni tashkil etish.

Ta'lim jarayonining sifati har jihatdan o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik va metodik mahorati darajasiga bog'liqdir. Ana shu maqsadda ta'lim muassasasida metodik Kengash va fan metodik birlashmalari ish olib boradi.

Metodik Kengash ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi hamda pedagogik va metodik mahoratlarini takomillashtirilib borishiga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organdir.

Metodik Kengashning faoliyat doirasi keng bo'lib, u tomonidan quyidagi vazifalar amalga oshiriladi: talim jarayonining metodik ta'minot holatini o'rganadi, ta'lim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib boradi;

- ✓ talim muassasasida olib borilayotgan metodik ishlarning istiqbolini aniqlaydi;

- ✓ yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalariga umumiy rahbarlik qiladi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;

- ✓ ta'limga doir me'yoriy va metodik hujjatlarni o'rganadi. Ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar beradi;

- ✓ ta'lim muassasasi o'quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalga oshiradi;

- ✓ o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy bilim darajasini oshiradi, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovatsiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan muntazam tanishtirib boradi; o'qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi va bolimlari mazmuni bo'yicha tavsiyalar beradi; ta'lim muassasasi ta'lim jarayonida qollashi uchun ilg'or

- ✓ pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqadi va ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib boradi; o'qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga

- ✓ doir ishlarni amalga oshiradi;

- ✓ davlat ta'lim standartlari talablari, o'quv rejasi va dasturlarining bajarilish holatini tahlil qiladi va tegishli tadbirlarni belgilaydi;

- ✓ tashqi va ichki nazorat natijalariga asosan Davlat talim standarti talablarining bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi;

- ✓ o'quv jarayoniga o'qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o'quv seminarlarini tashkil qilish; ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongning shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish;

- ✓ o'quvchilarning bilimini nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish;

- ✓ yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalari hisobotini eshitish, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar berish; o'qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatga olgan holda ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga tavsiya

qilish;

✓ pedagogik xodimlarning attestatsiyadan o'tkazish bo'yicha materiallarni tayyorlash;

✓ ta'lim muassasasi miqyosida fan oyliklari (haftaliklari), fanlar bo'yicha darsdan tashqari (fakultativ, to'garak) ishlar, bilimlar bellashuvi, fan olimpiadalarining 1 -bosqichi, ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilib borish.

Metodika Kengashi yig'ilishlari qarorlashtirilib, Kengashning quyidagi hujjatlari ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi: ish rejasi, Kengash yig'ilishi bayonnomasi, Kengash tomonidan tahlil qilingan materiallar, ekspert qilingan materiallar va ishlab chiqilgan metodik ishlar, yillik hisobot.

Ta'lim sifati monitoringi.

Uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim sifatini nazorat qilish ishlarida jumladan, ta'lim muassasalari va pedagog kadrlar attestatsiyasida, kadrlar tayyorlash monitoringini olib borish va sifatini nazorat qilish jarayonlarida, ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni tan olishda zarur bo'ladigan nazorat materiallari bankini shakllantirish hamda o'quvchilar, talabalar, tinglovchilar va talabgorlarning bilim darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladigan sinovlarni tashkil qilish ishlariga rahbarlik qiladi. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun kadrlar tayyorlash sifati monitoringi tizimini ishlab chiqish va amaliyotda joriy etish, ta'lim muassasalaridan kadrlar tayyorlash sifati hamda ular faoliyati to'g'risida umumiy ma'lumotlarni muntazam olish, tahlil qilish va ular asosida tahliliy ma'lumotnomalar tayyorlash ishlariga ilmiy, uslubiy va tashkiliy rahbarlik qiladi. Monitoring natijasida ta'lim muassasalaridan olingan ma'lumotlar asosida tayyorlangan tahliliy ma'lumotnomalarni va/yoki ta'lim muassasalari reyting natijalarini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilishni nazorat qiladi.

② Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarishga ta'rif berish?

2. Menejment, ta'lim muassasasi menejmenti deganda nimani tushunasiz?

3. Ta'lim sohasini boshqarish qaysi subektlar tomonidan amalga oshiriladi? Ularning vakolatlariga nimalar kiradi?

MAVZU: XALQARO BAHOLASH DASTURLARI (PROGRAMME FOR THE INTERNATIONAL ASSESMENT)

Reja:

1. Xalqaro baholash dasturlarining meyoriy asoslari. Xalqaro baholash dasturlari metodologiyasi.

2. **PISA** — o‘quvchilarni talimiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi **PIRLS**

- matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot.

3. **TIMSS** - maktabda matematika va anik fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring.

4. **ICILS** - kompyuter va axborot savodxonligi bo‘yicha xalqaro tadqiqot.

Tayanch tushunchalar: Xalqaro baholash dasturlari, PISA, TIMSS, ICILS, ta’lim sifati,

1. Xalqaro baholash dasturlarining meyoriy asoslari. Xalqaro baholash dasturlari metodologiyasi.

Xalqaro o‘quvchilarni baholash dasturi (inglizcha: *Programme for International Student Assessment*) — turli davlatlarda 15 yoshli o‘quvchilarning savodxonligini (o‘qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholovchi dastur.

Xalqaro baholash dasturlari metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida ko‘rsatilgan ta’lim tizimida xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonining olib borilish tizimi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2020-yil 15-iyundagi “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida variativ o‘quv rejalarni tajriba-sinovdan o‘tkazish bo‘yicha tavsiya to‘g‘risida”gi 144-sonli buyrug‘i, Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi boshlig‘ining “PISA dasturi talablari asosida “O‘quvchilar savodxonligini baholash bo‘yicha Milliy

tadqiqot o‘tkazish” to‘g‘risida “ 2020-yil 30-noyabrdagi 180-son buyrug‘i, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirining 2017-yil 16-sentabrdagi —2017-2018 o‘quv yilida ta’lim sifati monitoring tizimini yanada takomillashtirish va tashkil etish to‘g‘risidagi 299-sonli buyrug‘i asosida ta’lim tizimida xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonining olib borilish tizimi, U.N.Tashkenbayevning umumiy tahriri ostida “Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash”, “Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning matematik savodxonligini baholash” , “Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonligini baholash” nomli metodik qo‘llanmalar, xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko‘rishga yo‘naltirilgan tayanch maktablar uchun Treninglar o‘quv dasturi metodik tavsiyalar nomli o‘quv qo‘llanmalarida berilgan ko‘rsatmalar metodologik asos qilib olindi.

Mamlakatimizda izchil sur‘atlarda amalga oshirilib kelinayotgan islohotlarga sinchkov nazar tashlasak, barcha jabhalarda bilimli, malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj va talab oshib bormoqda. Bundan ko‘rinib turibdiki, tajribali o‘qituvchi va darslarga qiziquvchi, o‘z ustida tinimsiz izlanuvchi o‘quvchi ta’lim tizimi uchun juda muhim. O‘quvchilar bilimini baholash hamda monitoring qilish esa ta’lim sifatini yanada oshirish uchun qo‘yilgan muhim qadamlardan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida [4] quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar tashkil etilishi qayd etilgan.

Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘qivuvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash uchun;

Trends in Mathematics and Science Study (TIMSS) —4 va 8- sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash uchun;

The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun;

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida

o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish uchun.

Mana shu qaror asosida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Xususan, 2018-yil 12-noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hamda Xalqaro hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti o'rtasida Xalqaro o'quvchilar bilimini baholash dasturida (Agreement for participation programme for international student assessment (PISA) 2021) ishtirok etish to'g'risida kelishuvga erishildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

PISA testlari maktab o'quvchilarining haqiqiy hayotda kerak bo'ladigan hodisalarni tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish va muloqotga kirishish ko'nikmalarini qay darajada egallayotganini, ta'lim tizimining bu o'zgarishlarga qanchalik moslashayotganini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Ushbu dastur 1997- yilda joriy etilgan bo'lib, har uch yilda bir marta o'tkaziladi, birinchi marta 2000- yilda o'tkazilgan. Har uch yilda bitta fan yo'nalishiga afzallik berilib, jami testlar majmuasining deyarli 50% shu fanga mansub bo'ladi. 2000-yilda ilk bor o'qish savodxonligiga urg'u berilgan.

Test Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)

tomonidan yetakchi xalqaro ilmiy tashkilotlar bilan konsorsiumda, milliy markazlar ishtirokida tashkil etiladi. Tadqiqotda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo bo'lgan davlatlar, shuningdek, OECD bilan hamkorlik aloqalari bo'lgan davlatlar ishtirok etadi.

Mamlakatimizda ta'limni isloh qilish ustuvor vazifalardan biriga aylangan bugungi kunda o'tkaziladigan PISA baholash dasturida 85 ta davlat qatori O'zbekiston ham ilk bora qatnashdi. Bu esa o'z navbatida, maktab o'quvchilarining xalqaro tadqiqotlarga munosib tayyorgarlik ko'rishni talab qildi. Ta'lim sifatini baholashga oid xalqaro tadqiqotlardan biri PISA tadqiqotiga 1997- yilda asos solingan bo'lib, ilk marotaba 2000-yilda tashkil etilgan. Baholash jarayoni Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot Tashkilotining yetakchi xalqaro va milliy tashkilotlar bilan hamkorligida tashkil etiladi. Tadqiqot jarayoniga rahbarlik Avstraliya pedagogik tadqiqotlar Kengashi tomonidan Niderlandiya pedagogik o'lchovlar milliy instituti, Amerika Qo'shma Shtatlari pedagogik testlarni tashkillashtirish xizmati, Yaponiya ta'lim sohasidagi tadqiqotlar milliy instituti va boshqa ta'lim tashkilotlari tomonidan amalga oshirib kelinmoqda. Mazkur tadqiqotda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a'zo davlatlarning askariyati ishtirok etib keladi. Tadqiqot turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlarini o'zgarishlarini aniqlash va taqqoslash hamda ta'lim sohasidagi strategik islohotlarning samaradorligi va natijaviyligini baholash imkonini beradi.

1961-yilda ish boshlagan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) o'tgan davr mobaynida moliyaviy sohada yuzaga kelgan turli muammolarning yechimini topish ustida izlanishlar olib bormoqda. Ayniqsa, yangi asr ostonasida ushbu

tashkilot negizida dunyo ta'limining asosiy bo'g'ini bo'lgan umumiy o'rta ta'limni rivojlantirish maqsadida PISA (The Programme for International Student Assessment) – O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dastur ishlab chiqildi. Iqtisodiy tashkilotning ta'lim sohasiga murojaat etishining boisi, har qanday soha uchun kadrlar maktablarda, oddiy sinfxonalarda ulg'ayishidir. Shu ma'noda OECDdek ulkan tuzilma ham davlatlarning ta'lim tizimiga qancha mablag' sarflayotgani va ular nechog'li samara berayotgani reytingini tuzishga majbur bo'ldi. Keyinchalik bu

tadqiqotga boshqa davlatlarning ham qiziqishi ortib, unda qatnasha boshladi .

Bugungi kunda ta'lim sifatini baholashga yo'naltirilgan PISA xalqaro tadqiqotlar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ilk marta o'tkazilayotganligi sababli ularni to'g'ri, samarali va obyektiv o'tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqida maktab o'qituvchi va o'quvchilarining xabardorligi alohida o'rin tutadi. Shunday ekan, umumta'lim muassasalari jamoalarida xalqaro tadqiqotlar haqidagi tasavvurlarini boyitish, shu orqali ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shish maqsadida ona tili va adabiyot fanidan topshiriqlar namunalari tayyorlanmoqda. PISA muayyan maktab o'quv dasturlarining ustunligini emas, balki o'quvchilarning asosiy mavzularda bilim va ko'nikmalarini qo'llay olish qobiliyati, muammolarni tahlil qilish, sharhlash va samarali hal qilish, fikrlash va muloqot qilish imkoniyatlarini o'rganadi. O'quvchilar maktabda o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsani to'liq o'zlashtira olmaydilar. Samarali o'rganuvchi bo'lish uchun nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ular qanday va nima uchun o'rganilishi haqida xabardor bo'lishi lozim.

PISA – o'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur hisoblanib, o'qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan savodxonlik darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktab davrida orttirgan bilim va ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qay darajada qo'llay olishlarini aniqlashga mo'ljallangandir. Shuningdek, PISA dasturi o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlarni to'plash bilan birga, ularda muammoni hal qila olish kabi ko'nikmalarni ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal etishda o'quvchi-yoshlarning fikr- mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi.

PIRLS tadqiqotlari quyidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan:

- ta'lim sohasidagi dunyo ustuvorliklarini aks ettiruvchi ob'ektiv o'lchovlar va vositalarni ishlab chiqish;

- mamlakat o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligini qiyosiy baholash;

- tadqiqot natijalariga ta'sir ko'rsatgan kontekstual omillarni aniqlash;

- xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olingan dalillarga asoslangan ma'lumotlarga ega bo'lish.

O'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish va PIRLS xalqaro tadqiqotlariga tayyorlash uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: Eng avvalo, o'quvchilarni 1-sinfdan boshlab matnni o'qish va mazmunini tushunishga o'rgatib borish kerak. Shu maqsadda amaldagi "Ona tili" va "O'qish" darsliklari birlashtirilib yangi "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligi joriy qilindi. Ushbu darslikda avvalgi darsliklardan farqli o'laroq o'quvchilarga tilni o'rgatishda uni lisoniy strukturalari bo'yicha emas, balki o'quvchilarning tildan amaliyotda foydalanish darajasiga qarab bilim beriladi, ya'ni darslikda grammatikaga oid qoidalar aynan keltirilmaydi, ular o'quvchiga yodlatilmaydi, aksincha, qoidalarni darslikda berilgan matnlar asosida tuzilgan topshiriqlar orqali o'quvchilar amaliy tarzda o'rganib, o'zlashtirib boradilar. Qolaversa, matnni o'qish va uni tushunish darajasini oshirishga oid maxsus topshiriqlar ham berilgan bo'lib, bu o'qish savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, 3-4-sinf o'quvchilari uchun o'qish darslarida kichik hikoya va ertaklardan ikki xil variantda uyga vazifa berilib, ertasi kuni uyga vazifaga ko'ra hikoya yoki ertak haqida savol-javoblar o'tkazish maqsadga muvofiq. Masalan: Ertak yoki hikoya nima haqida? Qahramonlar kim? Siz hikoyadan nimani o'rgandingiz? Sizga qaysi qahramonlar yoqdi? Nima uchun? Ijobiy yoki salbiy qahramonlar haqida fikringiz? kabi savollar bilan o'quvchilarni imtihon qilish mumkin yoki PIRLS tadqiqotlarida o'quvchilarning o'qish savodxonligiga qo'yilgan talablardan kelib chiqib, darslikdagi, sinfdan tashqari o'qish uchun foydalaniladigan adabiyotlardagi matnlar, gazeta va jurnallarda keltirilgan ma'lumotlar asosida o'quvchilar uchun turli topshiriqlar testlar ishlab chiqish kerak. Shuningdek, o'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashda muhim bo'lgan yana bir jihat ta'lim jarayonida ijodiy muhit yaratishdir. Bunday muhitda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, imkoniyatlarini turli yo'nalishlarda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar.

O'quvchini yoshligidan o'qishga rag'batlantirilishi o'qish fanidan tahsil beradigan o'qituvchilar uchun muhimdir, chunki o'qish uchun rag'batlantiriladigan o'quvchilar yaxshi o'qish ko'nikmasiga ega

bo‘ladi. Insonning o‘z ichki imkoniyatlarini aniqlash nazariyasiga ko‘ra, rag‘batlantirish jarayoni o‘quvchida mavjud bo‘lgan tegishlilik, raqobatlashish va erkinlik hissini rivojlantirish orqali qulay muhit yaratib berish orqali o‘quvchilar rag‘batlantirilishi mumkin. Haddan ziyod nazorat qilinadigan sinf muhiti o‘quvchini rag‘batlantiruvchi kuchga to‘sqinlik qilishi mumkin, chunki u o‘quvchidan erkinlik hissini tortib oladi. O‘qituvchilarning o‘quvchilarni erkin o‘qish ko‘nikmasini hosil qilish usullaridan biri o‘quvchilarga o‘zlarini qiziqtirgan matnlarni berishdan iborat. Bundan tashqari, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘rnatilgan munosabat o‘quvchini rag‘batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. PIRLS dasturida o‘qituvchilardan o‘quvchilarni rag‘batlantirish uchun turli mashg‘ulotlarni berib borishi, ularga o‘zlari tanlagan matn yoki materialni o‘qish uchun ajratilgan vaqt hamda o‘quvchilarga matn muhokama qilishlari uchun rag‘batlantirish haqida so‘raladi

2.PISA — o‘quvchilarni talimiy yutuqlarini baxolash xalqaro dasturi PIRLS - matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot.

PISA- o‘quvchilarni ta’limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi.

PISA (inglizcha – Programme for International Student Assessment) – turli davlatlarda 15 yoshli o‘quvchilarning (o‘qish, matematika, tabiiy fanlar) savodxonligini hamda bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholovchi dastur. Bu dastur 3 yilda bir marotaba o‘tkaziladi. Unda o‘quvchilarning bilim sifati o‘qish, matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha monitoring qilinadi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo‘llanilgan. PISA – o‘quvchilarni ta’lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo‘yicha xalqaro dastur bo‘lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o‘quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo‘llay olish mahoratini baholaydi. Dasturning asosiy maqsadi –15yoshli o‘quvchilar ta’lim dargohida olayotan bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda va inson faoliyatida uchraydigan turli xil hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyatini baholashdir. Ushbu sinov har uch yilda bir marotaba o‘tkaziladi. Testda faqat 15 yoshdagi o‘smirlar ishtirok etadi. Maktabdagi ta’lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi

asosiy uch yo'nalishda: o'qish, matematika va ijtimoiy fanlar savodxonligi bo'yicha olib boriladi.

PIRLS- matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot. PIRLS – (inglizcha – Progress in International Reading Literacy Study – matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlarni boshlang'ich maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat.

PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining ikkita kengqamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir. Bundan tashqari, PIRLS o'qish maqsadlarining har birida to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi. Bular: diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish.

O'qish savodxonligining maqsadi badiiy tajriba orttirish; - axborotni olish va undan foydalanish.

Tushunish jarayoni:

- diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;
- to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish;
- g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish;
- kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish.

3. TIMSS - maktabda matematika va anik fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring.

Respublika ilmiy-amaliy konferensiya TIMSS – (Trends in International Mathematics and Science Study) maktabda matematika va tabiiy fanlarni o'qitish sifatining xalqaro monitoringi bo'lib, ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladi. Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi, sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Mazkur dasturning o'ziga xosligi shundaki, u dunyodagi maktablarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni,

o'quv jarayoni, o'quv muassasasi imkoniyati, o'qituvchilarning bilim darajasi, tehsil oluvchilarning oilaviy muhiti bilan bog'liq omillarni o'rganadi. Ko'rsatib o'tilgan omillar matematika fanlarini o'zlashtirish holatini ko'rsatishda asos bo'lib xizmat qiladi. PISA va TIMSS o'rtasidagi asosiy farq. PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o'tkazilishidan iboratdir. Masalan, PISA 15 yoshli o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo'lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o'quvchilarning emas, balki to'rtinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o'quv dasturlariga asoslangan bo'lsa, PISA esa, o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga qaratiladi. TIMSS aynan maktab bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish darajalariga alohida e'tibor qaratadi.

PISA tadqiqoti monitoring tadqiqoti bo'lib, u turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlarida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aniqlash va solishtirish, ta'lim sohasidagi strategik qarorlar samaradorligini baholash imkonini beradi. 2000- 2015-yillar oralig'ida o'tkazilgan tadqiqot natijalari bo'yicha bugungi kunda Sharqiy Osiyoda — Xitoy, Koreya, Singapur, Yaponiya, Yevropada — Finlandiya, Estoniya, Shveysariya, Polsha va Niderlandiya kabi mamlakatlarning o'rta ta'lim tizimi yaxshi rivojlangan.

PISA testlari 5 ta yo'nalish bo'yicha *o'qish, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy fanlar, hamkorlikda muammolarni hal qilish va moliyaviy savodxonlik* o'tkaziladi. Testlarda asosiy e'tibor o'quvchilarning mazkur yo'nalishlar bo'yicha eng asosiy tushunchalarni bilishi, bazaviy bilim va ko'nikmalarni egallagani, ulardan hayotiy vaziyatlarda foydalana olishiga qaratiladi.

PISA sinovlarida to'rt xil sinov usulidan foydalaniladi:

Bir javobli testlar;

Bir nechta javobli testlar;

Qisqa yoki batafsil javob yoziladigan savollar;

Biror muammoning yechimi bo'yicha o'quvchi fikri (odatda bunday savollarda tekshiruvchida umumiy javoblar bo'ladi, o'quvchi javobi test tuzivchi javobiga aynan mos kelishi talab qilinmaydi,

o'quvchi ijodkorligi qo'llab quvvatlanadi).

Bundan tashqari testlar bilan bir vaqtda o'quvchilardan anketalar ham olish nazarda tutilgan.

O'qish savodxonligi: *Insonning matn shaklida berilgan ma'lumotlarni tushina olish va ularga reaksiya bera olish ko'nikmasi, jamiyat hayotida faol qatnashish jarayonida o'qigan ma'lumotlaridan o'z maqsadlari yo'lida foydalana olish, bilim va imkoniyatlarini oshira olish layoqati.*

Bu yerda, o'qish savodxonligi tushunchasi keng ma'no kasb etadi. Bu yo'nalish maqsadi o'quvchining berilgan badiiy asardan parcha, biografiya, xat, hujjat, gazeta va jurnallardan olingan maqolalar, turli qo'llanmalar, geografik kartalar kabi rangba-rang tematikadagi, tarkibida matnni ochib berishga mo'ljallangan diagrammalar, rasmlar, kartalar, grafik va jadvallar berilgan matnni tushinishi, mazmuni haqida fikr yurita olish, matn mazmuniga baho berish va o'qiganlari haqida o'z fikrini bera olishi kabi kompetensiyalarini aniqlash hisoblanadi.

Matematik savodxonlik: *Insonning matematikaning o'zi yashayotgan olamdagi o'rnini bilishi, matematik jarayonlarni to'g'ri va to'liq asoslay olishini tekshiradi. Shaxsning matematikadan yaratuvchan, qiziquvchan va fikrlovchi insonning hozirgi va kelajakdagi matematik bilimlarga bo'lgan ehtiyojini qondira oladigan darajada foydalana olishini ta'minlash bu bo'limning asosiy maqsadidir. Bu bo'limdagi savodxonlik terminidan bu bo'lim maqsadi odatda maktab dasturida beriladigan bilimlarni qay darajada o'zlashtirganini aniqlash emasligini ko'rsatish uchun foydalanilgan. Asosiy e'tibor matematik bilimlardan turli xil hayotiy vaziyatlarda fikrlash va intiutiv qaror qabul qilish talab qilinadigan turli uslublaridan qo'llagan holda foydalana olish nazarda tutiladi. Lekin bu turdagi savollarga javob berishda maktab dasturida beriladigan bilim va ko'nikmalar zarur bo'lishi mumkin.*

Bu yo'nalish sinovlarida odatda hayotning turli sohalarida (tibbiyot, turar joy, sport va hokazo) duch kelinishi mumkin bo'lgan matematikaga oid vaziyatlar taklif qilinadi.

Tabiiy-ilmiy fanlar savodxonligi: *Hayotiy hodisalarda ilmiy usulda hal qilinishi mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash, kuzatuv va tajribalar asosida xulosalar chiqarish kompetensiyasi. Bu xulosalar atrofimizdagi olamni tushinish va inson faoliyati natijasida*

unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni anglab yetish, shunga ko'ra kerakli qarorlar qabul qila olish ko'nikmasini rivojlantirish bu bo'limning asosiy maqsadidir.

Bu savodxonlik asosi bizning maktablarimizda fizika (astronomiya elementlari bilan birga), biologiya, kimyo va geografiya fanlari o'qitilish jarayonida berilishi ko'zda tutilgan.

4. ICILS - kompyuter va axborot savodxonligi bo'yicha xalqaro tadqiqot.

Xalqaro kompyuter va axborot savodxonligini o'rganish (ICILS) 8-sinf o'quvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) turli maqsadlarda samarali foydalanish imkoniyatlarini kompyuter asosidagi xalqaro baholashdir. ikki domenda.

2013 yilda birinchi marta o'tkazilganda, ICILS talabalarning CIL darajasini kompyuterlardan ma'lumot qidirish, boshqarish va aloqa vositalari sifatida foydalanishga urg'u bergan holda baholadi. ICILS 2013 da butun dunyo bo'ylab yigirma bir ta'lim tizimi ishtirok etdi. Shundan so'ng, talabalarning hisoblash formulalaridan foydalangan holda real muammolarni tanib olish va ishlatish qobiliyatiga xalqaro e'tiborning ortishi ICILS doirasida KT komponentining rivojlanishiga olib keldi.

2018 yilda o'tkazilgan ICILS ning ikkinchi tsikli CILni baholashni davom ettirdi va CT ni ixtiyoriy baholash komponenti sifatida qo'shdi. Qo'shma Shtatlar 2018 yilda 13 ta boshqa ta'lim tizimi bilan bir qatorda birinchi marta ICILSda ishtirok etdi.

2023-yilda o'tkazilgan ICILS ning uchinchi tsikli talabalarning CIL darajasidagi xalqaro farqlarni o'lchashni davom ettirdi — uyda, maktabda, ish joyida va jamiyatda tekshirish, yaratish, ishtirok etish va muloqot qilish uchun kompyuterlardan foydalanishga e'tibor qaratdi. -va CT (ixtiyoriy komponent sifatida) - hisoblash formulasiga urg'u berib, algoritmni baholash va ishlab chiqish. kompyuter bilan ishlash mumkin bo'lgan haqiqiy muammolarning echimlari. ICILS 2023da jami 35 ta ta'lim tizimi, jumladan, Qo'shma Shtatlar ham ishtirok etdi.

ICILS Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan homiylik qilinadi va Amerika Qo'shma Shtatlarida Ta'lim statistikasi milliy markazi (NCES) tomonidan o'tkaziladi. Tadqiqot Qo'shma Shtatlarga amerikalik talabalarning texnologiyadan

foydalanish ko'nikmalari va tajribasini kuzatish, amerikalik talabalarning ko'nikmalarini xalqaro miqyosda solishtirish va talabalarning CIL va KT ko'nikmalariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan omillar haqida ma'lumotlarni taqdim etish imkonini beradi. ICILS orqali to'plangan ma'lumotlar «raqamli bo'linish» ning tabiati va darajasini tushunish uchun qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi va texnologiya ko'nikmalari tajribasi va boshqa asosiy fanlar bo'yicha talabalar faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishimizga yordam beradi.

Kompyuter va axborot savodxonligi

Kompyuter va axborot savodxonligi (CIL) ICILS 2023 Assessment Frameworkda "shaxsning uyda, maktabda, ish joyida va jamiyatda samarali ishtirok etish uchun kompyuterdan tadqiqot qilish, yaratish va muloqot qilish uchun foydalanish qobiliyati" sifatida ta'riflangan. Ushbu ta'rif raqamli muhitda harakat qilish uchun zarur bo'lgan texnik kompetentsiya (kompyuter savodxonligi) va intellektual salohiyatga (odatiy savodxonlik, shu jumladan axborot savodxonligi) tayanadi va ularni birlashtiradi.

CIL malaka darajalari test topshiriqlarining mazmuni va qiyinligini hisobga olgan holda 2013 yilda tashkil etilgan. CIL yutuqlari shkalasida turli darajalarni tavsiflash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan tarkib va jarayon mavzularini aniqlash uchun elementlar va nisbiy qiyinchilik tahlil qilindi. Har bir daraja o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatguncha va darajalar bo'yicha pastdan yuqori muvaffaqiyatga o'tish aniq bo'lgunga qadar bu jarayon takroriy bajarildi. 407, 492, 576 va 661 shkala punktlarida belgilangan daraja chegaralari to'rtta malaka darajasini tashkil qiladi. 407 balldan past bo'lgan talaba ballari CIL bilimini baholash vositasi tomonidan belgilangan eng past darajadan pastroq ekanligini ko'rsatadi. CIL malakasi darajasi 2013 yildan 2023 yilgacha o'zgarmadi.

Har bir darajadagi tavsiflar har bir darajadagi elementlar tomonidan tasvirlangan CIL bilimlari, ko'nikmalari va tushunchalarining umumiy elementlarining sintezidir. Ular, shuningdek, bir darajada ishlaydigan talabalar o'zlarining malakalarini namoyish etishning odatiy usullarini tasvirlaydilar. O'lchovning har bir darajasi o'quvchilarning ma'lumotlarga kirish, foydalanish va yaratish, shuningdek, boshqalar bilan muloqot qilish uchun kompyuterlar bilan ishlash xususiyatlarini

ifodalaydi.

CIL malaka darajalarining batafsil tavsifi uchun ICILS 2023 xalqaro hisobotiga qarang .

CIL baholash modullari quyidagi muhim xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- Talabalar topshiriqlarni faqat kompyuterda bajaradilar.
- Vazifalar real dunyo o'zaro o'quv yo'nalishiga ega.
- Vazifalar texnik, retseptiv, samarali va baholash qobiliyatlarini birlashtiradi.

- Vazifalar kompyuterga asoslangan axborotdan xavfsiz va axloqiy foydalanishga ishora qiladi.

- CIL test modullari chiziqli rivoyatga amal qiladi va real mavzularga asoslangan savollar va vazifalar to'plamini o'z ichiga oladi.

Modullar mahoratni bajarish va axborotni boshqarishga qaratilgan bir qator kichikroq vazifalardan boshlanadi (ularning har biri odatda 1 daqiqadan kamroq vaqtni oladi). Bu kichikroq topshiriqlar talabani kattaroq vazifani bajarishga tayyorlaydi (buni bajarish uchun odatda 10-15 daqiqa ketadi).

②Nazorat uchun savollar:

1. Xalqaro baholash dasturlari nima uchun tashkil etiladi?
2. Xalqaro baholash dasturlarining asosiy maqsadlari nimalardan iborat?

3. PISA dasturining asosiy maqsadi nimadan iborat?
4. PISA tadqiqoti necha yilda bir marta o'tkaziladi?
5. PISA baholashida qaysi fan yo'nalishlari tahlil qilinadi?
6. PIRLS tadqiqotlari qaysi yoshdagi o'quvchilarga qaratilgan?
7. Matnni o'qish va tushunishni baholashda qanday usullar qo'llaniladi?

8. PIRLS dasturining ta'lim sifatiga ta'siri qanday namoyon bo'ladi?

9. TIMSS tadqiqoti qaysi fanlarni baholashga qaratilgan?
10. TIMSS tadqiqotlari qaysi yosh guruhlarini qamrab oladi?
11. ICILS tadqiqoti natijalari ta'lim tizimida qanday o'zgarishlarni amalga oshirishga xizmat qiladi?

12. Axborot va kompyuter savodxonligini baholashda qanday metodlar qo'llaniladi?

MAVZU: KORREKTSION PEDAGOGIKA ASOSLARI

Reja:

1. Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmogi sifatida.
2. Korreksion (maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari.
3. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi. Aqliy rivojlanishi, eshitish, ko‘rish, nutqida nuksoni bor bolalar.
4. O‘zbekistan Respublikasida anomal bolalarning ijtimoiy holati.

i Tayanch tushunchalar: Korreksion (maxsus) pedagogika, korreksiya, anomal bolalarni tarbiyalash, ijtimoiy adaptatsiya, inklyuziv ta’lim, meynstriling

1. Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmog‘i sifatida.

Rivojlanishida turli nuqson (kamchilik)lar bo‘lgan o‘quvchilarni korreksion o‘qitish va tarbiyalash bilan korreksion pedagogika (defektologiya) shug‘ullanadi. Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya - yunoncha defectus – nuqson, kamchilik, logos – fan, ta’limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o‘qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan sanaladi.

Ilmiy tushuncha sifatida korreksion pedagogika zamonaviy pedagogika fanida rasman e’tirof etilganiga u qadar ko‘p vaqt bo‘lmadi. Uzoq vaqt davomida pedagogikada «defektologiya» tushunchasi qo‘llanib kelingan.

Pedagogik lug‘atda «korreksiya» tushunchasi (yunoncha «correctio» - tuzatish) pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini tuzatish (qisman yoki to‘liq) sifatida tushunilishi ta’kidlab o‘tiladi.

Ana shu lug‘atda «korreksion pedagogika»ning jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o‘qitish metodlariga muhtoj bo‘lgan sog‘lig‘i, imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi va shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish

mohiyati, qonuniyatlarini o'rganuvchi fan ekanligi qayd etiladi. Korreksion pedagogikaning asosiy maqsadi – belgilangan (normal) va (mavjud kamchilik) faoliyat o'rtasidagi nomuvofiqlikni yo'qotish yoki kamaytirishdan iborat.

Korreksion-pedagogik faoliyat yaxlit ta'lim jarayonini qamrab oluvchi hamda murakkab psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutuvchi pedagogik tizim.

Diagnostika korreksion, korreksion-rivojlantiruvchi, korreksion-profilaktik faoliyatlar bilan bir qatorda tarbiyaviy va korreksion-o'qitish, psixokorreksion faoliyatni ham amalga oshirilishini ta'minlaydi. Korreksion-pedagogik faoliyatning maxsus ta'lim dasturiga muvofiq mutaxassislar yordamida anomal o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxlit jarayon.

2. Korreksion(maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari.

Turli kategoriyali anomal bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalashning umumiy qonuniyatlari mavjud. Korreksion pedagogikaning asosini anomal bolalarni har tomonlama, fiziologik va psixologik o'rganish tashkil etib, uning vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

- rivojlanishida turli kamchiliklar bo'lgan bolaning nuqsonlarini tuzatish va korreksion-kompensatorli imkoniyatlarini aniqlash;
- differentsatsiyali o'qitish va tarbiyalashni amalga oshirish maqsadida anomal bolalarning muammolarini hal etish;
- anomal bolalarni aniqlash va hisobga olish;
- rivojlanish anomaliyasini erta diagnostika qilish metodlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish;
- bolalarda rivojlanish nuqsonlarini tuzatish, yo'qotish yoki kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish;
- anomal bolalikning oldini olish bo'yicha profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish;
- anomal bolani rivojlantirish va uni ijtimoiylashtirish jarayonining samaradorligini oshirish.

Rivojlanishida kamchiliklar bo'lgan bolalar maxsus, korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim va tarbiyaga muhtoj bo'ladilar. Anomal bolalarga yondashishda u yoki bu nuqsonni aniqlash emas, balki uning xususiyati, tuzilishi, bolani tegishli muassasaga joylashtirish,

korreksion ishlarni amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega bo'lgan sonli va sifatli ko'rsatkichlarini aniqlash muhimdir.

Anomal bolalarni maxsus muassasalarda o'qitish va tarbiyalash, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion-rivojlantiruvchi sinflarni tashkil etish masalasi bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PMPK) shug'ullanadilar.

Bu borada mutaxassislarning quyidagi tamoyillarga amal qilishlari maqsadga muvofiqdir:

Insonparvarlik tamoyili har bir bola uchun o'z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantira oladigan zarur sharoitlarni o'z vaqtida yaratib berishdan iborat bo'lib, u bolani izchil va batafsil o'rganish, uning yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llari va vositalarini izlashni talab etadi.

Bolalarni kompleks o'rganish tamoyili bolaga tashxis qo'yishda zarur mutaxassisliklar (tibbiy, defektologik, psixologik va pedagogik) bo'yicha olingan ma'lumotlarni tanishni nazarda tutadi. Agar shifokor, defektolog, psixolog va pedagoglarning fikrlari turlicha bo'lsa, bola qayta tekshiruvdan o'tkaziladi.

Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish tamoyili bolaning idrok etish, emosional-irodaviy sifatleri va xulqini tekshirishni ko'zda tutadi. Unga ko'ra bolaning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jismoniy holati ham hisobga olinadi. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish uning o'quv, mehnat va o'yin kabi faoliyati jarayonidagi harakatlarini kuzatishga asoslanadi.

Bolani dinamik o'rganish tamoyiliga binoan tekshirish davomida ular biladigan va bajara oladigan ishlarni emas, balki ularning o'qitishdagi imkoniyatlarini ham hisobga olish muhim ekanligini nazarda tutadi. L.S.Vogotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" - bolalarning o'qishdagi mavjud imkoniyatlari haqidagi ta'limoti mazkur tamoyilning asosini tashkil qiladi.

Sifatiy-miqdoriy yondashuv tamoyili bolaga bajaratilgan topshiriqni baholashda yakuniy natijanigina emas, balki usuli, masalani yechish uchun tanlangan yo'lning ratsionalligi, harakatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishdagi qa'tiylik va tirishqoqlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Ma'lum turdagi patologiyali bolalarni boshqa bolalar guruhlaridan ajratish tamoyili har bir maxsus ta'lim muassasasi o'z

qoidalariga egaligini tavsiflaydi.

Rivojlanishida mavjud bo'lgan chetlanishlar darajasiga ko'ra differentsatsiyalashtirilgan ta'limni tashkil etish tamoyili rivojlanishida bir xil, lekin darajasiga ko'ra turli chetlanishga ega bolalarni ajratgan holda o'qishlarini nazarda tutadi, binobarin, ularni o'qitish metodikasida sezilarli farqlar mavjud (masalan, ko'zi ojiz bolalar taktil asosda (Brayn tizimi bo'yicha), yomon ko'ruvchilar esa ko'rish asosida o'qitiladi).

Yosh tamoyili har bir guruh yoki sinfga ma'lum yoshdagi bolalarning qabul qilinishini ifodalaydi. Turli yoshdagi rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni tekshirish va ularga korreksion yordam ko'rsatish malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

PMPKning tarkibida quyidagi mutaxassislar faoliyat ko'rsatadilar: pedagog, psixolog, shifokor, psixiatr, nevropatolog, otolaringolog, ortoped, oftalmologlar, oligofrenopedagog, surdopedagog, tiflopedagog hamda logoped. PMPK ishlariga defektologik ta'lim va anomal bolalar bilan ishlashda amaliy tajribaga ega mutaxassis rahbarlik qiladi.

Psixologik-pedagogik tekshirishlar quyidagi metodlari yordamida tashkil etiladi:

Suhbat metodi. Suhbat bola bilan aloqa o'rnatish vositasi bo'lib, anomal bolaning shaxsi, emotsional-irodaviy sifatlari, xulqi, shuningdek, rivojlanishidagi chetlanishlarning sabablari haqidagi ma'lumotni to'plashga imkon beradi. Agarda bolaning nutqida, eshitish qobiliyatida nuqsonlari bo'lsa yoki munosabatga qiyin kirishsa suhbatni tashkil qilish tavsiya etilmaydi. Bunday hollarda bolani qiziqtiradigan ko'rgazmali materialdan foydalanish mumkin.

Kuzatish metodi. Kuzatish bolaning konsultatsiyaga kelishidan avval boshlanadi va yaxlit tekshirishlarni o'tkazish jarayonida davom ettiriladi. Kuzatish har doim aniq maqsad asosida o'tkaziladi. Bolani o'yin faoliyatini tashkil etish jarayonida kuzatish alohida ahamiyatga ega, ular bola bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Ayrim hollarda o'yinchoqlar yordamida maxsus tekshirishlar o'tkaziladi.

Rasmlarini o'rganish metodi. Rasmlar bolani o'rganishda muhim differensial- diagnostik vosita hisoblanadi. Bolada pedagog tomonidan tavsiya etilgan rasmlar xavotir uyg'otsa, bolaga erkin rasm chizishni taklif etish maqsadga muvofiqdir. Uning mavzu tanlay olishi, tasvirlash xususiyatlari, rasm chizish jarayoni yakuniy tashxis

uchun qimmatli ma'lumot hisoblanadi. Aqli zaif bolalar odatda mavzuni tanlashga qiynaladilar, ular syujetlar yaratmay, alohida odatiy predmetlarni tasvirlashga harakat qiladilar.

Tajriba-psixologik tadqiqotlar metodlari. Ular maxsus o'rganilishi kerak bo'lgan psixik jarayonni qo'zg'atuvchi ma'lum vaziyatlarni yaratishni ko'zda tutadi. Tajriba metodikalari yordamida u yoki bu holatlarning sabablari va mexanizmlarini ochib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Test metodi. Bu metod bolalarning psixodiagnostik maqsadlarda tekshirishda qo'llaniladi. D.Veksler tomonidan asoslangan moslashtirilgan test ommaviylashgandir. Undan foydalanish individual-psixologik tekshirishlarni o'tkazishda bola haqida zarur qo'shimcha ma'lumotlarni olishga imkon beradi.

3. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi. Aqliy rivojlanishi, eshitish, ko'rish, nutqida nuqsoni bor bolalar.

Olib borilgan tadqiqotning ko'rsatishicha, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning soni ko'p bo'lib, ayni vaqtda yanada oshib bormoqda.

«Anomaliya» tushunchasi yunonchadan tarjima qilinganda me'yordan, umumiy qonuniyatlardan chetlanish, noto'g'ri rivojlanishni anglatadi.

Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda jismoniy yoki psixik kamchiliklar (nuqsonlar) bo'ladi, ular bolalarning umumiy rivojlanishida chetlanishlarning sodir bo'lishiga sabab bo'ladi. Nuqsonning xususiyati, paydo bo'lishiga qarab ayrim kamchiliklarni to'la yo'qotish, ayrimlarini esa tuzatish, uchinchi xillarining o'rini to'ldirish mumkin. Anomal bolaning rivojlanishida uni o'qitish va tarbiyalash asosiy muammo hisoblanadi.

Ayni vaqtda rivojlanishidagi chetlanishlarning klassifikatsiyasi bo'yicha yagona qarash mavjud emas.

M.A.Vlasova va M.S.Pevznerlar anomal bolalarning quyidagi guruhlari ko'rsatadilar:

1. Sensor xislati yetishmaydigan (noraso) bolalar (eshitish, ko'rish, nutqi qobiliyatlari, tayanch-harakat apparat va sensomotorikasining funksiyasi buzilgan).

2. Psixik rivojlanishi ortda qolgan bolalar.

3. Astenik yoki reaktiv holati hamda nizoli tashvishlanishga ega

bo'lgan bolalar.

4. Psixopatik xulqli bolalar (xulqning emosional buzilishi).

5. Aqli zaif bolalar (debillik, imbesillik, idiotiya darajasidagi oligofrenlar).

6. Psixik kasallikning boshlang'ich ko'rinishi (shizofreniya, epilepsiya, isteriya va boshqalar) namoyon bo'ladigan bolalar.

O.N.Usanova anomal bolalarni quyidagi guruhlariga ajratishni taklif etadi:

1. Organik buzilishlar sababli rivojlanishida chetlanish bo'lgan bolalar.

2. Funktsional yetuk emasligi sababli rivojlanishida kamchilik bo'lgan bolalar. Psixik deprivasiyalar asosida rivojlanishida kamchiliklar bo'lgan bolalar.

Defektolog V.S.Raxmanova rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni quyidagicha guruhlariga ajratishni taklif etadi:

1. Intellektual buzilishga ega bolalar (aqli zaif va psixik rivojlanishidan ortda qolgan bolalar).

2. Nutqi buzilgan bolalar.

3. Sensorli nuqsonlarga ega bolalar (ko'rish va eshitish qobiliyatlari buzilgan)

4. Tayanch-harakatli apparati buzilgan bolalar.

5. Rivojlanishida kompleks buzilish bo'lgan bolalar.

Anomal bolalarda nutqiy qobiliyatning buzilishi umumiy qonuniyat hisoblanadi. Bolaga korreksion ta'sir ko'rsatishning samaradorligi mavjud nuqson xususiyati, ayrim psixik jarayon yoki funksiyalarining buzilganlik darajasi, bolaning yoshi, nuqsonlar o'rnini to'ldirishga imkon beruvchi qobiliyati, tibbiy-pedagogik ta'sir ko'rsatish, bola yashayotgan muhit hamda uni tarbiya sharoitlarining mavjud ahvoli va boshqa omillarga bog'liq. Anomal bolalarning ma'lum guruhi faqat psixologik-pedagogik ta'sirga muhtoj bo'lsalar, boshqa guruhlariga ularga esa davolash–sog'lomlashtirish tadbirlarining amalga oshirilishini talab etadi. Rivojlanishdagi nuqsonlarning barvaqt diagnostika qilinishi ma'lum muvaffaqiyatlarga erishishning garovidir.

4. O'zbekiston respublikasida anomal bolalarning ijtimoiy holati.

Rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion- pedagogik faoliyat boy tarixiy tajribalarga ega. Anomal

(yunoncha anomalos - noto'g'ri) bolalarga jismoniy yoki psixik nuqsonlari umumiy rivojlanishini buzilishiga olib keladigan bolalar kiradi.

Ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti tarixi anomal bolalarga bo'lgan munosabatlarning uzoq vaqt davomida evolyutsion tarzda shakllanib kelganligini ko'rsatadi.

Antik davrda qadimgi Spartada bir necha yuz yilliklar davomida sog'lom tana, kuch, chidamlilik yuqori o'ringa qo'yilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar yo'q qilinardi. Mazkur davrda yangi tug'ilgan chaqaloqlarni qabila boshliqlariga olib kelardilar, ular bolalarni sinchiklab ko'rib agarda ijtimoiy talablarga javob bera olsalar, ular ota-onalariga tarbiyalash uchun qaytarilar edi. Agarda bolada birorta nuqson topilsa uni qabila boshliqlari Tayget jarligiga tashlab yuborar edilar (eramizdan avvalgi IV-V asrlar).

Yevropada o'rta asrlarda bolaning rivojlanishidagi har qanday nuqson qora, yovuz kuchlarning namoyon bo'lishi sifatida e'tirof etilib, psixik kasalliklari bo'lgan kishilar inkvizitsiya gulxanida yondirilganlar.

Uyg'onish davridan boshlab XIX asrning o'rtalarigacha Yevropa defektologiya fani va amaliyotida bolaning aqliy rivojlanishidagi nuqsonlar muammosi borasidagi qarashlarning evolyutsion xarakterini anglash mumkin.

Ruhiy kasallarga nisbatan insonparvarlik yondashuvi ilk bor fransuz shifokori, psixiatri Filipp Pinel (1745-1826 yillar) tomonidan ilgari surilgan. U ruhiy kasalliklarni klassifikasiyalagan (turlarga ajratgan).

Rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarga nisbatan pedagogik yondashuv XVIII asr oxirlari – XIX asr boshlarida yuzaga keladi. Aqli zaif bolalarni maxsus usullar yordamida o'qitish va tarbiyalash g'oyasini Iogan Genrix Pestalotssi (1746-1827 yillar) asoslagan bo'lsa-da, biroq, o'z davrida bu fikr qo'llab-quvvatlanmadi. I.G.Pestalotssi "aqli zaiflar" bilan ishlash tamoyilining mohiyatini asoslab berdi: bolaning imkoni yetgan bilimlarni berish, didaktik materiallardan foydalanishda aqliy va jismoniy tarbiya uyg'unligiga erishish, ta'limni ishlab chiqarish mehnati bilan bog'liq holda tashkil etish.

Aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalashga nisbatan tibbiy-pedagogik yondashuv asoschisi fransuz psixiatri Jan Itar (1775-1838 yillar) hisoblanadi. U aqli zaifligi murakkab bo'lgan bolaga ta'lim va

tarbiya berishga urindi. Garchi kutilgan natijaga erisha olmasa-da, bunday toifa bolalarni sezgi va motorika organlarini mashq qildirish yordamida rivojlantirish yo'lini ko'rsatib berdi.

Anatomik-fiziologik yondashuv rivojiga nemis psixiatri Emil Krepelin (1856-1926 yillar) katta hissa qo'shdi. U birinchi bo'lib "psixik rivojlanishdan ortda qolish" (PROQ (ZPR)) hamda "oligofreniya" (yunoncha olygos – kam va phren-aql) tushunchalarini qo'lladi.

Fransuz psixologi Alfred Bine va vrach-psixiatr Tomas Simon test sinovlari metodini asoslaydilar. Shu bois ular intellektual zaiflikni o'rganishning psixometrik yo'nalishi asoschilari hisoblanadilar.

Yuqorida qayd etilgan yondashuvlar asosida XX asr boshiga kelib quyidagi uch asosiy yondashuv qaror topdi:

1. Tibbiy-klinik yondashuv aqli zaiflarning etimologiyasini bilish, intellektining buzilishiga sabab bo'lgan omillar, shuningdek, anatomik-fiziologik va genetik buzilishni o'rganish g'oyasini ilgari suradi.

2. Psixologik yondashuv psixikasi buzilgan bolalarning psixik faoliyati, emotsional holati hamda shaxsini o'rganishga yo'naltirilgan.

3. Pedagogik yondashuv intellekti buzilgan bolalarni o'qitish hamda tarbiyalashning pedagogik tamoyillari, metodlari, shuningdek, nuqsonlarni bartaraf etish yo'llarini o'rganish g'oyasiga tayanadi.

Rossiya korreksion pedagogikasi tarixi Yevropa diffektologik fani bilan uzviy bog'liq.

Petr I, Yekaterina II lar anomal bolalar uchun davolash muassasalari, mehribonlik uylari va maxsus maktablarni barpo etish haqida farmon chiqarganlar. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida anomal bolalarni o'qitish va tarbiyalashni yo'lga qo'yuvchi ko'plab jamiyat hamda ijtimoiy tashkilotlar tashkil etildi.

Sobiq Sho'ro davrida bolalikni himoya qilish va bolalar nuqsonlari bilan bog'liq muammolarni o'rganishga alohida e'tibor qaratildi.

1918 yili Sovnarkom tomonidan maxsus dekret qabul qilindi. Unda anomal bolalarga yordam berishda asosiy vazifa ularni alohida ajratish emas, balki ularni o'qitish va tarbiyalashga e'tiborni kuchaytirish zarurligi ta'kidlandi. Shu yil Rossiyada birinchi maxsus ta'lim-tarbiya muassasasi (V.P.Kashenko uyi) tashkil etildi.

XX asrning 60-70 yillarida respublikada korreksion pedagogika bo'yicha tadqiqotlar olib borish hamda defektolog pedagoglarni tayyorlash yo'lida ijobiy ishlar amalga oshirildi. Xususan, 1967-yili Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti pedagogika va psixologiya fakultetida defektologiya bo'limi ochilib, ixtisoslashtirilgan muassasalar uchun pedagog-defektologlarni tayyorlash yo'lga qo'yildi.

Hozirgi kunda respublika olim defektologlari ommaviy umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion-rivojlantirish sinflarini tashkil etish, anomal bolalarning maktabga moslashishlari uchun yordam ko'rsatish hamda ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash borasidagi muammolarni o'rganmoqdalar.

Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion - uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'lim siyosati turli xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishini qo'llab-quvvatlaydi va yutuqqa erishishiga yordam beradi hamda yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olishiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib, qulay sharoit yaratadi.

Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni tatbiq etishda dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa, bu nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar uchun foydali boladi. Inklyuziv ta'lim maktablari bolalarning bilim olishi uchun shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, kamaytiradi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi masalasi

bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muasasalarida qondirib bo'lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek, umumta'lim maktablarining uncha katta bo'lmagan qismi sifatida faoliyat yuritadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati faol amalga oshirilmoqda.

② Nazorat uchun savollar:

1. Korreksion (maxsus) pedagogika bu?
2. Anomal bolalarni tarbiyalash qanday amalga oshiriladi?
3. Ijtimoiy adaptatsiya- deganda nimani tushunasiz?
4. Defektolog V.S.Raxmanova rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni qaysi guruhlariga ajratishni taklif etadi?
5. O.N.Usanova anomal bolalarni qanday guruhlariga ajratishni taklif etad?
6. M.A.Vlasova va M.S.Pevznerlar anomal bolalarning qanday guruhlarini ko'rsatadi?
7. Korrektsion (maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari?
8. Korrektsion (maxsus) pedagogikaning asosiy tamoyillari va metodlari tahlil qiling?
9. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi?
10. Aqli zaif bolalar bilan olib boriladigan korrektsion ishlarni tahlil qiling?
11. Eshitish qobiliyatining buzilish sabablari?
12. Nutqiy buzilishlar sabablari va ularning turlari?
13. Inklyuziv ta'lim siyosatining huquqiy asoslari tahlil qiling?

MAVZU: INKLYUZIV TA'LIM (INCLUSIVE EDUCATION). INKLYUZIV TA'LIM SIYOSATINING HUQUQIY ASOSLARI. INKLYUZIV TA'LIM

Reja:

1. Muvaffaqiyatli inklyuziya resurslari. Inklyuziyaning komponentlari, mezonlari va ko'rsatkichlari.
2. Inklyuziv ta'lim variantlari: doimiy to'liq; doimiy noto'liq; vaqtinchalik, qisman; epizodik; masofaviy ta'lim.
3. Maktabgacha ta'lim muassasasida inklyuziv ta'lim. Imkoniyati cheklagan. Inklyuziv ta'lim (Inclusive education).
4. Inklyuziv ta'lim siyosatining huquqiy asoslari. Inklyuziv ta'lim bolalar uchun maxsus shart-sharoitlar yaratish.
5. Inklyuziv jarayonni boshqarish. Individual ta'lim dasturlari. Inklyuziv ta'limning maxsus u'sullari.
6. Imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlashning pedagogik metodlari. Inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlik amaliyotini tashkil etish.

i Tayanch tushunchalar: Inklyuziya, maxsus ehtiyojli bolalar, moslashtirilgan ta'lim, integratsiya,

1. Muvaffaqiyatli inklyuziya resurslari. Inklyuziyaning komponentlari, mezonlari va ko'rsatkichlari.

Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti Konvensiya tizimiga o'zining asosiy maqsadi sifatida bola huquqlarini asos qilib oladi. Bola huquqlari Xalqaro Konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada – u sog'lommi yoki nogironmi – takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor. Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi. Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Inklyuziv soʻzining lugʻaviy maʼnosini koʻrib chiqadigan boʻlsak, bu soʻz ingliz tili, lotin tili va fransuz tillarida mavjud boʻlib, “inclusive”, “inclusion” – “uygʻunlashmoq”, “uygʻunlashtirish”, “qamrab olmoq”, “qamrab olish” maʼnolarini bildiradi.

Inklyuziv taʼlim - umumiy oʻrta taʼlim (ommaviy) maktablarida alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarni oʻqitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. **Inklyuziv taʼlim** - bu mavjud jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik va boshqa xususiyatlarga qaramay, har bir bolaga umumiy (yagona, yaxlit) taʼlim hamda tarbiya jarayoniga qoʻshilish imkoniyati va keyinchalik oʻsishga imkon beradigan (rivojlanish va sotsializatsiya) taʼlim jarayonidir.

Psixofizik rivojlanishning alohida ehtiyojlari (buzilishlari) boʻlgan bolalarda tugʻma yoki orttirilgan buzilishlar tufayli normal jismoniy yoki aqliy rivojlanishdan ogʻishlar mavjud.

- 1 • eshitish nuqsonlari bilan (tugʻma kar, orttitilgan kar, eshitish qobiliyati zaif);
- 2 • koʻrish buzilishi bilan (koʻr, zaif koʻrish);
- 3 • aqliy nuqsonlar (aqli zaif, aqliy zaiflik bilan)
- 4 • nutq buzilishlari bilan;
- 5 • mushak-skelet tizimining kasalliklari bilan;
- 6 • buzilishlarning murakkab tuzilishi bilan (aqli zaif koʻr yoki kar; kar-koʻr va boshqalar)
- 7 • hissiy-irodaviy buzilishlar va autizmli bolalar.

Bu toifadagi bolalardagi kasalliklar irsiy omillarning homilaga zararli taʼsiri, intoksikatsiyalar, infeksiyalar, shikastlanishlar, notoʻgʻri ovqatlanish, gormonal kasalliklar, ona va bolaning qon guruhlari Rh mos kelmasligi, dori vositalari, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar va toksik moddalar taʼsiridan kelib chiqqan tugʻma kasalliklar boʻlishi mumkin.

Alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarning taʼlim olish huquqini taʼminlash maqsadida umumtaʼlim maktablari uchun belgilangan yosh meʼyorida ikki yilga oshgan bolalarni qabul

qilishga ruxsat etiladi. Maktabning inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarning birinchi sinfiga o'quvchilar ular yetti yoshga to'lganda qabul qilinadi.

Muvaffaqiyatli inklyuziyani ta'minlash uchun quyidagi resurslar zarur:

➤ **Modifikatsiyalangan o'quv dasturlari:** Maxsus ehtiyojli talabalarning ehtiyojlarini qondirishga moslashtirilgan dasturlar.

➤ **Moslashtirilgan infrastrukturalar:** Nogironlik bilan yashovchilar uchun rampa, liftlar, maxsus darsxonalar va hojatxonalar.

➤ **Tajriba va malakaga ega pedagoglar:** Inklyuziv ta'lim bo'yicha o'qitilgan o'qituvchilar va maxsus pedagoglar.

➤ **Qo'llab-quvvatlovchi texnologiyalar:** Sensor qurilmalar, ovozli o'qish texnologiyalari, ekran o'qish dasturlari va boshqa maxsus vositalar.

➤ **Resurs markazlari:** Maxsus ehtiyojli bolalar va ularning oilalari uchun maslahat va qo'llab-quvvatlash xizmatlari.

➤ Inklyuziya quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topadi:

➤ **O'quv muhitining moslashuvi:** Hamma uchun qulay va teng sharoitda o'qish imkoniyatini yaratish.

➤ **Ijtimoiy integratsiya:** Turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida hamkorlik va bir-birini qabul qilishni rag'batlantirish.

➤ **Pedagogik yondashuvlar:** Individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda moslashuvchan ta'lim metodlarini qo'llash.

➤ **Oila va jamiyatni jalb qilish:** Ota-onalar va jamoat tashkilotlarini jarayonga jalb qilish.

➤ **Huquqiy asoslar va siyosatlar:** Inklyuziyani ta'minlovchi qonunlar va davlat dasturlarining mavjudligi.

Muvaffaqiyatli inklyuziyani baholash uchun quyidagi mezonlar ishlatiladi:

❖ **Hamma uchun qulaylik:** Infratuzilmaning barcha guruhlar uchun moslanganligi.

❖ **Ta'lim sifati:** Maxsus ehtiyojli talabalar uchun ta'limning maqbulligi va samaradorligi.

❖ **Jamoaviy hamkorlik:** O'qituvchi, ota-ona va talabalar o'rtasidagi o'zaro muloqot va qo'llab-quvvatlash.

❖ **Stereotiplarga qarshi kurash:** Turli imkoniyatlarga ega

insonlarni qabul qilishga ijobiy munosabat.

❖ **Imkoniyatlarning tengligi:** Har bir insonning rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishi.

Inklyuziyaning muvaffaqiyatini o'lchashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- **Ishtirok darajasi:** Maxsus ehtiyojli bolalarning ta'lim, sport va ijtimoiy faoliyatlarda qatnashish darajasi.

- **Muloqot sifatlari:** Barcha qatnashuvchilar o'rtasida ijobiy va qulay muloqotning ta'minlanganligi.

- **Natijalar monitoringi:** Maxsus ehtiyojli talabalar va ishchilarning akademik, ijtimoiy va kasbiy yutuqlari.

- **Qoniqish darajasi:** Inklyuziv jarayonlardan ishtirokchilarning (talabalar, ota-onalar va xodimlar) mamnunligi.

- **Barqarorlik:** Inklyuziv amaliyotlarning uzoq muddatda saqlanib qolishi va rivojlanishi.

Inklyuziv ta'limning muammolari:

- ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ hujjatlarida qayd qilinmaganligi;

- nogiron bolalarga nisbattan salbiy munosabat;

- imkoniyati cheklangan bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi;

- imkoniyati cheklangan bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi;

- moddiy mablag' muammolari;

- ta'lim muassasalarini moslashtirish;

- sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi;

- kambag'allik;

- jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish;

- imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi;

- favqulodda vaziyatlar, mojarolar, qochoqlar;

- kadrlar masalasidagi muammolar.

Haqli savol tug'iladi, nima uchun imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan dalillarni hal etib, inklyuziv ta'lim tizimiga o'tishga qanday zaruriyat bor?

Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish oson kechmaydi. Ammo bu ta'lim tizimining foydali jihati juda ko'p, ular

sirasiga quyidagilar kiradi:

- inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi;

- inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

- kamsitishlarning oldini oladi;

- inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda inklyuziv ta'limni tashkil etish borasida quyidagi muammolar mavjud, shu jumladan:

inklyuziv ta'limni tashkil etish sohasida:

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yetarlicha yaratilmaganligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan yetarlicha ta'minlanmaganligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmaganligi natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga to'liqligicha tatbiq etilmaganligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijroiya hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmaganligidir.

Kadrlarni tayyorlash sohasida:

- umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash talab etiladi;

- pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi hamda kasbiy malaka darajasi inklyuziv ta'lim uchun yetarli emasligi natijasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda qator muammolar yuzaga kelmoqda;

- pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalari o‘quv dasturlariga inklyuziv ta‘lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;

- pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta‘lim dasturlari kiritilmaganligi, shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar jalb qilingan ta‘lim muassasalarida amaliyot o‘tamayotganligi ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda;

- umumta‘lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari inklyuziv ta‘lim haqida yetarli ma‘lumotlarga ega emasligi inklyuziv ta‘limni joriy etishning samaradorligini pasaytirmoqda;

- malaka oshirish va pedagog kadrlarni qayta tayyorlash ta‘lim muassasalarida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta‘limi bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilmagan, ular faoliyatiga inklyuziv ta‘lim bo‘yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy qilinmagan.

O‘quv jarayonini tashkil etish sohasida:

- umumta‘lim muassasalarida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga inklyuziv ta‘lim berish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan;

- alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga inklyuziv ta‘lim berishning sifati va samaradorligini aniqlash me‘zonlari to‘laligicha ishlab chiqilmagan;

- alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta‘lim oladigan zarur maxsus o‘quv adabiyotlari va metodik-qo‘llanmalar bilan yetarli darajada ta‘minlanmagan.

2. Inklyuziv ta‘lim variantlari: doimiy, to‘liq; doimiy, noto‘liq; vaqtinchalik, qisman; epizodik; masofaviy ta‘lim.

Inklyuziv ta‘lim variantlari maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta‘lim olish jarayonida qanday sharoit va formatlarda ishtirok etishini belgilaydi. Bu variantlar talabalar ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab farqlanadi. Quyida asosiy variantlar

va ularning xususiyatlari keltirilgan:

❖ Doimiy, to‘liq inklyuziv ta‘lim

Bu modelda maxsus ehtiyojli talabalar umumiy ta‘lim muassasalarida doimiy ravishda va to‘liq hajmda boshqa talabalar bilan birga ta‘lim olishadi. **Xususiyatlari:** Talaba barcha darslarga

qatnashadi va tengdoshlar bilan bir xil o'quv dasturida ishtirok etadi, pedagogik jarayon individual ehtiyojlarga moslashtiriladi, maxsus yordamchi vositalar va xizmatlar ko'rsatiladi (masalan, maxsus o'qituvchi, defektolog, psixolog).

Afzalliklari: Talabalar ijtimoiylashuvi yuqori bo'ladi, jamiyatga nisbatan integratsiya tezroq amalga oshadi.

❖ **Doimiy, noto'liq inklyuziv ta'lim**

Bu yondashuvda talabalar umumiy ta'lim muassasalarida doimiy ravishda tahsil oladi, lekin barcha darslarda qatnashmaydi.

Xususiyatlari: Talaba faqat Ba'zi fanlarda umumiy ta'lim dasturiga qo'shiladi, maxsus ehtiyojlar asosida individual ta'lim dasturi tuziladi, moslashtirilgan o'quv usullari qo'llaniladi.

Afzalliklari: Maxsus ehtiyojga mos ta'lim sifati yaxshilanadi, talabaga ortiqcha bosim bo'lmaydi.

❖ **Vaqtinchalik, qisman inklyuziv ta'lim**

Bu modelda talabalar qisqa vaqt davomida yoki ma'lum bir fan bo'yicha umumiy ta'lim dasturida qatnashadi.

Xususiyatlari: Talabalar faqat o'zlariga qulay yoki qiziqarli bo'lgan darslarga qatnashadi, talabalar o'z qobiliyatlariga qarab integratsiya qilinadi, qolgan vaqt maxsus ta'lim yoki reabilitatsiya faoliyatlariga bag'ishlanadi.

Afzalliklari: talabaning moslashuvi asta-sekinlik bilan amalga oshiriladi, individual yondashuv kuchayadi.

❖ **Epizodik inklyuziv ta'lim**

Bu modelda talabalar faqat alohida holatlar yoki qisqa muddatli ta'lim jarayonlarida ishtirok etadi.

Xususiyatlari: talabalar ma'lum bir tadbir, fan yoki loyihaga qo'shiladi, bu jarayon davriy yoki kerakli vaqtlarda tashkil etiladi.

Afzalliklari: talaba ijtimoiy muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladi, integratsiya minimal darajada amalga oshiriladi, bu esa ortiqcha zo'riqishning oldini oladi.

❖ **Masofaviy inklyuziv ta'lim**

Masofaviy ta'limda talabalar texnologiyalar yordamida umumiy yoki maxsus ta'lim dasturlarida ishtirok etadi.

Xususiyatlari: internet platformalari, videodarslar, interaktiv mashg'ulotlar qo'llaniladi, talabalar o'z uylari yoki reabilitatsiya markazlaridan ta'lim olishadi. Ta'lim individual grafik asosida tashkil

qilinishi mumkin.

Afzalliklari: jismoniy imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun qulay, o'quvchi o'z sur'ati bilan ta'lim olish imkoniyatiga ega.

3. Maktabgacha ta'lim muassasasida inklyuziv ta'lim. Imkoniyati cheklagan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida (MTM) inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy guruhlar bilan birga rivojlanish va o'qish jarayonida qatnashish imkoniyatini ta'minlashni anglatadi. Bu jarayon bolalarning ijtimoiylashuvini kuchaytirish, rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va diskriminatsiyani oldini olishga qaratilgan.

Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limning maqsadlari

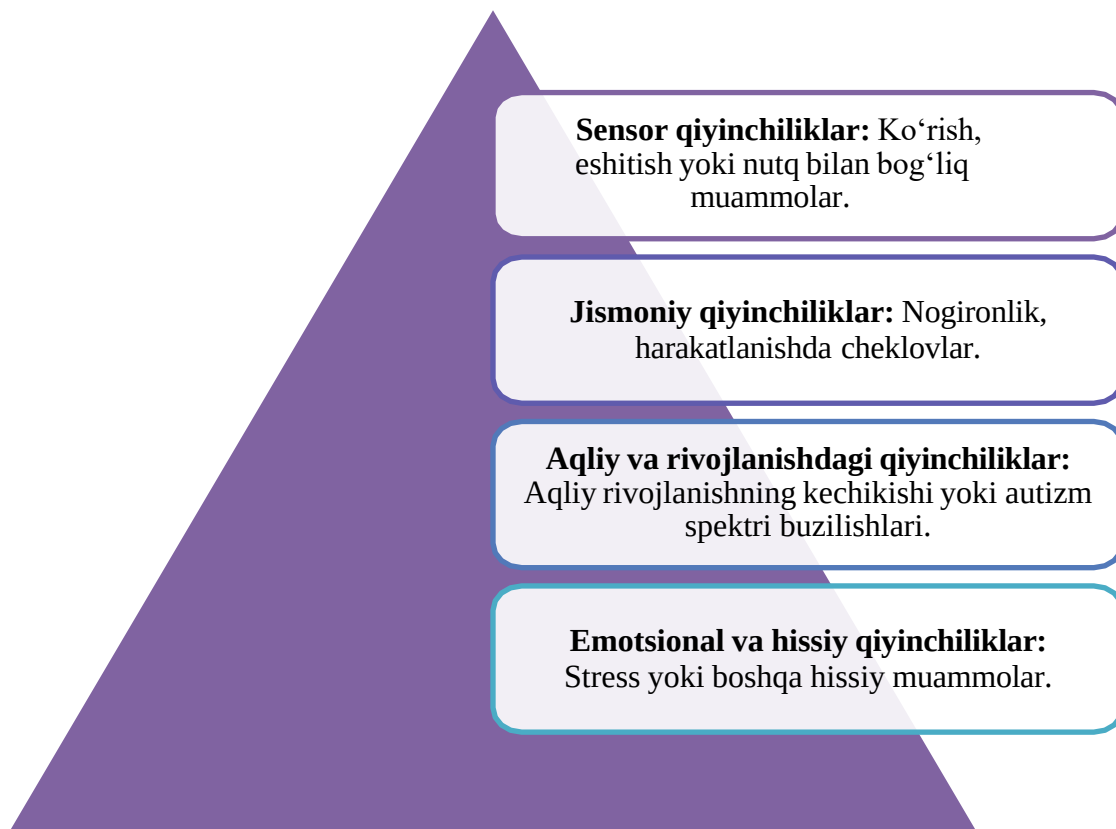
- **Bolalarni teng imkoniyatlar bilan ta'minlash:** Har bir bolaning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish.

- **Ijtimoiy integratsiyani rivojlantirish:** Maxsus ehtiyojli bolalar va boshqa bolalar o'rtasida ijobiy muloqot va hamkorlikni shakllantirish.

- **Individul yondashuvni ta'minlash:** Har bir bolaning ehtiyoj va qobiliyatlarini inobatga olgan holda tarbiyaviy jarayonni tashkil etish.

- **Inklyuziv madaniyatni shakllantirish:** Farqlarni qabul qilish va ularni ijobiy ko'rishga o'rgatish.

Imkoniyati cheklangan bolalar quyidagi sohalarda turli qiyinchiliklarga duch kelgan bo'lishi mumkin:

Inklyuziv ta'limni tashkil qilish tamoyillari

➤ **Guruhlarning moslashuvi:** Guruhlar imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga tayyorlangan bo'ladi.

➤ **Pedagogik yondashuvlar:** Mashg'ulotlar bolalarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda tashkil etiladi.

➤ **Qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar:** Logopedlar, defektologlar, psixologlar va boshqa mutaxassislarining yordami.

➤ **Moslashtirilgan infratuzilma:** Maxsus o'yin maydonchalari, harakatlanish vositalari va qulay o'quv jihozlari.

➤ **Oilaviy ishtirok:** Ota-onalar va yaqinlarining faol qatnashuvi ta'minlanadi. Maktabgacha ta'limda imkoniyati cheklangan bolalar uchun qo'llaniladigan metodlar

✓ **O'yin terapiyasi:** O'yinlar orqali bolalar rivojlanishida qiyinchiliklarni yengib o'tish.

✓ **Sensor mashg'ulotlar:** Hissiy sezgilarni rivojlantirish uchun maxsus mashg'ulotlar.

✓ **Guruhiy muloqot:** Bolalar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiruvchi faoliyatlar.

✓ **Moslashtirilgan ta'lim materiallari:** Oddiy darsliklardan farqli, maxsus ehtiyojlar uchun ishlab chiqilgan materiallar.

✓ **Tarbiyachilar malakasini oshirish:** Inklyuziv ta'lim uchun maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagoglar.

4. Inklyuziv ta'lim siyosatining huquqiy asoslari. Inklyuziv ta'lim bolalar uchun maxsus shart-sharoitlar yaratish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni e'lon qilingan bo'lib, unga ko'ra nogironligi bo'lgan shaxslarga universitetga kirishda bir qator imtiyozlar berildi. Xususan, 2018-2019 o'quv yilidan boshlab, I va II guruh nogironlariga mamlakatimiz milliy oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirish uchun qo'shimcha 2 foizli kvota ajratildi. Shu bilan birga, nogironligi bo'lgan shaxslarning oliy ta'lim tizimiga kirishi uchun kirish imtihonlarida to'plangan minimal ball ham 56,7 ballga (eng yuqori mumkin bo'lgan 189 ballning 30 foizi) tushirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 - 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. 2020 - 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020 - 2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi. Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022- yildan boshlab, har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni takomillashtirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini shakllantirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilashga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga

ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Mazkur qaror bilan 2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi.

Konsepsiyani amalga oshirish bo'yicha 2020-2021-yillarga mo'ljallangan "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi. E'tiborli jihat shundaki, 2023-2025-yillarda inklyuziv ta'lim tizimi 51 foiz umumta'lim maktablarida joriy qilinishi belgilangan. Ushbu ta'lim shakliga 40 foiz imkoniyati cheklangan bolalar jalb qilinadi [3].

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslari yuqorida keltirilgan huquqiy-me'yoriy hujjatlar O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limning joriy etilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan; ta'lim hamma uchun dasturining bajarilishi, O'zbekistonda ta'lim olish huquqining qonunchilik asosini:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023-yil; 19, 50, 57-moddalari);
- O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoyalash to'g'risidagi qonun (19, 27-moddalar) ;
- Ta'lim to'g'risidagi qonun (2020-yil, 5, 9, 15, 20, 34, 38, 46, 51, 55- moddalar);
- Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi qonun (2008-yil; ta'lim olishdagi teng imkoniyatlar va alohida kafolatlari, 28, 29-moddalar);
- Ijtimoiy himoya yili davlat dasturi (4.2-modda), Yoshlar yili davlat dasturi;
- Sog'lom avlod davlat dasturi (2000-yil);
- Ijtimoiy himoya yili davlat dasturi (2007-yil);
- Barkamol avlod yili davlat dasturi (2010-yil);
- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (29.04.2019-yildagi PF-5712-son);
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (13.10.2020 yildagi PQ-4860-son);
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (13.05.2019 yildagi 391-son);

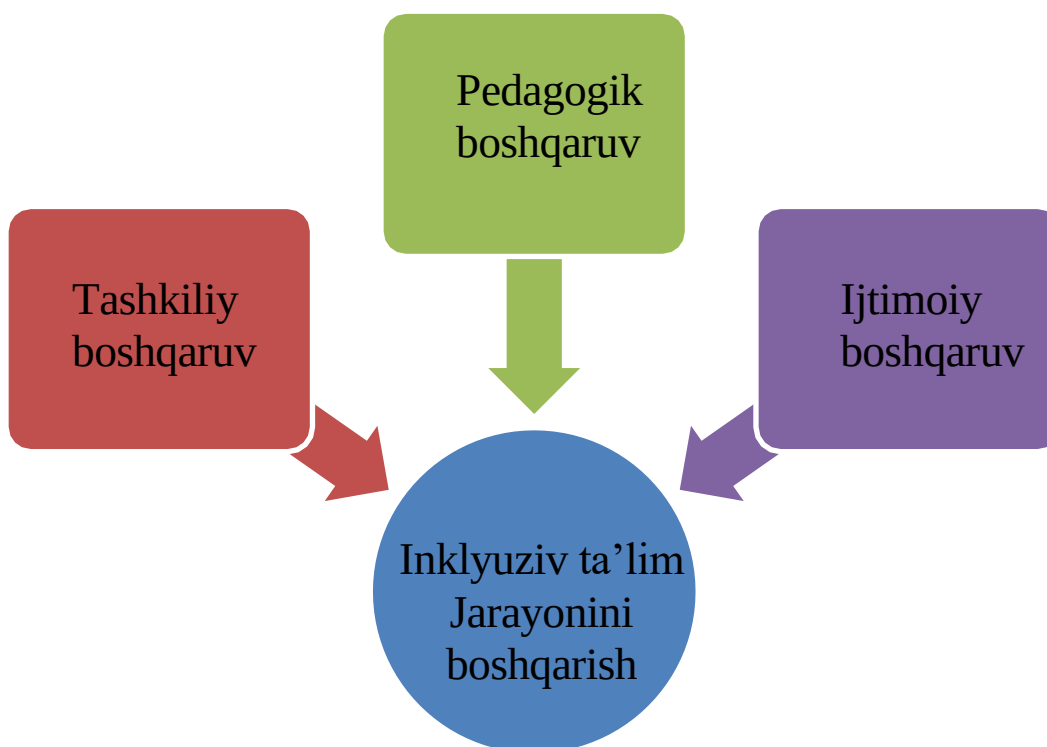
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori (12.10.2021 yildagi 638-son) va boshqalar.

Inklyuziv ta’limning barqarorligini ta’minlash maqsadida - “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahririga imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta’lim maktablari,

maktabgacha ta’lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi modda kiritilgan.

5. Inklyuziv jarayonni boshqarish. Individual ta’lim dasturlari. Inklyuziv ta’limning maxsus usullari.

Inklyuziv ta’lim jarayonini boshqarish – bu imkoniyati cheklangan bolalar va boshqa talabalar uchun samarali va qulay ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan faoliyatdir. Bu jarayonning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog‘liq:

1. Tashkiliy boshqaruv

➤ **Maqsadlarni belgilash:** Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlari va vazifalarini aniqlash.

➤ **Jamoaviy yondashuv:** Pedagoglar, ota-onalar va qo'llab-quvvatlovchi mutaxassislarning birgalikda ishlashini ta'minlash.

➤ **Resurslarni boshqarish:** Ta'lim materiallari, moslashtirilgan jihozlar va maxsus xizmatlardan samarali foydalanish.

2. Pedagogik boshqaruv

➤ **Moslashtirilgan dasturlar:** Har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirilgan individual ta'lim dasturlari ishlab chiqish.

➤ **Qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar:** Logoped, psixolog, defektolog kabi mutaxassislarni jalb qilish.

➤ **Tarbiyachilarni tayyorlash:** Inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

3. Ijtimoiy boshqaruv

➤ **Ijtimoiy integratsiya:** Maxsus ehtiyojga ega bolalar va boshqa bolalar o'rtasida tenglik va hamkorlikni rivojlantirish.

➤ **Jamiyat bilan aloqalar:** Inklyuziv ta'limning ahamiyati haqida ota-onalar va jamiyat a'zolarini xabardor qilish.

Individual ta'lim dasturi (ITD) – bu har bir bolaning ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqiladigan moslashtirilgan ta'lim rejasi.

ITD ning asosiy komponentlari:

✓ **Diagnostika:** Bolaning ehtiyojlari va rivojlanish darajasini aniqlash.

✓ **Ma'lum maqsadlar:** O'quv va tarbiyaviy jarayonning qisqa va uzoq muddatli maqsadlarini belgilash.

✓ **Faoliyat turi:** Mashg'ulotlar, mashqlar va rivojlantiruvchi o'yinlarni tanlash.

✓ **Moslashtirilgan o'quv materiallari:** Oddiy dasturdan farqli, maxsus ishlab chiqilgan materiallar.

✓ **Qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar:** Logoped, defektolog va psixologning ishtiroki.

✓ **Baholash:** Dastur samaradorligini doimiy kuzatib borish va zarur o'zgarishlarni kiritish.

Inklyuziv ta'limda maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash uchun moslashtirilgan usullar va texnikalar qo'llaniladi:

1. Differensial yondashuv

Talabalarni individual imkoniyatlari va qobiliyatlariga ko'ra guruhlariga ajratish. Har bir guruh uchun mos o'quv materiallari va mashg'ulotlar ishlab chiqish.

2. Vizual qo'llanmalar

Rasm, diagramma va grafiklardan foydalanish.

Ko'rish orqali ma'lumotni yaxshiroq qabul qilishga yordam berish.

3. O'yin texnologiyalari

Bolalarning qiziqishini oshirish uchun rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanish. Nutq, harakat va muloqotni rag'batlantiruvchi faoliyatlarni tashkil qilish.

4. Sensorli rivojlantirish

Sensor treninglar (sensor qutilar, taktil materiallar) yordamida hissiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

5. Ko'maklashuvchi texnologiyalar

Maxsus vositalar (eshitish apparatlari, Braille yozuvi, nutq sintezatorlari) orqali o'quv jarayonini tashkil qilish.

6. Yordamchi pedagogika

Asosiy o'qituvchiga yordam beradigan maxsus mutaxassislarni jalb qilish. O'quv jarayonida individual yoki kichik guruhli darslarni tashkil etish.

7. Refleksiya va muloqot

Har bir mashg'ulotdan so'ng bolalarning o'z fikr va his-tuyg'ularini baham ko'rishini ta'minlash.

8. Imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlashning pedagogik metodlari. Inklyuziv ta'lim sharoitida tyutorlik amaliyotini tashkil etish.

Imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlashning pedagogik metodlari ularning individual ehtiyojlariga moslashgan ta'lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan. Bu metodlar bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga yordam beradi.

1. Individual yondashuv

Har bir bolaning ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv materiallari va mashg'ulotlarni moslashtirish.

Maxsus o'qitish rejasi asosida ishlash.

2. Rivojlantiruvchi o'yin metodlari

Bolalarning fikrlash, nutq va harakat qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beruvchi o'yinlardan foydalanish. Dars davomida qiziqarli va interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etish.

3. Differensial ta'lim

Bolalarning o'zlashtirish darajasiga ko'ra guruhlarini tashkil qilish. Har bir guruh uchun alohida o'quv dasturlarni joriy etish.

3. Vizual va taktik metodlar

Ko'rish qobiliyatini rivojlantirish uchun rasm, diagramma, xaritalar va ko'rgazmali materiallardan foydalanish.

Hissiy sezgilarni kuchaytirish uchun maxsus taktik materiallar bilan ishlash.

4. Ko'maklashuvchi texnologiyalar

Maxsus vositalar, masalan, eshitish apparatlari, o'quv dasturlari, sensor taxtachalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil qilish.

5. Qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish

Inklyuziv sinflarda o'quvchilarga moslashtirilgan inshootlar, jihozlar va materiallar bilan ta'minlash.

Tyutorlik amaliyoti inklyuziv ta'lim jarayonida maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashni osonlashtiradi. Tyutor (yo'lboshchi o'qituvchi) bolalarga alohida e'tibor qaratib, ularning o'zlashtirish jarayonini kuzatadi va ularga yordam beradi.

Tyutorlik amaliyotining asosiy maqsadlari: Maxsus ehtiyojli bolalarning individual rivojlanishini ta'minlash, ta'lim dasturlarini moslashtirishda yordam ko'rsatish, bolaning ijtimoiylashuviga ko'maklashish, o'quv jarayonidagi qiyinchiliklarni yengib o'tishda bolalarga yordam berish.

② **Nazorat uchun savollar:**

1. Inklyuziv ta'lim tushunchasini ta'riflab bering.
2. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar kimlar?
3. Inklyuziv ta'limdagi muammolarni sanab bering.
4. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishdan maqsad nima?
5. Inklyuziv ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslari.

Test topshiriqlari:

1. Gneseologiya soʻzi qanday maʼnoni anglatadi? a)yunoncha, “gnosis”, bilim, oʻrganish. “logiya” fan, taʼlimot
b)yunoncha, “gnosis” fan, taʼlimot “logiya” bilim, ong oʻrganish.
c)lotincha “gnosis” tekshiraman “logiya” fan, taʼlimot.
2. Oʻzbek jadid maʼrifatparvarlarining Turkistonda barpo etgan maktablari qanday nomlangan?
a) “Bilim olish maskanlari”
b) “Usuli jadid”
c) “Jadidlar maktabi”
3. Mahmudxoʻja Behbudiyning “usuli jadid” maktablari uchun yaratgan darsliklari berilgan qatorni aniqlang?
a) As-saydana, Algebra
b) Al-jabr al muqobala,
c) “Madxali joʻgʻrofiya umroqiy, Muxtasari joʻgʻrofiyai rusiy”.
4. Taʼlim jarayonini boshqarish necha bosqichda amalga oshiriladi? a)5
b)4
c)3
5. $Dj+m+Oʻf+B$ – Bepalko tomonidan taklif etilgan ushbu formulada “Oʻf” nimani anglatadi?
a) Didaktik jarayon
b) oʻquvchilarni oʻzlashtirish faoliyati c) oʻquvchilarni oʻqish motivatsiyasi
6. Didaktika soʻzining maʼnosi toʻgʻri berilgan javobni toping?
a) yunoncha “didaktikos” - oʻrgatuvchi, “didasko” – oʻrganuvchi.
b) lotincha “didaktikos” - oʻrganuvchi, “didasko” - oʻrgatuvchi.
c) lotincha “didaktikos” - oʻrgatuvchi, “didasko” – oʻrganuvchi.
7. “Buyuk didaktika” asarining muallifi kim?
a) E.Torndayk
b) Yan Amos Komenskiy c) A.Kombe
8. Nuqtalar oʻrniga mos keladigan paradigma turini aniqlang?
.....paradigma diqqat markazida taʼlim mazmuni emas, balki oʻquvchilar tomonidan turli bilimlarning oʻzlashtirilishi taʼminlovchi samarali usullar yotadi. a)fenomenologik paradigma

b) ezoterik paradigma c) bixevioristik paradigma

9. Ezoterik paradigma qanday ma'noni anglatadi?

a) yunoncha "esoterikos" – ichki, sirli, yashirin.

b) lotincha "esoterikos" - ichki, sirli, yashirin.

c) yunoncha "esoterikos" – yangi.

10.....paradigma tarafdorlari haqiqatni bilib bo'lmasligi unga faqatgina fahmlash asosida erishish mumkinligi ta'minlaydilar.

Nuqtalar o'rniga mos keladigan paradigma turini aniqlang.

a) gumanistik paradigma.

b) ezoterikparadigma. c) noinstitutSIONal paradigma.

11.....tamoyili ta'lim mazmunini o'sib boruvchi yo'nalishda rejalashtirishdan iborat bo'lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi.

Nuqtalar o'rniga to'g'ri keluvchi tamoyil berilgan javobni aniqlang?

a) ta'lim mazmunini ketma-ketligi tamoyili.

b) ta'lim mazmunini yaxlit strukturaga alqoadorlik tamoyili

c) ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili

12. Darsliklarning motivatsion vazifasiga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni aniqlang. a) o'quvchilarga axborotlarni yetkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi.

b) material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalarini jalb etishni ifodalaydi.

c) bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga yo'naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabat va qiziqishni shakllantiruvchi rag'batlarni hosil qilishdan iborat.

13. Ta'lim metodlari muammosi qanday tadqiqotga tegishli?

a) fundamental;

b) amaliy;

d) funksional;

e) sonli.

14. Izohli-tasvirli, reproduktiv, muammoli bayon, evristik, tadqiqotchilik metodlarining asosida nima ajratilib ko'rsatilgan?

a) mazmunning turli ko'rinishlarini egallash xususiyati;

b) funksiyalari;

d) bilimlar manbayi;

- e)shaxs faoliyatining tuzilmasi.
- 15.Binarli (juftli) ta'lim metodlarini asoslagan pedagog nomini ko'rsating.
- a) M.I.Maxmutov; b)M.I.Maxmutov, Ya.Lerner; d)V.G.Bespalko; e) V.V.Davidov, D.B.Elkonin.
- 16.Nazariy bilimlarni bir muncha yuqori darajasini shakllantiradi:
- a)ma'ruza;
- b) namoyish;
- d)amaliy;
- e)nazorat.
- 17.Tafakkurni rivojlantirishda samarali sanaluvchi metodni ko'rsating. a)ma'ruza;
- b) munozara;
- d)illyustratsiya;
- e) davra suhbat.
18. metodlarda savollar ochiq yoki yopiq holatda bo'ladi, respondentlar savollarga "ha" yoki "yo'q", "qisman" deya javob berishlari mumkin. Nuqtalar o'rnini to'ldiring.
- a) kuzatish, suhbat b)suhbat, test c)test, anketa
- 19.Anketa metodi qanday ma'noni anglatadi?
- a) lotincha "sinab ko'rish"
- b)lotincha "tekshirish" c)fransuzcha "tekshirish"
- 20.Suhbat metodiga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping?
- a)bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish va mavjud holatga to'g'ri baho berishga yordam beradi.
- b)ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi.
- c)ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi.
21. Pedagogik yo'nalishda tadqiqotlar olib borishda hozirgi kunda kimlarning metodlaridan keng foydalanilmoqda?
- a) A.Kombe, D.D'yul
- b)Yan Amos Komenskiy, A.Kombe c)Bespalko, V.V.Grechixin, Kovirlyag
- 22.Shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon

bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Quyida keltirilgan ta'rif qaysi kategoriyaga tegishli? a) ma'lumot
b) rivojlanish c) malaka

23. Bixeviorizm oqimining vakili berilgan qatorni toping?

a) A. Kombe
b) E. Torndayk c) D. D'yul

24. Temperament so'zining ma'nosi to'g'ri berilgan javobni aniqlang.

a) lotincha "temperamentum"-qismlarning bir-biriga munosabati.
b) yunoncha "temperamentum"-qarama-qarshilik.
c) yunoncha "temperamentum"-qismlarning bir-biriga munosabati

25. Katta yoshdagi maktab o'quvchilar (o'spirinlar) necha yoshlarni qamrab oladi.

a) 14-15 yosh b) 15-18
c) 16-18

26. Necha foiz o'smirlar o'quv fanlarini o'qishga umuman qiziqmaydi. a) 38%

b) 40% c) 58%

27. nuqtalar o'rnini to'ldiring?

1) hozirgi kunda% o'smirlar turli to'garaklarga qatnashadi.

2)% o'quvchida sinfdan tashqari ishlarda ham barqarorlik yo'q

3) eng muhim qiziqish teleeshittirishlarga qaratilgan. TVni har kun% o'smir tomosha qiladi?

a) 25%, 40%, 85%

b) 30%, 88%, 40%

c) 21% 40%, 88%

28. O'quv muammolarini hal etish jarayonida bilimlarni mustaqil egallash yo'li bilan ta'limni tashkil etish, o'quvchilarning ijodiy fikrlari va idrok etish faolliklarini rivojlantirish. Bu ta'rif qaysi o'qish turiga tegishli?

a) kompyuterli ta'lim; b) tushuntirish-namoyishli ta'lim;

d) masofali ta'lim;

e) muammoli ta'lim

f) innovatsion ta'lim

29. Tinglash, o'qish, mexanik yod olish, eslab qolish va matnni so'zma-so'z takrorlash qaysi o'qishda asosiy faoliyat turlari

hisoblangan. Bu yerda o'qishning qaysi turi tasvirlangan?

- a) tushuntirish; b) sokratcha;
- d) arxaik; e) kompyuterli; f) dogmatik.

30. Bu darsning tuzilishi quyidagicha: yangisi uchun asos hisoblangan ilgari materialni takrorlash, o'qituvchining yangi materialni tushuntirib berishi va darslik bilan ishlash, tushunishini tekshirish va bilimlarini, dastlabki mustahkamlash, uyga vazifa. Darsning qaysi turi haqida gap bormoqda?

- a) bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darsi;
- b) ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darsi;
- d) yangi material bilan tanishish darsi;
- e) bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darsi; f) bilimlarni tekshirish darsi.

31. O'qituvchining darsga tayyorlanishida quyidagi qaysi bosqichlar ko'rsatiladi:

- a) yordamchi, sinfdan tashqari;
- b) konsultatsiya, konferensiya; d) frontal, guruhli, individual;
- e) diagnostika, bashorat qilish, loyihalashtirish; f) didaktik, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi.

32. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- a) bilim berish, tarbiyalash, rivojlantirish; b) o'qitish, tashkil etish, tizimlash;
- d) nazorat qilish, o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish;
- e) umuminsoniy, gumanistik, demokratik.

33. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarining yakuniy nazorati nima? a) o'quvchilardan so'rash;

- b) yangi bilimlarni mustahkamlash vaqtida so'rash;
- d) bo'lim yakuni, chorak oxirida, yarim yil yoki o'quv yili oxirida so'rash;
- e) dars yakunida so'rash.

34. Tarbiya nima?

- a) shaxsga kasbiy bilimlar berish jarayoni;
- b) o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat jarayoni;
- d) shaxsning muayyan maqsad asosida ijtimoiy hayotga tayyorlovchi, tarixiy- ijtimoiy tajribaga suyanagan holda olib boriluvchi

faoliyat jarayoni;

e) bola tarbiyasiga nisbatan texnologik yondashuvni ifoda etuvchi qarash; barcha javoblar to'g'ri.

35. Tarbiya qonuniyatlari qaysi javob variantida to'g'ri ko'rsatilgan?

a) dialektik jarayon;

b) ko'p qirrali, uzoq muddatli, uzluksiz, yaxlit tizimli, ikki tomonlama aloqa, qarama-qarshiliklardan iborat jarayon;

d) dinamik jarayon;

e) texnologik jarayon;

f) ijtimoiy munosabatlar jarayoni

36. Qaysi olim jamoa faolini "Jamoa vijdoni" deya ta'riflaydi?

a) Bospalko

b) Makarenko c) Farobiy

37. Jamoa rivojlanishining qaysi bosqichida "ayrim o'zini chetga oluvchi injiq" shaxslarga talab qo'yiladi?

a) 3-bosqichda b) 1-bosqichda c) 4-bosqichda

38. "Jamoatchilik" so'zi qanday ma'noni anglatadi?

a) lotin tilidan olingan bo'lib, jamoaviy umumiylik deganidir.

b) arabcha "ishonch" deganidir.

c) lotincha "ishonch" deganidir.

39. "Jamoatchilik axloqning asosiy tamoyili sifatida" deb yozadi.....

a) Alisher Navoiy

b) Ashurmad Ahmedov

c) Komenskiy

40. Jamoa rivojlanishining nechta bosqichi mavjud? a) 3

b) 5

c) 4

41. Tarbiya metodining mohiyati qaysi javob variantida to'g'ri ko'rsatilgan?

a) ota-onalar va o'qituvchilar hamkorligida, bolada axloqiy sifatlarni tarbiyalash usuli;

b) o'qituvchining namunasi asosida o'quvchini tarbiyalash usuli;

d) tarbiyalanuvchilarda ijobiy sifatlarni hosil qilish usuli;

e) tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari, xulqiga ta'sir etish usullari;

f) tarbiyalanuvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etish usuli.

42. Qaysi javob variantida, xalq pedagogikasida qo'llaniluvchi tarbiya metodlari to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) amaliy mashg'ulotlar metodi, ekskursiya, sayohat;
- b) modellashtirish, shkalalash; og'zaki bayon qilish;
- d) tushuntirish, namuna, nasihat qilish, o'git, qoralash va jazo;
- e) ogohlantirish, jazolash, undash;
- f) namuna, ekskursiya, suhbat, ko'rsatish.

43. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning mintaqaviy modellari nechta?

- A) 6
- B) 5
- D) 4
- V) 3

44. Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan inklyuziv ta'lim nechanchi moddasida yoritilgan?

- A) 2 va 28-moddalarda
- B) 29-moddada
- D) 6-moddada
- V) 28-moddada

45. Y. A. Gerasimenkoning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim bu-?

A) ta'lim olish o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tishni talab etadi.

B) ta'lim ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni olishga qaratilgan bo'lib, ularning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta'lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi.

D) turli toifadagi bolalarning (alohida ta'lim ehtiyojlari, turli etnik guruhlar, ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansubligi), ularning xususiyatlari va o'rganish qobiliyatining qadr-qimmatini tan olish.

V) barcha javoblar to'g'ri

46. Birlashgan Millatlar Tashkilotining statistik ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining necha foizi jismoniy yoki aqliy rivojlanishida nuqsonlarga ega va shunga mos ravishda nogironlar sifatida ro'yxatga olingan.

- A) 30
- B) 20
- D) 10
- V) 15

47. 2017-yil 1-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning qanday farmoni e'lon qilingan?

A) "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan moddiy qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmoni

B) "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni

D) "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan uy-jo'y berish to'g'risida"gi Farmoni

V) "Nogironligi bo'lgan shaxslarni inklyuziv ta'limga jalb qilish to'g'risida"gi Farmoni

48. Xalqaro nogironlar kuni qaysi javobda ko'rsatilgan?

- A) 2021-yil 3-dekabr
- B) 2022-yil 3-dekabr
- D) 2019-yil 3-dekabr
- V) 2023-yil 3-dekabr

49. "Aholining eng ijtimoiy himoyaga muhtoj toifasi – nogironlar bilan olib borayotgan ishlarimizni tanqidiy baholagan holda, biz ular hech qachon o'zini yolg'iz his qilmasliklari, davlat va xo'jalik hayotida faol ishtirok etishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarni safarbar etishda davom etamiz"- kimning so'zlari?

- A) Y.A. Gerasimenko
- B) N.N. Nazarova
- D) Sh.M.Mirziyoyev
- V) E.V.Kovalev

50. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadi-bu...

A) inklyuziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish:

B) o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona, jamoat tashkilotlari mutaxassisleri, keng jamoatchilik uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar va ommabo'p nashrlar yaratish;

D) ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan,

tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir;

V) inklyuziv ta'lim tizimi joriy etilgan umumta'lim muassasalarida o'qituvchilarning sifat tarkibini, xususan magistrlik darajasiga ega bo'lgan pedagoglar sonini bosqichma-bosqich oshirish;

51. Nogironlarni jamiyatga jalb qilish uchun AQSH va Yevropa mamlakatlarida asosan qanday yo'ndashuvlar mavjud?

A) Meynstriming, integratsiya hamda inklyuziv ta'lim

B) inklyuziv ta'lim

D) kompetensiya

V) integratsiya

52. Qaysi yondashuvga ko'ra, nogironligi bo'lgan o'quvchilar nogironligi bo'lmagan o'quvchilar bilan turli xil tadbirlarda, bayramlarda uchrashishadi?

A) inklyuziv ta'lim

B) Meynstriming,

D) kompetensiya

V) integratsiya

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. - Toshkent, 2022-yil 28-dekabr // www.uzlidep.uz/news-of-party.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 1-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni

3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T: “O‘zbekiston” NMIU, 2018.- 88 b.

5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 104 b.

6. Karimov I. A. Istiqlol va ma’naviyat.—Toshkent, O‘zbekiston, 1994.

7. Karimov I.A. Barkamolavlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997.

8. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. - Toshkent, O‘zbekiston, 1992.

9. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi — xalq e’tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. — Toshkent, O‘zbekiston, 2000.

10. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. - Toshkent, O‘zbekiston, 2000.

11. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. — Toshkent, O‘qituvchi, 1992.

12. Alisher Navoiy. Asarlar. O‘n besh tomlik. O‘n uchinchi jild. — T., G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1966.

13. Kaykovus, Unsurul maoliy. Qobusnoma. — T., O‘qituvchi, 1986.

14. Barkamol avlod orzusi Tuzuvchilar: Qurbonov Sh, Ahliddinov R, Saidov V. — Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1999.

15. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni.

16. Pedagogika O‘quv qo‘llanma. A. Munavvarov tahriri ostida.

—Toshkent, O‘qituvchi, 1996.

17.Oliy ta’lim: Me’yoriy hujjatlar to‘plami. — Toshkent: Sharq nashriyotmatbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2001. — 18—52- betlar.

18.Ochilov M, Ochilova M. O‘qituvchi odobi. — Toshkent, O‘qituvchi, 1998. 18.Barkamol avlod — O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. — Toshkent, Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997.

19.Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent, Xalq merosi nashriyoti, 1993. 16. Munavvarov A.Q. Pedagogika. — Toshkent, O‘qituvchi, 1993.

20.Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi. — T, O‘qituvchi, 1997. 21.G‘oziyev E. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). — T, O‘qituvchi, 1994.

22.Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. И 2 кн. Кн. 1. — Москва, Владос, 1999.

23.Almetov N. Pedagogika: savollar va javoblar, O‘quv qo‘llanma. — Almata, 2001.

24.Mavlonova R. Pedagogika. — Toshkent, O‘qituvchi, 2001. Бабанский.

25.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. — Москва, Просвещение, 1985. — 205 с. 23. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — Москва, Педагогика, 1981. — 186 с.

26.Окань В. Введение в общую дидактику. — Москва, Высшая школа, 1990. — 382 с.

27.Педагогика Учеб. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей. Под ред. П.И.Пидкасистого. — Москва, Педагогическое общество России, 200. — 640 с.

28.Рыжков В.Н. Дидактика. — Москва, Ю НИТИ-ДАНА, 2004. — 318

27.Сайидахмедов П.С. Методы обучения кольников механизированному труду в хлопководстве. — Ташкент, Укитувчи, 1991, - 112

28.N.S. Sayidahmedov. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent, Moliya, 2003. - 172 b.

29.O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining « O‘quvchilarning ta’lim tayyorgarligi darajasini baholashda ko‘p balli

reyting tizimiga bosqichma- bosqich o'tish haqida»gi 121-sonli buyrug'i. Ta'lim taraqqiyoti, 2002, № 4.

30.«Umumiy o'rta ta'lim muassasa (maktab)larida o'quvchilarning bilimini nazorat qilishning reyting tizimi to'g'risida»gi muvaqqat Nizom. Ma'rifat, 2002- yil, 5 avgust.

31.Шагайдуллина ОД. Рейтинговая система контроля качества обучения учащихся. — Toshkent, «O'qituvchi», 1998.

32.Ортикова Л., Фефелов В. Как разработать школьный рейтинг. Учитель Узбекистана, № 38. 8 октября 1997 год,

33.Фефелов В. Школьному рейтингу — прочную основу. Учитель Узбекистана, № 43. 3 декабря. 1997 год.

34.Ziyomammedov B. Ma'rifat asoslari. — Toshkent, Chinor ENK, 1998.

35.Pedagogika. Jismoniy tarbiya institution uchun darslik. — Toshkent, O'qituvchi, 1990.

36.Иванов И.П. Воспитатель коллективистов. — Москва, Педагогика, 1992.

37.K.Hoshimov Pedagogika tarixi (pedagogika oliy o'quv yurtlari va universitetlar talabalari uchun qo'llanma. — Toshkent, O'qituvchi, 1996.

38.Hoshimov K. Pedagogika tarixi. — T., O'qituvchi, 1996.

39.Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi. — Ma'rifat g., 1999-yil, 3 mart.

40.Mahkamov U. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. — Toshkent, O'zbekiston, 1993.

41.Sariqov E., Mamatov M. Iqtisodiyot va biznes asoslari. Umum o'rta ta'lim maktablarining 1X-XI sinflar uchun o'quv qo'llanma. — T.: Sharq nashriyot- matbaa konserni, 1997.

42.To'xtayev M. va boshqa Iqtisodiy bilim asoslari. Umumta'lim maktablari va kollejlari uchun. — T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.

43.Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish T.: O'qituvchi, 1991.

44.Muxammadiyev A. Tabiat muhofazasi va ekologiya. — T.: O'qituvchi, 1986.

45.To'xtayev A., Xamidov A. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish.— T.: O'qituvchi, 1994.

46.To'xtayev A.S. Ekologiya. O'quvchilar uchun qo'llanma. —

T.: O'qituvchi, Ziyo-noshir KShK, 2001.

47.Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. — T.: Universitet, 1998. 48. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi. — Ma'rifat g., 1993-yil, 3 mart.

49.O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent, O'zbekiston, 1992

50.O'zbekiston Respublikasi — mustaqil davlat. — Toshkent, Adolat, 1995.

51.Mahmudov R. Huquq va madaniyat. Zaripov Z.S tahriri ostida. — Toshkent, O'zbekiston, 1993.

52.Никитин А. Ответственность несовершеннолетних. Москва, Просвещение, 1990.

53.Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. 2 tomlik. — Toshkent, O'zbekiston Respublikasi IIVAkademiyasi, 1998.

54.Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. Toshkent, Universitet, 1998.

55.Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. —T., Ma'naviyat, 1998.

MUNDARIJA

KIRISH	3
MAVZU: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING KONSTEPTUAL ASOSLARI	6
MAVZU: PEDAGOGIKA SHAXS TARBIYASI VA RIVOJLANISHI TO‘G‘RISIDAGI FAN. ILMIY-PEDAGOGIK TADQIQOTLAR METODOLGIYASI VA METODLARI	18
MAVZU: YAXLIT PEDAGOGIK JARAYON. DIDAKTIKA - PEDAGOGIK TA’LIM NAZARIYASI. O‘QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA.TA’LIM TAMOYILLARI VA QONUNIYATLARI	42
MAVZU: TA’LIM MAZMUNI. TA’LIM METODLARI VA VOSITALARI. TA’LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI VA TURLARI	63
MAVZU: STEAM ta’lim (STEAM Education)	86
MAVZU: IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI O‘QITISH (EDUCATION OF GIFTED CHILDREN).....	107
MAVZU: O‘QUVCHILARNING BILIM, KO‘NIKMA VA MALAKALARINI TASHXIS ETISH. TARBIYA JARAYONINING MOHIYATI VA MAZMUNI. TARBIYA QONUNIYATLARI VA TAMOYILLARI. JAMOA TARBIYA OBYEKTI VA SUBYEKTI SIFATIDA	127
MAVZU: TARBIYANING UMUMIY METODLARI. O‘QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. AQLIY TARBIYA.	165
MAVZU: FUQAROLIK TARBIYASI. MAFKURAVIY TARBIYA	176
MAVZU: MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYA. O‘QUVCHILARNING MEHNAT, JISMONIY VA ESTETIK TARBIYASI.	200
MAVZU: O‘QUVCHILARDA AXBOROT ISTE’MOLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	222
MAVZU: TA’LIM MUASSASASI MENEJMENTI.....	229
MAVZU: XALQARO BAHOLASH DASTURLARI (PROGRAMME FOR THE INTERNATIONAL ASSESMENT).....	240
MAVZU: KORREKTSION PEDAGOGIKA ASOSLARI	253
MAVZU: INKLYUZIV TA’LIM (INCLUSIVE EDUCATION). INKLYUZIV TA’LIM SIYOSATINING HUQUQIY ASOSLARI. INKLYUZIV TA’LIM.....	263
Test topshiriqlari:	278
Adabiyotlar	287

**R.A.Abdullayeva, Ch.A.Sabirova,
D.I.Adambayeva, X.L.Nyutonova**

UMUMIY PEDAGOGIKA

Darslik

Darslik mualliflarning tahririda taqdim etilgan.

8199

“Bookmany print” nashriyoti

Nashriyot tasdiqnoma raqami № 022246. 28.02.2022-y.

Bosishga ruxsat etildi: 06.05.2025.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 ¹/₁₆

Nashriyot bosma tabog‘i 15,9. Shartli bosma taboq 17.

Adadi 100 nusxa. Ofset bosma usulida bosildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

“BOOKMANY PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-b uy.

E-mail: bookmany_print@mail.ru

t.me/ Bookmanyprint ☎ +998 99 180 97 10